

ЛЕВ ТОЛСТОЙ ВЪЗКРЕСЕНИЕ

Превод от руски: Людмил Стоянов, 1956

chitanka.info

ПЪРВА ЧАСТ

Мат. Гл. 18, ст. 21. Тогава Петър се приближи до Него и рече: Господи, колко пъти да прощавам на брата си, кога съгрешава против мене? До седем пъти ли? 22. Исус му отговаря: Не ти казвам до седем, а до седемдесет пъти по седем.

Мат. Гл. 7, ст. 3. А защо гледаш сламката в окоето на брата си, пък гредата в своето око не усещаш?

Йоан. Гл. 8, ст. 7. ... който от вас е без грях, нека пръв хвърли камък върху нея.

Лук. Гл. 6, ст. 40. Няма ученик по-горен от учителя си; но всеки, след като се усъвършенствува, ще бъде като учителя си.

I

Колкото и да се мъчеха хората, събрани няколкостотин хиляди на едно малко място, да осакатят тая земя, на която се притискаха, колкото и да набиваха земята с камъни, за да не расте нищо върху нея, колкото и да изчистваха всяка поникнала тревичка, колкото и да одимяваха с каменни въглища и нефт, колкото и да подкастрияха дърветата и да гонеха всички животни и птици — дори и в града пролетта си беше пролет. Слънцето грееше, тревата — съживена — растеше и зеленееше навред, дето не я бяха изскубали, не само по тревните площи на булевардите, но и между каменните плочи; брезите, тополите и смрадликата развиваха своите лепкави и уханни листа, липите издуваха пукащи се пъпки; гаргите, врабците и гълъбите вече пролетно готвеха радостно гнездата си, а мухите бръмчаха по стените, затоплени от слънцето. Весели бяха и растенията, и птиците, и насекомите, и децата. Но хората — големите, възрастни хора — не преставаха да се мамят и изтезават един друг. Хората смятаха, че свещено и значително не е това пролетно утро, не е тази хубост на света божи, дадена за благо на всички същества — хубост, която предразполага към мир, съгласие и любов, — а свещено и значително е това, което те сами са измислили, за да властвуват един над друг.

Тъй в канцеларията на губернияския затвор се смяташе за свещено и значително не това, че възторгът и радостта от пролетта са дадени за всички животни и хора, а се смяташе за свещено и значително това, че в навечерието беше получено с номер, печат и надпис писмо да се доведат на днешния ден, 28 април, до девет часа сутринта трима задържани в затвора подследствени арестанти — две жени и един мъж. Едната от тия жени, като много важна престъпница, трябваше да бъде доведена отделно. И ето, въз основа на тази заповед, на 28 април в 8 часа сутринта в тъмния, вонящ коридор на женското отделение влезе старши надзирателят. След него в коридора влезе жена с измъчено лице и къдрави побелели коси, облечена в блуза с ръкави, обшити със сребърни галони, и препасана с колан със син кант. Това беше надзирателката.

— Маслова ли търсите? — попита тя, като приближи с дежурния надзирател към една от килиите, чиито врати се отваряха към коридора.

Дрънкайки с ключовете, надзирателят завъртя катинара, разтвори вратата на килията, от която лъхна още по-вонящ въздух, отколкото в коридора, и извика:

— Маслова, в съда! — и пак притвори вратата, за да я дочака.

Дори в затворническия двор лъхаше свежий, живителен въздух на полетата, носен от вятъра в града. Но в коридора въздухът беше гаден, тифозен, пропит с воня на изпражнения, катран и гнило, което веднага хвърляше в униние и тъга всеки новодошъл. Същото чувство изпита и идващата от двора надзирателка, въпреки че беше свикнала с мръсния въздух. Още щом влезе в коридора, тя изведнъж почувствува умора и сънливост.

В килията се чуваше суетене: женски гласове и стъпки на боси крака.

— Хайде, Маслова, на теб говоря, по-живо мърдай! — извика старши надзирателят през вратата на килията.

След минута-две от вратата излезе с бодри крачки, бързо се обърна и застана до надзирателя невисока и доста пълногръда млада жена в сив халат, облечен върху бяла блуза и бяла пола. Жената беше с памучни чорапи и в арестантски плъстени обувки, а главата ѝ беше забрадена с бяла кърпа, под която явно нарочно бяха пуснати снопчета черни къдрици. Лицето на жената беше с онази особена бледност, каквато имат лицата на хора, живели дълго време затворени, и която напомня филизите на картофи, покарали в изба. Такива бяха и малките ѝ широки ръце, и бялата закръглена шия, която се откриваше изпод голямата яка на халата. Поразяваха в това лице, особено върху матовата му бледност, много черните, блестящи, малко подпухнали, но много живи очи, едното от които беше леко кривогледо. Тя стоеше съвсем права, изпълнила налетите си гърди. Като излезе в коридора, тя отметна леко глава, погледна надзирателя право в очите и застана, готова да изпълни всичко, което ѝ заповядат. Надзирателят се готвеше вече да затвори вратата, когато оттам се провря бледото, строго, сбръчкано лице на гологлава побеляла баба. Бабата почна да говори нещо на Маслова. Но надзирателят натисна с вратата главата ѝ и тя изчезна. В килията се закикоти женски глас. Маслова също се усмихна

и се обърна към покритата с решетка шпионка на вратата. Отвътре бабата се притискаше до прозорчето и с пресипнал глас говореше:

— Най-вече не казвай нищо излишно, дръж си на едно и толкоз!

— Ами че едно ще е, друго не може — каза Маслова, като тръсна глава.

— Ясно е, че едно, а не две — рече старшият надзирател с началническа увереност в собственото си остроумие. — След мене, марш!

Окото на бабата изчезна от шпионката, а Маслова излезе на средата на коридора и с бързи крачки заситни след старши надзирателя. Слязоха надолу по каменната стълба, минаха край още по-вонящите от женските шумни мъжки килии, от които отвред ги изпращаха очи от прозорчетата на вратите, и влязоха в канцеларията, където вече стояха двама конвойни войника с пушки. Седящият там писар подаде на един от войниците пропито с тютюнев дим писмо и като посочи затворничката, каза:

— Поемай я.

Войникът — нижгородски селянин с червено, сипаничаво лице — сложи писмото в ръкава на шинела си и намигна усмихнат на другаря си, широкоскулест чуваш, по адрес на затворничката. Войниците и затворничката слязоха по стълбата и тръгнаха към главния изход.

Във вратите на главния изход се отвори малка вратичка и като излязоха през нея в двора, войниците и затворничката излязоха вън от оградата и тръгнаха през града, по средата на павираните улици.

Колари, бакали, готвачки, работници, чиновници се спираха и любопитно оглеждаха затворничката; някои поклащаха глава и си мислеха: „Добре, че не сме такива, ето докъде довежда лошото поведение.“ Децата гледаха с ужас престъпницата, успокоени само от това, че след нея вървят войници и сега тя нищо не може да направи. Един селянин, продал вече въглищата си и се стоплил с чай в гостилницата, пристъпи към нея, прекръсти се и ѝ подаде една копейка. Затворничката пламна, наведе глава и нещо измънка.

Чувствайки отправените към нея погледи, без да извърща глава, тя незабелязано поглеждаше изпод око ония, които я наблюдаваха, и това внимание към нея я развеселяваше. Развесели я и чистият в сравнение със затворническия пролетен въздух, но тя

усещаше болки, като стъпваше по камъните с отвикналите си от ходене и обути в груби затворнически плъстенки крака, та гледаше пред себе си и се мъчеше да стъпва колкото се може по-леко. Като минаваше край едно брашнарско дюкянче, пред което ходеха, клатушкайки се, от никого несмущавани гълъби, затворничката едва не закачи с крака си един гащат гълъб; гълъбът трепна и като размаха крила, прелетя досам ухото на затворничката, от което я лъхна ветрец. Тя се усмихна и после тежко въздъхна, като си спомни своето положение.

II

Историята на затворничката Маслова беше твърде обикновена. Маслова беше дъщеря на неомъжена крепостна, която живееше при майка си — говедарка на село при две сестри помещици, госпожици. Тази неомъжена жена раждаше всяка година и както обикновено става по селата, кръщаваха детето и после майката не кърмеше появилото се на бял свят нежелано, ненужно и пречещо на работата ѝ дете, и то скоро умираше от глад.

Така ѝ умряха пет деца. Кръщаваха ги, после не ги хранеха и те умираха. Шестото дете, заченато от един проходящ циганин, беше момиченце и участта му би била същата, но се случи така, че едната от двете стари госпожици се отби в обора, за да се скара на говедарката за сметаната, която миришела на крава. В обора лежеше родилката с хубаво здраво бебе. Старата госпожица се скара и за сметаната, и за това, че са пуснали родилката в обора, и се готвеше вече да си върви, когато видя детенцето, смили се над него и пожела да му стане кръстница. Тя наистина кръсти момиченцето, а после от жал към кръщелницата си взе да дава мляко и пари на майката и така момиченцето остана живо. Старите госпожици тъй го и наричаха — „спасената“.

Момиченцето беше на три години, когато майка му заболя и умря. На бабата-говедарка ѝ беше трудно да се справя сама с внучката и тогава старите госпожици взеха момиченцето при себе си. Черноокото момиченце излезе необикновено живо и миличко и старите госпожици се развличаха с него.

Старите госпожици бяха две: по-младата, по-добрата — Софя Ивановна, тази, която кръсти детето, и по-старата, по-строгата, Маря Ивановна. Софя Ивановна купуваше хубави дрешки на момиченцето, учеше го да чете и искаше да го направи своя възпитаница. Маря Ивановна казваше, че момиченцето ще трябва да работи, да стане добра горнична и затова беше взискателна, наказваше и дори биеше детето, когато беше в лошо настроение. Тъй поради тези две влияния, когато порасна, от момичето излезе нещо средно между горнична и

възпитаница. Така я и наричаха с някакво средно име — не Катка и не Катенка, а Катюша. Тя шиеше, разтребваше стаите, чистеше с тебешир иконите, печеше, мелеше и поднасяше кафето, переше дребни неща, понякога седеше с госпожиците и им четеше.

Идваха да я искат, но тя връщаше всички, разбрала, че животът ѝ с трудовите хора, които я искаха, ще бъде тежък за нея, разгалена от усладилия ѝ се господарски живот.

Тъй живя тя до шестнадесетата си година. Когато навърши шестнадесет години, при госпожиците пристигна техният племенник — студент, богат княз, и Катюша, без да смее да признае това нито нему, нито на себе си дори, се влюби в него. После, след две години, този племенник, отивайки на война, се отби при лелите си, прекара у тях четири дена и в навечерието на заминаването си съблазни Катюша, а на другия ден пхна в ръката ѝ сторублева банкнота и замина. Пет месеца след заминаването му се разбра, че е бременна.

Оттогава всичко ѝ стана противно и тя мислеше само как да се избави от срама, който я очакваше, и не само започна да изпълнява задълженията си към госпожиците лошо и без желание, но и, кой знае как, един ден избухна. Наговори на госпожиците куп грубости, за което после се разкайваше, и поиска да ѝ уредят сметката.

И госпожиците, много недоволни от нея, я пуснаха. Оттам тя постъпи слугиня у пристава, но се задържа само три месеца, защото приставът, петдесетгодишен старик, почна да я задиря и веднъж, когато беше особено нападателен, тя кипна, нарече го глупак и стар дявол и така го блъсна в гърдите, че той падна. Изпъдена бе за грубост. Да ходи на друго място, нямаше смисъл — скоро трябваше да ражда, и тя се пресели у една селска вдовица, която бабуваше, търговка на вино. Раждането мина леко. Но вдовицата, която беше бабувала и на една болна жена, зарази Катюша с родилна треска и трябваше да изпратят бебето, момченце, в сиропиталище, където то, според думите на бабата, която го беше отнесла, веднага умряло.

Когато се пресели у вдовицата, Катюша имаше всичко на всичко сто двадесет и седем рубли: двадесет и седем спечелени от работа и стоте рубли, които ѝ беше дал нейният съблазнител. Когато си излезе от нея, ѝ бяха останали само шест рубли. Тя не умееше да пази пари, харчеше, а и даваше на всеки, който ѝ поискаше. Вдовицата взе от нея за разноските — за храна и за чай за два месеца — четиридесет рубли,

двадесет и пет рубли отидоха по изпращането на детето, четиридесет рубли бабата ѝ изпроси назаем да си купи крава, двадесетина рубли отидоха така — за дрехи, за подаръци, тъй че когато оздравя, Катюша нямаше вече пари и трябваше да си търси място. Място се намери у лесничея. Лесничеят беше женен човек, но също като пристава още от първия ден почна да закача Катюша. Той ѝ беше противен и тя се мъчеше да го отбягва. Но той беше по-опитен и по-хитър от нея; и главно — той беше господарят, който можеше да я праща където иска и веднъж, като я издебна, я облада. Жена му узна и като завари веднъж мъжа си сам в стаята с Катюша, се нахвърли да я бие. Катюша не се остави и стана сбиване, поради което я изгониха от къщи, без да ѝ платят. Тогава Катюша замина за града и се установи там у леля си. Мъжът на леля ѝ беше книговец и по-рано живееше добре, но сега беше изгубил всичките си клиенти и пиянствуваше, като пропиваше всичко, каквото му попаднеше в ръка.

Леля ѝ държеше малка пералня и с това изхранваше децата си и издържаше пропадналия си мъж. Тя предложи на Маслова да постъпи при нея като перачка. Но като гледаше тежкия живот, който водеха жените-перачки у леля ѝ, Маслова се колебаеше и търсеше чрез канторите място като прислуга. И място се намери у една госпожа, която живееше с двамата си сина гимназисти. Седмица след постъпването ѝ по-големият мустакат шестокласник заряза уроците си и не даваше мира на Маслова със закачките си. Майката обвини за всичко Маслова и я изгони. Ново място не се намираще, но случи се така, че като отиде веднъж в кантората за прислуга, Маслова срещна там една госпожа, чиито дебели голи ръце бяха отрупани с пръстени и гривни. Разбрала положението на търсецата си място Маслова, госпожата ѝ даде адреса си и я покани да я посети. Маслова отиде. Госпожата я прие любезно, нагости я с банички и сладко вино и изпрати някъде горничната си да занесе една бележка. Вечерта в стаята влезе висок човек с дълги прошарени коси и бяла брада; старикът веднага седна до Маслова и усмихнат, с блеснали очи почна да я разглежда и да се шегува с нея. Домакинята го извика в другата стая и Маслова чу думите ѝ: „Свежичка е, селянка.“ После домакинята извика Маслова и ѝ каза, че това е писател, който имал много пари и който нищо нямало да пожали, ако тя му хареса. Тя му се хареса и писателят ѝ даде двадесет и пет рубли, като обеща да се вижда често с

нея. Парите отидоха много бързо — плати на леля си, задето беше живяла у нея, купи си нови дрехи, шапка и панделки. След няколко дни писателят изпрати да я повикат. Тя отиде. Той ѝ даде още двадесет и пет рубли и ѝ предложи да се пренесе в отделна квартира.

В новата квартира, наета от писателя, Маслова се влюби във веселия продавач, който живееше в същия двор. Тя сама заяви това на писателя и се прехвърли в самостоятелна малка стаичка. Но продавачът, който обещавахе да се ожени за нея, без да ѝ каже нищо, направо я заряза и замина за Нижни, а Маслова остана сама. Тя предполагаше, че ще може да живее сама в квартирата, но не ѝ позволиха. Пък и кварталният полицейски ѝ каза, че не можела да живее така, ако не се снабди с жълт билет и не се подложи на медицински преглед. Тогава тя пак се върна при леля си. Като видя модната ѝ рокля, пелеринката и шапката, лелята я прие с уважение и вече не смееше да ѝ предлага да бъде перачка, като смяташе, че сега тя е минала на по-високо стъпало в живота. Пред Маслова вече не стоеше въпросът да става или да не става перачка. Тя гледаше със съчувствие робския живот, който водеха в първите стаи бледните перачки със сухи ръце, някои от които бяха хванали вече туберкулоза от прането и гладенето при тридесет градуса сред сапунена пара и при отворени и лете, и зиме прозорци, и се ужасяваше от мисълта, че и тя можеше да влезе в тоя затвор.

И тъкмо по това особено тежко за Маслова време, когато тя не можеше да попадне на нито един покровител, я намери агентката, която доставяше момичета за публичния дом.

Маслова пушеше вече отдавна, но в последните дни на връзката си с продавача и след като той я бе зарязал, тя все повече и повече бе свикнала да пие. Виното я привличаше не само защото ѝ се виждаше вкусно, то я привличаше най-вече за това, че ѝ даваше възможност да забравя всичко тежко, което беше преживяла, даваше ѝ забрава и увереност в собственото ѝ достойнство, каквито нямаше без вино. Без вино винаги ѝ беше тъжно и срамно.

Агентката устрои угощение за лелята и като напои Маслова, предложи ѝ да постъпи в едно добро, най-хубавото заведение в града, като изброи всички изгоди и преимущества на това положение. Маслова трябваше да избира: или унизителното положение на слугиня, при което сигурно ще има преследване от мъжете и тайни временни

прелюбодеяния, или осигуреното, спокойно, узаконено положение и явното, позволено от закона и добре плащано постоянно прелюбодеяние. И тя избра последното. Освен това тя мислеше по тоя начин да отмъсти и на своя съблазнител, и на продавача, и на всички хора, които ѝ бяха сторили зло. Освен това я блазнаха и бяха една от причините за окончателното ѝ решение и думите на агентката, че ще може да си поръчва каквито иска рокли — кадифени, от фай, копринени, бални с открити рамене и ръце. И когато Маслова си представи как би изглеждала в яркожълта копринена рокля с черна кадифена гарнитура и с деколте, тя не можа да устои и даде паспорта си. Още същата вечер агентката нае файтон и я заведе в прочутия дом на Китаева.

И оттогава започна за Маслова оня живот на хроническо престъпване на божиите и човешките заповеди, който водят стотици и стотици хиляди жени не само с разрешение, но и под покровителството на държавната власт, загрижена за благополучието на своите граждани, и който свършва за девет десети от жените с мъчителни болести, предивременно остаряване и смърт.

Сутрин и денем тежък сън след нощните оргии. В два-три часа уморено ставане от мръсното легло, пиене на газирана вода срещу махмурлук, кафе, мързеливо шляене из стаите по пеньоар, блуза или халат, гледане през пердето на прозореца, лениви кавги една с друга; после измиване, мазане, парфюмиране на тялото, косите, мерене на рокли, спорове за тях със собственицата, оглеждане в огледалото, гримиране на лицето, веждите, вкусна тлъста храна; после обличане в ярки копринени, разголени рокли; после излизане в украсената, силно осветена зала, пристигането на гостите, музика, танци, бонбони, вино, пушене и прелюбодействане с млади или средна възраст мъже, с полудеца и грохнали старци, ергени, женени, търговци, продавачи, арменци, евреи, татари, богати, бедни, здрави, болни, пияни, трезви, груби, нежни, военни, цивилни, студенти, гимназисти — от всички възможни съсловия, възрасти и характери. И викове и шеги, и побоища и музика, и цигари и вино, и вино и цигари, и музика от вечер до съмване. И едва на сутринта — освобождение и тежък сън. И така всеки ден, цялата седмица. В края на седмицата отиване в държавното учреждение — участъка, където чиновници на държавна служба, доктори-мъже, понякога сериозно и строго, а понякога с игрива

веселост, като унищожаваша дадения от природата за предпазване от престъпление не само на хората, но и на животните срам, преглеждаха тия жени и им даваха патент за продължаване на същите тия престъпления, които те вършеха със своите съучастници през седмицата. И отново също такава седмица. И така всеки ден — и лете, и зиме, и делник, и празник.

Така преживя Маслова седем години. През това време тя смени два дома и веднъж лежа в болницата. На седмата година от живота ѝ в публичния дом и на осмата от първото ѝ падение, когато беше на двадесет и шест години, с нея се случи нещо, за което влезе в затвора и сега я водеха на съд, след като бе лежала шест месеца в затвора сред убийци и крадли.

III

В това време, когато Маслова, измъчена от дългия път, приближаваше с конвоиращите я войници зданието на окръжния съд, същият оня племенник на нейните възпитателки, княз Дмитрий Иванович Нехлюдов, който я беше съблазнил, още лежеше на високото си пружинено, с пухен дюшек, разхвърляно легло: той беше разкопчал яката на холандската си чиста нощница с изгладени бастички на гърдите и пушеше цигара. Гледаше с втренчен поглед пред себе си и мислеше какво му предстои да прави днес и какво се беше случило вчера.

Той си спомни предишната вечер, прекарана у Корчагини — богати и знатни хора, за чиято дъщеря всички предполагаха, че ще се ожени, — въздъхна и като хвърли изпушената цигара, посегна да си вземе от сребърната табакера друга, но се отказа, спусна от кревата гладките си бели крака, пошари с тях за пантофите, наметна върху пълните си рамене копринения халат и с бързи и тежки стъпки влезе в съседната на спалнята тоалетна, пропита от изкуствената миризма на разни еликсири, одеколони, помади, парфюми. Там той изми със специален прах пломбираните си на много места зъби, изплакна ги с ароматна вода, после почна да се мие навсякъде и да се изтрива с разни кърпи. Като изми ръцете си с парфюмиран сапун, грижливо почисти с разни четчици дългите си нокти, измил пред големия мраморен умивалник лицето и дебелия си врат, той мина в третата стая до спалнята, където беше приготвен душът. Там изми със студена вода мускулестото си, затлъстяло бяло тяло и се изтри с хавлия, облече чисти, изгладени долни дрехи, обу излъсканите като огледало обувки и седна пред тоалетната масичка, за да среши с две четки малката си черна къдрава брада и оредялата вече над челото му къдрава коса.

Всички неща, които употребяваше — тоалетните принадлежности, долни дрехи, облекло, обувки, връзки, карфици, копчета, — бяха само първо, най-високо качество, небиещи на очи, семпли, солидни и ценни.

Избирайки между десетките връзки и карфици ония, които първи му попаднаха подръка — някога това беше за него ново и забавно, но сега му беше съвсем безразлично, — Нехлюдов облече изчетканите и пригответени на стола дрехи и влезе, макар и не напълно свеж, но чист и благоухаещ, в дългата столова с лъснат вчера от трима селяни паркет, с огромен дъбов бюфет и също така голяма разтегателна маса, която изглеждаше някак тържествена с широко разкрачените си във форма на лъвски лапи, украсени с резба крака. Върху тази маса, постлана с тънка колосана покривка с големи монограми, имаше сребърно кафениче с ароматно кафе, също такава захарница, купа с топъл варен каймак и кошничка с прясна кифла, сухарчета и бисквити. До прибора лежаха получените писма, вестници и новата книжка на „Revue des deux Mondes“. Нехлюдов тъкмо бе посегнал към писмата, когато от вратата, водеща към коридора, изплува пълна възрастна жена в траур, с дантелено боне на главата, което скриваше широкия път на прическата ѝ. Това беше горничната на покойната, умряла неотдавна в същото жилище майка на Нехлюдов — Аграфена Петровна, останала сега при сина като икономка.

Аграфена Петровна бе живяла общо десет години с майката на Нехлюдов в чужбина и имаше вид и маниери на истинска дама. Тя живееше в къщата на Нехлюдови от детинство и познаваше Дмитрий Иванович още като Митенка.

— Добро утро, Дмитрий Иванович!

— Здравейте, Аграфена Петровна. Какво ново? — попита Нехлюдов шеговито.

— Писмо — от княгинята ли, от княжнята ли, не знам... Горничната отдавна го донесе, чака при мене — каза Аграфена Петровна, като подаваше писмото и се усмихваше многозначително.

— Добре, ей сега — каза Нехлюдов и пое писмото, но като забеляза усмивката на Аграфена Петровна, се навъси.

Усмивката на Аграфена Петровна означаваше, че писмото е от княжня Корчагина, за която, според Аграфена Петровна, Нехлюдов се готвеше да се жени. И това предположение, изразено в усмивката на Аграфена Петровна, беше неприятно на Нехлюдов.

— Тогава ще ѝ кажа да почака. — Аграфена Петровна премести вървешком сложената не на място четка за измитане на масата и отплува от стаята.

Нехлюдов разпечата парфюмираното писмо, подадено му от Аграфена Петровна, и зачете.

„Като изпълнявам поетото задължение да бъда Ваша памет — беше написано върху сива дебела вълниста по края хартия с остър, но разкрячен почерк, — напомням Ви, че днес, 28 април, Вие трябва да бъдете в съда на съдебните заседатели и затова не ще можете да дойдете с нас и Колосов да разгледаме картините, както Вие, с присъщото си лекомислие, обещахте вчера; *a moins que vous ne soyez disposé a payer a la cour d'assises les 300 roubles d'amende, que vous refusez pour votre cheval*^[1], задето няма да се явите навреме. Спомних си за това вчера, когато вие тъкмо бяхте излязъл. И тъй, не забравяйте.

Кн. М. Корчагина“

На другата страна беше добавено:

„Maman vous fait dire que votre couvert vous attendra jusqu'a la nuit. Venez adsolument a quelle heure que cela soit^[2].

М. К.“

Нехлюдов се намръщи. Бележката беше свързана с оная изкусна дейност, която вече два месеца развиваше княжня Корчагина с цел все повече и повече да го свързва с незабележими нишки с нея. А между това освен обикновената нерешителност, която проявяват преди женитбата преминалите първа младост и не страстно влюбени хора, Нехлюдов имаше още една важна причина, поради която дори и да би се решил, не можеше да направи предложение веднага. Тази причина беше не това, че преди десет години той бе съблазнил и зарязал Катюша — това беше напълно забравено от него и той не го смяташе пречка за женитбата си; причината беше всъщност, че точно сега

имаше връзка с една омъжена жена и макар той да беше скъсал вече тази връзка, тя все още не я признаваше за скъсана.

Нехлюдов беше твърде неловък с жените, но тъкмо тази негова неловкост предизвика у тая омъжена жена желанието да го покори. Тя беше жена на дворянския предводител на онзи уезд, където Нехлюдов ходеше на избори. И тая жена го въвлече във връзка, която всеки ден ставаше за Нехлюдов все по-дълбока и заедно с това все потблъскваща. Отначало Нехлюдов не можа да устои на изкушението, а после, чувствувайки се виновен пред нея, не можеше да скъса връзката без нейно съгласие. Тази беше причината, поради която Нехлюдов смяташе, че няма право, дори и да би искал, да направи предложение на Корчагина.

В момента на масата лежеше писмо от мъжа на тази жена. Като видя почерка и печата, Нехлюдов се изчерви и веднага почувствува оня изблик на енергия, който винаги усещаше при приближаваща опасност. Но вълнението му беше напразно: мъжът, дворянски предводител на уезда, където бяха главните имения на Нехлюдов, му съобщаваше, че в края на май е насрочено извънредно земско събрание и той го моли непременно да отиде и donner un coup d'épaule^[3] по предстоящите важни въпроси на земското събрание за училищата и околийските шосета, защото се очаквало силно противодействие от страна на реакционната партия.

Предводителят, който беше либерален човек, се бореше заедно с неколцина съмишленици срещу настъпилата при Александър III реакция и цял беше погълнат от тази борба, та не подозираше нищо за своя нещастен семеен живот.

Нехлюдов си спомни всички мъчителни моменти, които беше преживял заради тоя човек: спомни си как веднъж бе помислил, че мъжът е узнал, и бе започнал да се готви за дуел с него, като смяташе да стреля във въздуха, и оная страшна сцена с нея, когато тя в отчаяние изтича в градината към езерото с намерение да се удави, а той бе се разтичал да я търси. „Не мога да пътувам сега и нищо не мога да направя, докато тя не ми отговори“ — помисли си Нехлюдов. Преди една седмица той й беше написал решително писмо, в което се признаваше за виновен, готов бе да изкупи вината си, но смяташе все пак, именно за нейно добро, отношенията им скъсани завинаги. Тъкмо на това писмо той чакаше отговор, но не получаваше. Че нямаше

отговор, беше отчасти добър признак. Ако тя не се съгласяваше на раздяла, отдавна би му писала и дори сама би дошла, както правеше преди. Нехлюдов беше чул, че там имало сега някакъв офицер, който я ухажвал, и това предизвикваше мъчителна ревност, но същевременно го радваше надеждата, че вече ще се освободи от потискащата го лъжа.

Другото писмо беше от главния управител на именията му. Управителят пишеше, че Нехлюдов трябва да отиде сам, за да влезе в правата си на наследник и освен това да реши въпроса как да продължава воденето на стопанството: така, както се е водило то при покойната или както той е предлагал на покойната княгиня и сега предлага на младия княз — да увеличи инвентара и да обработва сам цялата, раздавана досега на селяните земя. Управителят пишеше, че таква обработване ще бъде много по-изгодно. При това управителят се извиняваше, че малко бил закъснял с изпращането на полагаемите се според уговорката към първо число три хиляди рубли. Парите щели да пристигнат със следната поща. Забавил изпращането, защото едва могъл да ги събере от селяните, които в своята недоброръководност били стигнали дотам, че за да ги принуди, станало нужда да се обърне към властите. Писмото беше и приятно, и неприятно за Нехлюдов. Приятно беше да чувства властта си над голямата собственост, а неприятно беше това, че в ранната си младост той бе възторжен привърженик на Херберт Спенсер и като голям земевладелец, беше особено поразен от неговото твърдение в „Social statics“^[4], че справедливостта не допуска частната поземлена собственост. С всичката искреност и решителност на младостта той не само говореше тогава, че земята не може да бъде предмет на частна собственост и не само писа в университета съчинение за това, но и на дело раздаде малка част земя (принадлежаща не на майка му, а по наследство от баща му лично негова) на селяните, като не желаше против убежденията си да владее земя. Сега, станал по наследство едър земевладелец, той трябваше да направи едно от двете: или да се откаже от своята собственост, както беше направил преди десет години с двестата десетини бащина земя, или мълчаливо да признае всичките си предишни мисли за погрешни и фалшиви.

Първото той не можеше да направи, защото нямаше никакви други средства за съществуване освен земята. Не искаше да постъпи на служба, а при това беше вече свикнал на разкошен живот, от който

смяташе, че не може да се откаже. Пък и нямаше защо, тъй като той не притежаваше вече нито оная сила на убеждението, нито оная решителност, нито онова тщеславие и желание да учуди, които имаше на младини. Второто пък — да се откаже от тия ясни и неопровержими доводи за незаконността на владението на земята, които тогава научи от „Социалната статистика“ на Спенсер и чието бляскаво потвърждение намери после, вече много по-късно, в съчиненията на Хенри Джордж — съвсем не можеше.

Именно за това писмото на управителя му беше неприятно.

[1] Ако впрочем не възнамерявате да заплатите в окръжния съд глобата от 300 рубли, които ви се свидят да хвърлите за покупката на коня. — Бел.ав. ↑

[2] Мама поръча да ви кажа, че приборът ще ви чака до полунощ. Елате непременно, когато ви е удобно. — Бел.ав. ↑

[3] Да окаже подкрепа. — Бел.ав. ↑

[4] „Социална статистика“. — Бел.ав. ↑

IV

Като изпи кафето си, Нехлюдов мина в кабинета си да разбере от призовката в колко часа трябва да бъде в съда и да напише отговор до княжњята. За кабинета се минаваше през ателието. В ателието имаше триножник с обърната надолу започната картина и накачени етюди. Тая картина, над която той се блъска две години, етюдите и цялото ателие му напомниха изпитваното с особена сила в последно време чувство на безсилие да напредне в живописата. Той си обясняваше това чувство с прекалено развитото си естетическо чувство, но все пак съзнанието за това беше твърде неприятно.

Преди седем години той напусна службата, решил, че има призвание към живописата, и от висотата на художествената дейност започна да гледа малко презрително на всяка друга дейност. Сега излизаше, че не е имал такова право. Ето защо всеки спомен за това му беше неприятен. Той погледна с тежко чувство всички тия разкошни приспособления на ателието и влезе в кабинета в лошо разположение на духа. Кабинетът беше твърде голяма, висока стая с всевъзможни украшения, приспособления и удобства.

Нехлюдов намери веднага в чекмеджето на огромната писмена маса в отделението *срочни* призовката, където бе отбелязано, че трябва да бъде в съда в единадесет, и седна да напише бележка до княжњята, че благодари за поканата и ще се постараете да отиде за обяд. Но като написа бележката, той я скъса: беше твърде интимна, написа друга — излезе студена, почти обидна. Скъса и нея и натисна копчето на стената. Влезе възрастен лакей в сива хасена престилка, с мрачно лице, бръснат, с бакембарди^[1].

— Моля, пратете за кола.

— Слушам.

— И кажете — вѣн чакат от Корчагини, — че благодарят, ще гледам да отида.

— Слушам.

„Не е учтиво, но не мога да пиша. Все едно, ще се видят с нея днес“ — помисли Нехлюдов и отиде да се облича.

Когато, вече облечен, излезе на входа, вън го чакаше познатият кочияш с кола на гумени колелета.

— Пък вчера вие тъкмо сте излезли от княз Корчагин — каза кочияшът, като полуобърна здравата си, загоряла шия, стегната в бялата яка на ризата — и аз дойдох, а вратарят ми казва: „Току-що негово благородие излезе.“

„И файтонджиите знаят за отношенията ми с Корчагини“ — помисли си Нехлюдов и нерешеният въпрос, който го занимаваше постоянно в последно време: трябва ли, или не трябва да се ожени за Корчагина — застана пред него и като повечето въпроси, които се изпречваха в това време пред него, не можеше да бъде решен нито в положителен, нито в отрицателен смисъл.

В полза на женитбата изобщо беше, първо, това, че женитбата, освен удоволствията на домашното огнище, като премахва нередовния полов живот, даваше възможност за нравствен живот, второ, и главно, Нехлюдов се надяваше, че семейството и децата ще дадат смисъл на сегашния му безсъдържателен живот. Това беше в полза на женитбата изобщо. Против женитбата въобще пък беше, първо, общият за всички немлади ергени страх, че ще загубят свободата си, и, второ, несъзнателният страх пред това тайнствено същество жената.

По-специално в полза на брака именно с Миси (Корчагина се казваше Мария и както във всички семейства в известен кръг ѝ бяха измислили прякор) беше, първо, това, че тя беше от род, и по всичко, от облеклото до начина, по който говореше, ходеше и се смееше, се отделяше от обикновените хора не с нещо изключително, но с „порядъчност“ — той не знаеше как другояче да назове това качество и го ценеше твърде високо; второ, още и това, че тя го поставяше по-горе от другите хора, ще рече, по неговите понятия — разбираше го. И това разбиране, тоест признаване на високите му качества, говореше на Нехлюдов за ума и правилността на нейните разсъждения. По-специално пък против женитбата с Миси беше, първо, че може би имаше вероятност да се намери девойка с още по-големи достойнства и затова още по-достойна за него и, второ, че тя беше на двадесет и седем години и поради туй сигурно е имала предишни увлечения — а тази мисъл беше мъчителна за Нехлюдов. Гордостта му не се помиряваше с това, че тя, дори в миналото си, е могла да обича не

него. Разбира се, не е могла да знае, че ще го срещне, но само мисълта за това, че е могла да обича някого по-рано, го оскърбяваше.

Тъй че доводи имаше колкото *за*, толкова и *против*; поне по сила тия доводи бяха равни и Нехлюдов, иронизирайки сам себе си, се наричаше Буриданово магаре. И все пак си оставаше такава, без да знае към кое от двете снопчета да посегне.

„Впрочем преди да получа отговор от Маря Василевна (жената на дворянския предводител), преди да скъсам напълно с нея, не мога да предприема нищо“ — каза си той.

И съзнанието, че може и трябва да забави решението си, му беше приятно.

„Впрочем всичко това ще обмисля после“ — каза си той, когато колата вече съвсем безшумно спря на асфалтовата площадка пред съда.

„Сега трябва да изпълня добросъвестно обществената си длъжност, както винаги правя и смятам, че трябва да правя. Пък и това често пъти бива интересно“ — каза си той и влезе покрай портиера в предверието на съда.

[1] Правописът на думата „бакенбарди“ е запазен според изписването ѝ в хартиеното издание. (Бел. zelenkroki) ↑

V

Когато Нехлюдов влезе в съда, по коридорите вече имаше голямо движение.

Разсилни бързаха, дори препускаха, без да вдигат крака, влачейки ги, задъхани тичаха назад-напред с поръчки и преписки. Ту тук, ту там минаваха пристави, адвокати и съдебни чиновници, просители или подсъдими не под стража тъжно бродеха край стените или седяха в очакване.

— Къде е окръжният съд? — попита Нехлюдов един от разсилните.

— Кой точно, има гражданско отделение, има и съдебна палата?

— Аз съм съдебен заседател.

— Углавното отделение. Тъй кажете. Тук надясно, после наляво и втората врата.

Нехлюдов тръгна както му посочиха.

Пред посочената врата стояха двама души и чакаха; единият беше висок, дебел търговец, добродушен човек, който очевидно беше пийнал и хапнал и се намираше в най-весело разположение на духа; другият беше продавач от еврейски произход. Те разговаряха за цената на вълната, когато Нехлюдов се приближи до тях и попита тук ли е стаята на съдебните заседатели.

— Тук, господине, тук! Още един наш брат, съдебен заседател, нали? — весело попита, намигвайки, добродушният търговец. — Ами да, ще се потрудим заедно — продължи той след утвърдителния отговор на Нехлюдов. — Баклашов, от втора гилдия — каза той, като подаваше меката си широка ръка, без да я свива, — трябва да се потрудим. С кого имам удоволствието да говоря?

Нехлюдов каза името си и мина в стаята на съдебните заседатели.

В малката стая на заседателите имаше десетина души най-различни хора. Всички бяха току-що дошли и някои седяха, други се разхождаха, като се оглеждаха един друг и се запознаваха. Имаше един

запасен офицер в мундир, хора в сюртуци, в палта, само един беше в кафтан.

Макар идването в съда да беше откъснало мнозина от работата им и те да казваха, че това ги затруднява, върху лицата на всички беше отпечатано известно задоволство от съзнанието за извършен важен обществен дълг.

Заседателите — едни се запознаваха, а други само горе-долу ориентирани един за друг — разговаряха за времето, за ранната пролет, за предстоящите дела. Ония, които не бяха запознати, бързаха да се запознаят с Нехлюдов, като очевидно смятаха това за особена чест. И Нехлюдов, както винаги между непознати хора, приемаше това като тяхно задължение. Ако го попитаха защо смята себе си по-горе от повечето хора, той не би могъл да отговори, защото целият му живот не се отличаваше с никакви особени достойнства. Това, че имаше добро произношение на английски, френски и немски, че бельото, дрехите, връзката и копчетата му бяха купени от най-добрите доставчици на тия стоки, никак не можеше да бъде — и сам той разбираше — причина за признаване на такова превъзходство. А между това той безспорно признаваше това свое превъзходство, приемаше оказваното му уважение като нещо, което всички му дължаха, и се обиждаше когато не го получаваше. Но тъкмо в стаята на заседателите той трябваше да изпита това неприятно чувство от оказано му неуважение. Между заседателите се оказа един познат на Нехлюдов. Той беше Пьотр Герасимович (Нехлюдов не знаеше и дори донякъде позираше с това, че не знае фамилното му име), бивш учител на децата на сестра му. Този Пьотр Герасимович бе завършил университета и сега беше учител в гимназията. Нехлюдов открай време не можеше да го понася заради неговата фамилиарност, самодоволния му смях, изобщо заради неговата „комунност“, както се изразяваше сестрата на Нехлюдов.

— А, и вие ли попаднахте тук? — с гръмко кикотене посрещна Пьотр Герасимович Нехлюдов. — Не можахте ли да се отървете?

— Не съм и мислил да се отървавам! — сухо и без настроение каза Нехлюдов.

— Е да, това е вече гражданска доблест. Почакайте, като огладнеете и не ви оставят да спите, друга песен ще запеете — с още по-висок смях отвърна Пьотр Герасимович.

„Този протойерейски син скоро ще почне да ми говори на «ти»“ — помисли Нехлюдов и като направи такава печална физиономия, която би била естествена само ако току-що бе узнал за смъртта на всички свои роднини, се дръпна от него и се приближи към групата, събрана около един бръснат висок, представителен господин, който разказваше нещо оживено. Този господин говореше за делото, което се гледаше сега в гражданското отделение, като за добре познато дело, назовавайки съдии и известни адвокати по име и презиме. Той разказваше за учудващия обрат, който съумял да даде на делото един известен адвокат, поради което едната от страните, стара дворянка, въпреки че била напълно права, трябвало да заплати за нищо и никакво голяма сума пари на другата страна.

— Гениален адвокат! — възхищаваше се той.

Слушаха го с уважение и някои се мъчеха да прибавят някоя своя забележка, но той прекъсваше всички, сякаш единствен знаеше как стои въпросът.

Макар че Нехлюдов дойде късно, трябваше дълго да чакат. Работата се забавяше от един член на съда, който все още не идваше.

VI

Председателят дойде рано в съда. Той беше висок, пълен човек с големи побеляващи бакембарди. Той беше женен, но водеше твърде разпуснат живот, както и жена му. Двамата не си пречеха. Тази сутрин той бе получил бележка от швейцарката-гувернантка, която живееше лете в тяхната къща, а сега на връщане от юг минаваше през Петербург, че ще бъде в града между три и шест часа и ще го чака в хотел „Италия“. И затова той искаше да започне и да свърши днешното заседание по-рано, за да може до шест да посети тази червенокоса Клара Василевна, с която беше завързал миналото лято на дачата си роман.

Като влезе в кабинета, той заключи вратата, извади от долната полица на шкафа с документи две гири и направи 20 движения нагоре, напред, встрани и надолу, после приклепна леко три пъти, държейки гирите над главата си.

„Нищо не поддържа тъй тялото, както измиването с вода и гимнастиката“ — помисли той, като опипваше с лявата си ръка със златен пръстен на безименния пръст напрегнатия бицепс на дясната. Оставаше му още да направи мулине (той винаги правеше тия две движения преди дълго заседание), когато вратата се разклати. Някой искаше да я отвори. Председателят бързо сложи гирите на място и отвори вратата.

— Извинете — каза той.

В стаята влезе един от членовете, със златни очила, нисък, с вдигнати рамене и намръщено лице.

— Матвей Никитич пак го няма — каза членът недоволено.

— Няма го още — отвърна председателят, като обличаше мундира си. — Той вечно закъснява.

— Чудно, как не му е съвестно — каза членът и седна сърдито, като вадеше цигара.

Този член, много акуратен човек, тази сутрин беше имал неприятно спречкване с жена си, защото беше изхарчила преди срока дадените за месеца пари. Тя го помоли да ѝ даде аванс, но той заяви, че

няма да отстъпи. Стигнаха до скарване. Жената каза, че щом е тъй, няма да има и обяд — да не чака обяд в къщи. Тогава той излезе уплашен, че тя ще изпълни заканата си, защото от нея всичко можеше да се очаква. „Ето на, да живееш добър, нравствен живот“ — помисли си той, като гледеше сияещия, здрав, весел и добродушен председател, който, разтворил широко лакти, приглаждаше с хубавите си бели ръце гъстите и дълги побеляващи бакембарди от двете страни на везаната си яка. „Той е винаги доволен и весел, а аз се измъчвам.“

Влезе секретарят и донесе някакво дело.

— Много ви благодаря — каза председателят и запали цигара. — С кое дело да започнем?

— Ами аз мисля с отравянето — уж равнодушно каза секретарят.

— Добре, с отравянето — каза председателят, като съобрази, че това дело може да свърши до четири часа и да си вървят. — Няма ли го Матвей Никитич?

— Още го няма.

— А Бреве тук ли е?

— Тук е — отвърна секретарят.

— Кажете му, ако го видите, че ще почнем с отравянето.

Бреве беше заместник-прокурорът, който щеше да обвинява в това заседание.

Като излезе в коридора, секретарят срещна Бреве. С високо вдигнати рамене, с разкопчан мундир и с чанта под мишница, той крачеше бързо по коридора, като едва не тичаше, тропайки с токове и размахвайки свободната си ръка така, че плоскостта ѝ беше перпендикулярна на посоката на движението му.

— Михаил Петрович иска да знае дали сте готов? — попита секретарят.

— Разбира се, аз винаги съм готов — каза заместник-прокурорът. — Кое дело е първо?

— Отравянето.

— Отлично — каза заместник-прокурорът, макар че съвсем не намираще това за отлично; не беше спал цяла нощ. Бяха изпрацали един свой другар, бяха пили много и играли до два часа, а после бяха отишли при жени в същия оня дом, където до преди шест месеца още беше Маслова, тъй че той още не беше успял да прочете именно делото по отравянето и смяташе сега да го прегледа. А секретарят,

понеже знаеше, че той не е чел делото по отравянето, нарочно посъветва председателя да го сложат първо. Секретарят беше човек с либерални, дори радикални възгледи, а Бреве беше консервативен и дори — като всички служещи в Русия немци — особено предан на православието, та секретарят не го обичаше и му завиждаше за мястото.

— А как стои въпросът със скопците? — попита секретарят.

— Казах, че не мога — отвърна заместник-прокурорът; — поради липса на свидетели, тъй и ще заявя пред съда.

— Но нали е все едно...

— Не мога — каза заместник-прокурорът и изтича в кабинета си, като продължаваше все тъй да размахва ръка.

Той отлагаше делото за скопците поради отсъствието на един съвсем маловажен и ненужен за делото свидетел само защото, ако се разгледаше в съда, където съставът на съдебните заседатели беше интелегентски, то можеше да свърши с оправдание. А по споразумение с председателя това дело трябваше да се прехвърли за разглеждане в уречения град, в който щеше да има повече селяни-заседатели и оттам повече шансове за осъждане.

Движението в коридора все повече се засилваше. Най-много хора имаше около залата на гражданското отделение, където се гледаше делото, за което говореше на заседателите представителният господин, любител на съдебни дела. През почивката от съдебната зала излезе същата оная бабичка, на която гениалният адвокат бе успял да отнеме имуществото в полза на гешефтаря, нямащ никакво право на това имущество; това знаеха и съдиите, а още повече ищещът и адвокатът му; но замисленият от тях ход беше такъв, че не можеше да не се отнеме имуществото на бабата и да не се даде на гешефтаря. Бабата беше дебела жена в богато облекло и с огромни цветя на шапката. Като излезе от залата, тя се спря в коридора и разперила дебели къси ръце, заповтаря на своя адвокат:

— Какво ще стане, моля ви се. Какво е това?

Адвокатът гледаше цветята на шапката ѝ и не я слушаше, а съобразяваше нещо.

След бабата от залата на гражданското отделение с блестящ пластрон изпод широко разтворената му жилетка и със самодоволно лице бързо излезе същият онзи знаменит адвокат, който бе направил

бабата с цветята да изгуби всичко, а гешефтарят, който му бе дал десет хиляди рубли, да получи повече от сто хиляди. Всички очи се обърнаха към адвоката, който чувствуваше това, цялата му външност сякаш казваше: „Няма нужда от никакъв израз на преданост“ — и той бързо мина край всички.

VII

Най-после дойде и Матвей Никитич и съдебният пристав — сух човек с дълга шия и крива походка и също тъй криво изпъкнала долна устна, влезе в стаята на заседателите.

Този съдебен пристав беше честен човек с университетско образование, но никъде не можеше да се задържи на служба, защото страшно пиеше. Преди три месеца една графиня, покровителка на жена му, му беше намерила това място, където той се беше задържал досега и се радваше на това.

— Е, какво, господа, събрахте ли се всички? — каза той, като слагаше пенснето си и поглеждаше над него.

— Мисля, че сме всички — отвърна веселият търговец.

— Да проверим — каза съдебният пристав и като извади от джоба си лист, почна да извиква имената, като поглеждаше всеки ту през пенснето, ту над него.

— Статски съветник И. М. Никифоров.

— Аз — каза представителният господин, който познаваше всички съдебни дела.

— Запасен полковник Иван Семьонович Иванов.

— Тук — обади се сухият човек в мундир на запасен офицер.

— Търговец от втора гилдия Пьотр Баклашов.

— Да — каза добродушният търговец, като се усмихна широко.

— Готови сме.

— Гвардейски поручик княз Дмитрий Нехлюдов.

— Аз — отвърна Нехлюдов.

Съдебният пристав се поклонил особено учтиво и мило, като гледаше над пенснето си, сякаш искаше с това да отдели Нехлюдов от другите.

— Капитан Юрий Дмитриевич Данченко, търговец Григорий Ефимович Кулешов — и т.н. и т.н.

Всички, освен двама, бяха на лице.

— Сега, моля, господа, заповядайте в залата — каза приставът, като посочи вратата с приятен жест.

Всички тръгнаха и като си правеха път един другиму на вратата, излязоха в коридора и минаха в заседателната зала.

Съдебната зала беше голяма дълга стая. На единия ѝ край имаше подиум с три стъпала. На средата на подиума стоеше маса, покрита със зелено сукно с по-тъмнозелени ресни. Зад масата имаше три кресла с много високи дъбови облегалки с резба, а зад креслата висеше в златна рамка ярък портрет в цял ръст на генерал в мундир и с лента, издал единия си крак встрани и опрян на сабята си. В десния ъгъл имаше кивот с образи на Христа с трънен венец и аналой, а от дясната страна стоеше катедрата на прокурора. Отляво, срещу катедрата, в дъното, беше масичката на секретаря, а по към публиката — шлайфана дъбова решетка и зад нея — още незаетата скамейка на подсъдимите. Отдясно на подиума стояха два реда столове, също с високи облегалки, за съдебните заседатели, по-долу — масите за адвокатите. Всичко това беше в предната част на залата, разделена от решетката на две. Задната част беше цялата със скамейки, които амфитеатрално стояха до задната стена. В задната част на залата на предните чинове седяха четири жени, навярно работнички или слугини, и двама мъже, също работници, очевидно потиснати от величието на залата, та затова си шепнеха плахо.

След съдебните заседатели влезе веднага и съдебният пристав; той излезе с рязка походка сред залата и със силен глас, сякаш искаше да сплаши присъстващите, извика:

— Съдът!

Всички станаха и на подиума в залата излязоха съдиите: председателят с мускулите и хубавите бакембарди, после навъсеният член на съда със златните очила, който сега беше още по-намръщен, защото тъкмо преди заседанието срещна шурей си, кандидат за съдебна длъжност, който му каза, че е бил у сестра си и тя му казала, че няма да има обяд.

— Тъй че, както изглежда, ще ядем в гостилница — бе рекъл шурейт със смях.

— Няма нищо смешно — бе казал навъсеният член на съда и станал още по-навъсен.

И най-после третият член на съда, същият оня Матвей Никитич, който винаги закъсняваше — той беше брадат човек с големи, изопнати надолу добродушни очи; този член страдаше от катар на

стомаха и от тази сутрин беше почнал по съвета на доктора нов режим, който именно бе го задържал днес по-дълго от друг път в къщи. Сега, когато се изкачваше на подиума, той имаше съсредоточен вид, защото беше свикнал да разрешава по всички възможни начини въпросите, които сам си задаваше. Сега той си бе наумил, че ако броят на крачките от вратата на кабинета до креслото бъде делимо точно на три, то новият режим ще го излекува от катара, ако не е делим — няма. Крачките бяха двадесет и шест, но той направи мъничка крачица и точно на двадесет и седмата дойде до креслото.

Фигурите на председателя и на членовете, изкачили се на подиума, в техните мундири с обшити със злато яки бяха твърде внушителни. Те сами чувствуваха това и сякаш смутени от величието си, бърже и скромно наведоха очи и седнаха в украсените си с резба кресла зад покритата със зелено сукно маса, на която имаше триъгълен инструмент с орел, стъклени купи, в каквито по бюфетите държат бонбони, мастилница, перодръжки, хубави чисти листа хартия и токущо подострени моливи с различна големина. Заедно със съдиите влезе и заместник-прокурорът. Той мина също тъй бързо, с чанта под мишница, все така махайки ръка, към мястото си до прозореца и веднага потъна в четене и разглеждане на книгата си, използвайки всяка минута, за да се подготви за делото. Този прокурор обвиняваше сега едва за четвърти път. Той беше много честолюбив и твърдо решен да направи кариера и затова смяташе за нужно да постигне обвинение по всички дела, по които трябваше да обвинява. Той знаеше в общи черти същността на делото по отравянето и вече си беше съставил план за речта, но му трябваша още някои данни и тъкмо тях той сега преписваше набързо от делото.

Секретарят седеше на противоположния край на подиума и подготвил всички книжа, които можеха да потрѣбват за четене, разглеждаше забранената статия, която беше намерил и прочел вчера. Искаше му се да поприказва за тази статия с члена на съда с голямата брада, който споделяше неговите възгледи, и затова гледаше да се запознае по-отблизо с нея преди разговора.

VIII

Председателят разгледа преписката, отправи няколко въпроса към съдебния пристав и секретаря и като получи утвърдителни отговори, разпореди да доведат подсъдимите. Вратата зад решетката веднага се отвори и в залата влязоха двама стражари с шапки и с голи саби, а след тях първо единият подсъдим, червенокос мъж с лунички, и две жени. Мъжът беше облечен в арестантски халат, твърде широк и дълъг за него. При влизането си в съда той държеше ръцете си с разперени големи пръсти напрегнато опънати надолу, за да придържа при това положение смъкнатите си дълги ръкави. Без да погледне съдиите и зрителите, той внимателно огледа скамейката, край която минаваше. Като я обиколи, той седна чинно на края, оставяйки място за другите, после впери очи в председателя и започна да мърда мускулите на бузите си, сякаш шепнеше нещо. След него пристъпи възрастна жена, също облечена в арестантски халат. Главата на жената беше вързана с арестантска кърпа, лицето ѝ беше сивобяло, без вежди и клепачи, но с червени очи. Жената изглеждаше съвсем спокойна. Докато отиваше към мястото си, халатът ѝ се закачи за нещо и тя, без да бърза, грижливо го откачи и седна.

Третата подсъдима беше Маслова.

Когато тя влезе, очите на всички мъже в залата се обърнаха към нея и дълго време не се откъснаха от бялото ѝ лице с черни, влажно блестящи очи и от очертаващите се под халата ѝ високи гърди. Дори стражарят, край когото тя мина, без да наведе очи, я гледаше, докато минаваше и сядаше, а после, когато тя седна, сякаш почувствал се виновен, бързо се обърна, сепна се и впери очи в прозореца точно пред себе си.

Председателят почака, докато подсъдимите заемат местата си, и щом Маслова седна, се обърна към секретаря.

Започна обикновената процедура: преброяване на съдебните заседатели, разсъждения за неявилите се, за глобяването им и решение за ония, които бяха съобщили, че не могат да дойдат, и попълване местата на неявилите се с подгласници. После председателят сгъна

бюлетинките, сложи ги в стъклената купа и като позасука обшитите със злато ръкави на мундира си и оголи силно обрасналите си с косми ръце, започна да вади като някой фокусник бюлетинките една по една, да ги разгъва и да ги чете. После отпусна ръкави и покани свещеника да закълне съдебните заседатели.

Старикът-свещеник, с подпухнало бледожълто лице, в червеникавокафяво расо, със златен кръст на гърдите и с още някакъв мъничък орден, прикрепен отстрани на расото, като движеше бавно под расото подпухналите си крака, приближи до аналоя под иконата.

Съдебните заседатели станаха и тръгнаха накуп към аналоя.

— Моля ви се — каза свещеникът, като попипваше с пухкавата си ръка кръста на гърдите си и чакаше да се приближат всички заседатели.

Този свещеник беше служил четиридесет и шест години и се готвеше след три години да отпразнува своя юбилей също тъй, както неотдавна беше празнувал протойерейт на катедралата. А в окръжния съд той служеше от времето, когато въведоха съдилищата, и много се гордееше с това, че е заклел десетки хиляди души и че в преклонните си години продължава да се труди за благо на черквата, отечеството и семейството си, на което ще остави, освен къщата, капитал не по-малко от тридесет хиляди в ценни книжа. А това, че работата му в съда — да заклева хората над евангелието, в което клетвата изрично се забраняваше — не беше почтена работа, никога не му идваше на ум и той не само че не се отегчаваше от нея, а обичаше това обикновено занятие, при което често се запознаваше с добри господа. Сега той не без удоволствие бе се запознал със знаменития адвокат, който му внушаваше голямо уважение с това, че само за делото срещу бабата с огромните цветя на шапката бе получил десет хиляди рубли.

Когато всички заседатели се изкачиха по стъпалата на подиума, свещеникът наведе настрана олисялата си побеляла глава и я провря в мазната дупка на епитрахила, после оправи редките си коси и се обърна към заседателите:

— Вдигнете дясната ръка и сложете пръсти ей така... — каза той бавно със старчески глас, като издигна пухкава ръка с ямички над всеки пръст и събра пръстите си за молитва. — Сега повтаряйте след мен — каза той и започна: — „Обещавам и се кълна пред всемогъщия бог, пред светото му евангелие и животворящия кръст господен, че по

делото, по което...“ — изричаше той, като прекъсваше след всяка фраза. — Не отпускате ръце, дръжте ги така — обърна се той към един млад човек, който отпусна ръката си: — „... че по делото, по което...“

Представителният господин с бакембардите, полковникът, търговецът и другите държаха ръце с прибрани пръсти, както искаше свещеникът, и сякаш с особено удоволствие, много добре и високо, а другите някак без желание и неопределено. Едни повтаряха твърде силно думите, някак закачливо и с израз, който казваше: „А аз все пак ще говоря и ще говоря“; други пък само шепнеха, изоставаха от свещеника и после, сякаш уплашени, го догонваха не навреме; едни стискаха пръстите си с предизвикателен жест, съвсем здраво, като че се бояха да не изпуснат нещо, а други ги отпущаха и пак ги събираха. На всички беше неловко; само старикът-свещеник беше дълбоко убеден, че върши полезна и важна работа. След клетвата председателят предложи на заседателите да си изберат старейшина. Заседателите станаха и като се блъскаха, минаха в съвещателната стая, където почти всички веднага извадиха цигари и запушиха. Някой предложи за старейшина представителния господин и веднага всички се съгласиха, захвърлиха и угасиха угарките и се върнаха в залата. Избраният старейшина обяви на председателя кой е избран за старейшина и отново всички насядаха на двата реда столове с високи облегалки, като си прекрачваха краката един друг.

Всичко вървеше без протакане, бързо и не без известна тържественост и тази правилност, последователност и тържественост очевидно доставяха удоволствие на участниците, като утвърждаваха у тях съзнанието, че вършат сериозна и важна обществена работа. Същото чувство изпитваше и Нехлюдов.

Щом заседателите насядаха, председателят произнесе реч относно техните права, задължения и отговорности. През време на речта си председателят постоянно менеше позата си: облакътяваше се ту на лявата, ту на дясната ръка, ту на облегалката, ту на ръчките на креслото, ту започваше да оправя краищата на преписките, да глади ножа за разрязване, да върти молива.

Правата им, според думите му, се състояха в това, че те могат да задават въпроси на подсъдимите чрез председателя, могат да имат молив и хартия и могат да разглеждат веществените доказателства.

Длъжността им се състоеше в това, да съдят не нечестно, а справедливо. Отговорността им пък се състоеше в това, че в случай на неспазване тайната на съвещанията и влизане в сношение с външни лица подлежаха на наказание.

Всички слушаха с почитателно внимание. Търговецът, който разпространяваше около себе си мирис на вино и задържаше шумните си оригвания, кимаше одобрително с глава на всяка фраза.

IX

Като свърши речта си, председателят се обърна към подсъдимите:

— Симон Картинкин, станете — каза той.

Симон скочи нервно. Мускулите на бузите му замърдаха още по-бързо.

— Името ви?

— Симон Петров Картинкин — бързо отговори той с дрезгав глас, очевидно със заучен от по-рано отговор.

— Съсловието ви?

— Селянин.

— От коя губерния, уезд?

— Тулска губерния, Крапивенски уезд, община Купянска, село Борки.

— На колко сте години?

— Карам трийсет и четвърта, роден в хилядо осемстотин...

— Вероизповедание?

— От руска вяра, православна сме.

— Женен?

— Съвсем не.

— С какво се занимавате?

— Занимавахме се прислуга в хотел „Мавритания“.

— Съден ли сте някога по-рано?

— Никога не съм бил съден, щото както живеехме по-рано...

— Не сте съден?

— Боже опази, никога!

— Получихте ли препис от обвинителния акт!

— Получихме.

— Седнете. Ефимия Иванова Бочкова — обърна се председателят към следващата подсъдима.

Но Симон продължаваше да стои прав и закриваше Бочкова.

— Картинкин, седнете.

Картинкин продължаваше да стои.

— Картинкин, седнете!

Но Картинкин продължаваше да стои и седна едва когато приставът изтича с наведена настрани глава и с неестествено опулени очи и каза с трагичен шепот: „Седни, седни.“

Картинкин седна тъй бърже, както беше станал, и като се загърна в халата, почна пак беззвучно да мърда бузи.

— Името ви? — с въздишка на умора се обърна председателят към втората подсъдима, без да я гледа, като проверяваше нещо в лежащите пред него книжа. Работата беше толкова обикновена за председателя, че за по-бързо минаване на делата той можеше да върши две работи наведнъж.

Бочкова беше четиридесет и три годишна, съсловие — коломенска еснафка, занятие — камериерка в същия хотел „Мавритания“. Под съд и следствие не е била, препис от обвинителния акт получила. Бочкова даваше отговорите си извънредно смело и с такава интонация, като че към всеки отговор прибавяше: „Да, Ефимия съм, и Бочкова, препис получих и се гордея с това, и никому няма да позволя да се смее.“ Без да дочака да ѝ кажат да седне, Бочкова седна веднага щом свършиха въпросите.

— Името ви? — обърна се женолюбивият председател някак особено приветливо към третата подсъдима. — Трябва да станете — прибави той меко и ласкаво, като забеляза, че Маслова седи.

Маслова стана с бързо движение и с израз на готовност изпъчила високите си гърди, без да отговаря, гледаше право в лицето председателя с усмихнатите си и малко разногледни очи.

— Как ви казват?

— Любов — отвърна бърже тя.

В това време, сложил пенснето си, Нехлюдов гледаше подсъдимите по реда на извикването им.

„Не може да бъде — помисли си той, без да снема очи от лицето на подсъдимата. — Но как така Любов?“ — помисли си той, като чу отговора ѝ.

Председателят искаше да продължи въпросите, но членът с очилата го спря, като му пошепна нещо сърдито. Председателят кимна с глава в знак на съгласие и се обърна към подсъдимата.

— Как така Любов? — каза той. — Вие сте записана другояче.

Подсъдимата мълчеше.

— Питам ви как ви е истинското име?

— Как сте кръстена? — попита сърдитият член.

— По-рано ми казваха Катерина.

„Не може да бъде“ — продължаваше да си мисли Нехлюдов, макар че вече беше съвсем сигурен, че това е тя, същата онази девойка, възпитаницата-горнична, в която той някога беше влюбен, именно влюбен, а после в някаква безумна мъгла я беше съблазнил и захвърлил, и за която след това никога не си спомняше, защото тоя спомен беше твърде мъчителен, твърде явно го изобличаваше и показваше, че той, тъй горд със своята порядъчност, беше постъпил не само непорядъчно, но и направо подло с тази жена.

Да, това беше тя. Той видя сега ясно онази изключителна, тайнствена особеност, която отличава всеки човек от другите, прави го особен, единствен, неповторим. Въпреки неестествената белота и пълнота на лицето, тази особеност, мила, изключителна особеност, се чувствуваше в това лице, в устните, в малко разгледите очи и главно в този наивен, усмихнат поглед и в израза на готовност не само в лицето, но и в цялата ѝ фигура.

— Така трябваше да кажете — пак така особено меко каза председателят. — Бащиното ви име?

— Аз съм незаконна — продума Маслова.

— Все пак как сте записани?

— Михайлова.

„Какво ли е извършила?“ — продължаваше между това да мисли Нехлюдов, като едва си поемаше дъх.

— Презимето, прякорът ви как е? — продължаваше председателят.

— По майка ме пишеха Маслова.

— Съсловие?

— Еснафка.

— Вероизповедание православно?

— Православно.

— Занятие? С какво се занимавахте?

Маслова мълчеше.

— С какво се занимавахте? — повтори председателят.

— Бях в заведение — каза тя.

— В какво заведение? — строго попита членът с очилата.

— Сами знаете в какво — каза Маслова, усмихна се и като се огледа бързо наоколо, веднага пак спря погледа си върху председателя.

Имаше нещо тъй необикновено в израза на лицето и страшно и жалко в смисъла на казаните от нея думи, в тая усмивка и в бързия поглед, с който тя огледа залата, че председателят наведе очи и за миг в залата настъпила тишина. Тишината беше прекъсната от нечий смях сред публиката. Някой изшътка. Председателят вдигна глава и продължи въпросите:

— Били ли сте под съд и следствие?

— Не съм била — тихо каза Маслова, като въздъхна.

— Получихте ли препис от обвинителния акт?

— Получих.

— Седнете — каза председателят.

Подсъдимата повдигна роклята си отзад с онова движение, с което издокараните жени оправят шлейфа си, и седна, като прибра белите си малки ръце в ръкавите на халата, без да сменя очи от председателя.

Последва изброяването на свидетелите, извеждането им от залата, решението за лекар-експерт и повикването му в заседателната зала. После стана секретарят и почна да чете обвинителния акт. Четеше ясно и високо, но така бързо, че гласът му, който изговаряше неправилно „л“ и „р“, се сливаше в един непрекъснат приспивателен шум. Съдиите се облягаха ту на едната, ту на другата страна на креслата, ту на масата, ту на облегалката, ту затваряха очи, ту ги отваряха и си шепнеха нещо. Един от стражарите на няколко пъти задържаеше започващото гъделичкане на прозявката. Подсъдимият Картинкин не преставаше да мърда бузи. Бочкова седеше съвсем спокойна и изправена, като понякога се почесваше с пръст под забрадката.

Маслова ту седеше неподвижно, заслушана в четеца и вгледана в него, ту потръпваше и като че искаше да възрази, почервеняваше и после тежко въздишаше, като променяше положението на ръцете си, оглеждаше се и пак вперваше очи в четеца.

Нехлюдов седеше на своя висок стол на първия ред, втори от края, и без да сваля пенснето, гледаше Маслова и в душата му се извършваше сложен и мъчителен процес.

Х

Обвинителният акт гласеше:

„На 17 януари 188* година в хотел «Мавритания» скоропостижно починал търговецът от курганска втора гилдия Ферапонт Емелянович Смелков. Местният полицейски доктор от 4-и участък удостоверил, че смъртта настъпила от разрыв на сърцето, предизвикан от прекалена употреба на спиртни напитки. Тялото на Смелков било предадено на земята.

След няколко дни върналият се от Петербург търговец Тимохин, земляк и другар на Смелков, узнал обстоятелствата, придружаващи края на Смелков, изказал съмнение, че той е бил отровен с цел за ограбване на парите му.

Това подозрение е било потвърдено на предварителното следствие, което установява: 1. Че Смелков малко преди смъртта си получил от банката 3800 рубли сребро. Между това при описа на имуществото на покойния по установения ред се оказали в наличност само 312 рубли и 16 копейки. 2. Целия ден в навечерието на смъртта и цялата нощ Смелков прекарал с проститутката Любка (Екатерина Маслова) в публичния дом и в хотел «Мавритания», където по поръка на Смелков и в негово отсъствие Екатерина Маслова дошла от публичния дом за парите, които извадила от куфара на Смелков, като го отворила с дадения ѝ от Смелков ключ в присъствието на прислужниците от хотел «Мавритания» Ефимия Бочкова и Симон Картинкин. В куфара на Смелков, при отварянето му от Маслова, присъстващите Бочкова и Картинкин видели пачки сторублеви банкноти. 3. След връщането на Смелков от публичния дом в хотел «Мавритания» заедно с проститутката Любка, последната, по съвета на прислужника Картинкин, дала на Смелков да изпие в чашка коняк бял пращец, получен от Картинкин. 4. На следната сутрин проститутката Любка (Екатерина Маслова) продала на хазайката си, съдържателка на публичния дом, свидетелката Китаева, брилянтния пръстен на Смелков, уж подарен ѝ от Смелков. 5. Прислужницата в хотел «Мавритания» Ефимия Бочкова на другия ден след смъртта на

Смелков внесла на своя текуща сметка в местната търговска банка 1800 рубли сребро.

Съдебно-медицинският преглед, аутопсията на трупа и химическото изследване вътрешностите на Смелков разкрили безспорно наличие на отрова в организма на покойния, което дава основание да се заключи, че смъртта е последвала от отравяне.

Привлечени като обвиняеми, Маслова, Бочкова и Картинкин не се признали за виновни, като заявили: Маслова — че тя наистина била изпратена от Смелков от публичния дом, където, по нейния израз, работела, в хотел «Мавритания», за да донесе на търговеца пари, и че, отворила там с дадения ѝ ключ куфара на търговеца, тя взела от него 40 рубли сребро, както ѝ било заръчано, но повече пари не взела, което могат да засвидетелствуват Бочкова и Картинкин, в чието присъствие тя отваряла и затваряла куфара и взела парите.

По-нататък тя дала показание, че при второто си отиване в стаята на търговеца Смелков наистина му сложила, научена от Симон Картинкин, да изпие в коняка някакви прахове, които смятала за приспивателни, за да може търговецът да заспи и да я пусне по-скоро. Пръстена ѝ подарил самият Смелков, след като я набил и тя заплакала и искала да си отиде.

Ефимия Бочкова дала показание, че не знае нищо за изгубените пари и че тя в стаята на търговеца не е влизала, а там се разпореждала само Любка, и че ако има нещо откраднато от търговеца, тази кражба е извършила Любка, когато е идвала за парите с ключа на търговеца. — На това място при четенето Маслова трепна и като отвори уста, погледна Бочкова. — А когато на Ефимия Бочкова показаха банковия чек от 1800 рубли сребро — продължаваше да чете секретарят — и я попитаха откъде има тия пари, тя заяви, че тия пари са спечелени от нея в продължение на 12 години заедно със Симон Картинкин, за когото се готвела да се омъжи. Симон Картинкин на свой ред при първия разпит признал, че той заедно с Бочкова, научен от Маслова, която дошла от публичния дом, откраднал парите и ги разделил между себе си, Маслова и Бочкова. — При това Маслова пак трепна, дори подскочи, цяла се изчерви и заприказва нещо, но съдебният пристав я спря. — Най-сетне — продължаваше да чете секретарят — Картинкин признал и това, че дал праховете на Маслова за приспиване на търговеца, а при втория разпит отричал своето участие в открадването

на парите и предаването на праховете на Маслова, обвинявайки само нея във всичко. А за парите, вложени от Бочкова в банката, той дал показание заедно с нея, че те са спечелени от двамата през дванайсетгодишната им служба в хотела от бакшишите на господата.“

След това в обвинителния акт следваха описания на очните ставки и показанията на свидетелите, мненията на експертите и пр.

Заклучението на обвинителния акт беше следното:

„Пред вид на всичко гореизложено, селянинът от село Борки Симон Петров Картинкин, на 33 години, еснафката Ефимия Иванова Бочкова, на 43 години, и еснафката Екатерина Михайлова Маслова, на 27 години, се обвиняват в това, че на 17 януари 188* година, като се уговорили предварително, откраднали пръстена и парите на търговеца Смелков на сума 2500 рубли в сребро и за да го лишат предумишлено от живот, напоили Смелков с отрова, от което последвала неговата, на Смелков, смърт.

Това престъпление е предвидено в точки 4 и 5 на член 1453 от Наказателния закон. За това и във основа на член 201 от углавното наказателно съдопроизводство селянинът Симон Картинкин, Ефимия Бочкова и еснафката Екатерина Маслова подлежат на съдене в окръжния съд с участието на съдебни заседатели.“

Тъй завърши четенето на дългия обвинителен акт секретарят и като събра листовите, седна на мястото си, като оправяше с две ръце дългите си коси. Всички въздъхнаха облекчено, с приятното съзнание, че сега започва разследването, че всичко ще се изясни и справедливостта ще бъде удовлетворена. Само Нехлюдов не изпитваше това чувство: той беше цял погълнат от ужаса какво е могла да направи тази Маслова, която той познаваше от преди десет години като невинно и прелестно момиче!

XI

Когато свърши четенето на обвинителния акт, председателят, като се посъветва с членовете, се обърна към Картинкин с такъв израз, който явно говореше, че сега вече всичко ще се изясни най-подробно.

— Селянина Симон Картинкин! — започна той, като се наклони малко наляво.

Симон Картинкин се изправи и застана мирно, наведен напред с цялото си тяло, като не преставаше да мърда беззвучно бузи.

— Вие се обвинявате в това, че на 17 януари 188* г., в съучастие с Ефимия Бочкова и Екатерина Маслова, сте откраднали от куфара на търговеца Смелков принадлежащите му пари, а после сте донесли мишеморка и сте уговорили Екатерина Маслова да даде на търговеца Смелков да изпие с виното си отрова, от което последвала смъртта на Смелков. Признавате ли се за виновен? — изрече той и се наклони надясно.

— Съвсем невъзможно, защото нашата работа да служим на гостите...

— После ще кажете. Признавате ли се за виновен?

— Съвсем не. Аз само...

— После ще кажете. Признавате ли се за виновен? — спокойно, но твърдо повтори председателят.

— Не мога да направя това, защото...

Съдебният пристав пак подскочи към Симон Картинкин и го спря с трагичен шепот.

За да покаже, че въпросът вече е изчерпан, председателят премести лакътя на ръката си, в която държеше листа, и се обърна към Ефимия Бочкова:

— Ефимия Бочкова, вие се обвинявате в това, че на 17 януари 188* година, в хотел „Мавритания“, заедно със Симон Картинкин и Екатерина Маслова, сте откраднали от куфара на търговеца Смелков парите и пръстена му и като сте ги разделили помежду си, за да прикриете престъплението си, сте упоили търговеца Смелков с отрова, от което последвала смъртта му. Признавате ли се за виновна?

— Не съм виновна в нищо — наперено и твърдо започна обвиняемата. — Аз и в стаята не съм влизала... А тъй като там влезе тая мискинка, тя направи цялата работа.

— После ще кажете — каза пак тъй меко и твърдо председателят. — И тъй, вие не се признавате за виновна?

— Не съм взимала пари и не съм давала отрова, и в стаята не съм влизала. Ако бях влязла, щях да я изхвърля.

— Не се ли признавате за виновна!

— Никога.

— Много добре.

— Екатерина Маслова — започна председателят, като се обърна към третата подсъдима. — Вие се обвинявате в това, че като сте отишли от публичния дом в стаята на хотел „Мавритания“ с ключа от куфара на търговеца Смелков, сте откраднали от този куфар парите и пръстена — редеше той като заучен урок и при това навеждаше ухо към члена отляво, който казваше, че в списъка на веществените доказателства липсвало шишенцето. — Откраднали сте от куфара парите и пръстена — повтори председателят — и като сте разделили откраднатото и после пак сте дошли с търговеца Смелков в хотел „Мавритания“, сте му дали да пие вино с отрова, от което последвала смъртта му. Признавате ли се за виновна?

— В нищо не съм виновна — бързо започна тя, — както казах отначало, така казвам и сега: не съм взимала, не съм взимала и не съм взимала, нищо не съм взимала, а пръстена той сам ми даде.

— Не се ли признавате за виновна в открадването на две хиляди и петстотин рубли? — каза председателят.

— Казвам, нищо не съм взимала освен четиридесет рубли.

— Ами за това, че сте сложили на търговеца Смелков прахове във виното, признавате ли се за виновна?

— За това се признавам. Само че аз мислех, както ми казаха, че те са за сън, че от тях нищо няма да му стане. Не мислех и не исках. Казвам го пред бога: не исках — каза тя.

— И тъй, вие не се признавате за виновна за открадването на парите и пръстена на търговеца Смелков? — каза председателят. — Но признавате, че сте дали праховете?

— Значи, признавам, само че мислех, че са прахове за сън. Дадох му само за да заспи. Нито съм искала, нито съм мислила.

— Много добре — каза председателят, очевидно доволен от постигнатите резултати. — И тъй, разправете как стана работата! — рече той, като се облакът на стола и сложи двете си ръце на масата. — Разправете всичко, както беше. С чистосърдечното си признаване вие можете да облекчите положението си.

Маслова мълчеше, все така загледана право в председателя.

— Разправете как стана тая работа?

— Как стана ли? — изведнъж бързо започна Маслова. — Дойдох в хотела, отведоха ме в стаята, той беше там и вече много пиян. — Думата *той* тя произнесе с особен израз на ужас в разширените си очи. — Исках да си ида, той не ме пусна.

Тя млъкна, като че изведнъж изгуби нишката на мисълта си или си спомни за друго.

— Е, после?

— Какво после? После постоях и се върнах у дома.

В това време заместник-прокурорът се повдигна, като се опираше неестествено на единия лакът.

— Желаете да зададете въпрос ли? — каза председателят и на утвърдителния отговор на заместник-прокурора показа с жест, че му предава правото си да задава въпроси.

— Бих искал да предложа въпроса: подсъдимата била ли е позната със Симон Картинкин от по-рано? — каза заместник-прокурорът, без да гледа Маслова, а после стисна устни и се намръщи.

Председателят повтори въпроса. Маслова спря уплашено очи на заместник-прокурора.

— Със Симона? Бях — каза тя.

— Бих искал да зная сега: в какво се е състояло това познанство на подсъдимата с Картинкин. Често ли са се виждали двамата?

— Какво познанство? Викал ме е при гостите, а не познанство — отвърна Маслова, като местеше неспокойно очи от заместник-прокурора към председателя и обратно.

— Бих желал да зная защо Картинкин е викал при гостите само Маслова, а не и други момичета — премрежил очи, но с лека мефистофелска, хитра усмивка попита заместник-прокурорът.

— Не знам. Отде ще знам! — отвърна Маслова, като се огледа плахо около себе си и за миг спря погледа си върху Нехлюдов: — Която искал, нея викал.

„Дали ме позна?“ — с ужас помисли Нехлюдов и почувствува как кръвта нахлува в лицето му; но Маслова, без да го различи между другите, веднага се обърна и пак се вгледа с плах израз в заместник-прокурора.

— Излиза, че подсъдимата отрича да е имала някакви близки отношения с Картинкин? Много добре. Повече нямам какво да питам.

И заместник-прокурорът веднага сне лакътя си от катедрата и почна да записва нещо. Всъщност той нищо не записваше, а само обикаляше с перото буквите, които пишеше, но беше виждал как прокурорите и адвокатите правят това: след всеки ловък въпрос записваха в речта си някоя ремарка, която трябваше да срази противника.

Председателят не се обърна веднага към подсъдимата, защото в това време питаше члена с очилата съгласен ли е да се задават въпроси, приготвени от по-рано и написани.

— Какво стана по-нататък? — продължи да пита председателят.

— Дойдох си у дома — продължи Маслова, като гледаше вече по-смело само председателя, — дадох парите на съдържателката и легнах да спя. Тъкмо бях заспала, нашето момиче Берта ме буди: „Ставай, твоят търговец пак дойде.“ Не исках да излизам, но мадам заповяда. Тук *той* — тя пак изрече думата *той* с явен ужас, — *той* все черпеше нашите момичета, после искаше да заръча още вино, но беше похарчил парите си. Съдържателката не му повярва. Тогава той ме прати в стаята си. И каза къде са парите и колко да взема. И аз отидох.

В това време председателят си шепнесе с члена отляво и не чу това, което говореше Маслова, но за да покаже, че е чул всичко, повтори последните й думи.

— Вие отидохте. Е, и после? — каза той.

— Отидох и направих всичко, както той ми каза: влязох в стаята. Не влязох сама в стаята, а извиках и Симон Михайлович и нея — каза тя, като посочи Бочкова.

— Лъже. Не съм и помисляла да влизам... — започна Бочкова, но я спряха.

— Пред тях взех четири червенички — намръщена и без да гледа Бочкова, продължи Маслова.

— Ами не забеляза ли подсъдимата, когато взимаше четиридесетте рубли, колко бяха парите? — попита пак заместник-

прокурорът.

Маслова трепна, щом заместник-прокурорът се обърна към нея. Тя не знаеше как и защо, но чувствуваше, че той ѝ желае злото.

— Не ги броих, видях само, че бяха сторублеви.

— Подсъдимата видяла сторублеви. Повече нямам какво да кажа.

— Е, занесохте ли парите? — продължи да пита председателят, като гледаше часовника.

— Занесох.

— Е, а после? — попита председателят.

— А после *той* пак ме взе със себе си — каза Маслова.

— Е, ами как му сложихте праха във виното? — попита председателят.

— Как му го дадох? Сипах го във виното и му го дадох.

— Защо му го дадохте?

Без да отговори, тя въздъхна тежко и дълбоко.

— Той все не ме пуцаше — каза тя, след като помълча. — Измъчих се с него. Излязох в коридора и казвам на Симон Михайлович: „Да можеше да ме пусне. Уморена съм.“ А Симон Михайлович казва: „Абе и на нас ни омръзна. Искаме да му дадем прахове за сън; той ще заспи и тогава ще си вървиш.“ Аз казвам: „Добре.“ Мислех, че прахът не е вреден. Той ми даде пликче. Влязох, а *той* лежеше и веднага поиска да му дам коняк. Взех от масата бутилката с фин-шампан, налях в две чаши — за мене и за него, — а в неговата чаша сипах праха и му дадох. Нима бих му дала, ако знаех?

— Е, ами как се оказа пръстенът у вас? — попита председателят.

— Пръстена той сам ми подари.

— А кога ви го подари?

— Когато влязохме с него в стаята, аз исках да си вървя, а той ме удари по главата и ми счупи гребена. Аз се разсърдих, исках да си вървя. Той извади пръстена от пръста си и ми го подари само да не си отивам — каза тя.

В това време заместник-прокурорът пак се понадигна и със същия престорено наивен вид поиска позволение да зададе още няколко въпроса и като получи разрешение, сведе глава над везаната си яка и попита:

— Бих искал да знам: колко време е прекарала подсъдимата в стаята на търговеца Смелков?

Маслова отново се уплаши и като местеше неспокойно очи от заместник-прокурора към председателя, каза бързо:

— Не помня колко време.

— Ами не помни ли подсъдимата дали се е отбивала някъде в хотела, след като е излязла от търговеца Смелков?

Маслова помисли.

— Отбих се в съседната празна стая — каза тя.

— Защо сте се отбили? — каза заместник-прокурорът, като се увлече и се обърна направо към нея.

— Отбих се да се оправя и да почакам файтон.

— А Картинкин беше ли в стаята с подсъдимата, или не беше?

— Той също се отби.

— А защо се отби?

— От търговеца остана малко фин-шампан. Изпихме го заедно.

— А, изпихте го заедно! Много добре.

— А имала ли е подсъдимата разговор със Симон и за какво?

Маслова изведнъж се намръщи, почервеня и бързо каза:

— Какво съм говорила? Нищо не съм говорила. Каквото беше. Каквото беше, всичко ви разправих и повече нищо не знам. Правете с мене каквото искате. Не съм виновна и туйто.

— Други въпроси нямам — каза заместник-прокурорът на председателя и като приповдигна неестествено рамене, почна бързо да записва в конспекта на своята реч признанието на самата подсъдима, че се е отбила със Симон в празната стая.

Настана мълчание.

— Нямате ли да кажете още нещо?

— Всичко казах — продума тя с въздишка и седна.

След това председателят записа нещо на листа и като изслуша съобщението, което му пошепна членът отляво, обяви десет минути почивка, стана бързо и излезе от залата. Съвещаването между председателя и члена отляво — висок, брадат, с големи добродушни очи — беше за това, че този член бе усетил леко стомашно разстройство и искаше да си направи масаж и да вземе капки. Именно това беше съобщил той на председателя и по негова молба беше дадена почивката.

След съдиите станаха и заседателите, адвокатите и свидетелите и почнаха да се разхождат насам-натам с приятното чувство, че са

свършили вече част от важното си дело.

Нехлюдов влезе в стаята на заседателите и седна до прозореца.

XII

— Да, това беше Катюша.

Ето какви бяха отношенията между Нехлюдов и Катюша.

Нехлюдов видя Катюша за пръв път, когато в трети курс на университета, готвейки съчинението си за поземлената собственост, прекара лятото при лелите си. Обикновено той прекарваше лятото с майка си и сестра си в майчиното му голямо имение край Москва. Но тази година сестра му се омъжи, а майка му замина на бани в чужбина. Нехлюдов трябваше да пише съчинението си и реши да прекара лятото при лелите си. При тях, в тяхното усамотено имение, беше тихо, нямаше развлечения, лелите обичаха нежно своя племенник и наследник, а и той ги обичаше, обичаше тяхната старомодност и простия им живот.

През това лято у лелите Нехлюдов преживяваше онова възторжено състояние, когато младежът за пръв път не по чуждо указание, а сам узнава всичката хубост и сериозност на живота и всичката значителност на работата, определена в него за човека, вижда възможността за безкрайното усъвършенствуване и на себе си, и на целия свят и се отдава на това усъвършенствуване не само с надежда, но и с пълната увереност, че ще достигне онова съвършенство, което си представя. Тази година още в университета той прочете „Социална статистика“ от Спенсер и разсъжденията на Спенсер за поземлената собственост му направиха силно впечатление главно поради това, че сам той беше син на едра земевладелка. Баща му не беше богат, но майка му беше получила зестра близо десет хиляди десетини земя. Той разбра тогава за пръв път всичката жестокост и несправедливост на частното владение на земята и като един от ония хора, за които жертвата в името на нравствените изисквания съставя висша духовна наслада, реши да не се ползува от правото на собственост върху земята и още тогава раздаде на селяните останалата му по наследство от баща му земя. Тъкмо на тая тема той пишеше и своето съчинение.

Ето как течеше животът му тая година на село при лелите му: ставаше много рано, понякога в три часа, и отиваше преди зори да се

къпе в реката под хълма, понякога още в ранната мъгла, и се връщаше, когато росата още лежеше по тревите и цветята. Понякога, след като изпиеше кафето си сутрин, сядаше над съчинението си или четеше източници за него, но много често, вместо да чете и пише, отново излизаше от къщи и бродеше по полята и горите. Преди обяд заспиваше нейде в градината, по време на обяда веселеше и размиваше лелите си със своята веселост, после яздеше кон или караше лодка, а вечер пак четеше или седеше с лелите и редеше пасианс. Често нощем, особено при луна, не можеше да спи само защото изпитваше много голяма вълнуваща радост от живота и вместо да легне, понякога до съмнало ходеше по градината с мечтите и мислите си.

Тъй щастливо и спокойно преживя той първия месец у лелите си, без да обръща никакво внимание на полугорничната-полувъзпитаница черноока и бързонога Катюша.

Възпитан под крилото на майка си, на деветнадесетгодишна възраст Нехлюдов беше напълно невинен момък. Той мечтаеше за жената само като за съпруга. А всяка жена, която не можеше според него да му бъде съпруга, не беше за него жена, а обикновен човек. Но случи се, че през това лято, около Възнесение, на гости на лелите дойде съседката им с децата си — две госпожици и един гимназист — и с гостуващия у тях млад художник — селянин.

След чая почнаха да играят на гоненица върху окосената вече ливада пред къщата. Повикаха и Катюша. След няколко комбинации се падна Нехлюдов да тича с Катюша. На Нехлюдов винаги му беше приятно да вижда Катюша, но и през ум не му минаваше, че между него и нея могат да съществуват някакви особени отношения.

— Е, тези вече никой не може ги хвана — каза веселият художник, който трябваше да гони и който тичаше много бързо с късите си и криви, но силни селяшки крака, — освен ако се спънат.

— Вие няма да ни хванете!

— Едно, две, три.

Плеснаха три пъти с ръце. Едва сдържайки смеха си, Катюша бързо смени мястото си с Нехлюдов и като стисна със здравата си грапава малка ръка неговата голяма ръка, се спусна да тича наляво, като шумолеше с колосаната си фуста.

Нехлюдов тичаше бързо, пък и не му се искаше да се остави на художника, та се затича с всички сили. Когато се огледа, видя художника, който преследваше Катюша, но тя, движейки живо подвижните си млади крака, не се даваше да я стигнат и се отдалечаваше наляво. Напред имаше люлякови храсти, зад които не тичаше никой, но Катюша погледна Нехлюдов и му даде знак с глава да се срещнат зад люляците. Той я разбра и изтича натам. Но тук, зад храстите, се оказа внезапно някаква канавка, обрасла с коприва. Той се препъна и опарил ръцете си о копривата, измокрил се от падналата вече привечерна роса, падна, но веднага се изправи и изтича на безопасно място, смеейки се сам на себе си.

Катюша летеше насреща му със сияеща усмивка и черни като боровинки очи. Те се събраха и се хванаха за ръка.

— Опарихте се май! — каза тя, като оправяше обърканата си плитка със свободната си ръка; дишаше тежко и се усмихваше, гледайки го отдолу нагоре.

— Не знаех, че тук имало трапчинка — каза той също усмихнат и без да пуска ръката ѝ.

Тя се приближи до него и той, без сам да знае как стана това, приближи лицето си до нея; тя не се отдръпна, той стисна по-здраво ръката ѝ и я целуна по устните.

— Ето ти тебе сега! — каза тя, изтръгна с бързо движение ръка и избяга далеч от него.

Тя изтича до люляковия храст, откъсна от него две клончета бял, вече прецъфтял люляк и като се шибаше с него по разгорещеното лице и поглеждаше към Нехлюдов, размаха свободно ръце пред себе си и тръгна назад към играещите.

Оттогава отношенията между Нехлюдов и Катюша се измениха и се установиха ония особени отношения, каквито има между невинен младеж и също тъй невинно момиче, увлечени един в друг.

Щом Катюша влезеше в стаята или дори още отдалеч Нехлюдов видеше бялата ѝ престилка, като че всичко за него се огряваше от слънце, всичко ставаше по-интересно, по-весело, по-значително, животът ставаше радостен. Същото изпитваше и тя. Но не само присъствието и близостта на Катюша действуваха така на Нехлюдов; за това беше достатъчно само съзнанието, че Катюша съществува, а за нея, че Нехлюдов съществува. Получеше ли Нехлюдов неприятно

писмо от майка си, или съчинението му не вървеше, или изпаднеше в младежка безпричинна тъга, достатъчно беше да си спомни за Катюша и че ще я види, и всичко се разсейваше.

Катюша имаше много работа в къщи, но тя успяваше да свърши всичко и в свободното време четеше. Нехлюдов ѝ даваше Достоевски и Тургенев, които той сам току-що бе прочел. Най-много ѝ харесваше „Затишие“ от Тургенев. Разговаряха мимоходом, когато се срещнеха в коридора, по двора и понякога в стаята на старата горнична на лелите Матрьона Павловна, с която Катюша живееше и в чиято стаичка Нехлюдов идваше понякога да пие чай на прикуска^[1]. И тия разговори в присъствието на Матрьона Павловна бяха най-приятните. Когато бяха сами, разговорът им не вървеше. Очите им почваха да говорят нещо съвсем друго, много по-важно от това, което говореха устата, устните им се бърчеха, ставаше им някак неловко и те бързо се разделяха.

Тия отношение между Катюша и Нехлюдов продължиха през цялото време на неговото престояване у лелите. Лелите забелязаха тия отношения, уплашиха се и дори писаха за това в чужбина на княгиня Елена Ивановна, майката на Нехлюдов. Лелята Маря Ивановна се боеше да не би Дмитрий да започне връзка с Катюша. Но тя напразно се боеше: без сам да знае, Нехлюдов обичаше Катюша, както обичат невинните хора, и любовта му беше главната защита срещу падението и за него, и за нея. Той не само нямаше желание да я обладава физически, но изпадаше в ужас при мисълта за подобно отношение към нея. Напротив, страховете на поетичната Софя Ивановна да не би Дмитрий, като обикне момичето, при своя цялостен, решителен характер да реши да се ожени за него, без да го интересуват произходът и положението му, бяха много по-основателни.

Ако тогава Нехлюдов беше съзнал ясно любовта си към Катюша и особено ако бяха започнали тогава да го убеждават, че той не може и не бива да свързва съдбата си с това момиче, много лесно можеше да се случи със своята праволинейност той да реши, че няма никакви причини да не се ожени за която и да било девойка, стига само да я обича. Но лелите не му говореха за своите опасения и той си замина, без да осъзнае любовта си към Катюша.

Той беше убеден, че чувството му към Катюша е само една от проявите, които изпълваха тогава цялото му същество с чувство на

радост от живота, споделяно от това мило, весело момиче. А когато заминаваше, и Катюша, застанала на прага до лелите, го изпращаше с черните си, пълни със сълзи леко разногледни очи, той почувствува все пак, че оставя нещо прекрасно, скъпо, което никога вече няма да се повтори. И му стана много мъчно.

— Сбогом, Катюша, благодаря ти за всичко! — каза той над шапчицата на Софя Ивановна, като седаше в колата.

— Сбогом, Дмитрий Иванович! — каза тя с приятния си ласкав глас и като сдържаше сълзите си, които напълниха очите ѝ, избяга в пруста, където можеше свободно да се наплаче.

[1] Пиене на чай неподсладен, като се отхапва малко захар. — Бел.пр. ↑

XIII

Оттогава, в продължение на три години, Нехлюдов не беше виждал Катюша. Видяха се едва когато, току-що произведен офицер, заминавайки за армията, той се отби у лелите си, но вече съвсем различен човек от оня, който прекара лятото у тях преди три години.

Тогава той беше честен, самоотвержен момък, готов да се отдаде на всяко добро дело; сега беше развратен, изтънчен егоист, обичащ само своето удоволствие. Тогава божият свят му изглеждаше като тайна, която той радостно и възторжено се мъчеше да отгатне; сега всичко в тоя живот беше просто и ясно и се определяше от ония условия на живот, в които се намираше той. Тогава нужното и важното беше общуването с природата и с живелите, мислили и чувствували преди него хора (философията, поезията); сега нужни и важни бяха човешките учреждения и общуването с другарите. Тогава жената му изглеждаше тайнствено и прелестно и тъкмо поради тая тайнственост прелестно същество; сега значението на жената, на всяка жена, освен на роднините и на жените на приятелите му, беше твърде определено: жената беше един от най-добрите инструменти за изпитаното вече удоволствие. Тогава не му трябваша пари и той можеше да не взема дори и третата част от онова, което му даваше майката, можеше да се откаже от имението на баща си и да го раздаде на селяните; сега хиляда и петстотинте рубли на месец, които му даваше майката, не му стигаха и той имаше вече неприятни разговори с нея за пари. Тогава за свое истинско аз той смяташе духовното си същество; сега поставяше на първо място своето здраво, бодро, животинско аз.

И цялата тази страшна промяна с него стана само затова, защото той престана да вярва в себе си и почна да вярва в другите. А той престана да вярва в себе си и започна да вярва в другите, защото му беше много трудно да живее с вяра в себе си: като вярваше в себе си, той трябваше винаги да решава всички въпроси не в полза на своето животинско аз, което търсеше леки радости, а почти винаги против него; като вярваше в другите, нямаше какво да решава — всичко вече беше решено, и то решено винаги против духовното и в полза на

животинското аз. Освен това, като вярваше в себе си, той винаги се излагаше на хорското осъждане, а като вярваше в другите, получаваше одобрението на хората, които го заобикаляха.

Така, когато Нехлюдов мислеше, четеше, говореше за бога, за правдата, за богатството, за бедността — всички окръжаващи смятаха това за неуместно и отчасти смешно, а майка му и леля му го наричаха с добродушна ирония *notre cher philosophe*^[1], когато обаче четеше роман, разказваше непристойни анекдоти, ходеше във френския театър на смешни водевили и весело ги преразказваше — всички го хвалеха и насърчаваха. Когато той смяташе за необходимо да ограничава нуждите си, носеше стар шинел и не пиеше вино, всички смятаха това за странност и някаква самохвална оригиналност, а когато харчеше големи суми за лов или за да си подреди необикновено разкошен кабинет, всички хвалеха вкуса му и му подаряваха скъпи неща. Когато беше девствен младеж и искаше да си остане такъв до женитбата, роднините се страхуваха за здравето му и дори майка му не се огорчи, а по-скоро се зарадва, когато узна, че е станал истински мъж и е отнел на другаря си някаква френска дама. За случката с Катюша — за това, че би могла да му мине мисълта да се ожени за нея, княгинята-майка не можеше да помисли без ужас.

Също така, когато Нехлюдов, достигнал пълнолетието си, раздаде на селяните малкото имение, което беше наследил от баща си, защото смяташе владението на земята за несправедливо — постъпката му хвърли в ужас майка му и роднините и беше постоянен предмет на укори и насмешки от страна на всички роднини. Те не преставаха да му разправят, че селяните, които бяха получили земята, не само не забогатели, но обеднели, като отворили в селото три кръчми и съвсем престанали да работят. А когато Нехлюдов постъпи в гвардията и изгуля и проигра на комар със своите високопоставени другари толкова много пари, че Елена Ивановна трябваше да тегли от капитала си, тя почти не се огорчи, като смяташе, че това е естествено и дори добро, щом тази шарка се ваксинира на младини и в добро общество.

Отначало Нехлюдов се бореше, но борбата беше много трудна, защото всичко, което той, вярвайки в себе си, смяташе за добро, другите смятаха за лошо и обратно — всичко, което той, вярвайки в себе си, смяташе за лошо, всички околни смятаха за добро. И всичко свърши с това, че Нехлюдов се предаде, престана да вярва в себе си и

започна да вярва в другите. Отначало това отричане от себе си му беше неприятно, но това неприятно чувство не продължи много и твърде скоро Нехлюдов почна да пие и да пуши и престана да изпитва онова неприятно чувство и дори изпита голямо облекчение.

И така с всичката страст на своята природа Нехлюдов цял се отдаде на тоя нов, одобряван от всички околни живот и съвсем заглуши в себе си гласа, който изискваше друго. Това започна, когато той се пресели в Петербург, и свърши с постъпването му на военна служба.

Военната служба изобщо развърта хората, като поставя постъпилите на нея в условия на пълно безделие, тоест на липса на разумен и полезен труд, и ги освобождава от общите човешки задължения, вместо които издига само условната чест на полка, на мундира, на знамето, и от една страна — безкрайната власт над други хора, а от друга — робската покорност пред по-висшето началство.

Но когато към това развъртаване от военната служба изобщо с нейния култ към мундира и знамето, с разрешаването на насието и убийството се прибави още и развъртаването от богатството и близкото общуване с царското семейство, както става в средите на избраните гвардейски полкове, в които служат само богати и знатни офицери, тогава това развъртаване достига у хората, попаднали под негово влияние, до състоянието на пълно егоистично безумие. Именно в такова егоистично безумие се намираше и Нехлюдов от момента, когато постъпи на военна служба и започна да живее така, както живееха другарите му.

Работа нямаше никаква освен това, облечен в хубаво ушит и изчистен не от него, а от други хора мундир, с каска, с оръжие, също тъй и направено, и изчистено, и поднесено му от други хора, да язди на хубав, също така дресиран, обяден и отгледан от други кон на учение или на преглед със също такива хора и да препуска, да размахва сабя, да стреля и да учи други хора на това. Друго занятие той нямаше и най-високопоставените хора — млади, стари, царят и приближените му — не само одобряваха това занятие, но го хвалеха, благодаряха за него. След тези занятия се смяташе за добро и смислено пръскането на получаваните кой знае откъде пари, събирането с компании на ядене, особено на пиене, в офицерските клубове или в най-скъпите ресторанти; после театри, балове, жени и след това пак езда,

размахване на саби, препускане и пак пръскане на пари, и вино, карти, жени.

Особено развращаващо действа този живот върху военните, защото ако граждан човек води такъв живот, в дълбочината на душата си той не може да не се срамува от него. Военните обаче смятат, че всичко трябва да бъде точно тъй, хвалят се, гордеят се с тоя живот, особено във военно време, както беше с Нехлюдов, постъпил на военна служба след обявяването на войната с Турция. „Ние сме готови да жертвуваме живота си на война и затова този безгрижен и весел живот не само е простим, но и необходим за нас. Затова го и водим.“

Такива бяха мъглявите мисли на Нехлюдов в оня период на живота му; през всичкото това време той чувствуваше възторга на освобождението от всички нравствени прегради, които бе си поставял по-рано, и не преставаше да се намира в това хроническо състояние на егоистично безумие.

В такова именно състояние се намираше той, когато след три години се отби при лелите си.

[1] Нашият мил философ (фр.). ↑

XIV

Нехлюдов се отби при лелите си, защото тяхното имение се намираше на пътя, по който беше минал неговият полк, и защото те много го бяха молили за това, но преди всичко се отби, за да види Катюша. Може би в дълбочината на душата си той вече имаше лоши намерения към Катюша, които му нашепваше разюзданото сега негово животинско аз, но той не съзнаваше тези намерения, а просто му се искаше да посети ония места, където беше прекарал така хубаво, и да види малко смешните си, но мили, добродушни лели, които винаги го окръжаваха, незабелязано за него, с атмосфера на любов и възторг, да види милата Катюша, за която беше запазил такъв приятен спомен.

Той пристигна в края на март, на велики петък, в киша, под проливен дъжд, измокрен до кости и измръзнал, но бодър и възбуден, както се чувствуваше постоянно по онова време. „Дали тя е още при тях?“ — мислеше си той, като влизаше в познатия, затрупан с паднал от покрива сняг стар помешчически, заграден с тухлена стена двор на лелите му. Той очакваше, че тя ще изтича, като чуе звънчето му, но на женския чардак излязоха две боси жени със затъкнати поли и с ведра, които очевидно миеха пода. Нямахме я и на главния вход; излезе само Тихон лакеят, облечен в престилка, навярно също зает с чистене. В антрето излезе Софя Ивановна в копринена рокля и боне.

— Колко мило, че дойде — каза Софя Ивановна, като го целуваше. — Машенка малко не се чувствува добре, уморена е от черквата. Днес се причестявахме.

— Честито, лельо Соня — каза Нехлюдов, като целуваше ръцете на Софя Ивановна, — извинете, измокрих ви.

— Върви в стаята си, цял си мокър. Че и мустаци вече има... Катюша! Катюша! По-скоро му направи кафе!

— Ей сега — чу се познат приятен глас от коридора.

И сърцето на Нехлюдов радостно замря. „Тук е.“ Като че слънцето се показва през облаците и Нехлюдов весело тръгна с Тихон към предишната си стая да се преоблече.

Нехлюдов искаше да разпита Тихон за Катюша: как е, как живее, няма ли да се омъжва? Но Тихон беше тъй почтителен и едновременно строг, тъй твърдо настоя сам да му полива с каната вода да се измие, че Нехлюдов не се реши да го попита за Катюша и само попита за внуците му, за стария му братов жребец, за кучето Полкан. Всички били живи и здрави освен Полкан, който бил побеснял миналата година.

Нехлюдов тъкмо беше свалил всички мокри дрехи и бе започнал да се облича, когато чу бързи стъпки и на вратата се почука. Нехлюдов позна и стъпките, и почукването на вратата. Тъй вървеше и чукаше само тя.

Той наметна мокрия шинел и се приближи до вратата.

— Влезте!

Беше тя, Катюша. Все същата, още по-мила от преди. Все тъй от долу на горе гледаха усмихнатите, наивни, малко разногледни черни очи. Както и по-рано тя беше в чиста бяла престилка. Носеше от лелите един току-що разпечатан миризлив сапун и две кърпи: една голяма, руска и друга мъхната. И недокоснатият, още с отпечатаните букви сапун, и кърпите, и самата тя — всичко беше еднакво чисто, свежо, непипнато, приятно. Милите ѝ твърди червени устни се бърчеха както по-рано при вида му от неудържима радост.

— Добре дошли, Дмитрий Иванович! — каза тя с мъка и лицето ѝ заля червенина.

— Здравей... здравейте — не знаеше как да ѝ отговори той, на *ти* или на *ви*, и също почервеня като нея. — Живо-здрово?

— Слава богу... Ето, леля ви изпраца любимия ви сапун, розов — каза тя, като слагаше сапуна на масата и кърпите на облегалката на креслото.

— Те си имат свои — каза Тихон, за да защити самостоятелността на госта, и с гордост посочи отворения голям несесер на Нехлюдов със сребърни капаци, с безброй много стъкла, четчици, помади, парфюми и всякакви тоалетни принадлежности.

— Благодарете на леля. А колко се радвам, че дойдох! — каза Нехлюдов, чувствувайки, че в душата му става пак тъй светло и мило както някога.

Тя само се усмихна в отговор на тия думи и излезе.

Лелите, които винаги бяха обичали Нехлюдов, този път го посрещнаха още по-радостно от обикновено. Дмитрий отиваше на война, където можеше да бъде ранен, убит. Това трогваше лелите.

Нехлюдов беше разпределил пътуването си така, че да остане у лелите си само едно денонощие, но като видя Катюша, се съгласи да посрещне у лелини си Великден, който беше след два дни, а телеграфира на приятеля и другаря си Шенбок, с когото трябваше да се срещнат в Одеса, да се отбие и той у лелини му.

Още от първия ден, когато видя Катюша, Нехлюдов изпита към нея някогашното си чувство. Както преди, той и сега не можеше да гледа без вълнение бялата престилка на Катюша, не можеше да слуша без радост стъпките ѝ, гласа ѝ, смеха ѝ, не можеше да гледа без умиление черните ѝ като мокри боровинки очи, особено когато тя се усмихваше, главно — не можеше да гледа без смущение как тя се изчервява, когато го срещне. Той чувствуваше, че е влюбен, но не така, както по-рано, когато тази любов беше за него тайна и той сам не се решаваше да признае пред себе си, че обича, когато беше убеден, че може да се обича само веднъж. Сега той беше влюбен, съзнаваше това и му се радваше, неспокойно усещайки, макар да криеше това от себе си, каква е тая любов и какво може да произлезе от нея.

У Нехлюдов, както и у всички хора, живееха двама човека. Единият — духовен, който търси за себе си само такова благо, което би било благо и за другите хора, и другият — животинският човек, който търси благо само за себе си и за това благо е готов да пожертвува благото на целия свят. В този период на безумен егоизъм, създаден у него от петербургския и военния живот, животинският човек господствуваше у него и напълно беше задушил духовния. Но като видя Катюша и отново почувствува онова, което беше изпитвал към нея преди, духовният човек вдигна глава и почна да изявява правата си. Така през тия два дни до Великден у Нехлюдов ставаше вътрешна, несъзнавана от него борба.

Дълбоко в душата си той знаеше, че трябва да замине и че няма защо да остава у лелите си, знаеше, че от това не може да излезе нищо добро, но му беше тъй радостно и приятно, че не мислеше за това и че остана.

В събота вечер, срещу светлото Христово възкресение, свещеникът с дякона и псалта, както те разправяха, с голяма мъка

преминали с шейна по локвите и калта ония три версти, които отделяха черквата от лелината къща, дойдоха да отслужат утринна.

Като поглеждаше постоянно към Катюша, която стоеше до вратата и държеше кадилницата, Нехлюдов остана заедно с лелите си и прислугата до края на утринната, честитиха си със свещеника и с лелите празника и вече се канеше да върви да спи, когато чу в коридора как Матрьона Павловна, старата горнична на Маря Ивановна, и Катюша се стягаха за черква, за да осветят козунаците и Великдена. „Ще ида и аз“ — помисли си той.

Пътят до черквата не беше нито за кола, нито за шейна и затова Нехлюдов, който се разпореждаше у лелини си като у дома, заръча да му оседлят коня, тъй наречения „братов“ жребец, и вместо да легне да спи, облече блестящия си мундир с изпънат брич, сложи отгоре шинела и тръгна на охранения, тежък и непреставащ да пръхти стар жребец в тъмнината по локвите и снега към черквата.

XV

Цял живот след това тази утринна остана за Нехлюдов един от най-светлите и силни спомени.

Когато в черния мрак, тук-там осветен от белеещия се сняг, цапайки във водата, той влезе в черковния двор на наострилия уши жребец поради запалените около черквата свещи, службата беше вече започнала. Познали племенника на Маря Ивановна, селяните го отведоха на сухо място, за да слезе, поеха коня му да го вържат и придружиха Нехлюдов до черквата. Черквата беше пълна с празнично пременен народ.

Отдясно стояха мъжете: старците — в кафтани домашна направа, с цървули от лико и чисти бели навои, а младите — в нови сукнени кафтани, препасани с ярки пояси, и с ботуши. Отляво бяха жените — с червени копринени кърпи, с кадифени поделки, с яркочервени ръкави и със сини, зелени, червени и пъстри фусти, с високи обувки с налчета. Скромни бабички с бели кърпи и сиви кафтани, в старинни поли и чехли или в нови цървули от лико стояха зад тях; между едните и другите стояха празнично облечени деца с намаслени коси. Селяните се кръстеха и се кланяха, като отмахваха коси; жените, особено бабичките — вперили избелели очи в една икона със свещи, движеха, притискайки силно, събраните пръсти към забрадката на челото, към раменете и към корема си и като шепнеха нещо, се кланяха ниско или падаха на колене. Децата, които подражаваха на възрастните, се молеха старателно, когато ги гледаха. Златният иконостас пламтеше сред свещиците, които окръжаваха от всички страни обвитите в злато големи свещи. Полилеят беше отрупан със свещи, от клиросите се чуваха веселите напеви на доброволците-певци с гръмливи басове и тънките дисканти на момчетата.

Нехлюдов излезе напред. По средата стоеше аристокрацията: помещикът с жена си и сина си в матроска блуза, приставът, телеграфистът, търговецът с ботуши, кметът с медала и отдясно на амвона, зад помещицата, Матрьона Павловна в шанженираща лилава

рокля и бял шал с кенари и Катюша в бяла рокля с бастички на корсажа, със светлосин колан и с червена панделка на черната коса.

Всичко беше празнично, тържествено, весело и прекрасно: и свещениците със светлосребърните раса със златни кръстове, и дяконът, и певците в празнични сребърни и златни стихари, и празнично облечените доброволци-певци с намаслени коси, и веселите игриви напеви на празничните песни, и непрестанното благославяне на народа от свещениците с тройните, увити с цветя свещи, и постоянно повтаряните възгласи: „Христос възкресе!“, „Христос възкресе!“ Всичко беше прекрасно, но най-хубава беше Катюша с бялата рокля и светлосиния колан, с червената панделка в черната коса и със сияещите от възторг очи.

Нехлюдов чувствуваше, че тя го вижда, без да поглежда встрани. Той разбра това, когато мина край нея към олтара. Нямаше какво да ѝ каже, но той измисли и каза, като минаваше край нея:

— Леля каза, че ще отговява след утринната служба!

Младата кръв както винаги, когато тя го погледнеше, заля цялото ѝ мило лице и черните очи, усмихнати и радостни, гледайки наивно отдолу нагоре, се спряха на Нехлюдов.

— Знаем — каза тя усмихнато.

В това време, проправяйки си път с медно кафениче в ръка между народа, край Катюша мина клисарят и без да я погледне, я закачи с полата на стихара си. Клисарят очевидно от уважение към Нехлюдов, като го заобикаляше, закачи Катюша. За Нехлюдов беше непонятно как тъй този клисар не разбира, че всичко, което съществува тук, пък и навред по света, съществува само за Катюша и че може да се пренебрегне всичко друго, само не нея, защото тя е център на всичко. За нея блестеше златото на иконостаса и горяха всички свещи на полилея и върху свещниците, за нея бяха тия радостни напеви: „Пасха господня, радуйтесь, людие.“ И всичко, което беше хубаво на света, всичко беше за нея. И — струваше му се — Катюша разбира, че всичко това е за нея. Тъй се струваше на Нехлюдов, когато поглеждаше стройната ѝ фигура в бяла рокля с бастички и съсредоточеното ѝ радостно лице, по чийто израз той виждаше, че съвсем същото, което пееше в неговата душа, пее и в нейната.

Между първата и втората служба Нехлюдов излезе от черквата. Народът му отваряше път и се кланяше. Някои го познаваха, други

питаха: „Кой е този?“ В преддверието той се спря. Просяците го заобиколиха, той им раздаде дребните пари, които имаше в кесията си, и слезе по стъпалата.

Беше се съмнало вече толкова, че се виждаше ясно, но слънцето още не изгряваше. По гробовете около черквата бяха насядали хора. Катюша беше още в черквата и Нехлюдов се спря да я почака.

Хората продължаваха да излизат и като тропяха с гвоздеите на ботушите си по плочите, заслизаха по стъпалата и се пръснаха из черковния двор и гробището.

Побелял старец с трепереща глава, сладкарят на Маря Ивановна, спря Нехлюдов, честити му празника и жена му — бабичка със сбръчкана шия под копринена забрадка, извади от джоба си жълто шафранено яйце и му го подаде. Пристъпи и млад усмихнат снажен селянин в нова подевка и зелен пояс.

— Христос възкресе! — каза той с усмихнати очи, пристъпи към Нехлюдов и като го лъхна с особения селяшки приятен мирис и го погъделичка с къдравата си брадичка, го целуна три пъти направо по устата с твърдите си свежи устни.

Докато Нехлюдов се целуваше със селянина и вземаше от него тъмнокафявото яйце, се показаха шанжениращата рокля на Матрьона Павловна и милата черна главичка с червена панделка.

Тя веднага го съзря през главите на онези, които вървяха пред нея, и той видя как лицето ѝ просия.

Те излязоха с Матрьона Павловна в преддверието и се спряха да дадат милостиня на просяците. Към Катюша пристъпи просяк с червена заздравяла рана вместо нос. Тя извади от кърпичката си нещо, подаде му го, след това се приближи до него и без да изрази ни най-малкото отвращение, напротив, със същите радостно сияещи очи, го целуна три пъти. И в тоя миг, когато целуваше просяка, очите ѝ срещнаха погледа на Нехлюдов. Тя сякаш го попита: добре ли е, така ли трябва да постъпи?

„Тъй, тъй, мила, всичко е хубаво, всичко е чудесно, обичам те!“

Те излязоха от преддверието и той пристъпи към нея. Не искаше да я разцелува, искаше да бъде само по-близо до нея.

— Христос възкресе! — каза Матрьона Павловна, като наведе глава и се усмихна с тон, който казваше, че днес всички са равни,

изтри уста със сгъната като мишка кърпичка и подаде напред устните си.

— Истина възкресе! — отвърна Нехлюдов и двамата се целунаха.

Той се обърна към Катюша. Тя пламна и в същия миг се приближи към него.

— Христос възкресе, Дмитрий Иванович!

— Истина възкресе! — каза той. Те се целунаха два пъти и като че се замислиха — дали трябва да се целунат още веднъж, после сякаш решиха, че трябва, целунаха се трети път и се усмихнаха и двамата.

— Няма ли да идете при свещеника? — попита Нехлюдов.

— Не, Дмитрий Иванович, ние ще поседим тук — каза Катюша, като въздъхна тежко с пълни гърди, сякаш след радостен труд, и го погледна право в очите с покорните си, девствени, любещи, малко разногледни очи.

В любовта между мъжа и жената винаги има един миг, когато тая любов достига своя зенит, когато в нея няма нищо съзнателно, разсъдъчно и няма нищо чувствено. Такъв миг беше за Нехлюдов тази нощ на светлото Христово възкресение. Когато сега си спомняше Катюша, от всички положения, в които я бе виждал, този миг засенчваше всички други. Черната, гладка, блестяща главичка и бялата рокля с бастички, девствено обхванала стройния ѝ стан с невисоките гърди, и тази руменина, и тия нежни, гледащи малко накриво от безсънната нощ блестящи черни очи, и цялото ѝ същество издаваха две главни особености: девствената чистота на любовта и не само към него — той знаеше това, — но любов към всички и към всичко, не само към доброто, което съществува в света, но и към оня просяк, когото тя разцелува.

Той знаеше, че тази любов съществува у нея, защото и той я чувствуваше през тази нощ и през това утро и чувствуваше, че в тая любов той се слива в едно с нея.

Ах, ако можеше всичко да спре до това чувство, което изпитваше той през тази нощ! „Да, цялата тази ужасна история стана вече след онази нощ на светлото Христово възкресение!“ — мислеше си той сега, седнал до прозореца в стаята на съдебните заседатели.

XVI

Като се върна от черква, Нехлюдов разговаря с лелите си и за да се подкрепи, пийна по придобития в полка навик водка и вино, влезе в стаята си и веднага заспа облечен. Събуди го чукане по вратата. Разбрал по чукането, че е тя, той се изправи, като търкаше очи и се протягаше.

— Катюша, ти ли си? Влез? — каза той и стана.

Тя откряна вратата.

— Заповядайте на обяд! — каза тя.

Беше в същата бяла рокля, но без панделката на косите. Като го погледна в очите, тя просия, сякаш му беше съобщила нещо необикновено радостно.

— Веднага идвам — отвърна той, като грабна гребена, за да се среше.

Тя постоя един миг така. Той забеляза това, хвърли гребена и се приближи към нея. Но в същия миг тя бързо се обърна и се отдалечи с обикновените си леки и бързи стъпки по пътеката на коридора.

„Ей, че съм глупак! — каза си Нехлюдов. — Защо не я задържах!“ — и я настигна тичешком в коридора.

Какво искаше от нея, сам не знаеше. Но му се струваше, че когато тя влезе в стаята му, тогава трябваше да направи нещо, което всички правят в такива случаи, а той не го направи.

— Катюша, почакай — каза той.

Тя се обърна.

— Какво има? — каза, като се спря.

— Нищо, само...

Той направи усилие над себе си и като си спомни как постъпват в такива случаи всички хора, прегърна Катюша през кръста.

Тя се спря и го погледна в очите.

— Недейте, Дмитрий Иванович, недейте — изчервена до сълзи, каза тя и отстрани с грапавата си силна ръка ръката, която я прегръщаше.

Нехлюдов я пусна и за миг му стана не само неловко и срамно, но и отвратително за самия него. Той трябваше да повярва на себе си, но не можа да разбере, че тая неловкост и срам бяха най-добрите чувства на душата му, които напиреха в него, напротив, реши, че тук говори глупостта му — че трябва да направи онова, което правят всички.

Той я догони още веднъж, прегърна я отново и я целуна по шията. Тази целувка вече съвсем не беше като ония две първи целувки: първата, несъзнателна, зад люляковия храст и втората — тая сутрин в черквата. Тази беше страшна и тя почувствува това.

— Какво правите! — извика тя с такъв глас, сякаш той беше разбил безвъзвратно нещо безкрайно скъпо, и избяга от него тичешком.

Той влезе в трапезарията. Облечените празнично лели, докторът и съседката стояха пред закуските. Всичко беше тъй обикновено, но в душата на Нехлюдов бушуваше буря. Той не разбираше нищо от онова, което му говореха, отговаряше не на място и мислеше само за Катюша, спомняйки си усещането от последната целувка, когато я настигна в коридора. Не можеше да мисли за нищо друго. Когато тя влизаше в стаята, без да я поглежда, той чувствуваше с цялото си същество присъствието ѝ и трябваше да прави усилия над себе си, за да не я гледа.

След обяда той веднага отиде в стаята си и силно развълнуван, дълго ходи из нея, като се вслушваше в звуковете на къщата и очакваше стъпките ѝ. Животинският човек, който живееше в него, сега не само надигна глава, но стъпка в краката си духовния човек, какъвто беше той при първото си идване и дори тая сутрин в черквата, и този страшен животински човек властвуваше сега сам в душата му. Макар че Нехлюдов не преставаше да дебне Катюша, този ден, той не успя нито веднъж да я срещне насаме. Навярно тя го отбягваше. Но вечерта се случи така, че тя трябваше да отиде в стаята редом с тая, която заемаше той. Докторът бе останал да ношува и Катюша трябваше да му постели леглото. Дочул стъпките ѝ, Нехлюдов влезе след нея тихичко, със затаен дъх, като че се готвеше да извърши някакво престъпление.

Пъхнала ръце в чистия калъф и хванала двата края на възглавницата, тя се обърна към него и се усмихна, но не с весела и

радостна усмивка както преди, а плахо и жално. Тази усмивка сякаш му казваше, че това, което прави, е лошо. Той се спря за миг. Още имаше възможност за борба. Макар и слабо, все още се чуваше гласът на истинската любов към нея, който му говореше за нея, за нейните чувства, за нейния живот. Другият глас пък казваше: гледай да не пропуснеш своето наслаждение, своето щастие. И този втори глас заглуши първия. Той пристъпи решително към нея. Овладея го страшно, неудържимо животинско чувство.

Без да я изпуска от прегръдките си, Нехлюдов я накара да седне на леглото и като чувствуваше, че трябва да направи още нещо, седна редом с нея.

— Дмитрий Иванович, миличък, моля ви се, пуснете ме! — говореше тя с жаловит глас. — Матрьона Павловна иде! — извика тя, като се изтръгна, и наистина някой идеше към вратата.

— Тогава ще дойда при тебе нощес — продума Нехлюдов. — Нали си сама?

— Какво говорите! За нищо на света! Не бива! — говореше тя само с устата си, но цялото ѝ развълнувано, смутено същество говореше друго.

Беше наистина Матрьона Павловна.

Тя влезе в стаята с одеяло в ръка и като погледна с укор Нехлюдов, сърдито се скара на Катюша, че е взела друго одеяло.

Нехлюдов излезе мълком. Дори не му беше срамно. Той видя по израза на лицето на Матрьона Павловна, че го осъждаше, и бе права, че го осъжда, той знаеше, че това, което прави, е лошо, но животинското чувство, освободило се от предишното чувство на хубава любов към Катюша, го беше завладяло и властвуваше само, без да признава нищо друго. Той знаеше сега какво трябва да прави за задоволяване на чувството си и търсеше начин да го направи.

Цялата вечер той не беше на себе си: ту отиваше при лелите, ту се връщаше в стаята си или излизаше на прага и мислеше само едно: как да я види сама; тя пак го избягваше, а и Матрьона Павловна се мъчеше да не я изпуска из очи.

XVII

Тъй мина цялата вечер и настъпи нощта. Докторът отиде да спи. Лелите си легнаха. Нехлюдов знаеше, че Матрьона Павловна сега е в спалнята на лелите, а Катюша е в моминската стая сама. Той пак излезе на прага. На двора беше тъмно, влажно, топло и тази бяла мъгла, която напролет измита последния сняг или се издига от топящия се последен сняг, изпълваше целия въздух. От реката, която беше на сто крачки под стръмнината пред къщата, се чуваха странни звуци: ледът се пукаше.

Нехлюдов слезе по стълбите и като крачеше през локвите по заледения сняг, се приближи до прозореца на моминската стая. Сърцето му блъскаше в гърдите така, че той го чуваше; дишането му ту спираше, ту се изтръгваше с тежка въздишка. В моминската стая гореше малка лампа, Катюша седеше сама пред масата замислена и гледаше пред себе си. Без да се помръдне дълго време, Нехлюдов я гледаше, любопитен да узнае какво ще направи тя, като знае, че никой не я вижда. Около две минути тя седя неподвижно, после дигна очи, усмихна се, поклати с укор сякаш сама на себе си глава и като промени положението си, бързо сложи двете си ръце на масата и се загледа пред себе си.

Той стоеше и я гледаше и неволно слушаше едновременно с ударите на сърцето си и странните звуци, които идеха откъм реката. Там, в реката, се вършеше някаква неуморна, бавна работа в мъглата и нещо ту сумтеше, ту трещеше, ту се ронеше, ту звънтяха, като стъклени, тънките ледове.

Той стоеше загледан в замисленото, измъчвано от вътрешно напрежение лице на Катюша и му беше жал за нея, но, чудно нещо, тази жалост само усилваше възжелението му към нея.

Възжелението беше го обладало цял.

Той почука на прозореца. Тя трепна като от електрически ток с цялото си тяло и на лицето ѝ се изписа ужас. После скочи, приближи се към прозореца и долепи лице до стъклото. Изразът на ужас не изчезна от лицето ѝ и когато тя сложи длани от двете страни на очите

си като наочници и го позна. Лицето ѝ беше необикновено сериозно — той никога не го беше виждал такава. Тя се усмихна едва когато той се усмихна, усмихна се, сякаш подчинявайки му се само, но в душата ѝ нямаше усмивка, а имаше само страх. Той ѝ направи знак с ръка да слезе на двора при него. Но тя поклати глава отрицателно и остана на прозореца. Той приближи още веднъж лице до прозореца и искаше да ѝ извика да излезе, но в това време тя се обърна към вратата — очевидно някой я беше повикал. Нехлюдов се дръпна от прозореца. Мъглата беше тъй гъста, че като се отмести на пет крачки от къщата, Нехлюдов вече не виждаше прозорците, а само една тъмна маса, из която струеше червената, на пръв поглед огромна светлина от лампата. Откъм реката все още се чуваше онова странно сумтене, съскане, трясък и звънтене на леда. Недалече през мъглата на двора пропя петел, наблизко се обадиха други и отдалече, откъм село, се чува надпреварващи се и после сливащи се в едно кукуригания на петли. Всичко наоколо освен реката беше притихнало. Това бяха вече втори петли.

Като се разтърка два пъти напред-назад зад ъгъла на къщата, стъпил няколко пъти в локва, Нехлюдов отново се приближи до прозореца на моминската стая. Лампата все още светеше и Катюша пак седеше сама пред масата, като че в нерешителност. Щом той доближи до прозореца, тя погледна натам. Той потропа. И без да види кой е потропал, тя веднага изскочи от моминската стая и той чу как се отвори и след това изскърца входната врата. Той я чакаше вече до пруста и веднага мълчаливо я прегърна. Тя се притисна към него, дигна глава и устните ѝ срещнаха неговата целувка. Те стояха зад ъгъла на пруста на сухо място и той цял беше изпълнен с мъчително неудовлетворено желание. Изведнъж пак така се хлопна и със същото скърцане изскърца входната врата и се чу сърдитият глас на Матрьона Павловна:

— Катюша!

Тя се изтръгна от него и се върна в стаята.

Той чу как изтрака резето. След това всичко утихна, червеното око в прозореца изчезна и остана само мъглата и шумът откъм реката.

Нехлюдов се приближи до прозореца — нищо не се виждаше. Почука — никой не му отвори. Нехлюдов се върна в къщи от главния вход, но не заспа. Събу ботушите си и тръгна бос към вратата на

Катюша, която беше до стаята на Матрьона Павловна. Отначало чуваше как спокойно хърка Матрьона Павловна, но когато вече да влезе, изведнъж тя започна да кашля и се обърна в скърцащия креват. Той замря и остана така около пет минути. Когато отново всичко затихна и се чу спокойното хъркане, като се мъчеше да стъпва по дъските, които не скърцаха, той продължи по-нататък и стигна до нейната врата. Не се чуваше нищо. Тя очевидно не спеше, защото дишането ѝ не се чуваше. Но щом той прошепна: „Катюша!“ — тя скочи, приближи се до вратата и почна сърдито, както му се стори, да го убеждава да си върви.

— На какво прилича това! Може ли такова нещо! Ще чуят лелите — говореха устата ѝ, а цялото ѝ същество говореше: „Цяла съм твоя.“

И Нехлюдов разбираше само това.

— Хайде, отвори за една минутка. Моля ти се — шепнеше той безсмислени думи.

Тя млъкна, после той чу шума на ръката, която диреше резето. Резето изтрака и той влетя в отворената врата.

Грабна я, както си беше в острата груба нощница, с разголени ръце, вдигна я и я понесе.

— Ах, какво правите! — шепнеше тя.

Но той не обръщаше внимание на думите ѝ, носейки я към стаята си.

— Ах, не бива, пуснете ме — шепнеше тя, а всъщност се притискаше към него.

Когато, трепереща и мълчалива, без да отговаря на думите му, тя си отиде, той излезе на входа и се спря, като се мъчеше да проумее всичко онова, което бе станало.

Вън беше по-светло: долу на реката трясъкът, звънът и съскането на ледовете се бяха усилили още повече и към предишните звуци се беше прибавило бълбукане. Мъглата бе почнала да слиза надолу; иззад стената от мъгла изплува нацърбеният месец, като огряваше мрачно нещо черно и страшно.

„Какво е това: голямо щастие ли се случи с мен или голямо нещастие? — питаше се той. — Винаги е тъй, всички тъй постъпват“ — каза си той и отиде да спи.

XVIII

На другия ден бляскавият весел Шенбок се отби за Нехлюдов и напълно обая лелите с елегантността си, с любезността, веселостта, щедростта и любовта си към Дмитрий. Макар че щедростта му много се хареса на лелите, тя събуди все пак някакво недоумение с прекалеността си. На дошлите слепи просяци той даде цяла рубла, на слугите раздаде 15 рубли за почерпване, а когато Сюзетка, кученцето на Софя Ивановна, одраска пред него крака си до кръв и той се зае да му направи превръзка, без да се замисли нито за миг, разкъса батистената си кърпичка с бордюр (Софя Ивановна знаеше, че такива кърпички струват не по-малко от петнадесет рубли дузината) и направи от нея бинт за Сюзетка. Лелите не бяха виждали досега такива хора и не знаеха, че тоя Шенбок имаше двеста хиляди дълг, който — той сам знаеше — никога нямаше да изплати, и затова двадесет и пет рубли повече или по-малко не представляваха за него нищо.

Шенбок остана само един ден и на другата нощ заминаха заедно с Нехлюдов. Не можеха да останат повече, тъй като това беше последният срок за явяването им в полка.

В тоя последен, прекаран у лелите ден, когато споменът за нощта беше съвсем свеж, в душата на Нехлюдов се надигнаха и се бореха две чувства: едното — острите, чувствени спомени за животинската любов, макар и далеч не дала онова, което обещаваеше, и някакво самодоволство от постигнатата цел; другото — съзнанието, че е извършил нещо много лошо и че трябва да поправи това зло, и то не заради нея, а за себе си.

В това състояние на безумен егоизъм, в което се намираще, Нехлюдов мислеше само за себе си — за това дали ще го осъдят и колко, ако узнаят как е постъпил с нея, а не за това какво чувствава тя и какво ще стане с нея.

Той мислеше, че Шенбок се досеща за отношенията му с Катюша, и това ласкаеше самолюбието му.

— Ето защо така изведнъж обикна ти лелите си — каза Шенбок, като видя Катюша, — та цяла седмица живееш при тях. И аз на твое

място не бих си тръгнал. Прелест!

Той си мислеше още и за това, че макар и да е жалко да си тръгне сега, преди да се е насладил напълно на любовта си с нея, необходимостта да замине беше изгодна затова, че изведнъж щеше да скъса отношенията им, които трудно можеше да се поддържат. Мислеше още и за това, че трябва да ѝ даде пари, не заради нея, не защото тия пари може да ѝ потрябват, а защото всички постъпват така и биха го сметнали за нечестен, ако след като я е използвал, не ѝ е заплатил за това. И той ѝ даде тези пари — толкова, колкото смяташе за прилично според своето и нейното положение.

В деня на заминаването си, след обяда, той я изчака в антрето. Тя пламна, като го видя, и искаше да мине край него, като му показваше с очи отворената врата на моминската стая, но той я задържа.

— Исках да се сбогуваме — каза той, като мачкаше в ръката си плик със сторублева банкнота. — Ето аз...

Тя се досети, намръщи се, тръсна глава и отблъсна ръката му.

— Не, вземи — промърмори той и пхна плика в пазвата ѝ и сякаш опарил се, избяга в стаята си намръщен и стенещ.

И дълго след това той сновеше из стаята си и се гърчеше, и дори скачаше, и охкаше гласно, като от физическа болка, щом си спомнеше тази сцена.

„Но какво да се прави! Всякога е така. Тъй е постъпил и Шенбок с гувернантката, за която ми беше разказал, тъй постъпи и чичо Гриша, тъй беше постъпил и баща ми, когато живял на село и селянката му родила онзи незаконен син Митенка, който и досега е жив. А щом всички правят така, значи, така трябва да бъде.“ Така се утешаваше той, но никак не успяваше да се утеши. Този спомен пареше съвестта му.

В дълбочината, в самата дълбочина на душата си той знаеше, че е постъпил така отвратително, подло, жестоко, че при съзнанието за тази постъпка той не само не може да осъжда когото и да било, но и да гледа хората в очите, да не говорим за това, да се смята прекрасен, благороден, великодушен млад човек, за какъвто се смяташе. А той имаше нужда да се смята такъв, за да може да продължава да живее бодро и весело. А за това имаше само едно средство — да не мисли за станалото. Така и направи.

Животът, който той започваше — нови места, другари, война, — му помогна. И колкото повече живееше този живот, той толкова повече забравяше, докато най-после наистина съвсем забрави.

Само веднъж, когато след войната намина при лелите си с надеждата да я види и научи, че Катюша вече не е у тях, че скоро след неговото заминаване ги напуснала, за да роди, и че родила някъде си, и както били чули лелите, съвсем се била изхайтила — сърцето му се сви. Според времето, детето, което тя е родила, можеше да бъде негово, но можеше и да не е. Лелите разправяха, че тя се изхайтила и била развратна натура като майка си. И това заключение на лелите му беше приятно, защото някак си го оправдаваше. Отначало той искаше да потърси и нея, и детето ѝ, но после, именно защото в дълбочината на душата му беше много болно и срамно да мисли за това, той не направи нужните усилия да я намери и още повече забрави своя грях и престана да мисли за него.

Но ето сега тази чудна случайност му спомни всичко и изискваше от него да признае своята безсърдечност, жестокост и подлост, които му бяха дали възможност тия десет години да живее спокойно с такъв грях на съвестта. Но той беше още далеч от подобно признание и сега мислеше само за това, да не се узнае всичко и да не би тя или защитникът ѝ да разкажат всичко и да го опетнят пред хората.

XIX

В такова душевно състояние се намираше Нехлюдов, когато мина от съдебната зала в стаята на заседателите. Той седеше до прозореца и слушаше разговорите около себе си, като непрестанно пушеше.

Веселият търговец очевидно съчувствуваше от душа на начина, по който търговецът Смелков е умее да прекарва времето си.

— Ех, брат, славно е гулял човекът, по сибирски. Пък и е разбирал от хубаво, виж какво момиче си харесал!

Старейшината изтъкваше някакви съображения, че цялата работа била в експертизата. Пьотр Герасимович се шегуваше с продавача евреин и двамата се разсмяха гръмко за нещо. Нехлюдов отговаряше едносрично на зададените му въпроси и искаше само едно — да го оставят на мира.

Когато съдебният пристав със своята някак крива походка покани отново заседателите в съдебната зала, Нехлюдов изпита страх, като че не той отиваше да съди, а него водеха на съд. Дълбоко в душата си той чувствуваше вече, че е негодник, комуто трябва да бъде съвестно да гледа хората в очите, а същевременно по навик се изкачи със самоуверените си движения на подиума и седна на мястото си — втори след старейшината, като скръсти крак връз крак и започна да си играе с пенснето.

Подсъдимите също бяха изведени някъде и току-що ги въведоха пак.

В залата имаше нови лица — свидетелите, и Нехлюдов забеляза, че Маслова погледна на няколко пъти, като че не можеше да откъсне очи, към една много натруфена, облечена в коприна и кадифе дебела жена, с висока шапка с голяма кордела и с елегантна дамска чантичка на голата до лакътя ръка, която седеше на първия ред пред решетката. Както по-късно узна, това беше свидетелката — съдържателката на онова заведение, в което беше живяла Маслова.

Започна разпитът на свидетелите: име, вероизповедание и прочие. После, след запитване на страните как искат да бъдат разпитани свидетелите — под клетва или не, — пак дойде оня стар

свещеник, като движеше с мъка краката си и като поправяше пак така златния кръст на коприненото си расо, със същото спокойствие и увереност, че върши много полезна и важна работа, закле свидетелите и експерта. Когато клетвата свърши, изведоха всички свидетели, като остана само една, именно Китаева, съдържателката на публичния дом. Попитаха я какво знае по това дело. С престорена усмивка, като кълчеше превзето при всяко изречение главата си в шапка, Китаева разказа всичко подробно и последователно с немски акцент.

Най-напред при нея в заведението дошъл познатият камериер Симон, за да иска момиче за богатия сибирски търговец. Тя изпратила Любаша, след известно време Любаша се върнала с търговеца.

— Търговецът беше вече в екстаз — говореше Китаева леко усмихната — и продължи да пие и у нас и да черпи момичетата; но понеже парите не му стигнаха, той изпрати в стаята си същата тази Любаша, към която беше получил предилекция^[1] — каза тя, като погледна подсъдимата.

На Нехлюдов се стори, че Маслова се усмихна при това и тази усмивка му се видя отворителна. Обзе го странно неопределено чувство на погнуса, смесено със състрадание.

— А какво мнение имахте вие за Маслова? — почервенял, плахо попита определеният от съда съдебен кандидат за защитник на Маслова.

— Най-добро — отвърна Китаева. — Момиче образован и шикарна. То възпитавал се в добро семейство и могли да чете по френски. Понякога момичето пил повечко, но никога не напивал се. Съвсем добър момиче.

Катюша гледаше съдържателката, но после изведнъж отмести поглед към заседателите и го спря на Нехлюдов, а лицето ѝ стана сериозно и дори строго. Едното от тия строги очи беше кривогледо. Тия две странно гледащи очи бяха спрени доста дълго време на Нехлюдов и въпреки обзелия го ужас той не можеше да откъсне поглед от тия разногледни очи, на които бялото беше извънредно ярко. Той си спомни оная страшна нощ с чупещите се ледове, с падналата мъгла и главно с оная нацърбен, обърнат месец, който изгря призори, като осветяваше нещо черно и страшно. Тия две черни очи, които гледаха и него, и покрай него, му спомняха това черно и страшно нещо.

„Позна ме“ — помисли си той. И Нехлюдов сякаш се сви, очаквайки да получи удар. Но тя не бе го познала. Въздъхна спокойно и пак се загледа в председателя. Нехлюдов също въздъхна. „Ах, дано свърши по-скоро!“ — мислеше той. Сега той изпитваше чувство, подобно на онова, което изпитваше на лов, когато трябваше да доубива ранената птица — и гадост, и жалост, и досада. Недоубитата птица се мята в ловджийската чанта; и противно, и ти жал, и ти се ще да я доубиеш по-скоро и да я забравиш.

Такова смесено чувство изпитваше сега Нехлюдов, като слушаше разпита на свидетелите.

[1] Т.е. предпочитание — Бел.р. ↑

XX

Но като напук делото продължи много: след единичния разпит на свидетелите и на експерта и след всички зададени както обикновено с важен вид ненужни въпроси от заместник-прокурора и защитниците председателят предложи на съдебните заседатели да разгледат веществените доказателства, състоящи се от огромен пръстен с брилянтена розетка, който очевидно е бил носен на много дебел показалец, и филтъра, дето е била изследвана отровата. Тия вещи бяха запечатани и върху тях имаше етикети.

Заседателите вече се готвеха да разгледат предметите, когато заместник-прокурорът отново се надигна и поиска преди разглеждането на веществените доказателства да се прочете медицинският акт от изследване на трупа.

Председателят, който гледаше делото да се приключи колкото може по-бързо, за да стигне навреме при своята швейцарка, макар да знаеше много добре, че прочитането на този документ не можеше да има никакво друго последствие освен скука и отдалечаване времето за обяда и че заместник-прокурорът иска това прочитане само защото знае, че има право да го иска — все пак не можеше да откаже и се съгласи. Секретарят извади книгата и отново зачете със своя особено изговарящ буквите „л“ и „р“ тъжен глас:

— „По външния оглед се оказа, че:

1) Ръстът на Ферапонт Смелков е два аршина и нещо.

(— Виж ти, мъжага — загрижено прошепна търговецът на ухото на Нехлюдов.)

2) Годаините по външен вид се определят приблизително около четиридесет.

3) Трупът е подут.

4) Цветът на кожата е навред зеленикав, на места с тъмни петна.

5) Кожата по повърхността на тялото е в мехури с различна големина, а на места се е разцепила и виси на големи парцали.

6) Косите са тъмноруси, гъсти и при докосване лесно се откъсват от кожата.

7) Очите са излезли от орбитите и роговицата им е потъмняла.

8) От носа, двете уши и устата тече пенеста сукървица. Устата е полуотворена.

9) Шия почти няма поради издуване на лицето и гърдите.“

И т.н. и т.н.

На четири страници в двадесет и седем точки следваше по тоя начин описанието на всички подробности при външния преглед на страшния, огромен, дебел и още подпухнал, разлагащ се труп на веселилия се в града търговец. Чувството на неопределена погнуса, което изпитваше Нехлюдов, се засили още повече при четенето на това описание на трупа. Животът на Катюша и изтичащата от ноздрите сукървица, и изскочилите из орбитите очи, и неговата постъпка с нея — всичко това сякаш бяха неща от един и същ порядък и той от всички страни беше заобиколен и погълнат от тия неща. Когато най-последно четенето на външния оглед свърши, председателят въздъхна тежко и вдигна глава с надежда, че е свършено. Но секретарят веднага почна да чете описанието на вътрешния оглед.

Председателят пак наведе глава и като се опря на ръката си, затвори очи. Търговецът, който седеше до Нехлюдов, едва се сдържаше да не заспи и от време на време се олюляваше; подсъдимите, както и стражарите зад тях, седяха неподвижно.

— „Според вътрешния оглед се оказа, че:

1) Черепните кожни покривки леко се отделят от черепните кости и никъде не беше намерено кръвоизлияние.

2) Костите на черепа са със средна дебелина и цели.

3) Върху твърдата мозъчна обвивка има две малки пигментирани петна, големи приблизително около четири цола, самата ципа има бледоматов цвят“ — и т.н. и т.н. още тринадесет точки.

Следваха имената на свидетелите, подписи и след това заключението на лекаря, от което се виждаше, че намерените при аутопсията и записани в протокола изменения на стомаха и отчасти на червата и бъбреците дават право да се заключи с голяма вероятност, че смъртта на Смелков е последвала от отравяне с отрова, попаднала в стомаха с виното. Мъчно е да се каже по намерените изменения на стомаха и червата каква именно отрова е вкарана в стомаха; а че отравата е попаднала с виното, може да се предполага по това, че в стомаха на Смелков бе намерено голямо количество вино.

— Види се, здравата е пиел — промърмори събудилият се търговец.

Четенето на този протокол, продължило около час, не задоволи обаче заместник-прокурора. Когато протоколът беше прочетен, председателят се обърна към него:

— Предполагам, че е излишно да се четат актовете за изследване на вътрешностите.

— Аз бих помолил да се прочетат тия изследвания — строго каза заместник-прокурорът, без да гледа председателя и приповдигайки се леко на една страна, като даваше да се разбере по тона на гласа, че искането да се прочете е негово право, че той не се отказва от това право и че ако му откажат, това ще бъде повод за касация.

Членът на съда с голямата брада и добродушните дръпнати надолу очи, който страдеше от катар, почувствува отмаляване и се обърна към председателя:

— Защо е нужно да се чете това? Само се бавим. Тия нови метли не метат по-чисто, а само по-дълго време.

Членът със златните очила не каза нищо и гледаше пред себе си мрачно и решително, не очаквайки нищо добро нито от жена си, нито от живота.

Започна четенето на акта:

— „През 188* година, на петнадесети февруари, аз, долуподписаният, съгласно заповед №638 на медицинското отделение — започна отново решително секретарят, като повиши диапазона на гласа си сякаш за да разсее съня, натезжал над всички присъстващи, — в присъствието на помощник-медицинския инспектор, направих изследване на вътрешностите:

1) На дясното крило на белия дроб и на сърцето (в шестфунтова стъкленица).

2) На съдържанието в стомаха (в шестфунтова стъкленица).

3) На самия стомах (в шестфунтова стъкленица).

4) На черния дроб, далака и бъбреците (в трифунтова стъкленица).

5) На червата (в шестфунтов глинен съд).“

В началото на четенето председателят се наведе към един от членовете и му пошепна нещо, после към другия и като получи утвърдителен отговор, прекъсна четенето на това място.

— Съдът намира излишно четенето на акта — каза той.

Секретарят млъкна и взе да събира книгата, а заместник-прокурорът започна сърдито да записва нещо.

— Господа съдебните заседатели могат да разгледат веществените доказателства — каза председателят.

Старейшината и някои от заседателите станаха и затруднени от движението или от положението, което трябваше да предадат на ръцете си, се приближиха до масата и разгледаха поред пръстена, шишенцето и филтъра. Търговецът дори премери пръстена на пръста си.

— Ей, че пръст е имал! — каза той, като се връщаше към мястото си. — Цяла краставица — прибави той, очевидно забавлявайки се със създадената представа за отровения търговец като за някакъв исполин.

XXI

Когато преглеждането на веществените доказателства свърши, председателят обяви съдебното следствие за приключено и без да дава почивка, за да се отърве по-скоро, даде думата на обвинителя, като се надяваше, че той също е човек и също има нужда и да пуши, и да обядва, та ще ги съжали. Но заместник-прокурорът не съжали нито себе си, нито тях. Заместник-прокурорът беше много глупав по природа, а освен това има нещастieto да свърши гимназия със златен медал и да получи в университета награда за съчинението си върху сервитутите в римското право и затова беше крайно самоуверен, доволен от себе си (за което допринасяше и успехът му пред жените) и поради това беше извънредно глупав. Когато му дадоха думата, той стана бавно, излагайки на показ цялата си грациозна фигура в обшит със злато мундир, и като сложи двете си ръце на катедрата, приведе леко глава, огледа залата, като избягваше погледа на подсъдимите, и започна:

— Делото, което ви предстои да разгледате, господа съдебни заседатели — започна той своята реч, приготвена по време на четенето на протоколите и акта, — е характерно престъпление, ако можем да се изразим така.

Според него речта на заместник-прокурора трябваше да има обществено значение като ония знаменити речи, които са произнасяли станалите след това знаменити адвокати. Наистина зрителите бяха само три жени: една шивачка, една готвачка и сестрата на Симон, и един колар, но това нямаше никакво значение. И ония знаменитости са започнали така. А заместник-прокурорът имаше за правило да бъде винаги на висотата на своето положение, тоест да прониква в дълбочината на психологическото значение на престъплението и да разкрива обществените недъзи.

— Вие виждате пред себе си, господа съдебни заседатели, едно характерно, ако можем тъй да се изразим, престъпление от края на века, което носи в себе си, тъй да се каже, специфичните черти на онова тъжно явление на разложение, на което се подлагат в наше време

ония елементи от нашето общество, попаднали под особените, тъй да се каже, парливи лъчи на този процес...

Заместник-прокурорът говори много дълго, като се мъчеше, от една страна, да си спомни всички ония умни неща, които беше измислил, а от друга страна — и това беше главното, — мъчеше се да не спре нито за миг и да направи така, че речта му да се лее без прекъсване в продължение на час и четвърт. Само веднъж той се запъна и доста дълго преглъща слюнката си, но веднага се оправя и навакса това забавяне с усилено красноречие. Той говореше ту с нежен, подмамващ глас, като стъпваше от крак на крак и гледаше заседателите, ту с тих, делови тон, надничайки в тетрадката си, ту с висок, изобличителен глас, обръщайки се ту към зрителите, ту към заседателите. Само към подсъдимите, които — и тримата — бяха впили в него очи, той не погледна нито веднъж. В речта му беше съчетано всичко най-ново, което тогава беше на мода в неговия кръг и което се приемаше и се приема още и сега за последна дума на научната мъдрост. Тук имаше и наследственост, и вродена престъпност, и Ломброзо, и Тард, и еволюция, и борба за съществуване, и хипнотизъм, и внушение, и Шарко, и декадентство.

Според определението на заместник-прокурора търговецът Смелков беше тип на силен, непоковарен руски човек с широка душа, който поради доверчивостта и великодушието си е станал жертва на дълбоко развратени личности, в чиято власт е попаднал.

Симон Картинкин беше атавистичен продукт на крепостното право, човек угнетен, без образование, без принципи, без религия дори. Ефимия беше негова любовница и жертва на наследствеността. У нея се забелязвали всички признаци на дегенериране на личността. А главната двигателна пружина на престъплението беше Маслова, представляваща явлението декадентство в лицето на най-долните му представители.

— Тази жена — говореше заместник-прокурорът, без да я гледа — е получила образование, ние чухме тук в съда показанията на нейната хазайка. Тя не само знае да чете и пише, но знае и френски, останала сираче, което сигурно носи в себе си зародиша на престъпността, била възпитана в интелигентно дворянско семейство и е могла да живее с честен труд; но тя напуска благодетелите си, предава се на своите страсти и за да ги задоволява, постъпва в

публичен дом, където се отделя от другарките си със своето образование и главно, както чухте тук, господа съдебни заседатели, от съдържателната, с умението си да влияе на посетителите с онова тайнствено свойство, в последно време изследвано от науката, по-специално от школата на Шарко, известно под името внушение. С това си именно свойство тя завладява руския юнак, добродушния, доверчив Садко, богатия гост, и използва това доверие отначало да го ограби, а после безжалостно да го лиши от живот.

— Той май че се увлече повече, отколкото трябва — каза председателят с усмивка, като се наведе към строгия член.

— Ужасен дръвник! — каза строгият член.

— Господа съдебни заседатели — продължаваше между това заместник-прокурорът, като кършеше грациозно тънката си талия, — съдбата на тези лица е във ваша власт, но във ваша власт е отчасти и съдбата на обществото, върху което вие влияете със своята присъда. Вникнете в значението на това престъпление, в опасността, която представляват за обществото такива патологични, тъй да се каже, индивиди, каквато е Маслова, и го запазете от заразата, запазете невинните здрави елементи на това общество от зараза и често пъти от гибел.

И като че ли сам впечатлен от важността на предстоящото решение, очевидно възхитен извънредно много от речта си, заместник-прокурорът се отпусна на стола си.

Смисълът на речта му, като се изключат багрите на красноречието, беше тоя, че Маслова е хипнотизирала търговеца, като спечелила доверието му и като отишла в стаята му с ключа за парите, искала да вземе всичко за себе си, но заварена от Симон и Ефимия, била принудена да ги раздели с тях. А след това, за да скрие следите на престъплението си, се върнала пак с търговеца в хотела и там го отровила.

След речта на заместник-прокурора от пейката на адвокатите стана човек на средна възраст във фрак, с широк полукръг от бял колосан нагръдник и произнесе остра реч в защита на Картинкин и Бочкова. Това беше наетият от тях за триста рубли адвокат. Той оправдаваше двамата и хвърляше всичката вина върху Маслова.

Той отхвърляше показанието на Маслова, че Бочкова и Картинкин са били заедно с нея, когато вземала парите, като

настояваше, че това нейно показание, като уличена отровителка, не може да има значение. Парите, тези две хиляди и петстотин рубли — казваше адвокатът, — може да бъдат спечелени от двамата трудолюбиви и честни хора, които са получавали понякога по три и по пет рубли на ден от посетителите. А парите на търговеца са били откраднати от Маслова и предадени някому или дори изгубени, тъй като тя не е била в нормално състояние. Отравянето е извършила само Маслова.

Затова той молеше заседателите да признаят Картинкин и Бочкова за невинни в открадването на парите, ако пък ги признаят за виновни в ограбването, то без участие в отравянето и без предварително намерение.

В заключение адвокатът забеляза, напук на заместник-прокурора, че бляскавите разсъждения на господин заместник-прокурора за наследствеността, макар и да разясняват научните въпроси за наследствеността, в случая са неуместни, тъй като Бочкова е дъщеря на неизвестни родители.

Заместник-прокурорът записа нещо в книгата си сърдито, сякаш изръмжа, и вдигна рамене с презрително учудване.

После стана защитникът на Маслова и плахо, със запъване, произнесе своята реч. Без да отрича, че Маслова е участвувала в ограбването на парите, той настояваше само, че тя не е имала намерение да отрови Смелков, а му дала праха само да заспи. Искаше да блесне с красноречие, правейки преглед на това, как Маслова била въввлечена в разврат от един мъж, който е останал ненаказан, докато тя е трябвало да носи всичката тежест на своето падение, но от тази му екскурзия в областта на психологията не излезе нищо, тъй че всички се почувствуваха неудобно. Когато той бръщолевеше за жестокостта на мъжете и за безпомощността на жените, председателят, за да му помогне, го помоли да се придържа към същността на делото.

След този защитник стана пак заместник-прокурорът и като защити тезата си за наследствеността срещу първия защитник с това, че макар Бочкова да е дъщеря на неизвестни родители, това съвсем не оборва правдивостта на учението за наследствеността, тъй като законът за наследствеността е тъй установен от науката, че ние не само можем да извеждаме престъплението от наследствеността, но и наследствеността от престъплението. Що се отнася до

предположението на защитата, че Маслова е била развратена от някакъв въображаем (той особено ядосано изрече „въображаем“) съблазнител, всички данни по-скоро говорят, че тя е била съблазнителка на много и много жертви, минали през ръцете ѝ. Като каза това, той победоносно седна.

След това се предложи на подсъдимите да вземат думата за оправдание.

Ефимия Бочкова повтаряше, че тя нищо не знае и не е участвувала в нищо, и упорито сочеше Маслова като виновница за всичко. Симон само повтори няколко пъти:

— Ваша воля, само че мене невинно, напразно...

Маслова не каза нищо. На предложението на председателя да каже, каквото има да казва за свое оправдание, тя само го погледна, огледа всички като подгонен звяр и като сведе очи, заплака с високи хлипания.

— Какво ви е? — попита седналият до Нехлюдов търговец, като чу странния звук, който изведнъж издаде Нехлюдов. Този звук беше потиснато ридание.

Нехлюдов все още не разбираше цялото значение на сегашното си положение и приписа на слабостта на нервите си едва сдържаното ридание и сълзите, които напълниха очите му. Той сложи пенснето си, за да ги скрие, после извади кърпата си и започна да се секне.

Страхът пред позора, с който би се покрил, ако всички тук в съдебната зала биха научили за постъпката му, заглушаваше бушуващата вътре в него борба. В този първи момент този страх беше у него по-силен от всичко.

XXII

След последната дума на обвиняемите и твърде много продължилите преговори на страните за начина, по който трябваше да се задават въпросите, въпросите бяха зададени и председателят пристъпи към своето резюме.

Преди започване изложението по делото той твърде дълго обяснява на заседателите с приятна домашна интонация, че грабежът си е грабеж и кражбата — кражба и че открадването от заключено място си е открадване от заключено място, а от незаклучено място си е открадване от незаклучено място. И като обясняваше това, той особено често поглеждаше към Нехлюдов, сякаш искаше непременно да му внуши това важно обстоятелство, с надеждата, че като го разбере, той ще го обясни на другарите си. После, като сметна, че заседателите са се проникнали вече достатъчно от тези истини, той започна да развива друга истина — че убийство се нарича онова действие, от което произлиза смърт на човека, и следователно отравянето е също убийство. Когато и тази истина според него беше също възприета от заседателите, той им обясни, че ако кражбата и убийството са извършени заедно, тогава съставът на престъплението образува кражба и убийство.

Макар че той сам искаше да се отърве по-скоро и швейцарката вече го чакаше, той така беше свикнал със своята професия, че като почнеше веднъж да говори, не можеше вече да се спре, и затова подробно внушаваше на заседателите, че ако те намерят обвиняемите за виновни, имат право да ги признаят за виновни, а ако не ги намерят за виновни, имат право да не ги признаят за виновни; ако пък ги намерят виновни в едно, но невинни в друго, могат да ги признаят виновни в едно и невинни в друго. После им обясни още, че независимо от туй, че им е предоставено това право, те са длъжни да се ползват от него разумно. Искаше също тъй да им обясни, че ако отговорят утвърдително на поставен им въпрос, то с този отговор те признават всичко, което е поставено във въпроса, а ако не признават всичко, което е поставено във въпроса, длъжни са да отбележат онова,

което не признават. Но като погледна часовника и видя, че вече беше станало три без пет, реши веднага да премине към изложението на делото.

— Обстоятелствата по това дело са следните — започна той и повтори всичко, което беше казано вече няколко пъти и от защитниците, и от заместник-прокурора, и от свидетелите.

Председателят говореше, а от двете му страни членовете слушаха с дълбокомислен вид и от време на време поглеждаха часовниците си, като намираха речта му, макар и твърде добра, тоест такава, каквато трябваше да бъде, все пак малко дълга. На същото мнение беше и заместник-прокурорът, както и всички съдебни лица и всички присъстващи в залата. Председателят свърши резюмето.

Като че ли вече всичко бе казано. Но председателят никак не можеше да се откаже от правото си да говори — тъй приятно му беше да слуша внушителните интонации на гласа си — и намери за нужно да каже още няколко думи за важността на даденото на съдебните заседатели право и с какво внимание и предпазливост трябва те да се ползват от това право и да не злоупотребяват с него и да им припомни, че са дали клетва и че те са съвестта на обществото, и още, че тайната на съвещателната стая трябва да бъде свещена, и т.н. и т.н.

Откакто председателят беше почнал да говори, Маслова го гледаше, без да сHEME очи от него, като че се боеше да не изпусне някоя дума, и затова Нехлюдов не се страхуваше, че може да срещне погледа ѝ и не снемаше очи от нея. И в представата му се извършваше онова обикновено явление, когато отдавна невижданото лице на любим човек, което ни е поразило отначало с външните промени, настъпили през време на отсъствието, полека-лека отново започва да става тъкмо такава, каквото е било преди много години, когато всички настъпили промени изчезват и пред духовния поглед изпъква само главният израз на изключителна, неповторима духовна личност.

Точно това ставаше сега с Нехлюдов.

Да, въпреки затворническият халат, напълнялото тяло и нарасналите гърди, въпреки разширената долна част на лицето, бръчките по челото и слепоочията и подпухналите очи това беше безспорно същата Катюша, която през онова светло Христово възкресение го беше гледала така невинно отдолу нагоре, него,

любимия ѝ човек, със своите влюбени, усмихнати от радост и пълни с живот очи.

„И каква чудна случайност! Трябваше това дело да се случи именно в моята сесия, за да я срещна тук, на подсъдимата скамейка, след като не съм я срещал десет години! И как ще свърши всичко това? По-скоро, дано да свърши само по-скоро!“

Той все още се противеше на онова чувство на разкаяние, което почваше да говори в него. Всичко му се струваше някаква случайност, която ще мине и няма да накърни живота му. Той се чувствуваше в положението на кученце, което се е държало лошо в стаите и което стопанинът хваща за шията и му тика муцуната в оная мръсотия, която е направило. Кучето квичи, дърпа се назад, за да избяга колкото се може по-далеч от последиците на своето дело и да ги забрави, но неумолимият стопанин не го пуца. Тъй и Нехлюдов чувствуваше вече всичката мръсотия на онова, което беше направил, усещаше и могъщата ръка на стопанина, но все още не разбираше значението на онова, което беше направил, не признаваше самия стопанин. Все още не му се искаше да вярва, че всичко, което беше пред него, беше негово дело. Но една неумолима, невидима ръка го държеше и той чувствуваше, че няма да може да се избави. Продължаваше все още да не се предава и по навик, сложил крак връз крак и играейки си небрежно с пенснето, седеше в самоуверена поза на втория стол в първия ред. Но през това време, дълбоко в душата си, той вече чувствуваше всичката жестокост, подлост, низост не само на тази своя постъпка, но на целия си празен, развратен, жесток и самодоволен живот, и страшната завеса, която по някакво чудо скриваше от него през всичкото това време, през всички тия дванадесет години, и това му престъпление, и целия му по-късен живот, вече се разклащаше и той вече на моменти започваше да вижда зад нея.

XXIII

Най-сетне председателят свърши речта си и като вдигна с грациозно движение въпросника, го подаде на приближилия се към него старейшина. Заседателите станаха, зарадвани, че могат да си вървят, не знаейки къде да дьнат ръцете си, сякаш се срамуваха от нещо, и един след друг минаха в съвещателната стая. Щом вратата се затвори след тях, стражарят пристъпи към нея, извади сабята си от ножницата, долепи я до рамо и застана пред вратата. Съдиите станаха и излязоха. Подсъдимите също бяха изведени.

Като влязоха в съвещателната стая, заседателите както по-рано най-напред извадиха цигари и запушиха. Неестествеността и фалшът на тяхното положение, които те усещаха в по-голяма или по-малка степен, докато седяха по местата си в залата, отминаха, щом те влязоха в съвещателната стая и запушиха цигара, и всички се разположиха с чувство на облекчение в стаята и веднага започнаха оживен разговор.

— Момичето е невинно, сбъркало е — каза добродушният търговец, — трябва да му отдадем снизхождение.

— Тъкмо това ще обсъдим — обясни старейшината. — Не бива да се поддаваме на личните си впечатления.

— Председателят направи хубаво резюме — забеляза полковникът.

— Ами, хубаво! Едва не заспах.

— Главното е там, че прислугата нямаше да знае за парите, ако Маслова не беше се съюзила с тях — каза продавачът с еврейска физиономия.

— Значи, според вас тя е откраднала парите? — попита един от заседателите.

— Не мога в никакъв случай да повярвам — извика добродушният търговец. — Всичко е объркала оная червеноока вещица.

— Всичките са една стока — каза полковникът.

— Но тя казва, че не е влизала в стаята.

— А вие повече вярвайте на нея. Аз на оная мръсница за нищо на света не ѝ вярвам.

— Че какво, това не е достатъчно, че не ѝ вярвате — каза продавачът.

— Ключът е бил у нея.

— Какво като е бил у нея? — възрази търговецът.

— Ами пръстенът?

— Тя нали ви каза — развика се пак търговецът. — Бабаджанът-търговец си бил пийнал и я понатупал. А после, разбира се, я съжалил. На, санким, не плачи. Човек, кажи го, два метра висок, над сто килограма!

— Не е там работата — прекъсна го Пьотр Герасимович, — въпросът е: дали тя е уговорила и забъркала цялата работа или прислугата.

— Прислугата не може да го направи сама. Ключът е бил у нея.

Несвързаният разговор трая доста дълго.

— Но позволете, господа — каза старейшината, — да седнем на масата и да обсъдим. Заповядайте — каза той, като седнаше на председателското място.

— Какви са мръсници тия момичета! — каза продавачът и в потвърждение на мнението си, че главната виновница е Маслова, разказа как една такава откраднала на булеварда часовника на приятеля му.

По този повод полковникът почна да разказва още по-поразителен случай за кражба на сребърен самовар.

— Господа, моля, на въпросите — каза старейшината, като потропа с молива си по масата.

Всички млъкнаха. Въпросите бяха формулирани така:

1. Виновен ли е селянинът от село Борки, Крапивенски уезд, Симон Петров Картинкин, 33-годишен, в това, че на 17 януари 188* година, в град Н., замислил да лиши от живот търговеца Смелков с цел да го ограби и по споразумение с други лица му дал коняк с отрова, от което и последвала смъртта на Смелков, и откраднал от него пари около 2500 рубли и брилянтен пръстен?

2. Виновна ли е в престъплението, описано в първия въпрос, еснафката Ефимия Иванова Бочкова, 43-годишна?

3. Виновна ли е в престъплението, описано в първия въпрос, еснафката Екатерина Михайлова Маслова, 27-годишна?

4. Ако подсъдимата Ефимия Бочкова не е виновна по първия въпрос, не е ли виновна в това, че на 17 януари 188* година в град Н., като прислужница в хотел „Мавритания“, откраднала тайно от заключения куфар на наемателя в тоя хотел, търговеца Смелков, намиращ се в стаята му, 2500 рубли, за което отворила куфара с донесен на мястото и подбран от нея ключ?

Старейшината прочете първия въпрос.

— Е, какво, господа?

На този въпрос отговориха много скоро. Всички се съгласиха да отговорят: „Да, виновен“, като го признаха за съучастник в отравянето и ограбването. Не се съгласяваше да признае Картинкин за виновен само един стар еснафлия, който на всички въпроси отговаряше в оправдателен смисъл.

Старейшината помисли, че той не разбира, и му обясни, че по всичко е безспорно, че Картинкин и Бочкова са виновни, но еснафлията отговори, че разбира, но все по-добре е да ги пожелат.

— И ние не сме светци — каза той и тъй си остана на своето мнение.

На втория въпрос за Бочкова, след дълги разговори и обяснения, отговориха: „Не е виновна“, тъй като нямаше явни доказателства за участието ѝ в отравянето, на което особено наблягаше адвокатът ѝ.

Търговецът, който искаше да оправдае Маслова, настояваше, че Бочкова е главната виновница за всичко. Мнозина заседатели се съгласиха с него, но старейшината, за да бъде строго законен, каза, че няма основания да я признаят за участница в отравянето. След дълги спорове мнението на старейшината надделя.

На четвъртия въпрос, пак за Бочкова, отговориха: „Да, виновна е“, и по настояване на еснафлията прибавиха: „Но заслужава снизхождение.“

Третият въпрос — за Маслова — предизвика ожесточени спорове. Старейшината настояваше, че тя е виновна и за отравянето, и за ограбването, търговецът не се съгласяваше и заедно с него и полковникът, продавачът и еснафлията — останалите като че се двоумяха, но мнението на старейшината почваше да надделява, най-вече защото всички заседатели бяха изморени и по-охотно се

присъединяваха към онова мнение, което обещавахе да ги обедини по-скоро и следователно да освободи всички.

От хода на съдебното следствие и от това, че познаваше Маслова, Нехлюдов беше убеден, че тя не е виновна нито за кражбата, нито за отравянето, и още от началото беше уверен, че всички ще признаят това; но когато видя, че поради неловката защита на търговеца, основана очевидно на това, че Маслова му харесваше физически, което той и не скриваше, и поради противодействието тъкмо поради тази причина на старейшината и главно понеже всички се бяха уморили, решението вече клонеше към обвинение, той искаше да възрази, но му стана страшно да говори за Маслова — стори му се, че веднага всички ще узнаят за отношението му към нея. А между това той чувствуваше, че не може да остави нещата така и че е длъжен да възрази. Той почервяваше и бледнееше и тъкмо искаше да заговори, когато мълчаливият досега Пьотр Герасимович, очевидно раздразнен от авторитетния тон на старейшината, изведнъж почна да му възразява и да говори същото, което искаше да каже и Нехлюдов.

— Позволете — каза той, — вие казвате, че тя е откраднала, защото ключът бил у нея. Но нима хотелиерските прислужници не са могли да отворят след нея куфара с подправен ключ?

— Ами че да, да — потвърждаваше търговецът.

— И после, тя не е могла да вземе парите, тъй като в нейното положение не е имала къде да ги дене.

— Точно това и аз казвам — потвърди търговецът.

— По-скоро нейното идване е подсетило хотелиерските прислужници и те са се възползували от случая, а после са хвърлили върху нея цялата вина.

Пьотр Герасимович говореше раздразнено. Неговата раздразненост се предаде и на старейшината, който поради това започна упорито да защищава противоположното мнение, но Пьотр Герасимович говореше тъй убедително, че мнозинството се съгласи с него, като прие, че Маслова не е участвувала в открадването на парите и пръстена и че пръстенът ѝ е бил подарен. А когато стана дума за участието ѝ в отравянето, горещият ѝ застъпник — търговецът, каза, че трябва да я признаят за невинна, защото тя не е имала нужда да го отравя. Старейшината пък каза, че не може да я признаят за невинна, тъй като тя самата признала, че е дала праха.

— Дала го е, но мислела, че то е опиум — възрази търговецът.

— Тя е могла и с опиум да го лиши от живот — каза полковникът, който обичаше да измества въпросите, и по този случай започна да разказва, че жената на шурей му се отровила с опиум и щяла да умре, ако не е имало наблизко доктор и не са били взети навреме мерки. Полковникът приказваше така внушително и самоуверено и с такова достойнство, че никой нямаше смелост да го прекъсне. Само еснафлията, заразен от примера му, реши да го прекъсне, за да разкаже и той една история.

— Други пък така свикват — започна той, — че могат да вземат четиридесет капки; аз имам един роднина...

Но полковникът не остави да го прекъсват и продължи разказа си за последиците от влиянието на опиума върху жената на шурей му.

— Но вече минава четири, господа — каза един от съдебните заседатели.

— И тъй, господа — обърна се старейшината към всички, — да я признаем за виновна без умисъл за грабеж и че не е ограбила вещите му. Така ли?

Доволен от победата си, Пьотр Герасимович се съгласи.

— Но заслужава снизхождение — прибави търговецът.

Всички се съгласиха. Само еснафлията настояваше да се каже: „Не, не е виновна!“

— Че то така и излиза — разясни старейшината, — без умисъл за грабеж и имуществото му не е ограбила, значи, не е виновна.

— Нека се прибави: и заслужава снизхождение; значи, каквото остава, и то пада — весело каза търговецът.

Всички бяха така уморени, така объркани в споровете, че никой не се досети да прибави към отговора: „*Да, но без намерение да лиши от живот.*“

Нехлюдов беше тъй развълнуван, че и той не забеляза това. В тая форма и записаха отговорите, и ги внесоха в съдебната зала.

Рабле пише, че един юрист, при когото дошли да се съдят, след посочването на всевъзможни закони и прочитането на латински на двайсет страници юридически безсмислици, предложил на страните да хвърлят зарове — чифт или тек. Ако се падне чифт, прав е ищецът, ако се падне тек — прав е ответникът.

Така беше и тук. Това, а не друго решение беше взето не защото всички бяха съгласни, а, първо, защото председателят, който тъй дълго излага резюмето си, пропусна този път да каже онова, което винаги казваше, а именно, че отговаряйки на въпроса, те могат да кажат: „Да, виновна е, но без намерение да го лиши от живот“, и, второ, защото полковникът много дълго и скучно разказва историята за жената на шурей си; трето, защото Нехлюдов беше тъй развълнуван, че не забеляза пропускането на уговорката за липсата на намерение за лишаване от живот и мислеше, че уговорката „без мисъл за ограбване“ унищожават обвинението; четвърто, защото Пьотр Герасимович не беше в стаята — той излизаше в момента, когато старейшината препрочиташе въпросите и отговорите; и главно, защото всички бяха уморени и искаха да се освободят по-скоро и затова се съгласиха с онова решение, при което всичко щеше да се свърши по-бързо.

Заседателите позвъниха. Стражарят, който стоеше с извадена сабя пред вратата, сложи сабята си в ножницата и се отдръпна. Съдиите заеха местата си и заседателите почнаха да влизат един след друг.

Старейшината носеше листа с тържествен вид. Той пристъпи към председателя и му го подаде. Председателят го прочете и очевидно учуден, разпери ръце и се обърна към другарите си, за да се посъветва. Председателят беше учуден от това, че след като правеха уговорка на първото условие — „Без умисъл за ограбване“, заседателите бяха пропуснали да направят уговорка за второто: „Без намерение да лиши от живот.“ Излизаше, според решението на заседателите, че Маслова не е откраднала, не е ограбила, но същевременно отровила човека без всякаква видима цел.

— Вижте каква нелепост са измислили — каза той на члена отляво. — Това предвижда каторга, а тя не е виновна.

— Как така не е виновна? — каза строгият член.

— Тъй, просто не е виновна. Според мен тук трябва да се приложи член 818. (Член 818 гласи, че ако съдът намери обвинението за несправедливо, той може да отмени решението на заседателите.)

— Как мислите? — обърна се председателят към добродушния член.

Добродушният член не отговори веднага, погледна номера на листа, сложен пред него, и се помъчи да го раздели на три. Той си каза,

че ако се дели на три, ще се съгласи, но макар че не се делеше, поради добрината си се съгласи.

— И аз мисля, че би трябвало — каза той.

— А вие? — обърна се председателят към намръщения член.

— В никакъв случай! — отвърна той решително. — И без това вестниците пишат, че заседателите оправдават престъпниците, какво ли ще кажат пък, когато и съдът почне да ги оправдава. Не съм съгласен в никакъв случай.

Председателят погледна часовника си.

— Жалко, но какво да се прави — и подаде въпросите на старейшината да ги прочете.

Всички станаха и старейшината, като пристъпваше от крак на крак, се изкашля и прочете въпросите и отговорите. Всички членове на съда: секретарят, адвокатите, дори и прокурорът изразиха учудване.

Подсъдимите седяха невъзмутимо, очевидно без да разбират значението на отговорите. Отново всички седнаха и председателят попита прокурора какви наказания смята той да предложи за подсъдимите.

Прокурорът, зарадван от неочаквания успех по отношение на Маслова и приписвайки тоя успех на красноречието си, направи някаква справка, надигна се и каза:

— Предлагам Симон Картинкин да се накаже въз основа на член 1452 и пункт 4 на член 1453, Ефимия Бочкова въз основа на член 1659 и Екатерина Маслова въз основа на член 1454.

Всичките тези наказания бяха най-големите, които можеха да се наложат.

— Съдът се оттегля, за да вземе решение — каза председателят, като ставаше.

Всички се изправиха и почнаха да излизат или да се движат из залата с облекчение или с приятното чувство за извършеното добро дело.

— Ама ние, драги, безсрамно я объркахме — каза Пьотр Герасимович, като се приближи към Нехлюдов, комуто старейшината разказваше нещо. — Ами че ние я пращаме на каторга.

— Какво говорите! — извика Нехлюдов, без да забелязва този път неприятната фамилиарност на учителя.

— Ами че тъй — каза той. — Ние не сложихме в отговора: „Виновна, но без намерение да лиши от живот.“ Ей сега секретарят ми каза, че прокурорът я подвежда на петнадесет години каторга.

— Но нали така решихме? — каза старейшината.

Пьотр Герасимович почна да спори, като казваше, че се разбираше от само себе си, че щом тя не е взела парите, не е могла и да има намерение да го лишава от живот.

— Но нали аз прочетох отговорите, преди да излезем? — оправдаваше се старейшината. — Никой не възрази.

— В тоя момент аз излизах от стаята — каза Пьотр Герасимович. — А вие къде зяпахте?

— Никак не мислех — каза Нехлюдов.

— Вижда се, че не сте мислили.

— Но това сигурно може да се оправи — каза Нехлюдов.

— Не, вече е свършено.

Нехлюдов погледна подсъдимите. Същите те, чиято съдба беше решена, седяха все така неподвижно зад решетката пред войниците. Маслова се усмихваше на нещо и в душата на Нехлюдов трепна лошо чувство. По-рано, при възможността да бъде оправдана и да остане в града, той не можеше да реши как да се отнесе към нея и отношението му към нея се усложняваше. Но каторгата и Сибир изведнъж унищожиха възможността за каквото и да било отношение към нея: недоубитата птица щеше да престане да се бие в чантата и да напомня за себе си.

XXIV

Предположенията на Пьотр Герасимович излязоха верни.

Като се върна от съвещателната стая, председателят взе листа и прочете:

— „На 28 април 188* в името на негово императорско величество окръжният съд, углавно отделение, по силата на решението на господа съдебните заседатели, въз основа на пункт 3 от член 771, пункт 3 от член 776 и член 777 от Закона за углавното съдопроизводство, реши: селянинът Симон Картинкин, 33-годишен, и еснафката Екатерина Маслова, 27-годишна, да се лишат от всякакви граждански права и да се изпратят на каторжна работа: Картинкин за осем години, а Маслова за четири години, с последиците за двамата по член 28 от Наказателния закон. Еснафката Ефимия Бочкова, 43-годишна, като се лишава от всички особени, лично и по състояние придобити права и преимущества, се осъжда на затвор за срок от три години с последиците по член 49 от Наказателния закон. Съдебните разноси по делото да се разпределят по равно между осъдените, а в случай на невъзможност да се поемат от държавното съкровище. Веществените доказателства по делото да се продадат, пръстенът да се върне, шишенцето да се унищожи.“

Картинкин стоеше все така изопнат, с разперени пръсти на ръцете и мърдаше бузи. Бочкова изглеждаше напълно спокойна. Като чу решението, Маслова цяла почервеня.

— Аз не съм виновна, не съм виновна! — изведнъж извика тя пред цялата зала. — Грехота е! Не съм виновна! Не съм искала, не съм мислила! Право казвам! Право! — и като се отпусна на скамейката, високо заридя.

Когато Картинкин и Бочкова излязоха, тя все още седеше на мястото си и плачеше, та стражарят трябваше да я дръпне за ръкава на халата.

„Не, това не може да се остави така!“ — каза си Нехлюдов, забравил вече напълно лошото си чувство, и без сам да знае защо, избърза към коридора да я види още веднъж.

На вратата се трупаше оживената тълпа от излизащите заседатели и адвокати, доволни, че делото беше свършило, и затова той се застоя известно време на вратата. Когато успя да излезе в коридора, Маслова беше вече далеч. С бързи крачки, без да мисли за това, че обръща внимание, той я стигна, задмина и се спря.

Тя вече не плачеше и само поривисто похлипваше, като бършеше с края на забрадката почервенялото си на петна лице, и мина край него, без да го погледне. Като я пропусна, той бързо се върна назад, за да види председателя, но председателят вече беше излязъл.

Нехлюдов го настигна едва пред гардероба.

— Господин председателю — каза Нехлюдов, като приближи към него в момента, когато той вече обличаше светлото си палто и вземаше бастуна си със сребърна дръжка, който вратарят му подаваше, — мога ли да поговоря с вас по делото, което току-що приключи? Аз съм съдебен заседател?

— Да, защо не, княз Нехлюдов? Много ми е приятно, ние вече сме се срещали с вас — каза председателят, като стискаше ръката му и с удоволствие припомняше как добре и весело бе танцувал той — най-добре от всички младежи — през оная вечер, когато се бяха срещнали с Нехлюдов. — С какво мога да ви услужа?

— Стана недоразумение с отговора по отношение на Маслова. Тя не е виновна в отравянето, а я осъдиха на каторга — каза Нехлюдов със съсредоточен, мрачен вид.

— Съдът взе решение въз основа на отговорите, дадени от вас — възрази председателят, като се отправи към изходната врата, — макар че отговорите се сториха и на съда неотговарящи на делото.

Той си спомни, че искаше да разясни на заседателите, че техният отговор „да, виновна е“, без отричане на умисъла за убийство, утвърждава убийството с умисъл, но в желанието да свърши по-бързо не беше направил това.

— Да, но нима грешката не може да се поправи?

— Винаги ще се намери повод за касация. Трябва да се обърнете към адвокатите — каза председателят, като слагаше малко накриво шапката си и продължаваше да пристъпва към изхода.

— Но това е ужасно!

— Виждате ли, Маслова я очакваше едно от двете — каза председателят, очевидно желаейки да бъде колкото е възможно по-

приятен и по-учтив с Нехлюдов; като разпери бакембардите върху яката на палтото си, хвана го леко за лакътя и го поведе към изходната врата, продължавайки: — Нали и вие си отивате?

— Да — каза Нехлюдов, който се облече набързо и тръгна с него.

Излязоха под яркото весело слънце и в същия миг трябваше да заговорят по-високо поради грохота на колелата по паважа.

— Получи се, видите ли, много странно положение — продължи председателят с по-висок глас, — на нея, тази Маслова, ѝ предстоеше едно от двете: или почти оправдание, тъмничен затвор, в който можеше да влезе и предварителният затвор, дори само арестуване, или каторга — среден път нямаше. Ако бяхте прибавили думите: „Но без намерение да причини смърт“, тя щеше да бъде оправдана.

— Не мога да си простя, че пропуснах това — каза Нехлюдов.

— Ето къде е цялата работа — каза усмихнато председателят, като погледна часовника си.

Оставаше само три четвърти час до края на времето, определено от Клара.

— Сега, ако обичате, обърнете се към адвокат. Трябва да се намери повод за касация. Той винаги може да се намери. На Дворянска — каза той на коларя, — тридесет копейки, никога не плащам повече.

— Моля, ваше превъзходителство.

— Моите почитания. Ако мога да ви услужа с нещо, ще ме намерите на улица Дворянска, дом Дворников, лесно се запомня.

И като се поклони учтиво, замина.

XXV

Разговорът с председателя и чистият въздух донякъде успокоиха Нехлюдов. Той си помисли сега, че сам преувеличи изпитваното чувство поради необикновените обстоятелства, при които беше прекарал цялата сутрин.

„Разбира се, удивително и поразително съвпадение! И трябва да се направи всичко възможно, за да се облекчи участието й, и това трябва да стане по-скоро. Още сега. Да, трябва тук, в съда, да узная адреса на Фанарин или Микишин.“ Той си спомни тези двама известни адвокати.

Нехлюдов се върна в съда, свали палтото си и тръгна нагоре. Още в първия коридор срещна Фанарин. Спря го и му каза, че му трябва по работа. Фанарин го познаваше по лице и по име и каза, че с радост ще му услужи.

— Макар че съм уморен... но ако не е дълго, разправете ми работата; да влезем тук.

И Фанарин въведе Нехлюдов в някаква стая, навярно кабинет на някой съдия. Седнаха до масата.

— Е, в какво се състои работата?

— Преди всичко ще ви помоля — каза Нехлюдов — никой да не знае, че аз взимам участие във всичко това.

— Е, то се разбира от само себе си. И така...

— Днес бях съдебен заседател и ние осъдихме една невинна жена на каторжна работа. Това ме измъчва.

Неочаквано за себе си Нехлюдов почервеня и се обърка.

Фанарин го погледна и пак наведе очи, слушайки.

— Е? — каза само той.

— Осъдихме една невинна и аз бих желал делото да се касира и да се прехвърли в по-висша инстанция.

— В сената — поправи го Фанарин.

— И ето аз ви моля да се заемете с тая работа.

Нехлюдов искаше по-скоро да свърши най-мъчното и затова веднага каза.

— Възнаграждението, разходите по това дело поемам върху себе си, каквито и да бъдат — каза той, като почервения.

— За това ще се уговорим — снизходително усмихнат на неговата неопитност, каза адвокатът. — Но в какво се състои работата?

Нехлюдов му разправи.

— Добре, утре ще взема делото и ще го проуча. А в други ден, не, в четвъртък, елате при мен в шест часа вечерта, ще ви дам отговор. Може ли? А сега да вървим, имам да правя още някои справки.

Нехлюдов се сбогува с него и излезе.

Разговорът с адвоката и това, че беше взел вече мерки за защитата на Маслова, още повече го успокоиха. Той излезе на улицата. Времето беше чудесно, той радостно вдъхна пролетния въздух. Файтонджиите му предлагаха услугите си, но той тръгна пеш и веднага цял рой мисли и спомени за Катюша и за постъпката му с нея нахлуха в главата му. И му стана тъжно, и всичко му се стори мрачно. „Не, това ще обмисля после — каза си той, — а сега, напротив, трябва да разсея тежките си впечатления.“

Спомни си за обяда у Корчагини и погледна часовника си. Още не беше късно и можеше да стигне навреме. Край него звънеше конният трамвай. Той изтича и скочи в него. На площада слезе, взе хубава каляска и след десет минути беше пред вратата на голямата къща на Корчагини.

XXVI

— Заповядайте, ваше сиятелство, чакат ви — каза любезно дебелият портиер на големия дом на Корчагини, като отваряше безшумно движещата се на английски пружини дъбова врата на главния вход. — Обядват, само вас ми е заповядано да пусна.

Портиерът пристъпи към стълбата и позвъни.

— Има ли някой? — попита Нехлюдов, като се събличаше.

— Господин Колосов и Михаил Сергеевич, инак всички са свои — отвърна портиерът.

От стълбата надникна хубавец лакей във фрак и с бели ръкавици.

— Заповядайте, ваше сиятелство — каза той. — Заповядано ми е да ви поканя.

Нехлюдов се качи по стълбата и през познатия великолепен и широк салон мина в трапезарията. В трапезарията край масата седеше цялото семейство освен майката, княгиня Софя Василевна, която никога не излизаше от кабинета си. Начело на масата седеше старикът Корчагин, до него от лявата страна — докторът, от другата — гостът Иван Иванович Колосов, бивш губернский предводител, сега член на управлението на една банка, либерален другар на Корчагин; след това от лявата страна — мис Редер, гувернантка на малката сестра на Миси, и самото четиригодишно момиченце; от дясната страна насреща — братът на Миси, единственият син на Корчагини, гимназист в шести клас, Петя, заради когото цялото семейство оставаше още в града, в очакване на изпита му, и студентът, негов частен учител; после отляво — Катерина Алексеевна, четиридесетгодишна мома, славянофилка: срещу нея — Михаил Сергеевич или Миша Телегин, братовчед на Миси, и на другия край на масата — самата Миси и до нея един недокоснат прибор.

— Това е чудесно! Сядайте, ние сме още на рибата — дъвчейки с мъка и предпазливо с изкуствените си зъби, каза старикът Корчагин, като вдигна към Нехлюдов подпухналите си кървясали очи, на които не се виждаха клепачите. — Степан — обърна се той с пълна уста към дебелия величествен лакей и посочи с очи празния прибор.

Макар че Нехлюдов добре познаваше и много пъти беше виждал и по време на обяд стария Корчагин, сега някак особено неприятно го поразил това червено лице с чувствени облизващи се устни над закрепената към жилетката му салфетка и дебела шия, и главно — цялата тази угоена генералска фигура. Нехлюдов неволно си спомни, онова, което знаеше за жестокостта на този човек, който, бог знае защо — тъй като беше богат и знатен и нямаше нужда да прави кариера, — биеше и дори бесеше хората, докато беше областен началник.

— Ей сега ще ви поднесат, ваше сиятелство — каза Степан, като вадеше от бюфета, пълен със сребърни съдове, голяма лъжица за сипване, и кимна на хубавеца лакей с бакембардите, който веднага почна да оправя свободния прибор до Миси, покрит с изкусно сложена колосана салфетка с изпъкнал герб.

Нехлюдов обиколи цялата маса, като се ръкуваше с всички. Освен стария Корчагин и дамите всички други ставаха, когато той се приближаваше към тях. И това обикаляне на масата и ръкуване с всички присъстващи, макар че с повечето от тях той никога не беше разговарял, му се стори сега особено неприятно и смешно. Той се извини, че е закъснял, и понечи да седне на свободното място на края на масата между Миси и Катерина Алексеевна, но старият Корчагин настоя, ако няма да пие водка, поне да вземе ордъовъра си на масата, където имаше раци, хайвер, сирене, сардела. Нехлюдов не очакваше, че е тъй гладен, но като почна да яде хляб със сирене, не можеше вече да се спре и лакомо дъвчеше.

— Е, какво, подравяхте основите? — каза Колосов, като употреби иронично израза на един реакционен вестник, който въставаше против съда със съдебни заседатели. — Оправдахте виновните, обвинихте невинните, така ли?

— Да, подравяхте основите... Подравяхте основите... — повтори със смях князът, който имаше неограничено доверие в ума и знанията на своя либерален другар и приятел.

С риск да бъде неучтив, Нехлюдов не отговори нищо на Колосов и като седна пред поднесената му димяща супа, продължаваше да дъвче.

— Оставете го да хапне — каза Миси усмихната, като с местоимението „го“ напомняше за близостта си с него.

Между това Колосов припряно и високо разказваше съдържанието на възмутителната статия против съда на съдебните заседатели. Племенникът Михаил Сергеевич потвърждаваше думите му и разказа съдържанието на една друга статия в същия вестник.

Както винаги Миси беше твърде *distinguée*^[1] и добре, съдържано добре облечена.

— Сигурно сте страшно уморен и гладен — каза тя на Нехлюдов, като го почака да преглътне.

— Не, не особено. А вие? Ходихте ли да гледате картините? — попита той.

— Не, отложихме. Бяхме на лоун тенис у Саламатови. И наистина мистър Крукс играе чудесно.

Нехлюдов дойде тук, за да се разсее, той винаги се чувствуваше добре в тоя дом не само поради добрия тон на разкош, който действуваше приятно на чувствата му, но и поради тази атмосфера на подмилкващо се ласкателство, което го окръжаваше незабелязано. Но, чудно нещо, днес всичко в тая къща му беше противно — всичко, като се почне от портiera, широките стълби, цветята, лакеите, наредбата на масата до самата Миси, която днес му изглеждаше непривлекателна и неестествена. Неприятен му беше и самоувереният, просташки, либерален тон на Колосов, неприятна му беше биволската, самоуверена, чувствена фигура на стареца Корчагин, неприятни му бяха френските изрази на славянофилката Катерина Алексеевна, неприятни му бяха притеснените лица на гувернантката и на студента, особено неприятно му беше местоимението „го“, казано за него... Нехлюдов винаги се колебаеше между две отношения към Миси: ту като с присвити очи или като на лунна светлина виждаше у нея всичко прекрасно — тя му се струваше и свежа, и красива, и умна, и естествена... И изведнъж, като при ярка слънчева светлина, той виждаше — не можеше да не види — всичко онова, което ѝ липсваше. Днес за него беше такъв ден. Той виждаше всички бръчки на лицето ѝ, знаеше, виждаше как са нагласени косите ѝ, виждаше остротата на лактите ѝ и главно виждаше широкия нокът на палеца ѝ също като нокътя на баща ѝ.

— Много скучна игра — каза Колосов за тениса; — много поинтересна беше топката, която играехме като деца.

— Не, вие не сте опитвали. Това е страшно увлекателно — възрази Миси, произнасяйки, както се стори на Нехлюдов, особено престорено думата *страшно*.

И започна спор, в който взеха участие и Михаил Сергеевич, и Катерина Алексеевна. Мълчаха само гувернантката, студентът и децата и очевидно скучаеха.

— Вечно спорят! — с висок смях каза старецът Корчагин, сваляйки салфетката от жилетката си, и като изтропа със стола си, който лакеят веднага подхвана, стана от масата. След него станаха и всички останали, пристъпиха към масичката, където имаше легенчета и налята топла парфюмирана вода, изплакнаха устата си и продължиха за никого неинтересния си разговор.

— Не е ли така? — обърна се Миси към Нехлюдов, подканвайки го да потвърди мнението ѝ, че никъде другаде не се разкрива тъй добре характерът на хората, както при играта. Тя забеляза на лицето му съсредоточен и както ѝ се стори, осъдителен израз, от който се боеше, и поиска да разбере от какво бе предизвикан той.

— Право да си кажа, не знам. Никога не съм мислил за това — отвърна Нехлюдов.

— Ще отидете ли при мама? — попита Миси.

— Да, да — каза той, като вадеше цигара и с тон, който явно говореше, че не му се ще да ходи.

Тя го погледна мълком въпросително и на него му стана съвестно. „Наистина, да дойдеш на гости у хората, за да им навяваш само скука“ — помисли той за себе си и като се помъчи да бъде любезен, каза, че ще отиде с удоволствие, ако княгинята го приеме.

— Да, да, мама ще се радва. И там можете да пушите. Иван Иванович също е там.

Домакинята на къщата, княгиня Софя Василевна, беше лежаща дама. Вече осма година тя лежеше пред гостите си, потънала в дантели и панделки, в кадифе, позлата, слонова кост, бронз, лак и цветя, и никъде не ходеше и приемаше, както тя казваше, само „приятелите си“, тоест всички ония, които според нея се отделяха с нещо от тълпата. Нехлюдов беше в числото на тия приятели и затова, защото минаваше за умен млад човек, и затова, защото майка му беше близка със семейството, и затова, защото щеше да бъде добре, ако Миси се омъжеше за него.

Стаята на княгиня Софя Василевна беше зад голямата и зад малката гостна. В голямата гостна Миси, която вървеше пред Нехлюдов, решително се спря и като се хвана за гърба на едно позлатено столче, го погледна.

Миси много искаше да се омъжи и Нехлюдов беше добра партия. Освен това той ѝ харесваше и тя бе свикнала с мисълта, че той ще бъде неин (не тя ще бъде негова, а той ще бъде неин) и с несъзнателна, но упорита хитрост, каквато има у душевноболните, се домогваше до целта си. Тя заговори сега с него, за да предизвика обяснение.

— Виждам, че с вас се е случило нещо — каза тя. — Какво ви е?

Той си спомни срещата в съда, намръщи се и се изчерви.

— Да, случи се — каза той, като искаше да бъде искрен: — едно странно, необикновено и важно събитие.

— Но какво? Не можете ли да ми кажете какво?

— Сега не мога. Позволете ми да не ви отговоря. Стучи се нещо, което още не съм успял да обмисля напълно — каза той и се изчерви още повече.

— И вие няма да ми кажете? — Един мускул на лицето ѝ трепна и тя помести столчето, за което се държеше.

— Не, не мога — отвърна той, чувствувайки, че като ѝ отговаря така, той отговаря на себе си, признавайки, че наистина му се е случило нещо много важно.

— Е, тогава да вървим.

Тя тръсна глава, като да прогони ненужни мисли, и тръгна напред с по-бързи крачки от обикновено.

Стори му се, че бе свила неестествено устни, за да задържи сълзите си. Стана му съвестно и болно, че я огорчи, но той знаеше, че и най-малката слабост ще го погуби, тоест ще го обвърже. А днес се боеше от това повече от всичко; той вървя с нея до кабинета на княгинята в пълно мълчание.

[1] Изящна (фр.) — Бел.ав. ↑

XXVII

Княгиня Софя Василевна свърши обяда си — твърде изтънчен и твърде питателен, — който тя изяждаше винаги сама, за да не бъде никой свидетел на тази непоетична дейност. Край кушетката ѝ стоеше масичка с кафе и тя пушеше парфюмирана цигара. Княгиня Софя Василевна беше суха, дълга, все още младееща брюнетка с едри зъби и големи черни очи.

Лошите езици говореха за отношенията ѝ с доктора. Преди Нехлюдов забравяше за това, сега обаче не само си го спомни, но когато видя до креслото ѝ доктора с напомадената му, лъскава, раздвоена брада, стана му ужасно противно.

До масичката пред Софя Василевна на ниско меко кресло седеше Колосов и разбъркваше кафето си. На масичката имаше чашка ликьор.

Миси влезе заедно с Нехлюдов, но не остана в стаята при майка си.

— Когато мама се умори и ви изпъди, елате при мен — каза тя, като се обърна към Колосов и Нехлюдов с такъв тон, сякаш между тях не беше станало нищо, и весело усмихната, закрачи безшумно по дебелия килим и излезе от стаята.

— Е, здравейте, приятелю, сядайте и разправяйте — каза княгиня Софя Василевна с изкусната си, престорена, прилична напълно на естествена усмивка, която откриваше прекрасни едри зъби, направени извънредно майсторски, също като истинските. — Казаха ми, че сте дошли от съда в много мрачно настроение. Мисля, че това е твърде тежко за хора със сърце — каза тя на френски.

— Да, това е вярно — каза Нехлюдов, — често чувствуваш своята не... чувствуваш, че нямаш право да съдиш...

— *Comme c'est vrai*^[1] — възкликна тя, сякаш поразена от правотата на неговата забележка, с изкусна както винаги лъстивост към своя събеседник. — А какво стана с вашата картина, тя много ме интересува — прибави тя. — Ако не беше болестта ми, отдавна да съм дошла у вас.

— Съвсем я изоставих — сухо отвърна Нехлюдов, комуто днес фалшът на нейната лъстивост беше тъй очевиден, както и скриваната ѝ старост. Той съвсем не можеше да се настрои да бъде любезен.

— Напразно! Знаете ли, сам Репин ми каза, че той има безспорен талант — обърна се тя към Колосов.

„Как не ѝ е съвестно да лъже така!“ — помисли намръщено Нехлюдов.

Като се убеди, че Нехлюдов не е разположен и не може да се въвлече в приятен и умен разговор, Софя Василевна се обърна към Колосов с въпрос за мнението му върху новата драма с такъв тон, като че това мнение на Колосов трябваше да разреши всички съмнения и всяка негова дума трябваше да бъде увековечена. Колосов не одобряваше драмата и изказа по този повод мнението си за изкуството. Княгиня Софя Василевна беше поразена от правилността на съжденията му, опитваше се да защити автора на драмата, но веднага или отстъпваше, или намираше средно мнение. Нехлюдов гледаше и слушаше и виждаше и чуваше съвсем не това, което ставаше пред него.

Като слушаше ту Софя Василевна, ту Колосов, Нехлюдов виждаше, първо, че и Софя Василевна, и Колосов нямат никакво отношение както към драмата, така и един към друг и че ако говорят, то е само за да задоволят физиологическата нужда да пораздвижат след ядене мускулите на езика и гърлото си; второ, той виждаше, че Колосов, който беше пил водка, вино и ликьор, беше малко пиян, не така, както се напиват рядко пиещите селяни, но така, както биват пияни хора, за които виното е станало навик. Той не се клатеше, не говореше глупости, но беше в ненормално, възбудено-доволно от себе си състояние; трето, Нехлюдов виждаше, че разговаряйки, княгиня Софя Василевна гледаше неспокойно към прозореца, откъдето започваше да се прокрадва към нея полегат слънчев лъч, който можеше да освети твърде ярко старостта ѝ.

— Колко е вярно това — каза тя за някаква забележка на Колосов и натисна на стената до кушетката копчето на звънеца.

В това време докторът стана и като вътрешен човек излезе от стаята, без да каже нищо. Софя Василевна го изпрати с очи, като продължаваше разговора.

— Моля ви се, Филип, пуснете оная завеса — каза тя, като посочи с очи прозореца, когато на позвъняването ѝ влезе хубавецът лакей.

— Не, каквото и да казвате, в него има нещо мистично, а без мистика няма поезия — говореше тя, като следеше сърдито с едното си черно око движенията на лакея, който спускаше завесата. — Мистицизъм без поезия е суеверие, а поезия без мистицизъм е проза — каза тя, като се усмихна тъжно, без да сменя поглед от лакея, който оправяше завесата. — Филип, не тази завеса, на големия прозорец — страдалчески изрече Софя Василевна, като очевидно съжаляваше себе си за усилията, които трябваше да направи, за да изговори тия думи, и веднага поднесе за успокоение към устните си с покритата си с пръстени ръка парфюмираната димяща цигара.

Снажният мускулест красавец Филип се поклони леко, като да се извиняваше, и стъпвайки меко по килима със силните си крака с изпъкнали прасци, покорно мина мълчаливо към другия прозорец и гледайки старателно към княгинята, почна да оправя завесата така, че нито един лъч да не смее да падне върху нея. Но и сега той направи не точно това, което трябваше, и измъчената Софя Василевна отново трябваше да прекъсне речта си за мистицизма и да поправи този трудно разбиращ Филип, който тъй безмилостно я тревожеше. За миг в очите на Филип блесна пламъче.

„Дявол те знае какво искаш! — навярно си казва той в себе си“ — помисли Нехлюдов, наблюдавайки цялата тая игра. Но хубавият мъжага Филип веднага скри нетърпеливото си движение и почна спокойно да прави онова, което му заповядваше изтощената, безсилна, дълбоко фалшива княгиня Софя Василевна.

— Разбира се, има голяма доза истина в учението на Дарвин — говореше Колосов, като се излягаше на ниското кресло и гледаше със сънни очи княгиня Софя Василевна, — но той преминава границите. Да.

— А вие вярвате ли в наследствеността? — попита княгиня Софя Василевна Нехлюдов, отегчена от мълчанието му.

— В наследствеността? — повтори Нехлюдов. — Не, не вярвам — каза той, цял погълнат в тоя миг от странните образи, които, кой знае защо, изникнаха във въображението му. Наред с мъжагата хубавец Филип, когото той си представи като жив модел, той си представи

Колосов гол, с неговия корем като диня, плешива глава и безмускулни ръце като възета. Също тъй смътно той си представи и закритите сега с коприна и кадифе рамене на Софя Василевна, такива, каквито те сигурно бяха в действителност, но тази картина беше твърде страшна и той се помъчи да я прогони.

Софя Василевна го измери с поглед.

— Но Миси вече ви чака — каза тя. — Идете при нея, тя искаше да ви изсвири нещо ново от Шуман... Доста интересно.

„Нищо не е искала да свири. Всичко това тя, кой знае защо, го измисля“ — помисли си Нехлюдов, като ставаше и стискаше прозрачната, костелива, покрита с пръстени ръка на Софя Василевна.

В трапезарията срещна Катерина Алексеевна и тя веднага го заговори.

— Обаче аз виждам, че на вас задълженията на съдебен заседател ви действуват угнетително — каза тя както винаги на френски.

— Да, извинете, днес не съм разположен и нямам право да развалям настроението и на другите — отвърна Нехлюдов.

— Защо не сте разположен?

— Позволете ми да не ви кажа защо — каза той, като търсеше шапката си.

— А помните ли колко пъти сте казвали, че трябва винаги да говорим истината, как тогава на всички ни сте казвали такива жестоки истини? Защо сега не искате да ни кажете? Помниш ли, Миси? — обърна се Катерина Алексеевна към влязлата при тях Миси.

— Защото онова беше игра — отвърна сериозно Нехлюдов. — В играта може. А в действителност ние сме тъй лоши, тоест аз съм тъй лош, че на мен поне не ми се полага да говоря истината.

— Не се поправяйте, а по-добре кажете в какво сме толкова лоши — каза Катерина Алексеевна, като си играеше с думите и сякаш не забелязваше сериозността на Нехлюдов.

— Няма по-лошо нищо от това да признаеш, че не си в настроение — каза Миси. — Аз никога не си признавам това и затова винаги съм в настроение. Хайде, елате да вървим в моята стая. Ние ще се помъчим да разпръснем вашето *mauvaise humeur*^[2].

Нехлюдов изпита чувство, прилично на онова, което трябва да изпитва конят, когато го милват, за да му сложат юздата и да го впрегнат. А днес, повече от всякога, му беше неприятно да вози.

Извини се, че трябва да си върви, и почна да се сбогува. Миси задържа ръката му повече от друг път.

— Не забравяйте, че онова, което е важно за вас, е важно и за приятелите ви — каза тя. — Утре ще дойдете ли?

— Едва ли — каза Нехлюдов и като се засрами, без сам да знае дали за себе си, или за нея, се изчерви и бързо излезе.

— Какво значи това? *Comme cela m'intrigue*^[3] — каза Катерина Алексеевна, когато Нехлюдов излезе. — Непременно ще узная. Някакво дело *affaire d'amour-propre: il est tres susceptible, notre cher* Митя^[4].

„*Plutôt une affaire d'amour sale*“^[5] — искаше да каже, но не каза Миси, гледайки пред себе си с угаснало лице, съвсем различно от онова, с което гледаше Нехлюдов, но тя не каза дори пред Катерина Алексеевна тоя неприличен каламбур, а само промълви:

— Всеки от нас си има и лоши, и добри дни.

„Нима и този ще ме излъже? — помисли си тя. — След всичко, което стана, това би било много грозно от негова страна.“

Ако Миси трябваше да обясни какво разбира под думите: „След всичко, което стана“, тя не би могла да каже нищо определено, но същевременно тя беше сигурна, че той не само бе събудил у нея надежда, но почти беше й дал обещание. Това не бяха определени думи, а погледи, усмивки, намеци, премълчавания. Но тя все пак го смяташе за свой и щеше да й бъде твърде тежко да се лиши от него.

[1] Колко е вярно това (фр.). ↑

[2] Лошо настроение (фр.). ↑

[3] Колко интересно (фр.). ↑

[4] Въпрос на честолубие, той е много обидчив, нашият скъп Митя (фр.). ↑

[5] По-скоро въпрос на нечистолубие (непреводима игра на думи) (фр.). ↑

XXVIII

„Срамно и гнусно, гнусно и срамно“ — мислеше си Нехлюдов, докато се връщаше в къщи пеша по познатите улици. Тежкото чувство, което беше изпитал при разговора си с Миси, не го напускаше. Той чувствуваше, че формално, ако можеше тъй да се каже, беше прав пред нея; не ѝ беше казвал нищо такова, което да го свързва с нея, не ѝ беше правил предложение, но по същество съзнаваше, че се е свързал с нея, че ѝ е обещал, а същевременно днес почувствува с цялото си същество, че не може да се ожени за нея. „Срамно и гнусно, гнусно и срамно“ — повтаряше той на себе си не само за отношенията си с Миси, а за всичко. „Всичко е гнусно и срамно“ — повтаряше си той, като изкачваше стълбите на къщата си.

— Няма да вечерям — каза той на Корней, който влезе след него в трапезарията, където имаше сложен прибор и чай. — Вървете си.

— Слушам — каза Корней, но не излезе и почна да раздига масата.

Нехлюдов гледаше Корней и изпитваше към него лошо чувство. Искаше му се всички да го оставят на мира, а му се струваше, че всички сякаш нарочно, като напук се въртят около него. Когато Корней излезе с прибора, Нехлюдов тръгна към самовара, за да си налее чай, но чу стъпките на Аграфена Петровна и бързо мина в гостната, за да не я срещне, и затвори вратата след себе си. Тази стая — гостната — беше същата, в която преди три месеца умря майка му. Сега, като влезе в стаята, осветена от две лампи с рефлектори — един при портрета на баща му, друг при портрета на майка му, — той си спомни последните си отношения с майка си и тия отношения му се сториха неестествени и противни. И това беше срамно и гнусно. Спомни си как в последните дни на болестта ѝ просто желаше смъртта ѝ. Казваше си, че я иска, за да се избави тя от страдания, а всъщност я искаше, за да се избави сам от зрелището на страданията ѝ.

За да събуди у себе си хубав спомен за нея, той погледна портрета ѝ, нарисуван от известен художник за пет хиляди рубли. Тя беше в черна кадифена рокля с разголена гръд. Художникът очевидно

беше изписал с особено старание гърдите, трапчинката между двете тях и ослепително красивите рамене и шия. Това вече беше съвсем срамно и гнусно. Имаше нещо отвратително и кощунствено в този портрет на майка му в образа на полугола красавица. Това беше толкова по-отвратително, защото в същата тая стая преди три месеца лежеше същата тая жена, изсъхнала като мумия и все пак изпълваща с мъчително тежък мирис, който с нищо не можеше да се премахне, не само цялата стая, но и цялата къща. Стори му се, че и сега усеща тоя мирис. И той си спомни как един ден преди смъртта си тя взе в костеливата си потъмняваща ръчичка силната му бяла ръка, погледна го в очите и каза: „Не ме осъждай, Митя, ако съм сгрешила“ — и в избелелите ѝ от страдания очи проблеснаха сълзи. „Каква гадост!“ — си каза той още веднъж, като погледна полуголата жена с великолепни мраморни рамене и ръце и победоносна усмивка. Разголените гърди на портрета му напомниха друга млада жена, която той бе видял наскоро също тъй разголена — Миси, която беше намерила някакъв предлог да го извика една вечер при себе си, за да му покаже балната си рокля, с която отиваше на бал. Той си спомни с отвращение прекрасните ѝ рамене и ръце. И този груб, животински баща, с неговото минало, с неговата жестокост, и тази майка със съмнителна репутация на *bel esprit*^[1]. Всичко това беше отвратително и същевременно срамно. Срамно и гнусно, гнусно и срамно.

„Не, не — мислеше той, — трябва да се освободя, да се освободя от всички тия фалшиви отношения и с Корчагини, и с Маря Василевна, и с наследството, и с всичко останало... Да, да подишам свободно. Да замина за чужбина — за Рим, да се заема с картината си. — Спомни си съмненията си по отношения на своя талант... — Е, все едно, просто да подишам свободно. Най-напред — в Цариград, после — в Рим, само по-скоро да се освободя от съдебното заседание. И да уредя това дело с адвоката!“

И изведнъж във въображението му изпъкна с необикновена живост затворничката с черните леко разногледни очи. А как заплака тя при последната дума на подсъдимите! Той бързо угаси и смачка недоизпушената цигара в пепелницата, запали друга и почна да ходи назад-напред из стаята. И един след друг почнаха да изникват във въображението му миговете, преживени с нея. Спомни си последната им среща, животинската страст, която го беше овладяла по онова

време, и разочарованието, което изпита, когато страстта му беше задоволена. Спомни си бялата рокля със светлосиня панделка, спомни си утринната. „Та аз я обичах, обичах я истински, с хубава, чиста любов оная нощ, обичах я още по-рано, а как я обичах тогава, когато гостувах за пръв път у лелите и писах съчинението си!“ И той си спомни себе си такъв, какъвто беше тогава. Лъхна го оная свежест, младост, пълнота на живота и му стана мъчително тъжно.

Разликата между него, какъвто беше тогава и какъвто беше сега, беше огромна: тя беше същата, ако не и по-голяма, от разликата между Катюша в черквата и оная проститутка, пиянствуваща с търговеца, която те съдиха тази сутрин. Тогава той беше бодър, свободен човек, пред когото се разкриваха безкрайни възможности, сега се чувствуваше хванат от всички страни в мрежите на един глупав, празен, безцелен, нищожен живот, от който не виждаше никакъв изход, дори от който повечето пъти не искаше и да излезе. Спомни си как някога се гордееше с прямотата си, как беше си поставил някога за правило да говори винаги истината и действително беше искрен — и как сега целият беше затънал в лъжа, в най-страшна лъжа, в лъжа, признавана от всички околни за истина. И от тази лъжа нямаше — поне той не виждаше — никакъв изход. И той затъна в нея, свикна с нея, наслаждаваше ѝ се.

Как да скъса отношенията си с Маря Василевна, с мъжа ѝ, тъй че да не го е срам да гледа в очите него и децата му? Как да разплете без лъжа отношенията си с Миси? Как да се изтръгне от противоречието между признаването незаконността на поземлената собственост и владението на наследството от майка си? Как да изкупи греха си пред Катюша? Та това не може да се остави така. „Не бива да захвърля жената, която съм обичал, и да се задоволя с това, че ще платя пари на адвоката и ще я спася от каторга, която тя и не заслужава, да загладя вината си с пари, както мислех тогава, че съм направил нужното, като ѝ дадох пари.“

И той живо си спомни оная миг, когато я настигна в коридора, пъхна ѝ парите и избяга от нея. „Ах, тия пари!“ — спомни си той оная миг също както тогава с ужас и отвращение.

— Ах, ах, каква гнусотия! — възкликна той както тогава. — Такова нещо можеше да направи само един мерзавец, един негодник! И аз, аз съм този негодник и този мерзавец! — заговори той гласно. —

Но няма наистина — спря да се разхожда той, — няма аз наистина, наистина съм негодник? Че какво друго! — отговори си той. — И само това ли? — продължаваше да се обвинява той. — Нима не е гнусотия, не е низост твоето отношение към Маря Василевна и нейния мъж? Ами отношението ти към имота? Под предлог, че парите са от майка ти, да се ползуваш от богатството, което смяташ за незаконно? И целият ти празен, мръсен живот. И като венец на всичко — постъпката ти с Катюша. Негодник, мерзавец! Хората нека мислят за мене, каквото си щат. Тях мога да излъжа, но себе си не мога да излъжа.

И той изведнъж разбра, че отвращението, което чувствуваше в последно време към хората и особено сега, и към княза, и към Софя Василевна, и към Миси, и към Корней — беше отвращение към самия себе си. И чудно нещо: в това чувство на признаване своята подлост имаше нещо болезнено и едновременно радостно и успокоително.

В живота на Нехлюдов неведнъж се беше случвало онова, което той наричаше „прочистване на душата“. Прочистване на душата той наричаше онова душевно състояние, когато понякога след дълъг интервал от време изведнъж съзнаваше забавянето, а понякога и спирането на вътрешния си живот и се заемаше с изчистването на всичката оная смет, натрупала се в душата му, която беше причина за това спиране.

Винаги след такива пробуждания Нехлюдов си изграждаше правила, които смяташе да следва винаги: пишеше дневник и започваше нов живот, който се надяваше никога вече да не промени — turning a new leaf^[2], както той си казваше. Но всеки път световните съблазни го повличаха, без сам да забележи, той отново падаше, и често пъти по-ниско, отколкото преди.

Така той се очистваше и издигаше на няколко пъти; така се случи с него за пръв път, когато той дойде на летуване при лелите си. Тогава беше най-живото, възторжено пробуждане. И последиците от него траяха доста дълго време. После същото такова пробуждане стана, когато той напусна гражданската служба и решил да жертвува живота си, постъпи през войната на военна служба. Но тук омърсяването стана много скоро. После дойде пробуждането, когато си даде оставката, замина за чужбина и почна да се занимава с живопис.

Оттогава до днес бе изминал дълъг период без прочистване и затова никога досега не беше стигал до такова окалване, до такова

разногласие между онова, което изискваше съвестта му, и живота, който водеше, и той се ужаси, като видя това разстояние.

Това разстояние беше тъй голямо, омърсяването тъй голямо, че в първия миг той се отчая, че ще може да се пречисти. „Нали вече опитва да се усъвършенствуваш и да станеш по-добър — нищо не излезе — казваше в душата му гласът на изкусителя, — какво има да опитваш още веднъж! Ти не си сам, всички са такива, такъв е животът“ — казваше този глас. Но онова свободно, духовно същество, единствено истинско, единствено могъщо, единствено вечно, вече бе се пробудило у Нехлюдов. И той не можеше да не му повярва. Колкото и огромно да беше разстоянието между онова, което той беше, и онова, което искаше да бъде — за пробудилото се духовно същество всичко изглеждаше възможно.

— Колкото и да ми струва това, ще разкъсам този фалш, който ме е оплел, ще призная всичко и на всички ще кажа истината и ще постъпя както диктува истината — каза си той решително на глас. — Ще кажа истината на Миси, че съм развратник, не мога да се ожения за нея и че само напразно съм я тревожил; ще кажа на Маря Василевна (жената на предводителя)... впрочем на нея няма какво да казвам, ще кажа на мъжа ѝ, че съм негодник, че съм го мамил. С наследството ще постъпя така, че да призная истината. Ще кажа на Катюша, че съм негодник, че съм виновен пред нея и ще направя всичко, което мога, да облекча съдбата ѝ. Да, ще я видя и ще я помоля да ми прости. Да, ще моля за прошка, както молят децата. — Той се спря. — Ако трябва, ще се ожения за нея.

Той се спря, сложи ръце на гърдите си, както правеше, когато беше малък, вдигна очи нагоре и каза, като че се обръщаше към някого:

— Господи, помогни ми, научи ме, ела и се всели в мен и ме очисти от всичко лошо.

Той се молеше, искаше от бога да му помогне, да се всели в него и да го очисти, а всъщност онова, за което молеше, вече беше станало. Бог, който живееше в него, бе се пробудил в съзнанието му. Той го почувствува и затова почувствува не само свобода, бодрост и радост от живота, но и цялото могъщество на доброто. Почувствува се способен да направи всичко, всичко най-хубаво, което можеше да направи човек.

На очите му имаше сълзи, когато той си казваше така — и добри, и лоши сълзи; добри сълзи — защото бяха сълзи на радостта от пробуждането у него на онова духовно същество, което беше спало вътре през всичките тези години; и лоши — защото бяха сълзи на умиление от самия себе си, от своята добродетел.

Стана му горещо. Приблужи се до прозореца и го отвори. Прозорецът гледаше към градината. Беше лунна, тиха, свежа нощ; по улицата изгърмя кола и после всичко утихна. Точно под прозореца се виждаше сянката от клоните на голата висока топола, която лежеше разперена върху пясъка на очистената площадка. Вляво беше покривът на сайванта, който изглеждаше бял под ярката светлина на луната. Напред се преплитаха клоните на дърветата, зад които се виждаше черната сянка на оградата. Нехлюдов гледаше огряната от луната градина, покрива и сянката на тополата и вдъхваше живителния, свеж въздух.

„Колко е хубаво! Колко е хубаво, боже мой, колко е хубаво!“ — говореше той за онова, което беше в душата му.

[1] [Остроумна \(фр.\)](#). ↑

[2] [Обръщане на нова страница \(англ.\)](#). ↑

XXIX

Маслова се върна в килията си едва в шест часа вечерта, уморена и с набити крака от изминатите петнайсет версти по калдъръм, убитата от неочаквано строгата присъда и освен това гладна.

Още при една от почивките, когато стражарите закусваха край нея хляб и варени яйца, устата ѝ се беше напълнила със слюнка и бе усетила глад, но сметна за унизително да им поиска. След още три часа гладът ѝ бе минал и тя чувствуваше само слабост. В такова състояние тя бе изслушала неочакваната присъда. В първия миг помисли, че не чува добре, не можеше да повярва просто на това, което чуваше, не можеше да си представи себе си каторжница. Но като видя спокойните, делови лица на съдиите, на заседателите, приели това известие като нещо напълно естествено, тя се възмути и се развика пред цялата зала, че е невинна. Като видя обаче, че и виковете ѝ бяха приети като нещо естествено, очаквано, и не може да измени делото, тя заплака, чувствувайки, че трябва да се подчини на тая жестока, учудваща несправедливост, извършена над нея. Учудваше я най-много това, че тъй жестоко я осъдиха мъже — млади, не стари мъже, същите, които винаги я гледаха тъй ласкаво. Единият от тях — заместник-прокурора — тя беше видяла в съвсем друго настроение. Докато седеше в арестантската стая в очакване на съда и през време на почивките между заседанията, тя виждаше как тия мъже, преструвайки се, че влизат за нещо друго, минаваха край вратата или влизаха в стаята само за да я огледат. И изведнъж, кой знае защо, същите тия мъже я осъдиха на каторга, макар че тя не беше виновна за това, в което я обвиняваха. Отначало тя плака, но после утихна и седеше в арестантската стая в състояние на пълно затъпяване, очаквайки да я върнат в затвора. Сега ѝ се искаше само едно: да запуши. В такова състояние я завариха Бочкова и Картинкин, които въведоха след присъдата в същата стая. Бочкова веднага почна да ругае Маслова и да я нарича каторжница.

— Е, намери ли си го? Подреди ли се? Не може да се отървеш, мръсница с мръсница! Намери си, каквото заслужаваше. В каторгата

май ще оставиш перченето.

Пъхнала ръце в ръкавите на халата си, Маслова седеше с ниско наведена глава, гледаше неподвижно на две крачки пред себе си в измърсения под и само каза:

— Аз не ви закачам, оставете ме и вие. Нали не ви закачам — повтори тя няколко пъти и съвсем млъкна. Оживи се малко едва когато отведоха Бочкова и Картинкин и пазачът ѝ донесе три рубли.

— Ти ли си Маслова? — попита той. — На, ето, праща ти ги една госпожа — каза той, като ѝ подаваше парите.

— Каква госпожа?

— Вземай, хайде, какво ще разговарям с такива!

Парите ѝ беше изпратила Китаева, собственицата на публичния дом. На излизане от съда тя попита съдебния пристав може ли да изпрати малко пари на Маслова. Съдебният пристав каза, че може. Тогава, като получи разрешение, тя сне велурената ръкавица с три копчета от пухкавата си бяла ръка, извади от задните басти на копринената си пола моден портфейл и като избра от доста големия брой купони, току-що отрязани от билетите^[1], които беше спечелила в дома, един от две рубли и 50 копейки и прибави още две монети от по 20 копейки и една от десет, даде ги на пристава. Приставът повика един пазач и в присъствието на благодетелката му предаде парите.

— Моля ви се, предайте ѝ ги всички — каза Каролина Албертовна на пазача.

Пазачът се обиди от това недоверие и затова се отнесе сърдито с Маслова.

Маслова се зарадва на парите, тъй като те ѝ даваха това, което тя най-много желаше сега.

„Само да намеря цигари и да запуша“ — мислеше тя и всичките ѝ мисли се събраха в това ѝ желание да запуши. Тъй много ѝ се искаше, че тя жадно вдишваше въздуха, когато усещаше в него мириса на тютюневия дим, който излизаше в коридора от вратите на кабинетите. Но трябваше още дълго да чака, защото секретарят, който трябваше да я пусне, бе забравил за подсъдимите и започнал разговор и дори спор с един адвокат за забранената статия. Неколцина млади и възрастни мъже влизаха и след като свърши делото, да я погледнат, като си шепнеха нещо. Но сега тя не ги и забелязваше.

Най-сетне към пет часа я освободиха и конвойните — нижгородец и чуваш — я изведоха от съда през задния вход. Още в коридорите на съда тя им даде 20 копейки, като ги помоли да ѝ купят две кифли и цигари. Чувашът се засмя, взе парите и каза:

— Бива, ще купим — и наистина честно купи и цигари, и кифли, и ѝ върна остатъка.

По пътя не можеше да се пуши, тъй че Маслова пристигна до затвора със същото неудовлетворено желание да запуши. В момента, когато те се приближиха до вратата, от влака докараха стотина души арестанти. В прохода тя се сблъска с тях.

Арестантите — брадати, бръснати, стари, млади, руси, чужденци, някои с полуизбръснати глави, с гърмящи пранги на краката — изпълниха прохода с прах, шум от стъпки, глъчка и остър мирис на пот. Като минаваха край Маслова, всички арестанти я оглеждаха жадно, дори някои се приближаваха към нея с променени от похотлива страст лица и я закачаха.

— Ей, че момиче, бива си го! — казваше един.

— Моите уважения на лелката — казваше друг, като намигаше с око.

Един — черен, със син бръснат врат и мустаци на бръснатото лице, като се спъваше в дрънкащите вериги, подскочи към нея и я прегърна.

— Уж не си познаваш любовника, а? Какво се перчиш толкоз! — извика той, като се озъби и изблеци очи, когато тя го отблъсна.

— Какво правиш, мръсноко! — извика приближилият отзад помощник-началник.

Арестантът цял се присви и бързо отскочи назад. А помощникът се нахвърли върху Маслова.

— Ти защо си тук?

Маслова искаше да каже, че я водят от съда, но беше тъй уморена, че я мързеше да говори.

— От съда, ваше благородие — каза старшият от конвоя, като излезе напред от тълпата минаващи и дигна ръка да козирува.

— Хайде, предай я на старшия! Ама че безобразие!

— Слушам, ваше благородие.

— Соколов! Приеми я! — извика помощникът.

Старшият пристъпи и блъсна сърдито Маслова по рамото, после ѝ кимна с глава и я поведе към женския коридор. В женския коридор я претърсиха цялата и като не намериха нищо (кутийката с цигарите беше пъхната в кифлата), вкараха я в същата килия, от която беше излязла сутринта.

[1] Книжен паричен знак в стара Русия — Бел.пр. ↑

XXX

Килията, в която лежеше Маслова, беше продълговата стая, девет аршина дълга и седем аршина широка, с два прозореца, със зидана олющена печка и нарове от разсъхнати дъски, които заемаха две трети от пространството. В средата, срещу вратата, имаше тъмна икона с лепната за нея восъчна свецица и със закачен под нея изпратен букет от безсмъртничета. Вляво зад вратата имаше едно почерняло място на пода, където стоеше кофата за изпражнения. Току-що беше минала проверка и жените бяха затворени вече за нощуване.

Обитателките на тази килия бяха петнадесет: дванадесет жени и три деца.

Беше още съвсем светло и само две жени лежаха на наровете: едната, покрита презглава с халата, някаква полуумна женица, арестувана, задето нямала паспорт — тя почти винаги спеше, а другата — охтичава, която излежаваше наказание за кражба. Тя не спеше, а лежеше, сгънала халата под главата си, с широко отворени очи, като задържаше в гърлото си с мъка, за да не се закашля, гъделичкащата я и дразнеща хрчка. Останалите жени — всички гологлави и само по дълги груби ризи — седяха: някои на наровете и шиеха, други стояха пред прозореца и гледаха минаващите по двора арестанти. Едната от трите жени, които шиеха, беше същата старица, която изпращаше Маслова — Корабльова — с мрачен вид, нацупена, сбръчкана, с увиснала кожа под брадата, висока, силна жена с къса плитка руси, побелели на слепите очи коси и с космата брадавица на бузата. Тази старица беше осъдена на каторга, задето бе убила мъжа си с брадва. А бе го убила, защото задирял дъщеря ѝ. Корабльова беше старшата на килията, тя и търгуваше с алкохол. Тя шиеше с очила и държеше иглата с големите си работни ръце по селски, с три пръста и с върха към себе си. До нея седеше и също шиеше торби от корабно платно ниска, чипоноса, възмургава жена с малки черни очи, добродушна и бърлива. Тя беше кантонерка на железопътен кантон, осъдена на три месеца затвор, защото не излязла с флаг пред влака, с който след това се случило нещастие. Третата жена, която шиеше, беше Федося —

Феничка, както ѝ казваха другарките, — бяла, румена, с ясни детски сини очи и две дълги руси плитки, завити около малката ѝ глава, съвсем млада, твърде миловидна жена. Тя лежеше за опит да отрови мъжа си. Опитала се да го отрови веднага след женитбата си, омъжена едва шестнадесетгодишно момиче. През осемте месеца, когато, освободена под гаранция, очаквала съда, тя не само се помирила с мъжа си, но тъй го обикнала, че съдът я заварил да живее с него в мир и любов. Макар че мъжът ѝ, свекърът и особено обикналата я свекърва се мъчили с всички сили да я оправдаят в съда, тя била осъдена на заточение в Сибир, на каторжна работа. Добрата, весела, често усмихната Федося беше съседка на Маслова по легло и не само обикна Маслова, но прие като свое задължение да се грижи за нея и да ѝ служи. На наровете седяха без работа още две жени: едната, около четиридесетгодишна, с бледо сухо лице, някога навярно твърде хубава, сега суха и бледна, държеше в ръцете си дете и го кърмеше от бялата си дълга гръд. Престъплението ѝ се състоеше в това, че когато от тяхното село откарали един новобранец, взет според разбиранията на селяните незаконно, народът спрял пристава и върнал новобранеца. А пък тази жена, леля на незаконно взетия момък, първа хванала за поводя коня, с който карали новобранеца. На наровете седеше без работа още една ниска, цялата в бръчки добродушна старица, прегърбена и с побелели коси. Бабичката седеше на нара до печката и се правеше, че иска да улови четиригодишното ниско остригано кореместо момченце, което тичаше край нея, като се заливаше от смях. Момченцето тичаше край нея, облечено само по риза, и повтаряше едно и също: „Видиш ли, не мож ме хвана!“ Тази бабичка, обвинена заедно със сина си в подпалване на пожар, понасяше затвора с най-голямо добродушие, тъжейки само за сина си, затворен заедно с нея, и най-много за своя старец, за когото се боеше, че без нея съвсем е въшлясал, тъй като снаха им си била отишла и нямало кой да го пере.

Освен тия седем жени пред единия отворен прозорец стояха още четири, които се бяха хванали за желязната решетка и разговаряха със знаци и с викове с минаващите по двора арестанти, същите ония, с които Маслова се беше сблъскала на входа. Едната от тия жени, затворена за кражба, беше голяма, едра, с увиснали меса, червенкоса, с жълтеникавобели, покрити с лунички лице, ръце и дебела шия, разголена от предизвикателно разкопчаната ѝ яка. Тя крещеше високо с

пресипнал глас от прозореца неприлични думи. До нея стоеше висока колкото десетгодишна девойка, възчерна, с несъразмерно тяло затворничка с дълъг гръб и много къси крака. Лицето ѝ беше червено, на петна, с раздалечени черни очи и къси дебели устни, които не закриваха белите ѝ изпъкнали зъби. Тя се смееше пискливо, прекъслено на това, което ставаше на двора. Тази затворничка, която наричаха Хубавелка заради кокетството ѝ, беше осъдена за кражба и палеж. Зад тях, в много мръсна сива риза, стоеше жалка на вид, суха, жилеста и с огромен корем бременна жена, осъдена за укриване на крадени вещи. Тази жена мълчеше, но през всичкото време се усмихваше одобрително и умилено на онова, което ставаше на двора. Четвъртата, която стоеше пред прозореца, осъдена за кръчмаруване без патент, беше ниска, набита селянка със силно изпъкнали очи и добродушно лице. Тази жена — майка на момченцето, което играеше със старицата, и на седемгодишното момиченце, които живееха с нея в затвора, защото нямаше кому да ги остави — също като другите гледаше през прозореца, но едновременно плетеше чорап и се мръщеше неодобрително, примижавайки с очи, като чуваше думите на минаващите през двора арестанти. Дъщеря ѝ пък — седемгодишното момиченце, с разпуснати светлоруси коси, което стоеше по ризка до червенокосата и се беше хванало със сухата си малка ръчичка за полата ѝ, слушаше внимателно, с вперени очи псувните, които жените си разменяха с арестантите, и ги повтаряше шепнешком, сякаш ги заучаваше наизуст. Дванадесетата затворничка беше дъщеря на псалт, удавила незаконното си дете в кладенеца. Това беше висока снажна мома с разрошени коси, които стърчаха от късата и дебела руса плитка, и с неподвижни изпъкнали очи. Без да обръща никакво внимание на онова, което ставаше край нея, тя ходеше боса и само по една мръсна сива риза назад-напред по свободното място в килията, като щом стигнеше до стената, се обръщаше рязко и бързо.

XXXI

Когато катинарът издрънча и Маслова влезе в килията, всички се обърнаха към нея. Дори дъщерята на псалта се спря за миг, погледна влязлата, вдигна вежди, но не каза нищо и веднага почна пак да ходи с големите си решителни крачки. Корабълъова мушна иглата в твърдото платно и спря през очилата въпросително очи върху Маслова.

— У-у, мари, върна се! Пък аз все мислех, че ще те оправдаят — каза тя с пресипналия си, басов, почти мъжки глас. — Види се, голямо наказание са ти лепнали.

Тя свали очилата си и сложи шиенето до себе си на нара.

— Ние с леличка си говорехме, гълъбице, че може веднага да те освободят. И такива работи се случват, тъй си приказвахме. Че може и пари да ти дадат отгоре, ако си с късмета си — бързо почна кантонерката с напевния си глас. — А то какво излезе. Каквото мислехме, не хвана място. Господ си знае работата, гълъбице — не млъкваше тя с ласкавата си и благозвучна реч.

— Белки те осъдиха? — попита Федося, като гледаше Маслова със състрадателна нежност в детските си яносини очи и цялото ѝ весело, младежко лице се промени, сякаш беше готова да заплаче.

Маслова не отговори нищо и мълком отиде на мястото си, второто открая, до Корабълъова, и седна на дъските на нара.

— Както изглежда, не е и яла — каза Федося, като стана и се приближи до Маслова.

Без да отговори, Маслова сложи кифлите на възглавницата и почна да се разсъблича: свали прашния халат и забрадката от къдравите си черни коси и седна.

Играещата на другия край на нара с момченцето гърбава старица също се приближи и се изправи срещу Маслова.

— Ц-ц-ц! — зацъка тя с език, като поклати жалостиво глава.

Момченцето също пристъпи след старицата и като отвори широко очи и издаде напред крайчеца на горната си устна, зяпна в кифлите, които беше донесла Маслова. Виждайки тия съчувствени лица след всичко онова, което се случи днес с нея, Маслова едва не

заплака и устните ѝ затрепераха. Но тя се мъчеше да се сдържа и се сдържаше дотогава, докато не се приближиха бабата и момченцето. Като чу добродушното жалостиво цъкане на бабата и особено срещнала сериозния поглед на момченцето, който се премести от кифлите върху нея, тя не можа да се сдържи. Цялото ѝ лице затрепера и тя се разрида.

— Казвах ти, намери си добър адвокат! — каза Корабълъова. — Е, какво, заточение ли? — попита тя.

Маслова искаше да отговори, но не можеше; измъкна от кифлата, ридаейки, кутийката с цигари, на която беше изобразена румена дама с много висока прическа и с открита триъгълна гръд — и я подаде на Корабълъова. Корабълъова погледна картинката, поклати неодобрително глава, най-вече за това, че Маслова е пропиляла тъй глупаво парите, и като взе една цигара, запали я от лампата, смукна сама и после я подаде на Маслова. Без да престава да плаче, Маслова почна жадно да всмуква и да издишва тютюневия дим.

— Каторга — каза тя, хлипайки.

— Страх нямат от бога, изедници такива, кръвопийци проклети! — каза Корабълъова. — За нищо осъдиха момичето.

В това време сред застаналите на прозореца жени избухна смях. Момиченцето също се смееше и тънкият му детски смях се сливаше с дрезгавия и писклив смях на другите три. Един арестант от двора беше направил нещо, което бе подействувало така на гледащите през прозореца.

— Ах, бръснат пес, какво прави! — продума червенокосата и като клатеше цялото си дебело тяло, притиснала лице до решетката, избълва куп безсмислени неприлични думи.

— Виж я, кожата ѝ тъпанарска, какво грачи! — каза Корабълъова, като поклати глава към червенокосата и пак се обърна към Маслова. — На много години ли?

— На четири — каза Маслова и сълзите така обилно потекоха от очите ѝ, че една капна върху цигарата.

Маслова сърдито я смачка, хвърли я и взе друга.

Кантонерката, макар че не пушеше, веднага вдигна угарката и почна да я оправя, като не преставаше да разговаря.

— Тъй си е то, гълъбице — казваше тя, — шопарът е изял правдата. Правят каквото си искат. Матвеевна викаше: ще я освободят,

пък аз: не, гълъбице, казвам, сърцето ми го усеща — ще я изядат те миличката, и така стана — говореше тя, слушайки с особено удоволствие звука на гласа си.

В това време всички арестанти вече бяха минали през двора и жените, които разговаряха с тях, се дръпнаха от прозореца и също се приближиха към Маслова. Първа се приближи крѝчмарката с изпъкналите очи заедно с момиченцето си.

— Е, какво, много ли е строга присъдата? — попита тя, като присядаше до Маслова и продължаваше бързо да плете чорапа.

— Строга е, защото няма пари. Да имаше парички, па да си беше взела свестен адвокатин, да видиш как щяха да я оправдаят — каза Корабльова. — Оня, как го викаха, чорлавият, с големия нос, той, мила моя, от водата сух ще те извади, него да беше взела.

— Как ще го вземе — каза, като се озъби, седналата до тях Хубавелка, — той за по-малко от хиляда и плюнката си не ти дава.

— Види се, такава ти е орисията — намеси се бабичката, която беше затворена за палеж. — Лесно ли е: отдели булката от момчето, че го изпрати и въшки да го ядат, та мене също, на стари години — почна тя за стотен път да разказва историята си. — От просяшка тояга и от затвор отърваване няма. Ако не тоягата, затвора ще е.

— Те, види се, с всички така правят — каза крѝчмарката и като се вгледа в главата на момиченцето, остави чорапа до себе си, привлече момиченцето между краката си и почна бързо да го пощи. — „Защо търгуваш с водка?“ А с какво да храня децата си? — говореше тя, като продължаваше работата си.

Тя думи на крѝчмарката накараха Маслова да се сети за водка.

— Да имаше водчица — каза тя на Корабльова, като изтриваше сълзите си с ръкава на ризата и само от време на време изхлипваше.

— Парцуца? Защо не, дай! — каза Корабльова.

XXXII

Маслова извади от същата кифла парите и подаде на Корабъллова купона. Корабъллова взе купона, погледна го и макар че не знаеше да чете, повярва на всезнаещата Хубавелка, че хартийката струва две рубли и петдесет копейки, и се покатери към отдушника, дето имаше скрито шише с вино. Като видяха това, жените, които не бяха съседки по нар, отидоха на местата си. През това време Маслова изтърси праха от забрадката и халата си, качи се на нара и почна да яде кифлата.

— Бях ти запазила чай, ама той май че е изстинал — каза Федося, като сваляше от полицата увит в партенки тенекиен чайник и канче.

Питието беше съвсем студено и миришеше повече на тенекия, отколкото на чай, но Маслова напълни канчето и почна да пие с кифлата.

— Финашка, на — извика тя и като откъсна парче от кифлата, подаде го на детето, което я гледаше в устата.

През това време Корабъллова ѝ подаде шишето с вино и канче. Маслова предложи на Корабъллова и на Хубавелка. Тия три затворнички бяха аристокрацията на килията, защото имаха пари, и си делиха всичко, каквото имаха.

След няколко минути Маслова се оживи и почна припряно да разказва за съда, като подражаваше на прокурора, и онова, което особено я беше поразило в съда. Тя разказваше как в съда всички я гледали с видимо удоволствие и дори от време на време нарочно влизали само затова в арестантската стая.

— Конвойният, и той казва: „Тия всичките все тебе идват да видят.“ Ще дойде някой: няма ли тук такава и такава преписка или нещо друго, а виждам, че не му е до преписката, ами просто ще ме изяде с очи — разказваше тя, като се усмихваше и поклащаше сякаш в недоумение глава. — Същински артисти.

— Така си е — поде кантонерката и тозчас започна да се лее напевната ѝ реч. — Те са като мухи на захар. За друго не ги бива, но затуй пей дават. Видиш ли такъв, далеч бягай...

— Че и тук — прекъсна я Маслова. — И тук ми се случи същото. Тъкмо ме доведоха, и ето ти карат група арестанти от гарата. Така ме начоколиха, че не знаех как да се отърва. Благодарение на помощника, че ги разгони. Един така ми се натрапи, че едвам се отървах.

— Какъв беше? — попита Хубавелка.

— Възчерен с мустаци.

— Сигурно е той.

— Кой?

— Че — Шчеглов. Тоя, дето мина ей сега.

— Кой е тоя Шчеглов?

— Не знае Шчеглов! Шчеглов е бягал два пъти от каторгата. Сега го хванали, но пак ще избяга. И надзирателите се боят от него — разправяше Хубавелка, която пренасяше записки на арестантите и знаеше всичко, което ставаше в затвора. — Безпременно ще избяга.

— И да избяга, нас няма да ни вземе със себе си я! — каза Корабъллова. — А ти ми кажи по-добре — обърна се тя към Маслова, — какво ти каза адвокатинът за молбата, че май сега ще трябва да се дава?

Маслова каза, че не знае нищо.

В това време червенокосата, пъхнала двете си покрити с лунички ръце в разбърканите си гъсти червени коси и чешейки главата си с нокти, се приближи до пиещите вино аристократки.

— Аз всичко ще ти кажа, Катерино — започна тя. — Първо и първо, да пишеш: не съм доволна от съда, а след туй да заявиш на прокурора.

— Ти какво искаш ма? — обърна се към нея със сърдит бас Корабъллова. — Помириса ти винце, ама хич да не си правиш устата. И без тебе знаят хората какво да правят, нямат нужда от тебе.

— Кой ти говори пък на тебе, та се бъркаш?

— Винце ти се прииска, а? Присламчваш се!

— Хайде, дай й — каза Маслова, която винаги раздаваше на всички всичко, каквото имаше.

— Ще й дам аз на нея една...

— Ха-де, ха-де — каза червенокосата, като настъпваше към Корабъллова. — Не ме е страх от тебе!

— Арестантски тулум!

— Присмял се щърбел на хърбел!

— Варени черва!

— Аз ли съм черва? Каторжница, убийца! — закряска червенокосата.

— Махни се, ти казвам! — мрачно продума Корабълъова.

Но червенокосата се приближаваше все повече и Корабълъова я блъсна в откритите тлъсти гърди. Червенокосата като че само това чакаше и с неочаквано бързо движение впи едната си ръка в косите на Корабълъова, а с другата замахна да я удари по лицето, но Корабълъова хвана ръката ѝ. Маслово и Хубавелка хванаха червенокосата за ръцете, за да я дръпнат, но ръката на червенокосата, впила в косата, не се откъсваше. Тя отпусна косите за миг, но само за да ги увие около юмрука си. А Корабълъова, извила глава, удряше с едната си ръка червенокосата по тялото и хапеше ръката ѝ със зъби. Жените се струпяха около биещите се да ги разтървават и викаха. Дори охтичавата се приближи и като кашляше, гледаше вкопчените една в друга жени. Децата се притискаха едно до друго и плачеха. Привлечени от шума, влязоха надзирателката и надзирателят. Разделиха биещите се, а Корабълъова, с разпусната побеляла плитка, обирайки от нея оскубаните кичури коса, и червенокосата, притискайки към жълтите си гърди съвсем разкъсаната си риза — крещяха в един глас, като обясняваха и се оплакваха.

— Абе знам аз, всичкото е от виното; ще кажа утре на директора да ви претърси. Усещам — мирише — говореше надзирателката. — Слушайте, ей, да дигнете всичко, инак зле ще си изпатите, нямам време сега да се разправам. Всички по местата си и да мълчите!

Но дълго още не настъпи мълчание. Дълго още жените се караха, обясняваха си една на друга как е почнало всичко и кой е виновен. Най-сетне надзирателят и надзирателката си отидоха и жените почнаха да утихват и да си лягат. Бабата застана пред иконата и почна да се моли.

— Събраха се две каторжнички — изведнъж с пресипнал глас каза червенокосата от другия край на нара, като придружаваше всяка дума с чудновати остри псувни.

— Гледай да не ти дойда още веднъж — веднага отвърна Корабълъова, като прибави също такива псувни. И двете утихнаха.

— Да не бяха ми попречили, очите ти щях да издера... — заговори отново червенокосата и отново последва също такъв отговор

от Корабълъова.

Пак известно по-дълго мълчание и пак псувни. Паузите ставаха все по-дълги и по-дълги и най-после всичко затихна напълно.

Всички лежаха, някои захъркаха, само бабичката, която винаги се молеше дълго, все още правеше метани пред иконата, а дъщерята на псалта, щом надзирателката излезе, стана и пак почна да ходи назад-напред из стаята.

Маслова не спеше и все мислеше за това, че е каторжничка и че вече два пъти я нарекоха така — нарече я Бочкова, нарече я и червенокосата, — и не можеше да свикне с тази мисъл. Корабълъова, която лежеше с гръб към нея, се обърна.

— Къде съм могла да си помисля туй — тихо каза Маслова. — Другите какво не правят — и нищо, а аз трябва нахалост да страдам.

— Не тъжи, момиче. И в Сибир хора живеят. А ти и там няма да пропаднеш — утешаваше я Корабълъова.

— Знам, че няма да пропадна, но все пак ми е обидно. Не бях аз за такава участ, както съм свикнала на хубав живот.

— Против бога не се върви — с въздишка продума Корабълъова, — не се върви против него.

— Знам, леличко, но все пак е мъчно.

Помълчаха.

— Чуваш ли? Оная, мръсницата — каза Корабълъова, като обърна вниманието на Маслова на странните звуци, долитащи от другия край на нара.

Тези звуци бяха сдържаните ридания на червенокосата. Тя плачеше, че я бяха охулили, пребили и не й дадоха вино, което тъй много ѝ се искаше. Плачеше още и за това, че през целия си живот не беше видяла нищо друго, освен псувни, подигравки, оскърбления и бой. Искеше да се утеши, като си спомни първата си любов с фабричния работник Федка Молодъонков, но като си спомни тази любов, тя си спомни и как бе завършила тази любов. А тя свърши с това, че в пияно състояние тоя Молодъонков я намаза, уж на шега, с витриол на най-чувствителното място, а след това се превиваше от смях с другарите си, като гледаше как тя се превива от болки. Спомни си това и ѝ стана жално за самата нея и мислейки, че никой не я чува, тя заплака и плака като дете, като стенеше и смъркаше с нос и гълташе солените си сълзи.

— Жал ми е за нея — каза Маслова.

— То се знае, жално е, но да не си пъха гагата.

XXXIII

Първото чувство, което Нехлюдов изпита на другия ден, когато се събуди, беше съзнанието, че с него се е случило нещо и дори преди да си спомни какво се беше случило, той вече знаеше, че се е случило нещо важно и хубаво. „Катюша, съдът.“ Да, и трябва да престане да лъже и да каже цялата истина. И какво чудно съвпадение: същата тази сутрин дойде най-сетне онова дългоочаквано писмо от Маря Василевна, жената на предводителя, онова писмо, което сега му беше особено нужно. Тя му даваше пълна свобода, като му пожелаваше щастие в предполагаемата женитба.

— Женитба! — каза той иронично. — Колко съм далеч сега от това!

И той си спомни вчерашното си намерение да каже всичко на мъжа ѝ, да се разкае пред него и да изрази готовността си за всякакво удовлетворение. Но тази сутрин това му се стори не тъй лесно, както вчера. „И после защо да правя нещастен човека, щом не знае. Ако попита — да, ще му кажа. Но да ида нарочно да му кажа? Не, не е нужно.“

Също тъй трудно му се стори тази сутрин да каже цялата истина на Миси. И тук не биваше да говори — би било обидно. Неизбежно трябваше да остане нещо недоизказано, както и в много житейски отношения. Едно реши той тази сутрин: няма да ходи у тях и ще им каже истината, ако го попитат.

Но затова пък в отношенията му с Катюша не биваше да остава нищо недоизказано.

„Ще ида в затвора, ще ѝ кажа, ще я помоля да ми прости. И ако трябва, да, ако трябва, ще се ожения за нея“ — мислеше той.

Тази мисъл — да пожертвува всичко и да се ожени за нея за нравствено удовлетворение — тази сутрин особено го трогваше.

Отдавна не беше посрещал той деня с такава енергия. На влязлата при него Аграфена Петровна веднага заяви с решителност, която сам не подозираше у себе си, че няма вече нужда от квартирата и от нейните услуги. По мълчаливо съгласие беше решено, че той ще

държи тази голяма и скъпа квартира, за да се ожени в нея. Отказът от квартирата криеше, значи, особен смисъл. Аграфена Петровна го погледна учудено.

— Много ви благодаря, Аграфена Петровна, за всичките ви грижи към мен, но вече не ми е нужна такава голяма квартира и цялата прислуга. Ако искате да ми помогнете, бъдете тъй добра да се разпоредите с нещата ми, засега да ги съберете, както правехте при мама. Ще дойде Наташа, тя ще се разпореди. (Наташа беше сестрата на Нехлюдов.)

Аграфена Петровна поклати глава.

— Как тъй ще се разпоредя! Че нали те ще ви потрябват — каза тя.

— Не, няма да ми потрябват, Аграфена Петровна, сигурно няма да ми потрябват — каза Нехлюдов, отговаряйки на това, което изразяваше нейното поклащане на глава. — Кажете, моля ви се, и на Корней, че ще му платя заплатата за два месеца напред, но че вече не ми е необходим.

— Дмитрий Иванович, напразно постъпвате така — заговори тя. — И да заминавате за чужбина, къщата пак ще ви потрябва.

— Вие не мислете това, Аграфена Петровна. Няма да ходя в чужбина; и да замина, то ще бъде съвсем на друго място.

Той изведнъж силно се изчерви.

„Да, трябва да й кажа — помисли той, — няма защо да премълчавам, а трябва всичко да кажа на всички.“

— Вчера с мен се случи нещо много странно и важно. Помните ли Катюша у леля Маря Ивановна?

— Как не, аз я учих да шие.

— Е, вчера съдиха тази Катюша в съда и аз бях съдебен заседател.

— Ах, боже мой, колко жалко! — каза Аграфена Петровна. — За какво я съдиха?

— За убийство — и всичко това благодарение на мен.

— Как на вас? Говорите много странно — каза Аграфена Петровна и в старческите й очи припламнаха игриви пламъчета.

Тя знаеше историята с Катюша.

— Да, аз съм причината за всичко. И ето това измени всичките ми планове.

— Че каква промяна може да настъпи от това за вас? — със сдържана усмивка каза Аграфена Петровна.

— Това, че щом аз съм причината тя да тръгне по този път, аз съм длъжен да направя каквото мога, за да ѝ помогна.

— Това е по ваша добра воля, но някаква особена вина вие нямате. Случва се с всички и ако има разум, всичко се заглажда и забравя, и хората си живеят — каза строго и сериозно Аграфена Петровна, — та вие няма защо да вземате това върху себе си. Аз и по-рано чувах, че била тръгнала по лош път, но кой може да е виновен за това!

— Аз съм виновен. И затова искам да го поправам.

— Виж, това е мъчно да се поправи.

— То е моя работа. А ако мислите за себе си, то онова, което беше желание на мама...

— За себе си не мисля. Покойната тъй ме облагодетелствува, че повече нищо не искам. Лизанка ме вика (това беше нейна омъжена племенница), ще ида при нея, щом стана непотребна. Само че вие напразно вземате всичко така присърце, случва се на всеки.

— Но аз не мисля така. И все пак, моля ви, помогнете ми да предам квартирата и да приберем нещата. И не ми се сърдете. Аз съм ви много, много благодарен за всичко.

Чудно нещо: откакто Нехлюдов бе разбрал, че е лош и противен сам на себе си, оттогава другите престанаха да му бъдат противни; напротив, той изпитваше и към Аграфена Петровна, и към Корней нежно и почтително чувство. Искаше му се да се разкае и пред Корней, но видът на Корней беше тъй внушително-почтителен, че той не се реши да направи това.

По пътя към съда, минавайки по същите улици със същия файтон, Нехлюдов се чудеше сам на себе си до каква степен днес се чувствува друг човек.

Женитбата с Миси, която само до вчера изглеждала тъй близка, сега му се струваше съвсем невъзможна. Вчера той разбираше нещата така, че тя без съмнение ще бъде щастлива да се омъжи за него; а днес се чувствуваше недостоен не само да се ожени, но и да бъде близък с нея. „Ако тя сама знаеше кой съм аз, за нищо на света не би ме приемала. А отгоре на всичко аз я укорявах за кокетството ѝ с оня господин. Но не, дори и да би поискала сега да ми бъде жена, нима аз

бих могъл да бъда не щастлив, а дори спокоен, като знам, че онази жена е тук, в затвора, и че утре или в други ден ще тръгне по етапен ред за каторгата. Тази погубена от мен жена ще тръгне за каторгата, а аз тук ще приемам поздравления и ще правя визити с младата си жена. Или ще броя на събрание заедно с предводителя, когото тъй срамно мамех с жена му, гласовете «за» и «против» прокарване на постановление на земската училищна инспекция и други подобни, а след това ще определям срещи на жена му (каква мръсотия!); или ще продължавам да рисувам картината, която очевидно никога не ще свърша, защото не ми подхожда да се занимавам с такива празни работи, пък и не мога да върша нищо подобно сега“ — мислеше си той и не преставаше да се радва на оная вътрешна промяна, която чувствуваше.

„Преди всичко — мислеше той — да се видя сега с адвоката и да разбера решението му, а после... после да я посетя в затвора, вчерашната арестантка, и да ѝ кажа всичко.“

И когато той си представи само как ще я види, как ще ѝ каже всичко, как ще се разкае за вината си пред нея, как ще ѝ заяви, че ще направи всичко, което може, ще се ожени за нея, за да изкупи вината си — такова възторжено чувство го обзе, че в очите му проблеснаха сълзи.

XXXIV

Като стигна в съда, Нехлюдов още в коридора срещна вчерашния съдебен пристав и го разпита къде се държат осъдените вече арестанти и от кого зависи разрешаването на свиждания с тях. Съдебният пристав обясни, че осъдените се държат на разни места и че до обявяване на решението в окончателна форма разрешаването на свиждания зависи от прокурора.

— Аз ще ви кажа и ще ви придружа сам след заседанието. Сега прокурора и без това още го няма. След заседанието. А сега заповядайте в съдебната зала. Вече започват.

Нехлюдов поблагодари на пристава, който сега му се стори особено жалък, за любезността му и влезе в стаята на заседателите.

В момента, когато той влезе в стаята, заседателите излизаха от нея, за да минат в заседателната зала. Търговецът беше пак весел, пак си беше хапнал и пийнал като вчера и посрещна Нехлюдов като стар приятел. И Пьотр Герасимович не будеше днес у Нехлюдов никакво неприятно чувство с фамилиарността и високия си смях.

Нехлюдов искаше да каже и на всички заседатели за отношението си към вчерашната подсъдима. „Всъщност — мислеше си той — трябваше да стана вчера, по време на съдебното заседание, и да заявя публично вината си.“ И когато той влезе заедно със заседателите в заседателната зала и започна вчерашната процедура: пак „съдът влиза“, пак тримата на подиума с високи яки, пак мълчание, сядане на заседателите на столовете с високи облегалки, стражарите, портретът, свещеникът — той почувствува, че макар и да беше нужно да направи това, той и вчера не би могъл да наруши цялата тази тържественост.

Приготовленията за съда бяха същите както и вчера (с изключение на клетвата на заседателите и речта на председателя към тях).

Днешното дело беше за кражба чрез взлом. Подсъдимият, пазен от двама стражари с извадени саби, беше сухо двадесетгодишно момче с тесни рамене, в сив халат и със сиво безкръвно лице. То седеше само

на скамейката на подсъдимите и разглеждаше влизащите изпод вежди. Момчето се обвиняваше в това, че е счупило заедно с другаря си катинара в сайванта и откраднало оттам едни стари черги, оценени на три рубли и шестдесет и седем копейки. От обвинителния акт се виждаше, че стражарят хванал момчето, когато вървяло заедно с другаря си, който носел чергите на гърба си. Момчето и другарят му веднага си признали и двамата били изпратени в затвора. Другарят на момчето, железар, умрял в затвора и ето сега съдеха момчето само. Старите черги лежах на масата като веществено доказателство.

Делото се водеше досущ като вчера, с целия арсенал от доказателства, улики, свидетели, клетви, разпити, експерти и кръстосани въпроси. На въпросите на председателя, на обвинителя, на защитника свидетелят-стражар отсичаше бездушно: „Тъй вярно“, „Не мога да знам“ и отново „Тъй вярно“, но въпреки че военщината съвсем го беше затъпила и превърнала в някаква машина, ясно личеше, че той съжاليا момчето и неохотно разказваше как го е хванал.

Другият свидетел, пострадалият старик, домовладелец и собственик на чергите, очевидно жлъчен човек, когато го попитаха познава ли своите черги, твърде неохотно ги призна за свои; а когато заместник-прокурорът почна да го разпитва какво е смятал да прави с чергите, много ли му са били нужни, той се разсърди и отвърна:

— Да вървят по дяволите пустите му черги, съвсем не ми са нужни. Да бях знаел, че ще ми докарат толкоз главоболия, не само нямаше да ги диря, ами щях да платя отгоре и десетина рубли, че и двайсет бих дал, само да не ме разкарват по разпити. Пет рубли съм дал само за файтони. Аз съм болен човек. Имам и херния, и ревматизъм.

Тъй говореха свидетелите, а самият обвиняем признаваше всичко и оглеждайки се безсмислено встрани като хванато зверче, с пресеклив глас разправяше всичко, както е било.

Работата беше ясна, но както и вчера заместник-прокурорът дигаше рамене и задаваше тънки въпроси, които трябваше да уличат хитрия престъпник.

В речта си той доказваше, че кражбата е извършена в жилищно помещение и чрез взлом, и затова на момчето трябва да се наложи най-строго наказание.

А назначеният от съда защитник доказваше, че кражбата не е извършена в жилищно помещение и затова, макар че престъплението не може да се отрече, все пак престъпникът не е още тъй опасен за обществото, както твърди заместник-прокурорът.

Също както вчера председателят се представяше за безпристрастен и справедлив и подробно разясняваше и внушаваше на заседателите онова, което те знаеха и не можеше да не знаят. Пак както вчера следваха почивки, пак тъй пушеха, пак тъй съдебният пристав викаше: „Съдът!“ и също тъй, мъчейки се да не заспят, двамата стражари седяха с извадени саби, заплашвайки престъпника.

От делото се виждаше, че момчето било дадено от баща си още като малко в тютюнева фабрика, където изкарало пет години. Тая година то било уволнено от господаря след една неприятност между господаря на фабриката и работниците и останало без работа, ходело без работа по града, като пропивало и последната си риза. В кръчмата се запознало с такъв като него, останал без работа от по-рано железар, който много пиел, и те двамата, пияни, счупили през нощта катинара и взели оттам първото нещо, което им попаднало. Хванали ги. Те си признали всичко. Хвърлили ги в затвора, където железарят умрял преди гледане на делото. И ето сега съдеха момчето като опасен екземпляр, от който трябваше да се предпази обществото.

„Също такъв опасен екземпляр като вчерашната престъпница — мислеше Нехлюдов, слушайки всичко, което ставаше пред него. — Те са опасни, а ние не сме опасни!... Аз съм развратник, блудник, измамник: всички ние, всички ония, които ме знаят какъв съм, не само не ме презираха, но ме и уважаваха!

Но дори и това момче да беше най-опасният за обществото човек от всички хора, които се намират в тая зала, какво трябва да се направи според здравия разум, щом като вече е уловено?

Не е ли очевидно, че това момче не е някакъв особен злодей, а най-обикновен човек (всички виждат това), и че е станало това, което е, само защото се е намирало в такива условия, които създават такива хора. И затова ясно е, струва ми се, че за да няма такива момчета, трябва да се помъчим да премахнем условията, които създават такива нещастни създания.

А какво правим ние? Ние хващаме едно такова случайно попаднало момче, след като знаем много добре, че хиляди такива

остават незаловени, и го поставяме в затвора, в условията на най-пълно безделие или на най-нездрав и безсмислен труд, в съжителство с такива като него, безволни и объркани в живота хора, а после го заточаваме на държавни разноски в обществото на най-развратени хора от Московска губерния в Иркутска.

А за премахването на условията, които създават такива хора, не само нищо не правим, а само насърчаваме тия учреждения, в които те се създават. Тия учреждения са известни: това са фабриките, заводите, работилниците, кръчмите, публичните домове. И ние не само че не премахваме тия заведения, а ги смятаме необходими, поощряваме ги, обзавеждаме ги.

Възпитаваме по такъв начин не един, а милиони хора, и после хващаме един и си въобразяваме, че сме направили нещо, оградил сме се и вече няма какво повече да искат от нас, ние сме го препратили от Московска в Иркутска губерния — с необикновена живост и яснота мислеше Нехлюдов, седнал на своя стол до полковника и заслушан в различните интонации на гласовете на защитника, прокурора и председателя и загледан в техните самоуверени жестове. — И колко и какви напрегнати усилия струва това преструване — продължаваше да мисли Нехлюдов, като оглеждаше тази огромна зала, тия портрети, лампи, кресла, мундири, тия дебели стени, прозорци, припомняйки си цялата грамадност на това здание и още по-голямата грамадност на самото учреждение, цялата армия от чиновници, писари, пазачи, разсилни, не само тук, но в цяла Русия, които получават заплати за тази никому ненужна комедия. — Какво би било, ако само една стотна от тия усилия бихме насочвали към това да помагаме на тия захвърлени същества, на които сега гледаме само като на ръце и тела, нужни за нашето спокойствие и удобство? Трябвало е само да се намери човек — мислеше Нехлюдов, като гледаше болезненото, наплашено лице на момчето, — който да го съжали, още когато са го дали от нужда от селото в града, и да му помогне при тази нужда; или дори когато то вече е било в града и след дванадесетчасова работа във фабриката е отивало с увлеклите го по-възрастни другари в кръчмата — ако тогава би се намерил човек, който да му каже: «Не отивай, Ваня, не е хубаво» — момчето не би отишло, не би се заблудило и не би направило нищо лошо.

Но такъв човек, който да го съжали, не се е намерил през всичкото време, докато то е живяло като зверче училищните си години в града и късо остригано, за да не развъжда въшки, е тичало за покупки на майсторите; напротив, откакто е заживяло в града, то е чувало майсторите и другарите му да говорят, че герой е само онзи, който лъже, който пие, който псува, който бие, който развратничи.

А когато то, болно и разстроено от нездравословната работа, от пиянство и разврат, оглупяло и замаяно, като насън се е скитало безцелно из града и от глупост се пъхнало в някакъв сайвант и измъкнало оттам никому ненужните черги, ние — всички заможни, богати, образовани хора — не само не се постаряхме да премахнем причините, които са довели това момче до сегашното му положение, но искаме да оправим нещата, като наказваме момчето!

Ужасно! Не знаеш кое тук е по-голямо — жестокостта или глупостта. Но, изглежда, и едното, и другото са доведени до последен предел.“

Нехлюдов мислеше всичко това вече без да слуша това, което ставаше пред него. И сам се ужасяваше от онова, което му се откриваше. Учудваше се как е могъл да не види това по-рано, как са могли другите да не го видят.

XXXV

Още щом дадоха първата почивка, Нехлюдов стана и излезе в коридора с намерение вече да не се връща в съда. Да правят с него каквото искат, но той не може повече да участва в тази ужасна и гадна глупост.

Научил къде е кабинетът на прокурора, Нехлюдов тръгна към него. Разсилният не искаше да го пусне, като заяви, че прокурорът сега е зает, но без да го слуша, Нехлюдов влезе през вратата и се обърна към посрещналия го чиновник с молба да доложи на прокурора, че той е заседател и че иска да го види по много важна работа. Княжеската титла и хубавите дрехи помогнаха на Нехлюдов. Чиновникът доложи на прокурора и Нехлюдов беше пуснат да влезе. Прокурорът го прие прав, очевидно недоволен от упоритостта, с която Нехлюдов искаше среща с него.

— Какво обичате? — строго попита прокурорът.

— Аз съм съдебен заседател, казвам се Нехлюдов и ми е необходимо да видя подсъдимата Маслова — бързо и решително каза Нехлюдов, изчервявайки се и чувствайки, че върши постъпка, която ще има решително влияние върху живота му.

Прокурорът беше нисък, мургав човек, с ниско остригани посивели коси, бляскави подвижни очи и стригана гъста брада на изпъкналата долна челюст.

— Маслова? Как не, знам я. Обвинявах я в отравяне — каза спокойно прокурорът. — Защо искате да я видите? — И после, като да смекчи въпроса си, прибави: — Не мога да ви разреша, без да знам защо ви е нужно това.

— То ми е нужно по особено важна за мен работа — заговори почервенял Нехлюдов.

— Тъй — каза прокурорът и като дигна очи, внимателно изгледа Нехлюдов. — Мина ли нейното дело, или още не е?

— Вчера я съдиха и осъдиха на четири години каторга съвсем неправилно. Тя е невинна.

— Тъй. Щом едва вчера е осъдена — каза прокурорът, без да обръща никакво внимание на думите на Нехлюдов за невинността на Маслова, — до обявяване на присъдата в окончателна форма тя трябва все пак да се намира в предварителния затвор. Свиждания там се разрешават само в определени дни. Там именно ви съветвам да я потърсите.

— Но аз трябва да я видя колкото се може по-скоро — с разтреперана долна челюст каза Нехлюдов, почувствувал, че решителният миг приближава.

— Защо ви е нужно това? — дигнал с известно безпокойство вежди, попита прокурорът.

— Защото тя е невинна и осъдена на каторга. А виновникът за всичко съм аз — изговори Нехлюдов с разтреперан глас, като чувствуваше заедно с това, че казва неща, които не би трябвало да казва.

— Как тъй? — попита прокурорът.

— Защото я измавих и доведох до това положение, в което е сега. Ако тя не беше това, до което аз я доведох, не би стигнала до такава обвинение.

— Все пак, не виждам каква връзка има това със свиждането.

— Тая, че искам да я последвам и да се ожения за нея — прошепна Нехлюдов. И както винаги, още щом заговори за това, в очите му проблеснаха сълзи.

— Да? Виж ти! — каза прокурорът. — Наистина това е твърде изключителен случай. Вие сте, мисля, член на Красноперското земство? — попита прокурорът, като да си спомняше, че е чувал порано за този Нехлюдов, който сега изявява такова странно решение.

— Извинете, но не мисля, че това има връзка с молбата ми — пламнал, ядно отговори Нехлюдов.

— Разбира се, не — усмихнат едва видимо и без ни най-малко смущение каза прокурорът, — но желанието ви е тъй необикновено и така излиза от общоприетите норми...

— Е, какво, ще мога ли да получа разрешение?

— Разрешение? Да, ей сега ще ви дам пропуск. Благоволете да седнете.

Той се приближи до масата, седна и почна да пише.

— Моля, седнете.

Нехлюдов продължаваше да стои.

Като написа пропуска, прокурорът предаде бележката на Нехлюдов, гледайки го с любопитство.

— Трябва също да заявя — каза Нехлюдов, — че повече не мога да участвувам в сесията.

— Както искате, ще трябва да представите уважителни причини пред съда.

— Причините са тия, че смятам всеки съд не само безполезен, но и безнравствен.

— Тъй — каза прокурорът с все същата едва забележима усмивка, с която сякаш искаше да покаже, че и друг път е слушал такива заявления и че те принадлежат на известен нему забавен род хора. — Тъй, но вие, мисля, разбирате, че като прокурор на съда аз не мога да се съглася с вас. И затова ви съветвам да се обърнете към съда, съдът ще разгледа заявлението ви и ще го уважи или отхвърли, но в последния случай ще ви наложи глоба. Обърнете се към съда.

— Аз заявих мнението си и повече никъде няма да ходя! — сърдито отвърна Нехлюдов.

— Моите почитания — каза прокурорът, като наведе глава, очевидно за да се избави по-скоро от този странен посетител.

— Кой беше този? — попита членът на съда, който влезе в кабинета на прокурора веднага след излизането на Нехлюдов.

— Нехлюдов, знаете ли, който още в Красноперски уезд правеше в земството разни чудновати предложения. И представете си, той е съдебен заседател, а между подсъдимите се оказала жената или девойката, осъдена на каторга, която, както той казва, била измамена от него, и сега той иска да се ожени за нея.

— Не може да бъде!

— Така ми каза той сам... И е в някаква странна възбуда.

— Има нещо ненормално в днешните млади хора.

— Та той не е много млад.

— Ей, че ни отегчи, братко, вашият прославен Ивашенков. Превзема крепостта чрез дълга обсада: говори, говори безкрай.

— Такива като него трябва просто да се прекъсват, инак те са истински обструкционисти...

XXXVI

От прокурора Нехлюдов отиде направо в предварителния затвор. Но се оказа, че там няма никаква Маслова и надзирателят обясни на Нехлюдов, че тя трябва да е в стария затвор за заточеници. Нехлюдов тръгна натам.

Наистина Екатерина Маслова беше там. Прокурорът беше забравил, че преди шест месеца, както се виждаше, от полицията беше възбудено раздухано до последна степен политическо дело и всички места в дома на предварителния арест бяха заети от студенти, доктори, работници, курсистки и фелдшерки.

Разстоянието от предварителния затвор до затвора за заточениците беше огромно и Нехлюдов пристигна там едва привечер. Поиска да се приближи до вратата на огромното мрачно здание, но часовоят не го пусна, а само позвъни. Веднага излезе надзирателят. Нехлюдов показа своя пропуск, но надзирателят каза, че без директора не може да го пусне. Нехлюдов се отправи към квартирата на директора. Още като се качваше по стълбата, Нехлюдов чу зад вратата звуците на някаква сложна бравурна пиеса, изпълнявана на пиано. А когато му отвори сърдита слугиня с превързано око, тия звуци като че излетяха от стаята и поразиха слуха му. Това беше омръзналата рапсодия на Лист, която някой свиреше отлично, но само до едно място. Нехлюдов попита превързаната слугиня в къщи ли е директорът.

Слугинята каза, че го няма.

— Скоро ли ще дойде?

Рапсодията пак спря и пак се повтори бляскаво и шумно до омагьосаното място.

— Ще ида да попитам.

И слугинята влезе.

Рапсодията току-що беше започнала отново, когато изведнъж, преди още да стигне до омагьосаното място, секна и се чу глас:

— Кажи му, че го няма и няма да си дойде. Той е на гости, какво е това нахалство! — раздаде се женски глас зад вратата и пак се чу

рапсодията, но отново бе прекъсната и се чу звук на отместен стол. Очевидно разсърдената пианистка искаше сама да се скара на дошлия не в определения час натрапчив посетител.

— Папа го няма — сърдито каза бледна девойка с жалко вчесани високо коси и със сенки под тъжните очи. Като видя младия човек с хубаво палто, тя омекна. — Влезте, моля ви се... Какво желаете?

— Трябва да видя в затвора една затворничка.

— Сигурно политическа?

— Не, не политическа. Имам разрешение от прокурора.

— Не знам, папа го няма. Но заповядайте, моля ви се — пак го покани тя от малкото антре. — По-добре обърнете се към помощника, той е сега в канцеларията, поговорете с него. Как е името ви?

— Благодаря ви — каза Нехлюдов, без да отговори на въпроса ѝ, и излезе.

Едва вратата се затвори зад него, и пак се разнесоха същите буйни, весели звуци, които тъй не се свързваха с мястото, където се разнасяха, нито с лицето на жалкото момиче, което тъй упорито ги заучаваше. На двора Нехлюдов срещна млад офицер с щръкнали напомадени мустаци и го попита за помощник-директора. Това беше самият помощник-директор. Той взе пропуска, погледна го и каза, че по пропуска не се решава да го пусне в предварителния затвор. Пък и вече е късно.

— Заповядайте утре. Утре в 10 часа свижданията са разрешени за всички. Елате, и директорът ще си бъде в къщи. Тогава можете да получите свиждане в общата зала, а ако директорът разреши, може и в канцеларията.

Неуспял тоя ден да издействува свиждане, Нехлюдов се отправи към къщи. Развълнуван от мисълта да я види, Нехлюдов вървеше из улиците, като си спомняше сега не съда, а разговора си с прокурора и директорите. Това, че беше искал свиждане с нея, че каза за намерението си на прокурора и че ходи в два затвора, за да я види, тъй го развълнува, че той дълго не можа да се успокои. В къщи той веднага извади отдавна изоставените дневници, препрочете някои места от тях и записа следното: „Две години не съм писал дневник и мислех, че никога вече няма да се върна към тая детинщина. А това не беше детинщина, а разговор със себе си, с онова истинско, божествено аз, което живее у всеки човек. През всичкото време това аз спеше и аз

нямаше с кого да разговарям. Събуди го необикновеното събитие от 28 април, в съда, където бях заседател. На подсъдимата скамейка аз видях нея, измамената от мен Катюша, в арестантски халат. По едно странно недоразумение и поради моята грешка я осъдиха на каторга. Току-що бях при прокурора и в затвора. Не ме пуснаха при нея, но аз реших да направя всичко, за да я видя, да се разкая пред нея и да изкупа вината си, ако трябва с женитба. Господи, помогни ми! Така ми е добре и радостно на душата.“

XXXVII

Маслова дълго не можа да заспи тази нощ, лежеше с отворени очи, загледана във вратата, която дъщерята на псалта закриваше при шаренето си назад-напред, и слушайки сумтенето на червенокосата, мислеше.

Мислеше си тя, че за нищо на света няма да се ожени за някой каторжник в Сахалин, а ще се нареди някак другояче. С някой от началниците, с писаря, дори с надзирателя, дори с помощника му. Те си умират за това. „Само да не отслабна. Инак съм загубена.“ И тя си спомни как я гледаше защитникът, как я гледаше председателят и как я гледаха случайните и нарочно минаващи край нея хора в съда. Спомни си как при едно посещение в затвора Берта ѝ разказа, че оня студент, когото тя обичаше, докато живееше у Китаева, идвал при тях, питал за нея и много я съжалявал. Спомни си за сбиването с червенокосата и я съжали, спомни си хлебаря, който ѝ изпрати една кифла повече. Спомни си много неща, не си спомни само за Нехлюдов. За детинството и младостта си, особено за любовта си с Нехлюдов тя не си спомняше никога. Това беше твърде тежко. Тия спомени лежаха непокътнати, нейде дълбоко в душата ѝ. Дори никога не сънуваше Нехлюдов. Днес в съда тя не бе го познала не толкова затова, че когато го видя за последен път, той беше военен, без брада, с малки мустачки и макар и с ниска, но гъста къдрава коса, а сега вече беше възрастен наглед човек с брада — колкото затова, че никога не мислеше за него. Тя бе погребала всички спомени за миналото си с него в оная ужасна тъмна нощ, когато той се връщаше от войската и не се отби при лелите.

До тази нощ, докогато се надяваше, че той ще се отбие, на нея не само не ѝ беше тежко от детето, което носеше под сърцето си, но тя често учудено се умиляваше от меките му, понякога поривисти движения в себе си. Но след тая нощ всичко стана друго. И бъдещото дете стана само една пречка.

Лелите чакаха Нехлюдов, молеха го да се отбие, но той телеграфира, че не може, защото трябвало да бъде в Петербург в

определен ден. Като разбра това, Катюша реши да иде на станцията, за да го види. Влакът минаваше в два часа през нощта. Катюша помогна на госпожиците да си легнат и като уговори дъщерята на готвачката Машка да отиде с нея, обу старите си обувки, забради се с кърпа, постъкми се и изтича към станцията.

Беше тъмна есенна, дъждовна, ветровита нощ. Дъждът ту почваше да шиба с топли едри капки, ту преставаше. В полето под краката не се виждаше път, а в гората беше черно като в пещ и Катюша, макар да знаеше добре пътя, се изгуби в гората и стигна на малката станция, където влакът стоеше три минути, не както предполагаше, навреме, а след втория звънец. Като изскочи на перона, Катюша веднага го видя в първокласния вагон. Тоя вагон беше особено ярко осветен. На кадифените канапета стояха един срещу друг двама офицери без мундири и играеха карти. На масичката до прозореца горяха дебели свещи, по които восъкът се беше стекъл. В опънат брич и бяла рубашка, той седеше на ръчката на канапето, облакътен на облегалката, и се смееше на нещо. Щом го позна, тя потропа с премръзнала ръка на прозореца. Но тъкмо в тоя миг удари третият звънец и влакът бавно тръгна, отначало назад, а после един след друг вагоните почнаха да се нижат напред. Единият от играчите стана с картите в ръце и се загледа през прозореца. Тя потропа още веднъж и допря лице до стъклото. В тоя миг се поклати и потегли и вагонът, пред който стоеше тя. Тя тръгна с него, като гледаше в прозореца. Офицерът искаше да свали стъклото, но не можеше. Нехлюдов стана и като отстрани офицера, почна да го спуща. Влакът усили хода си. Катюша вървеше с бързи крачки, без да изостава, но влакът тръгна още по-бързо и в същия миг, когато прозорецът се отвори, кондукторът я блъсна и скочи във вагона. Тя изоставаше, но все още тичаше по мокрите дъски на перона, после перонът се свърши и девойката едва се задържа да не падне на земята, тичайки надолу по стъпалата. Тя тичаше, но първокласният вагон беше вече далече напред. Край нея тичаха второкласните вагони, после още по-бързо запрепускаха третокласните, но тя все още продължаваше да тича. Когато изфуча последният вагон с фенер отзад, тя беше вече зад помпата, във от гарата, и вятърът връхлетя върху нея, като смъкваше кърпата от главата ѝ и залепваше от едната ѝ страна дрехите към краката ѝ. Вятърът отнесе кърпата ѝ, но тя все тичаше.

— Леличко Михайловна! — викаше момиченцето, което едва я настигаше. — Изгубихте кърпата си!

„Той седи в осветения вагон, на кадифеното канапе, шегува се, пие, а аз стоя тук, в калта, в тъмнината, под дъжда и вятъра — стоя и плача“ — помисли Катюша, спря се, отметна назад глава, хвана се с две ръце и зарида.

— Замина! — извика тя.

Момиченцето се изплаши и обви ръце около мокрите дрехи.

— Леличко, да си вървим!

„Ще мине влакът, ще се хвърля под вагона и свършено“ — мислеше през това време Катюша, без да отговаря на момиченцето.

Реши, че така ще направи. Но както става винаги в първия миг на затишие след вълнението, детето — неговото дете, което беше в нея, трепна изведнъж, блъсна се и плавно се изтегна, и пак заудря с нещо тънко, нежно и остро. И изведнъж всичко онова, което до преди минута тъй много я мъчеше, че ѝ се струваше невъзможно да живее, всичката ѝ злоба против него и желанието да му отмъсти макар и със смъртта си, всичко това изведнъж се отдалечи. Тя се успокои, оправи се, върза кърпата на главата си и бързо тръгна към къщи.

Измъчена, мокра, кална, тя се върна в къщи и от тоя ден у нея започна оня душевен обрат, поради който тя бе станала това, което беше сега. След тая страшна нощ тя престана да вярва в доброто. Преди сама вярваше в доброто и в това, че хората вярват в него, но след тая нощ се убеди, че никой не вярва в това и че всичко, което говорят за бога и доброто, го правят само за да мамят хората. Тоя, когото тя обичаше и който я обичаше — тя знаеше това, — я захвърли, след като ѝ се наслади, като се подигра с чувствата ѝ. А той беше най-добрият от всички хора, които тя познаваше. Всички останали бяха още по-лоши. И всичко, което ставаше с нея, потвърждаваше това на всяка крачка. Лелите му, набожни бабички, я изпъдиха, когато не можеше вече да им работи като преди. Всички хора, с които се свързваше — жените — се стремяха да спечелят чрез нея пари, мъжете, като се почне от стария пристав и се свърши с тъмничните надзиратели, гледаха на нея като на предмет за удоволствие. И никой не признаваше нищо друго на света, освен удоволствието, именно това удоволствие. В това още повече я убеди старият писател, с когото тя се събра на втората година от своя свободен живот. Той ѝ казваше

направо, че в това — той го наричаше поезия и естетика — се състои цялото щастие.

Всички живееха само за себе си, за свое удоволствие, и всички думи за бога и доброто бяха измама. И да се повдигаше понякога въпрос защо всичко на света е устроено тъй лошо, че всички правят един другиму зло и всички страдат, трябваше да не се мисли за това. Станеше ли й скучно — попуши или пийне малко, или — което беше най-доброто — прекара някой и друг час с мъж — и всичко минаваше.

XXXVIII

На другия ден, неделя, в 5 часа сутринта, когато в женския коридор на затвора се раздаде обикновената свирка, вече будната Корабъллова събуди Маслова.

„Каторжница“ — с ужас помисли Маслова, като търкаше очи и неволно вдишваше ужасно вонящия призори въздух и искаше пак да заспи, да потъне в областта на несъзнателното, но привичният страх надви съня и тя стана, подви крака и седна, като се оглеждаше. Жените вече бяха станали, само децата още спяха. Предпазливо, да не ги събуди, кръчмарката с изпъкналите очи измъкваше изпод тях халата. Бунтовницата простираше край печката парцалите, които ѝ служеха за пелени, а детето пицеше отчаяно в ръцете на синеоката Федося, която го люлееше и му пееше с нежния си глас. Притиснала ръце до гърдите си, с наляно с кръв лице, охтичавата кашляше и като поемаше въздух в промеждутъците, почти викаше. Събудена, червенокосата лежеше по гръб, прегънала дебелите си крака, и високо и весело разказваше съня, който беше сънувала. Бабата-подпалвачка стоеше пак пред иконата и шепнейки едни и същи думи, се кръстеше и кланяше. Дъщерята на псалта седеше неподвижно на нара и гледаше пред себе си с полусънен, тъп поглед. Хубавелка навиваше на пръст мазните си остри черни коси.

В коридора се чуха стъпки на шляпащи плъстенки, щракна ключалката и вътре влязоха двама затворници-чистачи в куртки и къси сиви панталони до над глезените; те със сериозни, сърдити лица дигнаха на кобилица вонящата кофа и я изнесоха от килията. Жените излязоха в коридора да се мият на крановете. При крановете стана спречкване между червенокосата и една жена, излязла от друга, съседна килия. Пак псувни, викове, оплаквания...

— Карцер ли искате? — закрещя надзирателят и така удари червенокосата по тлъстия гол гръб, че плясъкът отекна в целия коридор. — Повече да не съм ти чул гласа!

— Виж го ти стария как се е разлудувал! — каза червенокосата, като взе думите му за ласка.

— Хайде, по-живо! Гответе се за черква!

Маслова не беше успяла да се вчеше, когато дойде директорът със свитата си.

— Проверка! — извика надзирателят.

От другата килия излязоха още арестантки и всички застанаха в две редици надлъж по коридора, при което жените от задната редица трябваше да сложат ръце на раменете от първата редица. Преброиха всички.

След проверката дойде надзирателката и поведе арестантките на черква. Маслова и Федося бяха в средата на колоната, състояща се от повече от сто жени, излезли от всички килии. Всички бяха с бели забрадки, блузи и поли и само тук-таме между тях се виждаха жени, облечени в свои собствени цветни дрехи. Това бяха жени, които следваха заедно с децата мъжете си на заточение. Цялата стълба беше заета от това шествие. Чуваше се мекото тропане на обутите в плъстенки крака, говор, понякога смях. На завоя Маслова видя злобното лице на своя враг Бочкова, която вървеше напред, и я посочи на Федося. Щом слязоха долу, жените млъкнаха и като се кръстеха и кланяха, почнаха да минават през отворените врати на още пустата, блестяща от злато черква. Тяхното място беше вдясно и те, блъскайки и притискайки се една в друга, почнаха да се подреждат. След жените влязоха в сиви халати заточениците, задържаните и препращаните на заточение по решение на общините им, като почнаха да се тълпят вляво и в средата на черквата, кашляйки високо. А горе, при хора, вече стояха доведените по-рано — от едната страна каторжниците с наполовина избръснати глави, които издаваха присъствието си с дрънкане на веригите, а от другата — небръснати и неоковани във вериги — подследствените.

Затворническата черква беше новопостроена и украсена от един богат търговец, който похарчи за това няколко десетки хиляди рубли, и цялата блестеше в ярки бои и злато.

Известно време в черквата цареше мълчание и се чуваше само подсмърчане, кашлица, писък на пеленачета и понякога звън на вериги. Но изведнъж арестантите, застанали в средата, се отдръпнаха и притиснаха един към друг, като направиха по средата път, по който мина директорът и застана пред всички, в средата на черквата.

XXXIX

Богослужението започна.

Богослужението се състоеше в това, че свещеникът, облечен в особена, чудновата и твърде неудобна брокатена дреха, нарязваше и нареждаше на табличка парченца хляб и после ги слагаше в чаша вино, като произнасяше при това разни имена и молитви. През това време псалтът непрестанно четеше, а след това, редувайки се с арестантския хор, започна да пее разни славянски, сами по себе си малко понятни и още по-малко понятни от бързото четене и пеене молитви. Съдържанието на молитвите се състоеше предимно от пожелания за благоденствие на господаря-император и на семейството му. За това се произнасяха молитви много пъти, заедно с другите молитви и отделно, на колене. Освен това псалтът прочете няколко стиха от Деянията на апостолите с такъв странен, напрегнат глас, че нищо не можеше да се разбере, а свещеникът прочете твърде разбрано едно място от Евангелието на Марко, в което се говореше как Христос, като възкръснал, преди да излети на небето и да седне от дясната страна на отца си, се явил първо на Мария Магдалена, от която изгонил седемте бесове, а после на единайсетте ученици, и как им заповядал да проповядват евангелието на всичката твар, като им съобщил, че този, който не повярва, ще загине, а който повярва и се кръсти, ще бъде спасен, и освен това ще изгонва бесове, ще лекува хората от болести само като сложи ръцете си върху тях, ще говори нови езици, ще държи в ръцете си змии и ако изпие отрова, няма да умре, а ще остане жив.

Същността на богослужението се състоеше в това, че както се предполагаше, нарязаните от свещеника и сложени във вино парченца при известни манипулации и молитви се превръщат в тяло и кръв на бога. Тия манипулации се състояха в това, че въпреки неудобната брокатна торба, в която беше облечен, свещеникът издигаше равномерно двете си ръце нагоре и ги държеше така, после падаше на колене и целуваше масата, и всичко, което беше върху нея. А най-главното действие беше, когато свещеникът, хванал с две ръце салфетката, равномерно и плавно я размахваше над чинийката и

златната чаша. Предполагаше се, че в същото това време хлябът и виното се превръщаха в тяло и кръв, ето защо това място на богослужението беше придружено с особена тържественост.

„Изрядно о пресвятей, пречистой и преблагословенней Богородице“ — високо закрепя след това свещеникът иззад преградката и хорът запя тържествено, че е много хубаво да се прославя родилата Христа без нарушение на девството си девица Мария, удостоена за това с по-голяма чест, отколкото някакви си херувими, и с по-голяма слава, отколкото някакви си серафими. След това се смяташе, че превръщението е станало, свещеникът сне салфетката от табличката, разряза средното парче на четири и го сложи първо във виното, а после в устата си. Това значеше, че той е изял парченце от тялото на бога и е изпил глътка от кръвта му. След това свещеникът дръпна завеската, отвори средната врата и като взе в ръце позлатения бокал, излезе с него пред вратата и покани желаещите също да вземат от тялото и кръвта на бога, намиращи се в бокала.

Желаещи се оказаха няколко деца.

Като питаше предварително децата за имената им, свещеникът гребваше внимателно с лъжичката в бокала, пъхваше дълбоко в устата на всяко дете поред по късче хляб, натопен във вино, а псалтът изтриваше веднага устата на децата, като пееше с весел глас, че децата вкусват от тялото на бога и отпиват от неговата кръв. След това свещеникът внесе бокала зад преградката, допи всичката намираща се в него кръв и изяде всички парчета от тялото на бога, после грижливо облиза мустаци, избърса устните си и бокала и в най-весело разположение на духа, скърцайки с тънките подметки на телешките си ботуши, с бодри крачки излезе иззад преградката.

С това се свърши главното християнско богослужение. Но свещеникът, за да утеши нещастните затворници, прибави към обикновената служба нещо по-особено. Особеното в тая служба се състоеше в това, че свещеникът, застанал пред предполагаемото изковано, позлатено, осветено от десетки восъчни свещи изображение (с черно лице и черни ръце) на същия оня бог, от когото той яде, започна със странен и фалшив глас нещо средно между песен и говор:

— „Иисусе сладчайший, апостолов славо, Иисусе мой, похвала мучеников, владыко всеильне, Иисусе, спаси мя, Иисусе спасе мой, Иисусе мой краснейший, к тебе притекающего, спасе Иисусе, помилуй

мя, молитвами рождшия тя, всех, Иисусе, святых твоих, пророк же всех, спасе мой Иисусе, и сладости райския сподоби, Иисусе човеколюбче!“

Тук той се спря, за да си поеме дъх, прекръсти се, поклони се доземи и всички направиха същото. Кланяха се директорът, надзирателите, арестантите и горе много начесто задрънчаваха вериги.

— „Ангелов творче и господи сил — продължаваше той, — Иисусе пречудний, ангелов удивление, Иисусе пресильний, прародителей избавление, Иисусе пресладкий, патриархов величание, Иисусе преславний, царей укрепление, Иисусе преблагий, пророков исполнение, Иисусе предивний, мучеников крепость, Иисусе претихий, монахов радости, Иисусе премилостивый, пресвитеров сладость, Иисусе премилосердный, постников воздержание, Иисусе пресладостный, преподобных радование, Иисусе пречистый, девственных целомудрие, Иисусе предвечный, грешников спасение, Иисусе, сыне божий, помилуй мя“ — стигна той най-сетне края и като повтаряше с все по-голям и по-голям писък думата „Иисусе“ и придържаше с ръка расото си с копринена подплата, отпусна се на едно коляно и се поклони доземи, а хорът запя последните думи „Иисусе, сине божий, помилуй мя“, а затворниците падаха на колене и се изправяха, като разтърсваха косите, останали на полуостриганите им глави, и дрънкаха веригите, които убиваха слабите им крака.

Така продължи твърде дълго. Отпърво имаше похвали, които свършваха с думите: „Помилуй мя“, а после следваха нови похвали, които свършваха с думите: „Алилуия.“ И затворниците се кръстеха, кланяха се, падаха на земята. Отначало затворниците се кланяха при всяка пауза, но после почнаха да се кланят през една, че и през две, и всички бяха много доволни, когато всички хваления се свършиха и свещеникът, въздъхнал с облекчение, затвори книжката и отиде зад преградката. Оставаше само последното действие, което се състоеше в това, че свещеникът взе от голямата маса сложения там позлатен кръст с емайлирани медальончета по краищата и излезе с него на средата на черквата. Отначало се приближи до свещеника и се допря до кръста директорът, после помощник-директорът, после надзирателите, после, като се блъскаха един друг и се псуваха шепнешком, почнаха да се приближават затворниците. Свещеникът, като разговаряше с директора, пъхаше кръста и ръката си в устата, а понякога и в носа на

пристъпващите към него затворници, а затворниците се мъчеха да целунат и кръста, и ръката на свещеника. Тъй свърши християнското богослужение, извършено за утеха и назидание на блудните братя.

XI

И никому от присъстващите, като се почне от свещеника и директора и се свърши с Маслова, не идваше на ум, че същият този Исус, чието име свещеникът повтаряше с крясък безброй пъти, като го възхваляваше с най-чудновати думи, бе забранил именно това, което ставаше тук: забранил бе не самото безсмислено многоглаголствуване и кощунствено лаене на свещениците-учители над хляба и виното, но и най-категорично бе забранил на едни хора да наричат учители други хора, забранил бе молитвите в храмовете и бе заповядал всеки да се моли в уединение, забранил бе самите храмове, казвайки, че е дошъл да ги разруши и че трябва да се молим не в храмове, а в духа и истината; и главно — забранил бе не само да съдим хората и да ги пращаме на заточение, да ги мъчим, позорим, наказваме със смърт, както правеха тук, забранил бе и всяко насилие над хората, като е казал, че е дошъл да пусне затворените на свобода.

Никому от присъстващите не идваше на ум, че всичко, което ставаше тук, беше най-голямото кощунство и подигравка със същия оня Христос, в името на когото се вършеше всичко това. Никому не идваше на ум, че позлатеният кръст с емайлирани медальончета по краищата, който свещеникът изнесе и подлагаше на хората да го целуват, не беше нищо друго, освен изображение на бесилката, на която бе умъртвен Христос, именно заедно бе забранил всичко, което се вършеше тук сега в негово име. Никому не идваше на ум, че тия свещеници, които си въобразяват, че вкусват от тялото и отпиват кръвта Христова във вид на хляб и вино, наистина ядат тялото му и пият кръвта му, но не в парчетата хляб и във виното, а с това, че не само съблазняват тези „малых сих“, с които Христос се отъждествяваше, но ги и лишават от най-голямото благо и ги подлагат на най-жестоки мъчения, като скриват от хората онова възвестяване на благо, което той им бе донесъл.

Свещеникът вършеше със спокойна съвест всичко, което вършеше, защото от детинство е бил възпитаван, че именно тази е едничката истинска вяра, в която са вярвали всички живели някога

свети хора и сега вярва духовното и светското началство. Той вярваше не в това, че хлябът става тяло, че е полезно за душата да се произнасят много думи или че наистина е изял късче от бога — в това не можеше да се вярва, — а вярваше в това, че трябва да вярва в тази вяра. Утвърждаваше го в тази вяра най-вече това, че от изпълняването на трепбите на тази вяра той вече осемнадесет години получаваше доходи, с които издържаше семейството си, сина в гимназията, дъщерята в духовното училище. Също тъй вярваше и псалтът, и дори още по-силно от свещеника, защото той съвсем беше забравил същността на догмите на тази вяра, а знаеше само, че за причестяване, за помен, за часослов, за прост молебен и за молебен с акатист, за всичко си има определена такса, която истинските християни плащат с готовност, и затова викаше своите: „Помилос, помилос“, и пееше, и четеше, както се полагаше, със същата спокойна увереност в необходимостта от всичко това, с каквато хората продават дърва, брашно, картофи. Директорът пък на затвора и надзирателите, макар че не знаеха и никога не бяха вниквали в догмите на тази вяра и какво означава това, което се вършеше в черквата, вярваха, че непременно трябва да се вярва в тази вяра, защото висшето началство и сам царят вярва в нея. Освен това, макар и смътно (те съвсем не биха могли да обяснят как става това), те чувствуваха, че тази вяра оправдава жестоката им служба. Ако не беше тази вяра, за тях би било не само по-трудно, но може би и невъзможно да полагат всички усилия, за да мъчат хората, както правеха сега с напълно спокойна съвест. Директорът беше такъв добродушен човек, че не би могъл да живее така, ако не намираше опора в тази вяра. И затова той стоеше неподвижно, прав, усърдно се молеше и кръстеше и се мъчеше да се трогне, когато пееха „Иже херувими“, а когато почнаха да причестяват децата, излезе напред и собствено ръчно вдигна момчето, което причестяваха, и го подържа.

Повечето от затворниците пък, с изключение на някои от тях, които ясно виждаха всичката лъжа, която се вършеше над хората чрез тази вяра, и се надсмиваха в душата си, вярваха, че в тия позлатени икони, свещи, чаши, филони, кръстове, повторения на непонятни думи „Иисусе сладчайший“ и „помилос“ се крие тайнствена сила, чрез която могат да се придобият големи удобства в този и в бъдещия живот. Макар повечето от тях, направили няколко опита да придобият удобства в тоя живот чрез молитви, молебени и свещи, да не ги бяха

получили — молитвите им останаха неизпълнени, — всеки беше твърдо убеден, че тази несполука е случайна и че това учреждение, одобрявано от учени хора и митрополити, е все пак много важно учреждение, което е необходимо ако не за този, поне за бъдещия живот.

Така вярваше и Маслова. Като другите и тя изпитваше през време на богослужението смесено чувство на благоговение и скука. Отначало тя стоеше сред тълпата зад преградката и не можеше да вижда никого освен другарките си; когато тия, които се причестяваха, излязоха напред, и тя пристъпи заедно с Федося и видя директора, а зад директора и надзирателите — един селянин със светлобяла брадичка и руси коси — мъжа на Федося, който беше впил очи в жена си. Маслова го разглеждаше през всичкото време на акатиста, шепнеше си с Федося и се кръстеше, и се кланяше само когато всички правеха това.

XLI

Нехлюдов излезе рано от къщи. Из улицата вървеше селянин и викаше със странен глас:

— Мляко, мляко, мляко!

Вечерта беше валял първият топъл пролетен дъжд. Навсякъде, където нямаше калдъръм, тревата бе се раззеленила изведнъж; брезите в градините се бяха покрили със зелен пух, смрадликата и тополите разлистваха дългите си, ароматни листа, а в къщите и магазините сваляха вътрешните прозорци и бършеха рамките им. На битпазар, откъдето Нехлюдов трябваше да мине, около дългата редица бараки гъмжеше гъста тълпа народ и окъсани хора ходеха с ботуши под мишница и с прехвърлен през рамо гладени панталони и жилетки.

Излезли от своите фабрики, около кръчмите се трупаха мъже в чисти подевки и лъснати ботуши и жени с ярки копринени кърпи на главите и палта с мъниста. Стражарите с жълти шнурове на кобурите стояха на местата си в очакване на безредици, които щяха да ги поразвлекат в мъчителната скука. По алеите на булевардите и по зелените, току-що цъфнали лехи тичаха и играеха деца и кучета, а веселите бавачки, насядали по скамейките, разговаряха помежду си.

По улиците, хладни и влажни от лявата страна, която още беше в сянка, и изсъхнали по средата, гърмяха непрестанно по калдъръма тежки каруци, дрънкаха кабриолети, звънтеше конният трамвай. Въздухът от всички страни трептеше от разнообразния звън и тътен на камбаните, които приканваха народа на същата служба, каквато се извършваше сега в затвора. И наконтени хора на групи се отправяха към енорийските си черкви.

Коларят откара Нехлюдов не до самия затвор, а до завоя, който водеше към затвора.

Неколцината мъже и жени, повечето с бохчи, стояха тук, на този ъгъл, на стотина крачки от затвора. Вдясно имаше няколко ниски дървени постройките, вляво — двуетажна къща с някаква табела. Отпред се издигаше самото огромно каменно здание на затвора, но до него не

допускаха посетителите. Часовоят ходеше с пушка назад-напред, като викаше строго по тия, които искаха да се промъкнат край него.

Пред вратичката на дървеното здание, отдясно срещу часовоя, седеше на пейка надзирател в мундир с галони, с бележник в ръка. Посетителите пристъпваха към него и казваха имената на ония, които искаха да видят, и той записваше. Нехлюдов също се приближи и каза името на Катерина Маслова. Надзирателят с галоните записа.

— Защо още не пущат? — попита Нехлюдов.

— Има черковна служба. Щом свърши службата, ще почнат да пущат.

Нехлюдов мина в групата на чакащите. От тълпата се отдели човек с окъсани дрехи и смачкана шапка, в лапатари на бос крак и с червени бразди по лицето и се упъти към затвора.

— Ти къде си тръгнал?! — извика му войникът с пушката.

— А ти какво ревеш? — без да се смути ни най-малко от виковете на часовоя, отвърна дрипавият и се върна назад. — Щом не пущаш, ще чакам. А той се разревал като някой генерални.

В тълпата се засмяха одобрително. Повечето от посетителите бяха лошо облечени, дори дрипави, но имаше и с приличен външен вид мъже и жени. До Нехлюдов стоеше добре облечен, пълен, червендалест човек с бръснато лице и с вързопче в ръка — навярно долни дрехи. Нехлюдов го попита дали за пръв път идва тук. Човекът с вързопчето отвърна, че идвал всяка неделя, и те се заприказваха. Той бил банков портиер; идвал да навести брат си, обвинен във фалшификация. Този добродушен човек разказа на Нехлюдов цялата си история и се готвеше да разпита и него, когато вниманието им привлякоха пристигналите с един кабриолет на гумени колелета, в който беше впрегнат голям породист вран кон, студент и дама, забулена с воал. Студентът носеше в ръце голям вързоп. Той се приближи до Нехлюдов и го попита може ли и какво да направи, за да предаде милостинята — гевреците, които е донесъл.

— По желанието на годеницата ми. Тази е годеницата ми, родителите ѝ ни посъветваха да дарим затворниците.

— Аз самият идвам за пръв път и не знам, но мисля, че трябва да попитате ей тоя човек — каза Нехлюдов, като посочи надзирателя с галоните, седнал отдясно с бележника.

Докато Нехлюдов разговаряше със студента, голямата желязна врата на затвора с прозорче по средата се отвори и оттам излезе офицер в мундир с друг надзирател и надзирателят с бележника обяви, че пушането на посетителите започва. Часовоят се отдръпна и всички посетители се спуснаха към вратата на затвора с бързи крачки, а някои дори и тичешком, сякаш се страхуваха да не закъснеят. На вратата стоеше един надзирател, който броеше минаващите покрай него посетители, като произнасяше високо: „Шестнадесет, седемнадесет“ и тъй нататък. Вътре в зданието друг надзирател също броеше минаващите през следващата врата, като докосваше с ръка всекиго, за да може, като се провери сметката при излизането, да не остане нито един посетител в затвора и да не излезе нито един затворник. Този брояч, без да гледа кого пропуска, тупна с ръка Нехлюдов по гърба и това докосване на ръката на надзирателя в първия миг обиди Нехлюдов, но той веднага си спомни защо е дошъл тук и му стана съвестно за това чувство на неудоволствие и обида.

Първото помещение зад вратата беше голяма стая със сводове и железни решетки на малките прозорци. В тази стая, наречена „сборна“, Нехлюдов видя съвсем неочаквано в една ниша голямо разпятие.

„Защо е това?“ — помисли той, свързвайки неволно в представата си изображението на Христа с освободените, а не със затворените.

Нехлюдов вървеше с бавни крачки, като пропускаше пред себе си бързащите посетители, изпитвайки смесено чувство на ужас пред злодейците, затворени тук, жалост към невинните, които, както вчерашното момче и Катюша, трябваше да бъдат тук, и страх и умиление пред свиждането, което му предстоеше. На излизане от първата стая — вече на другия ѝ край — надзирателят каза нещо. Но Нехлюдов, погълнат от мислите си, не обърна внимание на това и продължи нататък, накъдето вървяха повечето посетители, сиреч към мъжкото отделение, а не към женското, където отиваше.

Като пропускаше бързащите напред, той влезе последен в помещението, определено за свиждания. Първото нещо, което го порази, когато отвори вратата и влезе в това помещение, беше оглушителният, слят в един общ тътен шум от стотина гласове. Едва когато се приближи до хората, залепили се като мухи на захар до

мрежата, която разделяше стаята на две, Нехлюдов разбра каква е работата. Стаята с прозорци на задната стена беше разделена на две не от една, а от две телени мрежи, спуснати от тавана до земята. Между мрежите ходеха надзирателите. Оттатък мрежите бяха затворниците, на отсамната страна — посетителите. Между едните и другите имаше две мрежи и около три аршина разстояние, тъй че беше невъзможно не само да предадеш нещо, но и да разпознаеш лицето отсреща, особено ако си късоглед. Мъчно беше и да се говори, човек трябваше да крещи с всички сили, за да го чуят. От двете страни имаше притиснати към мрежите лица — жени, мъже, бащи, майки, деца, които се мъчеха да се видят по-добре и да си кажат каквото искат. Но тъй като всеки се стараеше да говори така, че събеседникът му да го чуе, а и съседите искаха същото и гласовете им си пречеха един друг, всеки се мъчеше да надвика другия. От това се получаваше оня тътен, прекъсван от виковете, който порази Нехлюдов още щом влезе в стаята. Нямаше никаква възможност да се разбере това, което се говореше. Само по лицата можеше да се съди какво се говори и какви отношения съществуват между говорещите. Най-близо до Нехлюдов стоеше бабичка със забрадка, която се беше прилепила до мрежата и с разтреперана брадичка викаше нещо на бледен млад човек с наполовин обръсната глава. Затворникът, вдигнал вежди и смръщил чело, внимателно я слушаше. До бабата стоеше млад човек в подевка, който, сложил ръце до ушите си, слушаше с поклащане на главата какво му говори приличен на него затворник с измъчено лице и побеляваща брада. По-нататък стоеше някакъв дрипльо и нещо крещеше и се смееше, като махаше с ръка. А до него седеше на пода жена с детенце с хубав вълнен шал и ридаеше, очевидно виждайки за пръв път оня побелял човек, който беше от другата страна, в затворническа куртка, с бръсната глава и във вериги. Над тая жена вратарят, с когото беше говорил Нехлюдов, викаше нещо с всички сили на един олисял затворник с бляскави очи от отсрещната страна. Когато Нехлюдов разбра, че ще трябва да говори при тези условия, в него се надигна чувство на възмущение против хората, които са могли да създадат това и да го поддържат. Беше му чудно, че такова ужасно положение, че такова издевателство над чувствата на хората не оскърбяваше никого. И войниците, и директорът, и посетителите, и затворниците правеха всичко това така, сякаш признаваха, че именно така трябва да бъде.

Нехлюдов прекара в тази стая около пет минути с някакво странно чувство на мъка, съзнание за безсилието си и несъгласие с целия свят; обзе го нравствено чувство на гадене, прилично на морска болест.

XLII

„И въпреки всичко трябва да сторя това, за което съм дошъл — каза си той, като си даваше кураж. — Но какво да направя?“ Той почна да търси с очи началството и като видя niskия, слаб човек с мустаци, с офицерски пагони, който се разхождаше зад тълпата, обърна се към него.

— Не можете ли да ми кажете, уважаеми господине — попита той с особено пресилена любезност, — къде е женското отделение и къде стават свижданията с жените?

— Ама на вас женското отделение ли ви трябва?

— Да, бих искал да видя една затворничка — със същата пресилена любезност отвърна Нехлюдов.

— Да бяхте казали това, когато сте били в сборната! Коя искате да видите?

— Искам да видя Екатерина Маслова.

— Политическа ли е? — попита помощник-директорът.

— Не, тя е просто...

— Каква е тя, осъдена ли е?

— Да, преди три дни беше осъдена — покорно отвърна Нехлюдов, страхувайки се да не би да развали настроението на началството, наглед благосклонно настроено към него.

— Щом е в женското, заповядайте тук — каза помощник-началникът, очевидно решил по външността на Нехлюдов, че заслужава внимание. — Сидоров — обърна се той към мустакат подофицер с медали, — отведи негова милост в женското.

— Слушам.

В тоя миг откъм решетката се чуха нечии сърцераздирателни ридания.

Всичко беше странно за Нехлюдов и по-странно от всичко — това, че трябваше да благодари и да се чувства задължен пред директора и старшия надзирател, пред хората, които вършеха всички тия жестоки неща, ставащи в тая сграда.

Надзирателят изведе Нехлюдов от мъжката стая за посетители в коридора и като отвори отсрещната врата, веднага го въведе в женската стая за свиждане.

Тази стая също беше разделена на три от две мрежи, но беше значително по-малка и в нея имаше по-малко и посетители, и затворници, но виковете и шумът бяха като в мъжката. Също тъй между мрежите се движеше началство. Началството тук се представляваше от една надзирателка в мундир с галони на ръкавите и със сини нашивки и със същия колан като на надзирателите. И тук както в мъжката стая от две страни към мрежите се бяха долепили хора: от едната страна — градски жители в най-различни облекла, от другата страна — затворничките, някои в бели, някои в свои собствени дрехи. По цялата мрежа се бяха натрупали хора. Едни се повдигаха на пръсти, за да могат да ги чуят, над главите на другите, други седяха на пода и разговаряха.

От всички затворнички най-много се хвърляше в очи с поразителния си крясък и вид рошава суха циганка-затворничка със смъкнала се от къдравите ѝ коси забрадка, която стоеше почти в средата на стаята, от другата страна на решетката, до стълба, и нещо крещеше с бързи жестове на един ниско и здраво препасан циганин в син сюртук. Редом с циганина седеше на земята войник и разговаряше с една затворничка, после, долепен до мрежата, стоеше млад дребен селянин в цървули от лико, със светла брадичка и зачервено лице, който очевидно с мъка сдържаше сълзите си. С него говореше миловидна руса затворничка, която гледеше събеседника си със светло-сините си очи. Това бяха Федося и мъжът ѝ. До тях стоеше дрипав мъж, който говореше с чорлава жена с широко лице; по-нататък две жени, мъж, пак жена — и срещу всекиго имаше затворничка. Маслова не беше между тях. Но зад затворничките, на другата страна, стоеше още една жена и Нехлюдов веднага разбра, че това е тя, и веднага усети как сърцето му усилено заби и дишането спря. Решителният момент приближаваше. Той се приближи до мрежата и позна Катюша. Тя стоеше зад синеоката Федося и слушаше с усмивка онова, което говореше. Не беше в халат както оня ден, а в бяла блуза, силно стегната с колан и високо издигната на гърдите. Изпод забрадката ѝ както в съда се подаваха черни къдрици.

„Ей сега ще се реши — мислеше си той. — Как да я извикам? Или сама ще приближи?“

Но тя не приближаваше сама. Тя очакваше Клара и съвсем не мислеше, че този мъж е дошъл за нея.

— Вие кого чакате? — като пристъпи към Нехлюдов, попита надзирателката, която ходеше между мрежите.

— Екатерина Маслова — едва можа да отговори Нехлюдов.

— Маслова, тебе търсят — извика надзирателката.

XLIII

Маслова се огледа и като вдигна глава и изпъчи гърди, се провря между две затворнички и се приближи до решетката със своя познат на Нехлюдов израз на готовност, но изгледа Нехлюдов учудено и въпросително, без да го познае.

Като разбра обаче по дрехите, че е богат човек, тя се усмихна.

— За мене ли питате? — каза тя, приближила до решетката усмихнатото си, с разногледни очи лице.

— Искях да... видя — Нехлюдов не знаеше как да каже: „ви“ или „ти“ и реши да каже „ви“. Говореше не по-високо от обикновено. — Искях да ви видя... аз...

— Ти не го усуквай — крещеше до него дрипавият мъж. — Взимала ли си, или не си взимала?

— Казвам ти, скоро ще пукне, какво искаш повече! — крещеше някой от другата страна.

Маслова не можеше да чуе какво говореше Нехлюдов, но докато той говореше, изразът на лицето му изведнъж ѝ спомни за него. Но тя не можа да повярва. Все пак усмивката изчезна от лицето ѝ и челото ѝ започна страдалчески да се бърчи.

— Не се чува какво говорите — извика тя, като се вглеждаше и все повече и повече мръщеше чело.

— Дойдох...

„Да, правя това, което трябва да направя, разкайвам се“ — помисли Нехлюдов. И щом помисли това, сълзи нахлуха в очите му, задавиха гърлото му и той млъкна, вкопчил пръсти в решетката, като правеше усилие да не се разридае.

— Казвам ти: защо се пъхаш, където не трябва... — викаха от едната страна.

— Вярвай бога, нищичко не знам — викаше затворничката от другата страна.

Като видя вълнението му, Маслова го позна.

— Прилича, но не го познавам — завика тя, без да го гледа, и почервенялото ѝ изведнъж лице стана още по-мрачно.

— Дойдох да ти искам прошка — извика той с висок глас без интонация, като заучен урок.

Като извика тия думи, стана му срамно и той се огледа. Но веднага си помисли, че толкова по-добре, ако му е срамно, защото трябваше да понесе този срам. И той продължи високо:

— Прости ми, аз съм страшно виновен пред... — извика пак той.

Тя стоеше неподвижно и не снемаше от него разногледия си поглед.

Той не можеше да говори повече и се дръпна от решетката, като се мъчеше да задържи разтърсилите гърдите му ридания.

Директорът, оня, който бе показал на Нехлюдов женското отделение, очевидно заинтересуван от него, влезе в това отделение и като видя Нехлюдов далеч от решетката, попита го защо не говори с тая, за която бе дошъл. Нехлюдов се изсекна и като се мъчеше да има спокоен вид, се овладя и каза:

— Не мога да говоря през решетката, нищо не се чува.

Директорът се замисли.

— Добре тогава, може да я изведат за малко тук. Маря Карловна! — обърна се той към надзирателката. — Изведете Маслова отвън.

След миг от страничната врата излезе Маслова. Като се приближи с леки крачки до Нехлюдов, тя се спря и го погледна изпод вежди. Черните ѝ коси се подаваха както оня ден на виещи се колелца, нездравото, подпухнало и бяло лице беше миловидно и съвсем спокойно; само лъскавочерните ѝ разногледи очи особено блестяха изпод подпухналите клепачи.

— Тук може да говорите — каза директорът и отмина.

Нехлюдов се приближи до скамейката, поставена до стената.

Маслова погледна въпросително помощник-директора и после, като че учудена, вдигна рамене, тръгна подир Нехлюдов към скамейката и седна на нея редом с него, като си оправи полата.

— Знам, че не е лесно да ми простите — започна Нехлюдов, но пак се спря, почувствувал, че сълзите му пречат, — но ако не може вече да се поправи миналото, сега ще направя всичко, което мога. Кажете...

— Как ме намирате? — попита тя, без да отговаря на въпроса му, като го гледаше и сякаш не го гледаше с разногледите си очи.

„Боже мой! Помогни ми. Научи ме какво да правя!“ — казваше си Нехлюдов, като гледаше така промененото ѝ, станало лошо лице.

— Преди два дни аз бях съдебен заседател — каза той, — когато ви съдеха. Не ме ли познахте?

— Не, не съм ви познала. Никак не ми беше до познаване. Пък и не гледах — отвърна тя.

— Нали имахте дете? — попита той и почувствува как лицето му почервеня.

— Слава богу, още тогава умря — кратко и злобно отвърна тя, отвърщайки очи от него.

— Как така, от какво?

— Аз самата бях болна, едва що не умрях — каза тя, без да повдига очи.

— Че как ви оставиха лелите?

— Кой ще държи горнична с дете? Щом забелязаха, веднага ме изпъдиха. Но какво ще говорим — нищо не помня, всичко съм забравила. Всичко онова е свършено.

— Не, не е свършено. Не мога да го оставя така. Поне сега искам да изкупя греха си.

— Няма какво да се изкупва; станалото — станало и всичко е минало — каза тя и което той никак не очакваше, изведнъж го погледна и се усмихна неприятно, примамливо и жалостно.

Маслова никак не очакваше да го види, особено сега и тук, и затова в първия миг появяването му я порази и я накара да си спомни онова, което никога не си спомняше. В първия миг тя смътно си спомни за оня нов чуден свят на чувства и мисли, който ѝ беше открил прелестният момък, влюбен в нея и любим от нея, и после за непонятната му жестокост и за цялата редица унижения, страдания, които последваха след това вълшебно щастие и възникнаха от него. И ѝ стана болно. Но без да има сили да си изясни това, тя и сега постъпи както винаги: пропъди от себе си тия спомени и се помъчи да ги покрие с особената мъгла на развратния живот; точно тъй направи тя и сега. В първия миг тя свърза седящия сега пред нея човек с онзи младеж, когото някога беше обичала, но после, като видя, че това ѝ причинява болка, скъса тази връзка. Сега този чисто облечен, охранен господин с напарфюмирана брада не беше за нея оня Нехлюдов, когото тя беше обичала, а само един от ония хора, които, когато имаха нужда,

се ползуваха от създания като нея и тези създания като нея трябваше да ги използват колкото се може по-изгодно за себе си. И затова тя му се усмихна примамливо. Помълча, като обмисляше с какво би могла да го използва.

— Всичко онова е свършено — каза тя. — Ето сега ме осъдиха на каторга. — И устните ѝ затрепераха, когато изрече тая страшна дума.

— Аз знаех, бях убеден, че вие не сте виновна — каза Нехлюдов.

— То се знае, че съм невинна. Да не съм някоя крадла или обирница? У нас в затвора казват, че всичко зависело от адвоката — продължаваше тя. — Казват, че трябва да се подаде жалба. Само че струвало скъпо, казват...

— Да, непременно — каза Нехлюдов, — аз вече се обърнах към адвокат...

— Не бива да се жаят пари, да се вземе добър — каза тя.

— Ще направя всичко възможно.

Настъпи мълчание.

Тя се усмихна пак така.

— Искам да ви помоля... за пари, ако може. Не много... десет рубли, повече не трябва — изведнъж каза тя.

— Да, да — сконфузено каза Нехлюдов и се пипна за портфейла.

Тя бърже погледна към директора, който ходеше назад-напред из стаята.

— Не ги давайте пред него, а когато се отдалечи, инак ще ми ги вземат.

Нехлюдов извади портфейла си, щом директорът се обърна, но не успя да подаде десетрублевата банкнота, когато директорът пак се обърна с лице към тях. Той стисна парите в ръка.

„Че това е мъртва жена“ — мислеше Нехлюдов, загледан в това някога мило, а сега осквернено подпухнало лице с ярък, лош блясък в черните разногледни очи, които следяха директора и ръката на Нехлюдов със стиснатата банкнота. И за миг го обзе колебание.

Същият изкусител, който говореше миналата нощ, заговори пак в душата на Нехлюдов, стараяйки се както винаги да го изведе от въпросите какво трябва да прави — на въпроса, какво ще излезе от постъпките му и кое е полезно.

„Нищо няма да направя с тази жена — казваше този глас, — само ще окача на шията си камък, който ще ме удави и ще ми попречи да бъда полезен за другите. Да ѝ дам пари, всичко, което имам, да се сбогувам с нея и да ликвидирам завинаги!“ — помисли си той.

Но веднага почувствува, че сега, в този миг, става най-важното нещо в душата му, че вътрешният му живот стои в тоя миг като на колебливи везни, които с най-малко усилие могат да се наведат на едната или на другата страна. И той направи това усилие, като извика оня бог, когото вчера усети в душата си; и бог веднага му отвърна. Той реши да ѝ каже веднага всичко.

— Катюша! Аз дойдох при теб да ти искам прошка, а ти не ми отговори дали си ми простила, дали ще ми простиш някога — каза той, като премина изведнъж на „ти“.

Тя не го слушаше, а гледаше ту към ръката му, ту към директора. Когато директорът се обърна, тя бързо протегна ръка към Нехлюдов, взе банкнотата и я скри в колана.

— Чудни работи приказвате — продума тя, като се усмихна, както му се стори, презрително.

Нехлюдов чувствуваше, че в нея има нещо просто враждебно към него, което я защитаваше такава, каквато бе сега, и му пречеше да проникне в сърцето ѝ.

Но чудно нещо, това не само не го отблъскваше, но още повече го привличаше към нея, с някаква особена, нова сила. Той чувствуваше, че е длъжен да я събуди духовно, че това е страшно мъчно, но самата трудност на тази задача го привличаше. Сега той изпитваше към нея такова чувство, каквото преди никога не беше изпитвал нито към нея, нито към когото и да било, в което нямаше нищо лично: не искаше от нея нищо за себе си, искаше само тя да престане да бъде такава, каквато беше сега — да се пробуди и стане такава, каквато беше по-рано.

— Катюша, защо говориш така! Нали те познавам, помня те каква беше тогава, в Паново...

— Какво да си спомняме миналото — сухо каза тя.

— Спомням си, за да изтрия, да изкупя греха си, Катюша — започна той и вече искаше да ѝ каже, че ще се ожени за нея, но срещна погледа ѝ и прочете в него нещо тъй страшно и грубо, отблъскващо, че не можа да се доизкаже.

В това време посетителите почнаха да излизат. Директорът се приближи до Нехлюдов и каза, че времето за свиждане е минало. Маслова стана в покорно очакване на нареждането.

— Прощавайте, имам още много да ви кажа, но както виждате, сега не може — каза Нехлюдов и протегна ръка. — Ще дойда пак.

— Вие май всичко казахте...

Тя му протегна ръка, но не стисна неговата.

— Не, ще се помъча да ви видя пак, когато ще можем да поговорим, и тогава ще ви кажа нещо много важно, което трябваше да ви кажа — продума Нехлюдов.

— Защо не, елате — каза тя, като се усмихна с оная усмивка, с която се усмихваше на мъжете, на които искаше да се хареса.

— Вие сте ми по-близка от сестра — каза Нехлюдов.

— Чудно — повтори тя и като поклащаше глава, мина зад решетката.

XLIV

При първото свиждане Нехлюдов очакваше, че като го види и узнае намерението му да ѝ служи и разкаянието му, Катюша ще се зарадва, ще се трогне и ще стане пак Катюша, но за свой ужас той видя, че нямаше вече никаква Катюша, а само Маслова. Това го учуди и ужаси.

Но най-много го учудваше това, че Маслова не само не се срамуваше от положението си — не на затворничка (от това тя не се срамуваше), а от положението си на проститутка, — но тя като че беше дори доволна, почти се гордееше с това. Всъщност не можеше и да бъде другояче. Всеки човек, за да действа, трябва да смята своята дейност за важна и добра. И затова, каквото и да е положението на човека, той непременно ще си създаде такова разбиране за живота на хората изобщо, което ще оценява неговата дейност като важна и добра.

Обикновено мислят, че крадецът, убиецът, шпионинът, проститутката, като признават професията си за лоша, трябва да се срамуват от нея. А става тъкмо обратното. Хората, поставени от съдбата и от греховете и грешките си в известно положение, колкото неправилно и да е то, си създават такова разбиране за живота изобщо, което оценява тяхното положение като добро и почитено. За поддържането пък на такъв възглед хората се придържат инстинктивно към оня кръг хора, в който се признават понятията, които те са си съставили за живота и за своето място в него. Ние се учудваме, когато крадците се хвалят с ловкостта си, проститутките — с разврата си, убийците — с жестокостта си. Но това ни учудва само защото атмосферата, кръгът на тия хора е ограничен и главно, защото ние се намираме извън него. Но нима не виждаме същото явление при богатите, които се хвалят с богатството си, тоест с грабителството, при военачалниците, които се хвалят с победите си, тоест с убийството, при управниците, които се хвалят с могъществото си, тоест с насието? Ние не виждаме у тия хора извращаване на понятията за живот, за добро и за зло, за да оправдаят своето положение, само

защото кръгът на хората с такива извратени понятия е по-голям и самите ние принадлежим към него.

И Маслова си беше създала такова разбиране за своя живот и своето място в света. Тя беше проститутка, осъдена на каторга, но въпреки това си беше създала такова разбиране за живота, което ѝ позволяваше да одобрява себе си и дори да се гордее пред хората с положението си.

Този мироглед се състоеше в това, че главното благо за всички мъже, всички без изключение — стари, млади, гимназисти, генерали, образовани, необразовани, — е в половото общуване с привлекателни жени и затова всички мъже, макар и да се преструват, че са заети с други работи, всъщност желаят само това. А тя, привлекателна жена, може да задоволява или да не задоволява това тяхно желание и затова е важен и нужен човек. Целият ѝ предишен и сегашен живот потвърждаваше правилността на този възглед.

В продължение на десет години навсякъде, при всички случаи, като се почне от Нехлюдов и стария пристав и се свърши със затворническите надзиратели, тя виждаше, че всички мъже имат нужда от нея; тя не виждаше и не забелязваше ония мъже, които нямаха нужна от нея. И затова целия живот тя си представяше като сборище обхванати от похот хора, които я дебнеха от всички страни и с всички възможни средства — измами, насилие, пари, хитрост — се мъчеха да я овладеят.

Така разбираше Маслова живота и в тази своя представа за живота тя не само не беше незабележителен, а, напротив, твърде важен човек. И Маслова държеше на това разбиране за живота повече от всичко на света и не можеше да не държи на него, защото, ако изменеше на това разбиране за живота, тя губеше значението, което подобно разбиране ѝ отреждаше сред хората. И за да не изгуби своето значение в живота, тя инстинктивно се придържаше към оня кръг хора, които гледаха на живота като нея. Затова, предугаждайки, че Нехлюдов иска да я изведе в друг свят, тя му се противопоставяше, предвиждайки, че в оня свят, към който той я теглеше, тя ще трябва да изгуби това свое място в живота, което ѝ създаваше сигурност и самоуважение. По същата причина тя пропъждаше от себе си спомените за първата си младост и първите си отношения с Нехлюдов. Тия спомени не си схождаха със сегашния ѝ мироглед и затова бяха

напълно зачеркнати от паметта ѝ или по-скоро се пазеха някъде дълбоко незасегнати в паметта ѝ, но бяха тъй затворени, замазани, както пчелите замазват гнездата на ларвите, които могат да погубят цялата им пчелна работа, за да няма до тях никакъв достъп. И затова сегашният Нехлюдов не беше за нея оня човек, когото тя някога беше обичала с чиста любов, а само богат господин, от когото може и трябва да се възползува и с когото можеше да има само такива отношения, каквито имаше с всички мъже.

„Не, не можах да ѝ кажа най-важното — мислеше Нехлюдов, като вървеше заедно с тълпата към изхода. — Не ѝ казах, че ще се ожени за нея. Не ѝ казах, но ще го направя“ — мислеше той.

Застанали край вратата, като пропускаха посетителите, надзирателите пак ги брояха с две ръце, за да не излезе някой повече или да остане някой в затвора. Това, че пак го тупнаха по гърба, сега не само не го оскърби, но той дори и не забеляза.

XLV

Нехлюдов искаше да измени целия си външен начин на живот; да даде под наем голямата си квартира, да разпусне прислугата и да иде на хотел. Но Аграфена Петровна му доказа, че няма никакъв смисъл да променя живота си до зимата; през лятото никой няма да вземе квартирата, а и той все трябва да живее някъде и да държи мебелите и вещите си. Така че всички усилия на Нехлюдов да промени външно живота си (искаше да се нареди просто, по студентски), не доведоха до нищо. Не само че всичко си остана както беше, но в къщи започна трескава работа за проветряване, простиране и тупане на всякакви вълнени и кожени неща, в която взимаха участие и дворникът, и помощникът му, и готвачката, и дори Корней. Отначало изнасяха и простираха на въжета някакви мундири и странни кожени неща, които не се употребяваха никога от никого, после почнаха да изнасят килими и мебели и дворникът и помощникът му, засукали ръкави на мускулестите си ръце, усилено и в такт изтупваха тия вещи и по всички стаи се разнасяше миризма на нафталин. Като минаваше по двора или гледаше през прозорците, Нехлюдов се учудваше колко ужасно много бяха всичките тези вещи и как всички бяха напълно безполезни.

„Едничкото предназначение на тия неща — мислеше Нехлюдов — е да създадат случай за Аграфена Петровна, Корней, вратаря и помощника му и готвачката да правят гимнастически упражнения.“

„Няма смисъл да променям начина си на живот сега, докато делото на Маслова не е решено — мислеше Нехлюдов. — Пък е и много трудно. И без това всичко ще се промени от само себе си, когато я освободят или заточат и аз отида с нея.“

В определения от адвоката Фанарин ден Нехлюдов отиде при него. Като влезе във великолепия му собствен дом с огромни растения и чудни завеси на прозорците и изобщо с оная богата обстановка, свидетелстваща за луди, тоест без труд получени пари, каквато имат само внезапно забогателите хора, Нехлюдов завари в приемната очакващи реда си посетители, като пред докторски кабинет,

насядали тъжно около маси с илюстрирани списания, които трябваше да ги развличат. Помощникът на адвокатата, който седеше тук пред висока маса, позна Нехлюдов, приближи се към него, ръкува се и каза, че ей сега ще доложи на шефа си. Но преди още помощникът да се приближи до вратата на кабинета, тя сама се отвори и се чуха високите, оживени гласове на възрастен набит човек с червено лице и гъсти мустаци, в съвсем нов костюм и на самия Фанарин. И двете лица имаха оня израз, какъвто имат лицата на хора, току-що свършили изгодна, но не съвсем почтена работа.

— Сам сте си виновен, драги — казваше усмихнато Фанарин.

— И в рая бих отишъл, но греховете не ме пуцат.

— Хайде, хайде, знаем ви ние.

И двамата се засмяха фалшиво.

— А, княже, заповядайте — каза Фанарин, виждайки Нехлюдов, и като кимна още веднъж на излизания търговец, въведе Нехлюдов в своя работен кабинет в строг стил. — Заповядайте, може да запушите — каза адвокатът, като седнаше срещу Нехлюдов и едва сдържаше усмивката си поради успеха на предишното дело.

— Благодаря, идвам по делото на Маслова.

— Да, да, ей сега. Ама че са шарлатани тия богаташи! — каза той. — Видяхте ли този юначага? Има дванадесетина милиона капитал. А произнася „пуцът“. Но само да може да изкопчи от нас двадесет и пет рублева банкнотка — със зъби ще я изтръгне.

„Той казва «пуцът», а ти казваш «двадесет и пет рублева банкнотка»“ — мислеше между това Нехлюдов, почувствувал непреодолимо отвращение към този разпуснат човек, който искаше да му докаже с тона си, че с него, с Нехлюдов, той е един лагер, докато дошлите клиенти и останалите са от друг, чужд нему лагер.

— Ей че ме измъчи, ужасен негодник. Искан да споделя с вас, та да ми олекне... — каза адвокатът, сякаш за да се оправдае, че не говори за работата. — Тъй, а сега за вашето дело... Прочетох го внимателно и „съдържанието му не одобрих“, както е казано у Тургенев, тоест адвокатчето не го е бивало и е пропуснало всички поводи за касакия.

— В такъв случай какво решихте?

— Ей сегичка. Кажете му — обърна се той към влезлия помощник, — че както съм казал, тъй ще бъде, ако може — добре, ако

не може — здраве.

— Но той не е съгласен.

— Тогава много му здраве — каза адвокатът и лицето му от радостно и добродушно изведнъж стана мрачно и зло.

— Ето на, а разправят, че адвокатите взимали даром парите на хората — каза той, като придаде на лицето си отново предишната ведрост. — Отървах един несъстоятелен длъжник от едно съвсем неправилно обвинение и сега всички при мен тичат. А всяко такова дело струва огромен труд. Че и ние също, както е казал някакъв писател, оставяме късче месо в мастилницата. И така, вашето дело или делото, което ви интересува — продължаваше той, — е водено отвратително, основателни поводи за касация няма, но все пак можем да се опитаме да го касираме и аз ето що съм написал.

Той взе лист изписана хартия и като изяждаше набързо някои неинтересни формални думи и произнасяше особено внушително други, започна да чете:

— „До Касационния съд, углавно отделение, и т.н. и т.н., жалба от еди-коя си и еди-коя си. С решението на състоялия се и т.н. и т.н. вердикт, и т.н. е призната едикоя си Маслова за виновна за лишение от живот чрез отравяне търговеца Смелков и въз основа на чл. 1454 от Наказателния закон е осъдена на... и т.н. каторжна работа и т.н.“

Той спря; очевидно, въпреки дългогодишния си навик все пак с удоволствие слушаше своята творба.

— „Тази присъда е резултат на толкова важни процесуални нарушения и грешки — продължаваше той внушително, — че подлежи на отменяване. Първо: четенето на акта за изследване вътрешностите на Смелков е било прекъснато през време на съдебното дирене в самото начало от председателя“ — едно.

— Но четенето бе поискано от обвинителя — с учудване каза Нехлюдов.

— Все едно, защитата е имала основание да иска същото.

— Но това съвсем не беше нужно.

— Все пак това е повод. По-нататък: „Второ, защитникът на Маслова — продължаваше да чете той — е бил прекъснат през време на речта си от председателя, когато, в желанието си да характеризира личността на Маслова, докоснал вътрешните причини на нейното падение на това основание, че уж думите на защитника не се отнасяли

пряко към делото, а между това в углавните дела, както неведнъж е било установено от Сената, поясняването характера и изобщо нравствения образ на подсъдимия има първенстващо значение, поне за правилното решение на въпроса за вменяването“ — две — каза той, като погледна Нехлюдов.

— Но той говори много лошо, тъй че нищо не можеше да се разбере — каза Нехлюдов с още по-голямо учудване.

— Момчето е съвсем глупаво и, разбира се, не е могло да каже нищо свястно — с усмивка каза Фанарин, — но това все пак е повод. Но по-нататък: „В заключителните си думи, въпреки категоричното постановяване на т.1, чл.801 от Правилника за углавно съдопроизводство, председателят не е разяснил на съдебните заседатели от какви юридически елементи се образува понятието за виновност и не им е казал, че те имат право, признавайки за доказан факта на даването от Маслова отрова на Смелков, да не й вменяват това деяние във вина поради липсата у нея на умисъл за убийство и по този начин да я признаят за виновна не в углавно престъпление, а само в простъпка — непредпазливост, като последица от която, неочаквано за Маслова, се явява смъртта на търговеца.“ Ето това е главното.

— Но ние и сами можехме да разберем това. То е наша грешка.

— „И най-сетне, четвърто — продължаваше адвокатът, — отговорът на съдебните заседатели на въпроса на съда за виновността на Маслова е даден в такава форма, която съдържа в себе си явно противоречие. Маслова се обвинява в умишлено отравяне на Смелков с изключително користна цел, която е едничкият мотив за убийството, а заседателите в отговора си отхвърлят целта за грабеж и участието на Маслова в кражбата на ценностите, от което следва очевидно, че те са имали пред вид да отхвърлят умисъл у подсъдимата за убийство и само по недоразумение, предизвикано от непълнотата в заключителната реч на председателя, не са изразили това в отговора си по надлежния начин, а затова пък отговорът на заседателите е изисквал безусловното приложение на чл.816 и 808 от Правилника за углавно съдопроизводство, тоест разяснение на заседателите от страна на председателя на сторената от тях грешка и връщане за ново разглеждане и нов отговор на въпроса за виновността на подсъдимата“ — прочете Фанарин.

— Но защо председателят не направи това?

— Аз също бих искал да знам защо — каза със смях Фанарин.

— В такъв случай сигурно Сенатът ще поправи грешката?

— Зависи от това, кои безделници ще заседават там в дадения момент.

— Безделници?

— Безделници от дружеството за покровителство на инвалидите. Така. По-нататък пишем: „Такова решение не дава право на съда — продължаваше той бърже — да осъди Маслова углавно и прилагането към нея на т.3 от член 771 на Правилника за углавно съдопроизводство съставлява рязко и голямо нарушение на основните положения на нашия углавен процес. Въз основа на изложението имам чест да ходатайствувам и т.н. и т.н. за отменяване съгласно чл.чл.909, 910, 912, т.2 и 928 от Правилника за углавно съдопроизводство и т.н. и т.н. и за връщане на това дело в друго отделение на същия съд за ново разглеждане.“ И тъй, направихме всичко, което можеше да се направи. Но да ви кажа откровенно, малка е вероятността за успех. Впрочем всичко зависи от състава на отделението в Сената. Ако имате познати, направете постъпки.

— Познавам тоя-оня.

— И по-скоро, инак всички ще заминат да лекуват хемороидите си и тогава ще трябва да се чака цели три месеца... А пък в случай на несполука остава да се подаде жалба до височайшето име. Това също зависи от задкулиската работа. И в тоя случай съм готов да ви услужа, тоест не в задкулиската работа, а в написване на молбата.

— Благодаря ви, а хонорара, значи...

— Помощникът ми ще ви предаде преписаната на чисто жалба и ще ви каже.

— Искях да ви попитам още нещо: прокурорът ми даде пропуск за затвора за това лице, но в затвора ми казаха, че за свиждания въвн от определените дни и място трябвало още разрешение от губернатора. Трябва ли такова нещо?

— Мисля, че да. Но сега губернатора го няма, замества го вицегубернаторът. Но той е такъв тъп глупак, че с него едва ли ще можете да свършите нещо.

— Маслеников ли?

— Да.

— Познавам го — каза Нехлюдов и стана, за да си върви.

В тоя миг в стаята се втурна с бързи крачки малка, страшно грозна, чипоноса, костелива, жълта жена — жената на адвоката, която очевидно никак не се чувствуваше подтисната от грозотата си. Тя беше не само необикновено оригинално облечена — върху нея имаше нещо натруфено, — и кадифено, и копринено, и яркожълто, и зелено, — а и редките ѝ коси бяха накъдрени, и тя влетя в чакалнята победоносно, придружена от дълъг усмихващ се човек с пръстен цвят на лицето, в сюртук с копринени ревери и бяла връзка. Той беше писател. Нехлюдов го знаеше по лице.

— Анатол — каза тя, като отваряше вратата, — ела при мен. Семьон Иванович обеща да прочете свое стихотворение, а ти трябва да ни прочетеш за Гаршин, непременно.

Нехлюдов искаше да излезе, но жената на адвоката си пошепна нещо с мъжа си и веднага се обърна към него.

— Моля ви се, княже — аз ви познавам и смятам за излишно да ни представят един на друг, — посетете нашето литературно утро. Ще бъде много интересно. Анатол чете чудесно.

— Виждате ли колко разнообразни задължения имам — каза Анатол, разперил ръце, като се усмихваше и сочеше жена си, изразявайки с това невъзможността да се устои на такава прелестна особа.

С тъжно и строго лице и най-учтиво Нехлюдов благодари на жената на адвоката за честта да бъде поканен, но отказа поради невъзможност и излезе в чакалнята.

— Какъв преструванко — каза за него жената на адвоката, когато той излезе.

В чакалнята помощникът предаде на Нехлюдов готовата молба и на въпроса за хонорара отвърна, че Анатолий Петрович е определил хиляда рубли, като обясни при това, че собствено Анатолий Петрович не взимал такива дела, но правел това заради него.

— Кой трябва да подпише заявлението? — попита Нехлюдов.

— Може самата подсъдима, а ако е невъзможно — и Анатолий Петрович, като вземе от нея пълномощно.

— Не, аз ще ида да взема подписа ѝ — каза Нехлюдов, зарадван от случая да види Катюша преди определения ден.

XLVI

В определеното време в коридорите на затвора изсвириха свирките на надзирателите; железните катинари издрънчаха, вратите на коридорите и килиите се отвориха, зашляпаха боси крака и плъстенки, по коридорите минаха затворниците-нужникари, които изнасяха кофите с изпражненията, и изпълниха въздуха с отвратителна воня; затворниците и затворничките се измиха, облякоха и излязоха на коридорите за проверка, а след проверката отидоха за гореща вода за чая.

По време на чая из всички килии на затвора се говореше оживено за двамата затворници, които трябваше да бъдат наказани този ден с пръчки. Единият от тия затворници беше търговският служащ Василиев, грамотен млад човек, който беше убил любовницата си в припадък на ревност. Другарите му по килия го обичаха заради веселия му характер, заради щедростта му и заради твърдостта му в отношенията с началството. Той знаеше законите и държеше да се изпълняват. Затова началството не го обичаше. Преди три седмици надзирателят беше ударил един нужникар, задето залял новия му мундир с чорба. Василиев се бе застъпил за нужникаря, казвайки, че няма закон да се бият затворници. „Ще ти дам аз един закон!“ — казал надзирателят и изпсувал Василиев. Василиев отговорил със същото. Надзирателят искал да го удари, но Василиев му хванал ръцете, държал го така около три минути, обърнал го и го изблъскал от вратата. Надзирателят се оплакал и директорът заповядал да затворят Василиев в карцер.

Карцерите бяха редица тъмни килери, които се затваряха отвън с мандало. В тъмния, студен карцер нямаше нито легло, нито маса, нито стол, тъй че затвореният седеше или лежеше на мръсния под, дето през него и върху него скачаха плъхове, които в карцера бяха твърде много и бяха тъй дръзки, че в тъмното не можеше да си запазиш хляба. Те изяждаха хляба от ръцете на затворените и нападаха дори самите затворени, ако те престанеха да се движат. Василиев заяви, че няма да иде в карцера, тъй като не е виновен. Поведоха го насила. Той почна да

се дърпа и двама затворници му помогнаха да се изтръгне от надзирателите. Надзирателите се събраха, а между тях беше прочутият със силата си Петров. Затворниците бяха смазани от бой и натикани в карцера. На губернатора веднага беше донесено, че е станало нещо като бунт. Получи се писмо, с което се предписваше да се ударят на двамата главни виновници — на Василиев и на скитника Непомнещи — по тридесет пръчки.

Наказанието трябваше да се извърши в женската стая за свиждане.

Всичко това беше известно от вечерта на всички в затвора и из килиите се говореше оживено за предстоящото наказание.

Корабъллова, Хубавелка, Федося и Маслова седяха в своя ъгъл и целите зачервени и оживени, пийнали вече водка, каквато сега постоянно се намираше у Маслова и с която тя щедро гощаваше другарките си, бяха седнали да пият чай и говореха за същото.

— Мигар е буйствувал човекът — казваше Корабъллова за Василиев, като отхапваше с всичките си останали здрави зъби малки парченца захар. — Просто се е застъпил за другаря си. Защото сега не може да бият.

— Момчето било добро, казват — прибави гологлавата Федося с дългите коси, която беше седнала на един пън срещу нара, където беше чайникът.

— Да беше му казала за това, Михайловна — обърна се кантонерката към Маслова, като под „му“ разбираше Нехлюдов.

— Ще му кажа. Той зарад мен всичко ще направи — отвърна Маслова, като се усмихна и тръсна глава.

— Ама той кой знае кога ще дойде, а казват, че вече пратили да ги изведат — каза Федося. — Болки са това! — прибави тя, като въздъхна.

— Един път видях как биха в общинското управление един селянин. Свекър ми ме беше пратил при кмета, отидох аз, пък той, да видите... — започна кантонерката дълга история.

Разказът на кантонерката беше прекъснат от шум на гласове и стъпки в горния коридор.

Жените млъкнаха и се послушаха.

— Помъкнаха го, дяволите проклети! — каза Хубавелка. — Сега ще го пребият. Страшно му се канят надзирателите, защото хич не ги

бръсне.

Горе всичко утихна и кантонерката довърши своя разказ как тя тогава се изплашила в общинското управление, когато били мужика там, в бараката, и как щяла да ѝ изскочи цялата вътрешност. Хубавелка пък разказа как били Щеглов с камшици, а той не гъкнал дори. После Федося дигна чая и Корабълъова и кантонерката се заеха с шиене, а Маслова седна на нара и обгърна колене, измъчена от скука. Тя се готвеше да легне да спи, когато надзирателката я извика в канцеларията за среща с посетител.

— Безпременно му кажи за нас — говореше ѝ баба Меншова, докато Маслова оправяше забрадката си пред огледалото с полупрояден живак, — не сме ги ние запалили, а той сам, злодеецът, и работникът е видял — той няма да си почерня душата. Кажи му да извика Митрий. Митрий ще му изложи всичкото кат на длан. А то това на какво прилича — затвориха ни под ключ, без да сме имали хабер от нищо, а той царува, злодеецът, с чуждата жена и си седи в кръчмата.

— Не е право — потвърди Корабълъовица.

— Ще му кажа, непременно ще му кажа — отвърна Маслова. — Я да си пийна още веднъж за кураж — прибави тя, като смигна.

Корабълъовица ѝ наля половин чашка. Маслова я изпи, изтри устни и в най-весело настроение, като повтаряше: „За кураж“, поклащаше глава и се усмихваше, тръгна след надзирателката по коридора.

XLVII

Нехлюдов вече отдавна чакаше в преддверието.

Пристигнал в затвора, той позвъни на входната врата и подаде на дежурния надзирател разрешението от прокурора.

— Кой ви трябва?

— Искам да видя затворничката Маслова.

— Сега не може: директорът е зает.

— В канцеларията ли е? — попита Нехлюдов.

— Не, тук е, в стаята за свиждане — отвърна смутено, както се стори на Нехлюдов, надзирателят.

— Нима днес приемат?

— Не, по друга особена работа — каза той.

— Но как мога да го видя?

— Като излезе, ще му кажете. Почакайте.

В това време от страничната врата излезе един фелдфебел с бляскави галони и със сияещо лъснало лице, с пожълтели от тютюнев дим мустаци и се обърна строго към надзирателя:

— Защо сте пуснали тук външни хора?... В канцеларията...

— Казаха ми, че директорът е тук — каза Нехлюдов, учуден от безпокойството, което се чувствуваше у фелдфебела.

В това време вътрешната врата се отвори и излезе потният, разгорещен Петров.

— Ще ме помни — обърна се той към фелдфебела.

Фелдфебелът посочи с очи към Нехлюдов и Петров млъкна, намръщи се и мина през задната врата.

„Кой ще го помни? Защо всички са тъй смутени? Защо фелдфебелът му направи някакъв знак?“ — мислеше Нехлюдов.

— Не може тук да се чака, заповядайте в канцеларията — отново се обърна фелдфебелът към Нехлюдов и Нехлюдов вече се готвеше да излезе, когато от задната врата се показва директорът, още по-смутен от подчинените си. Той въздишаше непрестанно. Съзрял Нехлюдов, той се обърна към надзирателя.

— Федотов, Маслова от пета женска в канцеларията — каза той.
— Заповядайте — обърна се той към Нехлюдов.

Те минаха по една стръмна стълба в малка стаичка с един прозорец, писмена маса и няколко стола. Директорът седна.

— Тежки, тежки задължения — каза той на Нехлюдов и извади дебела цигара.

— Уморен сте, изглежда — каза Нехлюдов.

— Уморен изобщо от службата — много тежки задължения. Искаш да облекчиш някому съдбата, а излиза по-лошо; само едно мисля — как да се махна; тежки, тежки задължения.

Нехлюдов не знаеше в какво специално се състои тежестта за директора, но виждаше днес у него някакво особено — тъжно и безнадеждно — настроение, което будеше жалост.

— Да, сигурно са много тежки — каза той. — Но защо изпълнявате тази длъжност?

— Нямам средства, семейство...

— Но щом ви тежи...

— И все пак ще ви кажа, че според силите си принасям полза, все пак смекчавам, което мога. Друг на мое място съвсем не би постъпвал така. Че лесно ли е това; две хиляди души и повече, и то какви! Трябва да знаеш как да се държиш. И те са хора, жалиш ги. А и да ги отпускат, не бива.

Директорът почна да разказва за един скорошен случай на сбиване между затворници, завършил с убийство.

Разказът му бе прекъснат от влизането на Маслова, която вървеше подир надзирателя.

Нехлюдов я видя на вратата, когато тя още не беше видяла директора. Лицето ѝ беше червено. Тя вървеше смело след надзирателя и непрестанно се усмихваше, като клатеше глава. Като видя директора, погледна го с изплашено лице, но веднага се съвзе и дръзко и весело се обърна към Нехлюдов.

— Здравейте — каза тя напевно и усмихнато и силно, не като миналия път, му разтърси ръката.

— Донесох ви молбата за подпис — каза Нехлюдов, малко учуден от дръзкия вид, с който тя го посрещна днес. — Адвокатът написа молбата, трябва да се подпише и ще я пратим в Петербург.

— Защо не, мога да подпиша. Всичко може — каза тя, като примижаваше с едното око и се усмихваше.

Нехлюдов извади от джоба си сгънатия лист и се приближи до масата.

— Може ли да подпише тук? — попита Нехлюдов директора.

— Ела тук, седни, — каза директорът, — ето ти и перо. Грамотна ли си?

— Някога знаех — каза тя и като се усмихваше, оправи полата и ръкава на блузата си и седна до масата, взе неловко перото с малката си енергична ръка, засмя се и се обърна и погледна Нехлюдов.

Той ѝ посочи къде и какво да напише.

Като потапяше грижливо и изтърсваше перото, тя написа името си.

— Само това ли? — попита тя, като гледаше ту Нехлюдов, ту директора и слагаше перото ту на мастилницата, ту върху хартията.

— Искам да ви кажа още нещо — каза Нехлюдов, взел перото от ръката ѝ.

— Защо не, кажете — продума тя и изведнъж, като че се замисли за нещо или ѝ се приспа — стана сериозна.

Директорът стана и излезе и Нехлюдов остана с нея насаме.

XLVIII

Надзирателят, който доведе Маслова, бе седнал на перваза на прозореца, по-далеч от масата. За Нехлюдов настъпи решителният миг. Той се упрекваше постоянно, че при онова първо свиждане не ѝ бе казал най-важното, именно, че има намерение да се ожени за нея, и сега твърдо бе решил да ѝ каже това. Тя седеше от едната страна на масата. Нехлюдов седна срещу нея от другата. В стаята беше светло и Нехлюдов за пръв път видя лицето ѝ ясно, от близко разстояние: бръчиците около очите и устните и подпухналостта на очите. И му стана още по-жално за нея от преди.

Като се облакът на масата така, че да не го чува надзирателят — еврейски тип човек, с побеляващи бакембарди, който седеше до прозореца, а само тя, той каза:

— Ако тази молба не успее, ще подадем просба до височайшата особа. Ще направим всичко, каквото можем.

— Абе ако по-рано адвокатът беше добър... — прекъсна го тя. — А то моят защитник беше съвсем аджамия. Говореше ми само комплименти — каза тя и се засмя. — Ако знаеха тогава, че съм ви позната, друго щеше да бъде. А то какво? Всички мислят — крадла.

„Колко е странна днес“ — помисли Нехлюдов и тъкмо искаше да каже мисълта си, тя пак заприказва.

— А аз ето какво. Има при нас една бабичка, тъй че всички, знаете, дори се чудят. Една такава чудесна бабичка, а лежи за нищо — и тя, и синът ѝ; и всички знаят, че не са виновни, а ги обвинили в палеж и сега лежат. Тя дочула, знаете, че съм позната с вас — каза Маслова, като извиваше глава ѝ го поглеждаше, — и казва: „Кажми му, нека, казва, извикат сина ми, той ще му разправи всичко.“ Казват се Меншови. Е, как, ще направите ли нещо? Такава една, знаете, чудесна бабичка, веднага си личи, че напразно лежи. Вие се погрижете, миличък — каза тя, като го поглеждаше, навеждаше очи и се усмихваше.

— Добре, ще се погрижа, ще науча — каза Нехлюдов, все почувуден от нейната, безцеремонност. — Но аз искам да поговоря с вас

по мой въпрос. Помните ли какво ви говорих миналия път? — каза той.

— Вие много говорихте. Какво говорихте миналия път? — каза тя, без да престава да се усмихва и да обръща глава ту на една, ту на друга страна.

— Казах, че съм дошъл да ви моля да ми простите — каза той.

— Вие пък, да ми простите, та да ми простите, каква полза... Вие по-добре...

— Че искам да залича вината си — продължаваше Нехлюдов, — и да я залича не с думи, а с дела. Реших да се ожения за вас...

По лицето ѝ изведнъж се изписа уплаха. Разногледите ѝ очи се спряха върху него, без да е ясно гледат ли го, или не.

— Това пък защо трябва? — като се намръщи злъчно, каза тя.

— Чувствувам, че съм длъжен пред бога да направя това.

— Какъв бог ви е патил! Все говорите, което не трябва. Бог? Какъв бог? Да бяхте си спомнили за бога... тогава — каза тя и млъкна с отворени уста.

Едва сега Нехлюдов почувствува силна миризма на алкохол от устата ѝ и разбра причината за възбудата ѝ.

— Успокойте се — каза той.

— Няма какво да се успокоявам. Мислиш, че съм пияна ли? Може да съм пияна, но знам какво говоря! — изведнъж бързо заговори тя и цялата почервения. — Аз съм каторжница, к... а вие сте господин, княз и няма какво да се цапаш с мене. Върви си при своите княгини, а моята цена е десет рубли.

— Колкото жестоко и да говориш, не можеш да изкажеш това, което чувствувам — цял разтреперан, тихо каза Нехлюдов, — не можеш да си представиш до каква степен чувствувам своята вина пред тебе!...

— Чувствувам вина... — злобно повтори думите му тя. — Тогава не я чувствуваше, а ми пъкна сто рубли. Санким, ето цената ти...

— Знам, знам, но какво да се прави сега? — каза Нехлюдов. — Сега съм решил да не те оставям — повтори той — и каквото казах, ще го сторя.

— А аз казвам, че няма да го сториш! — изрече тя и високо се засмя.

— Катюша! — започна той, като докосна ръката ѝ.

— Остави ме. Аз съм каторжница, а ти си княз и нямаш работа тук — извика тя, цялата преобразена от гняв, като дръпна ръката си от неговата. — Ти искаш да се спасиш чрез мене — продължаваше тя, като бързаше да изкаже всичко, което се надигна в душата ѝ. — В този живот се наслаждаваше с мен, на оня свят пак с мен искаш да се спасиш! Противен си ми, и ти, и очилата ти, и цялата ти тлъста, мръсна муцуна. Махай се, махай се! — завика тя, като скочи на крака с енергично движение.

Надзирателят се приближи.

— Какво дигаш скандал? Може ли тъй...

— Моля ви се, оставете — каза Нехлюдов.

— Да не се забравя — каза надзирателят.

— Не, моля ви се, почакайте — каза Нехлюдов.

Надзирателят отново се отдалечи към прозореца.

Маслова пак седна, навела очи и здраво стиснала преплетените пръсти на малките си ръце.

Нехлюдов стоеше над нея, без да знае какво да прави.

— Ти не ми вярваш — каза той.

— Че искате да се ожените за мен — това няма да го бъде никога. По-скоро ще се обеся! Това ви казвам.

— И все пак аз ще ти служа.

— Е, то си е ваша работа. Само че аз нищо не искам от вас. Истина ви казвам — каза тя. — И защо ли не умрях тогава! — прибави тя и заплака с жалостен плач.

Нехлюдов не можеше да говори, сълзите ѝ го заразиха.

Тя дигна очи, погледна го, учуди се сякаш и почна да изтрива със забрадката си потеклите по бузите ѝ сълзи.

Сега надзирателят пак пристъпи към тях и напомни, че е време да се разделят. Маслова стана.

— Днес вие сте възбудена. Ако ми разрешат, ще дойда утре. А вие помислете — каза Нехлюдов.

Тя не отговори нищо и без да го погледне, излезе подир надзирателя.

— Е, момиче, сега ще си поживееш — казваше Корабльова на Маслова, когато тя се върна в килията. — Вижда се, здравата е лапнал;

не зяпай, използвай, докато идва. Той ще те освободи. Богатите всичко могат.

— Така си е — с напевен глас говореше коренячката. — За бедняка и нощта не стига да се ожени, богатият, щом помисли, решава — всичко става, както е поискал. Нашият, миличка, е толкоз почтен, щом е казал...

— Е, как, каза ли за моята работа? — попита бабичката.

Но Маслова не отговаряше на другарките си, а легна на нара и лежа така до вечерта, вперила в ъгъла разногледите си очи. В нея ставаше нещо мъчително. Това, което ѝ бе казал Нехлюдов, я връщаше в оня свят, в който беше страдала и който напусна, без да разбере и след като го намрази. Сега тя бе изгубила оная забрава, в която живееше, а да живее с ясното съзнание за това, което е било — беше много мъчително. Вечерта тя пак купи вино и се напи заедно с другарките си.

XLIX

„Да, гледай ти работа, гледай ти“ — мислеше Нехлюдов на излизане от затвора, едва сега напълно разбрал цялата си вина. Ако не беше опитал да заглади, да изкупи постъпката си, той никога не би почувствувал всичката ѝ престъпност; нещо повече — и тя не би почувствувала всичкото зло, което ѝ беше сторил. Едва сега всичко това излезе наяве с всичкия си ужас. Едва сега той видя какво беше направил с душата на тази жена и тя видя и разбра какво беше направено с нея. По-рано Нехлюдов си играеше с чувството да се люби сам на себе си, на разкаянието си; сега му беше просто страшно. Той чувствуваше, че сега не може да я захвърли, а между това не можеше да си представи какво ще излезе от отношението му към нея.

Вече на входа до Нехлюдов се приближи надзирателят с кръстовете и медалите и с неприятно, угодническо лице тайнствено му подаде бележка.

— Ето за ваше сиятелство бележка от една особа... — каза той, като подаваше плика на Нехлюдов.

— Каква особа?

— Ще прочетете, ще видите. Затворничка, политическа. Аз служа при тях. Та тя ме помоли. И макар да не е позволено, но нали е човещина... — неестествено каза надзирателят.

Нехлюдов беше учуден как тъй надзирател, поставен при политическите, ще предава бележка, и то в самия затвор, почти пред очите на всички; тогава той още не знаеше, че това бе и надзирател и шпионин — но взе бележката и като излезе от затвора, я прочете. В бележката беше написано с молив, с енергичен почерк, без редове, следното:

„Научих, че посещавате затвора от интерес към една углавна личност и бих искала да ви видя. Искайте свиждане с мен. Ще ви разрешат, а аз ще ви предам много важни новини и за вашето протеже, и за нашата група. Благодарна вам Вера Богодуховска.“

Вера Богодуховска някога беше учителка в глухата Новгородска губерния, където Нехлюдов беше ходил с другари на лов за мечки. Тази учителка бе се обърнала към Нехлюдов с молба да ѝ даде пари, за да отиде на курсове. Нехлюдов ѝ беше дал тези пари и бе я забравил. Сега излизаше, че тази госпожа е политическа престъпница, лежеше в затвора, където навярно е узнала историята му, и сега му предлагаше услугите си. Колко леко и просто беше всичко тогава, колко тежко и сложно е всичко сега! Нехлюдов си спомни живо и радостно онова време и запознаването си с Богодуховска. Беше пред заговезни, в дълбоката провинция, на около шестдесет версти от железопътната линия. Ловът излезе добър, убиха две мечки и след обяда се готвеха да си тръгват, когато влезе стопанина на къщата, в която бяха отседнали, и каза, че е дошла дъщерята на дякона и иска да говори с княз Нехлюдов.

— Хубавичка ли е? — беше попитал някой.

— Стига де — каза Нехлюдов и лицето му доби сериозен вид, той стана от масата, избърса устни и учуден какво е дотрябвал на дяконовата щерка, мина в стаята на домакина.

В стаята завари момиче с плъстена шапка и с кожухче, жилесто, със сухо, некрасиво лице, хубави бяха само очите, с високи вежди над тях.

— Ето, Вера Ефремовна, поговори с него — каза старицата домакиня, — той е князът. А аз ще изляза.

— С какво мога да ви услужа? — каза Нехлюдов.

— Аз... аз... Виждате ли, вие сте богат, вие пръскате пари за дреболии, за лов, знам — започна момичето, силно сконфузено, — а аз искам само едно: искам да бъда полезна на хората, а нищо не мога, защото нищо не знам.

Очите ѝ бяха честни, добри и целият израз на решимост и плахост беше тъй трогателен, че Нехлюдов, както ставаше с него, изведнъж се постави на нейно място, разбра я и я съжали.

— Но какво мога да направя аз?

— Аз съм учителка, но ми се иска да отида на курсове, а не ме пускат. Не че не ме пускат, пускат ме, но трябва средства. Дайте ми вие, аз ще свърша курсовете и ще ви ги върна. Мисля си: богати хора са, бият мечки, поят селяните — всичко това е лошо. Защо да не направят едно добро. На мен ми трябва само осемдесет рубли. Ако не щете, мене ми е все едно — сърдито каза тя.

— Напротив, много ви благодаря, че ми давате случай... Ей сега ще ви ги донеса — каза Нехлюдов.

Той излезе в пруста и тук намери другаря си, който подслушваше разговора им. Без да обръща внимание на шегите на другарите си, той извади от чантата си парите и ѝ ги занесе.

— Моля, моля, не ми благодарете. Аз трябва да ви благодаря.

Нехлюдов с удоволствие си спомни сега всичко това; с удоволствие си спомни как той едва не бе се скарал с офицера, който искаше да направи от това лоша шега, как друг другар го подкрепи и как поради това се сближи още повече с него и как беше щастлив и весел през целия лов, и как му беше хубаво, когато се връщаха през нощта обратно на железопътната станция. Върволицата от шейни се движеше на двойки и една след друга, в тръс и без шум по тесния път, през гори, понякога високи, понякога ниски, с елички, целите отрупани със снежни питки. В тъмнината блясваше червено пламъче, някой запущваше ароматна цигара. Осип, водачът, притичва от шейна до шейна, до колене в сняг, и притъкмява туй-онуй, като разказва за северните елени, които сега газят в дълбоките снегове и гризат кората на трепетликите, и за мечките, които лежат сега в дълбоките си дупки и сумтят през пролуките с топлия си дъх.

Нехлюдов си спомни всичко това и най-вече щастливото чувство от съзнанието за своето здраве, сила и безгрижие. Гърдите издигат полушубката, дишат студения въздух, върху лицето се сипе сняг от докосваните с дъгите клончета, тялото е топло, лицето е свежо, а в душата — нито грижи, нито укори, нито страхове, нито желаня. Колко хубаво беше! А сега! Боже мой, колко мъчително и тежко беше всичко това!...

Очевидно Вера Ефремовна беше революционерка и сега лежеше в затвора заради революционната си дейност. Трябваше да я види особено заради това, че тя обещавахе да го посъветва как да подобри положение го на Маслова.

L

Като се събуди на другия ден сутринта, Нехлюдов си спомни всичко онова, което беше станало, и му стана страшно.

Но въпреки този страх той реши сега по-твърдо от всякога, че ще продължи започнатата работа.

С това чувство на съзнание за своя дълг той излезе от къщи и се запъти към Маслеников — да го помоли за разрешително за посещения в затвора освен при Маслова още и при оная бабичка Меншова със сина ѝ, за която го помоли Маслова. Освен това искаше да помоли за свиждане с Богодуховска, която можеше да бъде полезна на Маслова.

Нехлюдов познаваше Маслеников отдавна, още от полка. Маслеников беше тогава ковчезник на полка. Беше най-добродушният, най-изпълнителният офицер, който не знаеше и не искаше да знае нищо друго на тоя свят освен полка и царската фамилия. Сега Нехлюдов го виждаше администратор, заменил полка с губернията и с губернаторската канцелария. Той беше женен за богата и припряна жена, която го беше накарала да мине от военна на гражданска служба.

Тя му се смееше и го галеше като свое домашно животно. Миналата зима Нехлюдов беше ходил веднъж у тях, но тази съпружеска двойка му се стори тъй безинтересна, че той вече не отиде у тях.

Маслеников цял просия, като видя Нехлюдов. Той имаше все същото тлъсто и червено лице, същото грамадно тяло и същите като през военната служба хубави дрехи. На времето беше винаги в чист, легнал добре на раменете и гърдите му мундир или тужурка по последна мода; сега носеше ушит по последна мода цивилен костюм, който също тъй бе прилепнал на ситото му тяло и подчертаваше широките му гърди. Беше във вицмундир. Въпреки разликата в годините (Маслеников беше под четиридесет), те бяха на „ти“.

— Е, благодаря ти, че дойде. Да идем при жена ми. Тъкмо имам десетина свободни минути преди заседанието. Нали началството

замина. Аз управлявам губернията — каза той с удоволствие, което не можеше да скрие.

— Идвам при теб по работа.

— Какво има? — попита изведнъж Маслеников с изплашен и малко строг тон, някак настръхнал.

— В затвора лежи една личност, която много ме интересува (при думата „затвор“ лицето на Маслеников стана още по-строго), и бих искал да се виждам с нея не в общата стая, а в канцеларията, и не само в определените дни, но и по-често. Казаха ми, че това зависело от тебе.

— Разбира се, *mon cher*^[1], готов съм да направя всичко за теб — каза Маслеников, като докосна с двете си ръце коленете му, сякаш за да смекчи своето величие, — това може, но, видиш ли, аз съм халиф само от ден до пладне.

— Значи, можеш да ми дадеш писмо, за да се виждам с нея?

— Жена ли е?

— Да.

— А за какво лежи?

— За отравяне. Но тя бе неправилно осъдена.

— Да, ето ти тебе справедлив съд, *ils n'en font point d'autres*^[2] — кой знае защо, каза той на френски. — Знам, че не си съгласен с мен, но какво да се прави, *c'est mon opinion bien arrêtée*^[3] — прибави той, като изказваше мнение, което беше чел цяла година под различни форми в един ретрограден, консервативен вестник. — Знам, че си либерал.

— Не знам дали съм либерал или нещо друго — с усмивка каза Нехлюдов, винаги учуден, че всички го причисляват към някаква партия и го наричат либерал само защото казваше, че когато съдим човека, трябва най-напред да го изслушаме, че пред съда всички хора са равни, че не бива хората да се измъчват или бият, а особено ония, които не са осъдени. — Не знам дали съм либерал, или не, знам само, че днешните съдилища, колкото лоши и да са, все пак са по-добри от предишните.

— А кого си взел за адвокат?

— Обърнах се към Фанарин.

— Ах, Фанарин! — каза Маслеников, като се намръщи и си спомни как миналата година тоя Фанарин го разпитва в съда като

свидетел и най-учтиво го подиграваше цял половин час. — Не бих те съветвал да имаш работа с него. Фанарин — est un homme taré^[4].

— И още една молба към теб — без да му отговори, каза Нехлюдов. — Много отдавна познавах една девойка — учителка. Тя е много жалко същество и сега също е в затвора, та искала да се види с мен. Може ли да ми дадеш пропуск и за нея?

Маслеников сведе малко глава настрани и се замисли.

— Политическа ли е?

— Да, тъй ми казаха.

— Видиш ли, свиждания с политически се разрешават само на роднини, но аз ще ти дам общо разрешение. Je sais que vous n'abuserez pas...^[5] Как го казват твоето protégée?... Богодуховска? Elle est jolie?^[6]

— Hideuse.^[7]

Маслеников поклати неодобрително глава, пристъпи към масата и написа решително на официална бланка: „Приносителят на настоящото, княз Дмитрий Иванович Нехлюдов, има право на свиждане в канцеларията със задържаната в затвора еснафка Маслова, както и с фелдшерката Богодуховска“ — прибави той и се подписа със замах.

— Ще видиш какъв ред има там. А да се пази ред там, е много трудно, защото е препълнено, особено с приходящи; но все пак аз гледам строго и обичам тази работа. Ще видиш, че там им е много добре и те са доволни. Трябва само човек да умее да се държи с тях. Ето онзи ден имах една неприятност — неподчинение. Друг би взел това за бунт и би направил мнозина нещастни. А у нас всичко мина благополучно. От една страна, са нужни грижи, а от друга — твърда ръка — каза той, като стисна подаващия се през бялата корава ръкавела на ризата му със златно копче бял пухкав юмрук с тюркоазен пръстен, — грижи и твърда ръка.

— Виж, това аз не знам — каза Нехлюдов, — бях там два пъти и ми беше ужасно тежко.

— Знаеш ли какво? Ти трябва да се срещнеш с графиня Пасек — продължаваше разбъбралият се Маслеников, — тя цяла се е отдала на това дело. Elle fait beaucoup de bien.^[8] Благодарение на нея може би и аз, ще кажа без лъжлива скромност, успях да променя всичко и да го променя така, че вече ги няма ония ужаси, които имаше по-рано, и на тях там просто им е много добре. Ще видиш сам. Колкото до Фанарин,

не го познавам лично, пък и поради моето обществено положение пътищата ни не се срещат, но той положително е лош човек, при това си позволява да говори в съда такива неща, такива неща...

— Е, благодаря ти — каза Нехлюдов, като взе писмото, и без да го доизслуша, прости се с бившия си другар.

— Ама няма ли да се отбиеш при жена ми?

— Не, извини ме, сега нямам време.

— Как тъй, тя няма да ми прости — говореше Маслеников, като изпращаше бившия си другар до първата площадка на стълбата, както изпращаше хора не от първостепенно значение, а от второстепенно, към които той причисляваше и Нехлюдов. — Не, моля ти се, отбий се поне за минутка.

Но Нехлюдов твърдо отказа и докато лакеят и портиерът тичаха към Нехлюдов с палтото и бастуна му и отваряха вратата, пред която стоеше стражар, той заяви, че сега му е съвсем невъзможно.

— Е, тогава в четвъртък, моля ти се. Тогава е приемният ѝ ден. Ще ѝ кажа! — извика му Маслеников от стълбата.

[1] Драги мой (фр.). ↑

[2] Те друго не могат да направят (фр.). ↑

[3] Това е моето съвсем категорично убеждение (фр.). ↑

[4] Не е безупречен човек (фр.). ↑

[5] Знам, че няма да злоупотребиш (фр.). ↑

[6] Хубава ли е? (фр.). ↑

[7] Отвратителна (фр.). ↑

[8] Тя прави много добрини (фр.). ↑

LI

Същия ден право от Маслеников Нехлюдов отиде в затвора и се запъти към познатата му вече квартира на директора. Пак се чуваха както първия път същите звуци на лошо пиано, но сега не се свиреше рапсодията, а етюд от Клементи, също необикновено силно, отчетливо и бързо. Слугинята с превързаното око, която отвори, каза, че капитанът е в къщи и въведе Нехлюдов в малка гостна с канапе, маса и запалена голяма лампа с розов, изгорен от едната страна книжен абажур, поставена на плетена вълнена покривчица. Излезе директорът с измъчено, тъжно лице.

— Моите почитания, какво обичате? — каза той, като закопчаваше средното копче на мундира си.

— Бях при вицегубернатора, ето ви разрешението — каза Нехлюдов, като му подаваше писмото. — Бих искал да видя Маслова.

— Маркова? — попита директорът, недочул от музиката.

— Маслова.

— А, да! А, да!

Директорът стана и пристъпи към вратата, откъдето се чуваха руладите на Клементи.

— Маруся, поне за малко спри — каза той с глас, от който се чувствуваше, че тази музика е тежък кръст в живота му, — нищо не се чува.

Пианото млъкна, чуха се недоволни стъпки и някой надзърна през вратата.

Почувствувал сякаш облекчение от това прекъсване на музиката, директорът запуши дебела цигара с мек тютюн и предложи и на Нехлюдов. Нехлюдов отказа.

— И тъй, бих искал да видя Маслова.

— Днес е неудобно да се видите с Маслова — каза директорът.

— Защо?

— Ами тъй, вие сам сте виновен — с лека усмивка каза директорът. — Княже, не й давайте направо пари. Ако искате, оставяйте ги при мен. Всички ще бъдат запазени. А то вчера сигурно

сте ѝ дали пари, тя купила алкохол — това зло просто не може да се изкорени — и днес се напила тъй, че дори почнала да буйствува.

— Нима?

— Ами да, дори трябваше да прибегна до строгост — преместих я в друга килия. Иначе тя е мирна и тиха жена, но пари, моля ви се, не ѝ давайте. Те са такава пасмина...

Нехлюдов си спомни живо вчерашната случка и пак му стана страшно.

— А мога ли да видя политическата Богодуховска? — попита Нехлюдов, като помълча.

— Защо не, може — каза директорът. — Ти пък какво искаш? — обърна се той към едно пет-шестгодишно момиченце, което, без да сменя очи от Нехлюдов, вървеше с обърната назад глава към баща си. — Ето на, ще паднеш — каза директорът и се усмихна, когато момиченцето, без да гледа пред себе си, се спъна в килимчето и изтича към баща си.

— Щом може, бих отишъл.

— Как не, може — каза директорът и като прегърна момиченцето, което все тъй продължаваше да гледа към Нехлюдов, стана, отстрани го нежно и излезе в коридора.

Директорът не беше успял още да облече подаденото му от превързаното момиче палто и да излезе навън, когато отчетливите рулади на Клементи отново зашуртяха.

— Беше в консерваторията, но там не всичко е в ред. А има голяма дарба — каза директорът, като слизаше по стълбата. — Искане да излезе със самостоятелен концерт.

Директорът и Нехлюдов приближиха затвора. Вратичката се отвори моментално при приближаването на директора. Надзирателите, вдигнали ръце към козирките си, го изпращаха с очи. В коридора ги срещнаха четирима души с полуизбръснати глави, които носеха чебъри с нещо, но се свиха, като видяха директора. Един от тях се сви особено много и смръщи мрачно вежди над святкащите черни очи.

— Разбира се, талантът трябва да се усъвършенства, не бива да се убива, но в такава малка квартира, знаете, е трудно — продължаваше директорът разговора, без да обръща никакво внимание на тия затворници, и като влачеше уморено крака, влезе, придружен от Нехлюдов, в общата зала.

— Кого искяхте да видите? — попита директорът.

— Богодуховска.

— Тя е от кулата. Ще трябва да почакате — обърна се той към Нехлюдов.

— А не мога ли през това време да видя затворниците Меншови — майка и син, обвинени в палеж?

— Те са от двадесет и първа килия. Защо не, може да се извикат.

— А не мога ли да видя Меншов в килията му?

— Но тук, в общата, е по-спокойно.

— Не, това ми е интересно.

— Намерили сте какво да ви е интересно.

В това време от страничната врата излезе елегантен офицер — неговият помощник.

— Отведете княза в килията при Меншов. Килия двадесет и първа — каза директорът на помощника, — а после в канцеларията. А аз ще извикам... как я казваха?

— Вера Богодуховска — каза Нехлюдов.

Помощник-директорът беше рус, млад офицер, с напомадени мустаци, който пръскаше около себе си миризма на цветен одеколон.

— Заповядайте — обърна се той с приятна усмивка към Нехлюдов. — Интересувате се от нашето заведение ли?

— Да, и се интересувам от този човек, който, както ми казаха, бил попаднал съвсем невинен тук.

Помощник-директорът вдигна рамене.

— Да, случва се — спокойно каза той, като пропускаше учтиво госта пред себе си в широкия вонящ коридор. — Случва се, но те и много лъжат. Заповядайте.

Вратите на килиите бяха отворени и неколцина затворници стояха в коридора. Като кимаше едва видимо на надзирателите и поглеждаше накриво затворниците, които или влизаха в килиите си, притискайки се до стените, или заставаха мирно пред вратите, изпрацайки с поглед началството по войнишки — помощник-директорът прекара Нехлюдов през един коридор и го поведе към друг коридор наляво, затворен с желязна врата.

Този коридор беше по-тесен, по-тъмен и още по-вонящ от първия. От двете страни на коридора имаше врати, заключени с катанци. На вратите имаше дупчици, тъй наречените „шпионки“, около

два сантиметра в диаметър. В коридора нямаше никого освен едно старче-надзирател с тъжно, сбръчкано лице.

— В коя килия е Меншов? — попита помощник-директорът надзирателя.

— Осмата вляво.

ЛП

— Мога ли да погледна? — попита Нехлюдов.

— Моля, заповядайте — с приятна усмивка каза помощник-директорът и почна да разпитва нещо надзирателя.

Нехлюдов надзърна в един процеп — вътре ходеше бързо назад-напред висок млад човек по долни дрехи, с мъничка черна брадичка; дочул шум пред вратата, той погледна, намръщи се и продължи да ходи.

Нехлюдов погледна в друго отворстие: окоето му срещна друго уплашено голямо око, което гледаше в дупчицата; той бърже се отстрани. Надзърнал в трето отворстие, той видя на кревата заспал съвсем дребен на ръст, свит човек, закрил глава с халата си. В четвъртата килия седеше блед човек с широко лице, отпуснал ниско глава и облакътен на коленете си. Дочул стъпки, човекът дигна глава и погледна. В цялото му лице, особено в големите очи, се четеше безнадеждна скръб. Той очевидно не се интересуваше да знае кой гледа в килията му. Който и да гледаше, той очевидно не очакваше от никого нищо добро. На Нехлюдов му стана страшно; той престана да надзърта и се приближи към двадесет и първа килия — на Меншов. Надзирателят отключи катанеца и отвори вратата. Млад мускулист човек с дълга шия, с добри кръгли очи и малка брадичка стоеше до нара и гледаше с изплашени очи влизащите, като обличаше набързо халата си. Особено поразиха Нехлюдов добрите кръгли очи, които шареха въпросително и уплашено от него към надзирателя, после към помощник-директора и обратно.

— Господинът иска да те разпита за твоето дело.

— Покорно благодарим.

— Да, говориха ми за вашето дело — каза Нехлюдов, като мина навътре в килията и се спря пред мръсния прозорец с решетка — и бих искал да чуя за него от вас самия.

Меншов също пристъпи към прозореца и веднага почна да разказва, като отначало поглеждаше плахо към помощник-директора, а после все по-смело и по-смело, а когато помощник-директорът излезе

от килията в коридора, той стана съвсем смел. Този разказ по език и маниери беше разказ на прост, добър селски момък и за Нехлюдов беше някак странно да слуша този разказ от устата на този арестант в позорна дреха, хвърлен в затвора. Нехлюдов слушаше и в същото време оглеждаше и niskия нар със сламеник, и прозореца с дебела желязна решетка, и мръсните, овлажнели, изцапани стени, и жалкото лице и фигура на нещастния осакатен селянин в плъстени обувки и халат и му ставаше все по-тъжно и по-тъжно; не му се искаше да вярва, че може да е истина това, което разказваше този добродушен човек — тъй ужасно беше да се помисли, че хората могат да хванат човека за нищо, само за това, че те са го обидили, да го облекат в затворнически дрехи и да го затворят в това ужасно място. А между това още по-ужасно беше да се мисли, че този правдив разказ на този човек с добродушно лице би могъл да бъде измама или измислица. Разказът беше следният: един кръчмар му отнел жената скоро след женитбата. Той търсил правото си навсякъде. Кръчмарят винаги подкупвал началството и го оправдавали. Веднъж отвел жена си насила, но на другия ден тя избягала. Тогава той отишъл да иска жена си. Кръчмарят казал, че жена му я няма (а той я бил видял, като влизал) и му заповядал да се маха. Той не излязъл. Кръчмарят и работникът му го пребили от бой, а на другия ден дворът на кръчмаря бил подпален. Обвинили него и майка му, но той нямал нищо общо с това, тогава бил у своя кум.

— И наистина не си подпалил?

— И на ум не ми е идвало, господарю. А той, злодеецът неден, сигурно сам го е запалил. Казваха, че тъкмо го бил застраховал. А за мен и за майка ми донесе, че сме го били и заплашвали. Вярно си е, тоя път го изпсувах, не изтърпя сърцето ми. Но за палене, не съм палил. И не съм и бил там, когато е избухнал пожарът. А той нарочно ни извика в тоя ден, когато бяхме с мама. Сам го е запалил зарад застраховката, а нас набеждава.

— Наистина ли!

— Истина, бог ми е свидетел, господарю. Ти баща, ти майка! — Той искаше да се поклони доземи, но Нехлюдов го спря. — Помогнете, загивам невинен — продължаваше той. И изведнъж бузите му заиграха, той заплака и като засука ръкава на халата си, почна да изтрива очи с ръкава на мръсната си риза.

— Свършихте ли? — попита помощник-директорът.

— Да, не се отчайвайте, ще направим каквото е възможно — каза Нехлюдов и излезе. Меншов стоеше на вратата, тъй че надзирателят го блъсна с нея, когато я затваряше. Докато надзирателят заключваше катанеца, Меншов гледаше през дупката на вратата.

ЛІІІ

Вървейки по широкия коридор (беше време за обяд и килиите стояха отворени) между облечените в светложълти халати, с къси, широки панталони и плъстени обувки хора, които жадно го гледаха, Нехлюдов изпитваше странни чувства — и жалост към тия затворени хора, и ужас и недоумение по отношение на ония, които ги държаха тук, и, кой знае защо — срам за самия себе си, за това, че спокойно разглежда всичко това.

В един от коридорите някой изтича, шляпайки с плъстените си обувки, към вратата на една килия и оттам наизлязоха хора и застанаха на пътя на Нехлюдов, като му се кланяха.

— Дайте заповед, ваше благородие... не знам как да ви назова, да разрешат някак си и нашата работа.

— Аз не съм началник, нищо не знам.

— Все едно, кажете някому, на началството ли, другиму ли — каза негодуващ глас. — Не сме виновни за нищо, а втори месец страдаме.

— Как? Защо? — попита Нехлюдов.

— Ами на, затвориха ни. Седим втори месец и сами не знаем защо.

— Вярно е, има такъв случай — каза помощник-директорът. — Тия хора са задържани без документи и трябваше да се изпратят в тяхната губерния, но там изгорял затворът и губернското управление се отнесе с молба до нас да не ги изпращаме. Всички от другите губернии разпратихме, а тия ги държим.

— Но как така, само за това ли? — попита Нехлюдов, като се спря на вратата.

Тълпа от около четиридесет човека, всички в арестантски халати, окръжи Нехлюдов и помощник-директора. Заговориха изведнъж няколко гласа. Помощник-директорът ги спря.

— Един да говори.

От групата се отдели петдесетгодишен висок благообразен селянин. Той обясни на Нехлюдов, че всички са заточени и затворени,

защото нямали паспорти. Собствено имали паспорти, но били просрочени с по една-две седмици. Всяка година се случвало да се просрочат паспортите и нищо не им правели, а сега ги взели и ето вече втори месец ги държали тук като престъпници.

— Всички сме каменоделци, от една задруга. Казват, че в губернията изгорял затворът. Че ние какво сме отговорни за това. Имайте милост, за бога.

Нехлюдов слушаше и почти не разбираше това, което говореше старият благообразен човек, защото цялото му внимание беше насочено върху голямата, тъмносива, многокрака въшка, която пълзеше между космите по бузата на благообразния каменар.

— Как е възможно? Нима само за това? — каза Нехлюдов, като се обърна към помощник-директора.

— Да, началството прояви немарливост, те би трябвало да се изпратят и въдворят на местожителство — отвърна помощник-директорът.

Едва помощник-директорът свърши и от тълпата изскочи едно човече, също в арестантски халат, и като кривеше странно уста, започна да говори, че тук ги измъчват за нищо.

— По-зле от кучета... — започна той.

— Хайде, хайде, не разправяй излишни приказки, мълчи си, инак знаеш...

— Какво да знам! — отчаяно говореше малкото човече. — Нима сме виновни за нещо?

— Млъкни! — извика началникът и малкото човече млъкна.

„Какво значи това?“ — каза си Нехлюдов, като излизаше от килията, сякаш шибан от многобройните очи на надничащите през вратите и срещаните затворници.

— Нима наистина могат да се държат така съвсем невинни хора! — възкликна Нехлюдов, когато излязоха от коридора.

— Какво да се прави! Само че и те много лъжат. Ако ги слушате, всички са невинни — отвърна помощник-директорът.

— Но тези поне не са виновни за нищо.

— Тия, да речем. Но те са страшно развален народ. Без строгост е невъзможно. Има такива опасни типове, че да няма само човек работа с тях. Ей на, вчера трябваше да накажем двама такива.

— Как да ги накажете? — попита Нехлюдов.

— Наказахме ги по заповед с пръчки...

— Но нали телесното наказание е отменено?

— Не и за лишените от права. Те подлежат на наказание.

Нехлюдов си спомни всичко, което бе видял вчера, докато чакаше в чакалнята, и разбра, че наказанието е ставало именно по това време, когато той чакаше, и с особена сила го обзе онова смесено чувство на любопитство, мъка, недоумение и нравствено, превърнало се почти във физическо, желание за повръщане, което го беше обземало и преди, но никога с такава сила.

Без да слуша помощник-директора и без да гледа около себе си, той бързо излезе от коридора и се запъти към канцеларията. Директорът беше в коридора и зает с друга работа, беше забравил да извика Богодуховска. Той си спомни, че бе обещал да я извика едва когато Нехлюдов влезе в канцеларията.

— Сега ще пратя да я извикат, а вие поседнете — каза той.

LIV

Канцеларията се състоеше от две стаи. В единия ъгъл на първата стая с голяма зидана, олющена печка и два мръсни прозореца имаше черна стойка за измерване ръста на арестантите, в другия ъгъл висеше — обикновена принадлежност за всички места за мъчение, като някаква подигравка с неговото учение — голям образ на Христа. В тази първа стая стояха няколко надзиратели. В другата стая пък стояха до стените и на отделни групи или на двойки двадесетина души мъже и жени и тихо разговаряха. До прозореца имаше писмена маса.

Директорът седна до писмената маса и предложи на Нехлюдов стола, който беше наблизко. Нехлюдов седна и почна да разглежда хората в стаята.

Най-напред привлече вниманието му млад човек с късо сетре, с приятно лице, който стоеше пред възрастна вече жена с черни вежди и ѝ говореше нещо разгорещено и ръкомахайки. До него седеше стар човек със сини очила и слушаше неподвижно, държейки за ръката млада жена в затворнически дрехи, която му разказваше нещо. Момче-гимназист гледеше стареца с изплашен израз на лицето, без да сменя очи от него. Близко до тях, в ъгъла, седеше влюбена двойка; тя беше с къси коси и с енергично лице, русо, миловидно, съвсем младичко момиче в модни дрехи; той — с тънки черти на лицето и с вълнисти коси, хубав момък в мушамена куртка. Те седяха в ъгъла и си шепнеха, очевидно примиращи от любов. А най-близко до масата седеше побеляла жена в черни дрехи, очевидно майка: тя не можеше да се нагледа на един младеж в също такава куртка, с охтичав вид, и искаше да каже нещо, но не можеше да изрече дума от сълзи: все започваше и все спираше. Младежът държеше в ръцете си хартийка и явно не знаейки какво да прави с нея, със сърдито лице я обръщаше и мачкаше. До тях седеше пълна, червендалеста, хубава девойка с доста изпъкнали очи, в сива рокля и с пелеринка. Тя седеше до разплаканата майка и нежно я галеше по рамото. Всичко у това момиче беше хубаво: и големите бели ръце, и вълнистите стригани коси, и силният нос и устни, но главната прелест на лицето ѝ бяха кафявите, овчи

добродушни, чисти очи. Хубавите ѝ очи се откъснаха от лицето на майката в момента, когато влезе Нехлюдов, и срещнаха погледа му. Но тя веднага се обърна и заговори нещо на майката. Близо до влюбената двойка седеше черен чорлав човек с мрачно лице и сърдито говореше нещо на един посетител, голобрад, приличен на евнух. Нехлюдов седеше до директора и гледаше с напрегнато любопитство наоколо.

Отвлече вниманието му едно ниско остригано момченце, което се приближи към него и го попита с тъничко гласче:

— А вие кого чакате?

Нехлюдов се учуди на въпроса, но като погледна момченцето и видя сериозното му, умно лице с внимателни, живи очи, отговори сериозно, че чака една позната жена.

— Да не ви е сестра? — попита момченцето.

— Не, не ми е сестра — отвърна учудено Нехлюдов. — А ти с кого си тук? — попита той момченцето.

— С мама. Тя е политическа — гордо каза момченцето.

— Маря Павловна, вземете Коля — каза директорът, намерил вероятно за незаконен разговора на Нехлюдов с момченцето.

Маря Павловна, същата красива девойка с овчите очи, която бе привлякла вниманието на Нехлюдов, стана с целия си висок ръст и със силна, широка, почти мъжка походка приближи към Нехлюдов и момченцето.

— Сигурно ви е питал кой сте? — попита тя Нехлюдов, като се усмихваше леко и доверчиво го гледаше в очите, тъй просто, като че не можеше да има съмнение в това, че тя с всички е била, е и трябва да бъде в прости, ласкави, братски отношения. — Всичко трябва да знае — каза тя и широко се усмихна в лицето на малкия с такава добра, мила усмивка, че и момчето, и Нехлюдов — и двамата — неволно отвърнаха на усмивката ѝ.

— Да, питаше ме кого чакам.

— Маря Павловна, не може да се разговаря с непознати. Нали знаете — каза директорът.

— Добре, добре — отвърна тя, взе с голямата си бяла ръка ръчичката на Коля, който не снемаше очи от нея, и се върна при майката на охтичавия.

— Чие е това момченце? — попита Нехлюдов тоя път директора.

— На една политическа, роди се в затвора — каза директорът с известно удоволствие, като че показваше рядкостите на своето заведение.

— Нима?

— Да, и сега заминава за Сибир с майка си.

— А тази девойка?

— Не мога да ви отговоря — каза директорът, като дигна рамене.

— Но ето и Богодуховска.

LV

От задната врата влезе с нервна походка малката, стригана, слаба, жълта Вера Ефремовна с огромните си добродушни очи.

— Е, благодаря ви, че дойдохте — каза тя, като стискаше ръката на Нехлюдов. — Спомнихте ли си за мен? Да седнем.

— Не съм очаквал да ви намеря тук...

— О, на мен ми е много добре! Тъй добре, тъй добре, че по-добре не мога да си представя — заговори Вера Ефремовна, като гледаше Нехлюдов както винаги плахо с огромните си, добродушни, кръгли очи и въртеше жълтата си, съвсем тънка, жилеста шия, която се подаваше от жалката, смачкана и мръсна яка на блузата ѝ.

Нехлюдов започна да я разпитва как е стигнала до това положение. Отговаряйки му, тя започна да му разправя с голямо въодушевление за своето дело. Разказът ѝ беше изпъстрен с чужди думи като пропагандиране, дезорганизация, групи, секции и подсекции, които тя очевидно беше напълно уверена, че всички знаеха, но които Нехлюдов никога не бе чувал.

Тя му разказваше, очевидно напълно убедена, че му е много интересно и приятно да знае всички тайни на народоволците. А Нехлюдов гледаше жалката ѝ шия, редките и объркани коси и се чудеше защо е правила всичко това и защо го разказва. Тя му изглеждаше жалка, но не така, както му изглеждаше Меншов — селякът, който лежеше във вонящия затвор без всякаква вина. Тя беше жалка най-много от оная очевидна бъркотия, която цареше в главата ѝ. Очевидно тя се смяташе за героиня, готова да пожертвува живота си за своето дело, макар че навярно едва ли би могла да обясни в какво се състоеше това дело и в какво се състоеше успехът му.

Първото нещо, за което Вера Ефремовна искаше да говори с Нехлюдов, беше, че една нейна другарка, някоя си Шустова, без дори да е принадлежала към тяхната подгрупа, както тя се изразяваше, била арестувана преди пет месеца заедно с нея и затворена в Петропавловската крепост само защото намерили в дома ѝ книги и писма, предадени ѝ за пазене. Вера Ефремовна се смяташе отчасти

виновна за арестуването на Шустова и молеше Нехлюдов, който имаше връзки, да направи всичко възможно да я освободи. Другото, за което Богодуховска молеше, беше да издействува на затворения в Петропавловската Крепост Гуркевич разрешение за свиждане с родителите му и за получаване на научни книги, нужни за научните му занятия.

Нехлюдов обеща да се опита да направи всичко възможно, когато бъде в Петербург.

Историята си Вера Ефремовна разказа така: като свършила акушерските курсове, се сближила с партията на народovolците и работила с тях. Отначало всичко вървяло добре, писали прокламации, агитирали по фабриките, но после арестували една видна личност, хванали писма и почнали да арестуват всички.

— Арестуваха и мен и ето сега ме изпращат на заточение — завърши тя историята си. — Но това е дребна работа. Аз се чувствавам чудесно, самочувствието ми е олимпийско — каза тя и се усмихна с тъжна усмивка.

Нехлюдов попита за девойката с овчите очи. Вера Ефремовна разправи, че това била една генералска дъщеря, която отдавна принадлежала към революционната партия и попаднала тук, задето поела върху себе си изстрела срещу един стражар. Тя живеела в конспиративна квартира, където имало малка печатница. Когато през нощта дошли за обиск, обитателите на квартирата решили да се защитават, изгасили лампите и почнали да унищожават уликите. Полицаяте се втурнали и тогава един от заговорниците стрелял и ранил смъртно един стражар. Когато почнали да разпитват кой е стрелял, тя казала, че тя е стреляла, макар че никога не била държала револвер в ръка и не можела и паяк да убие. Тъй си останало. И сега отивала на заточение.

— Алтруистична, добра личност... — одобрително каза Вера Ефремовна.

Третото нещо, за което искаше да говори Вера Ефремовна, се отнасяше за Маслова. Тя знаеше — както всичко се знаеше в затвора — историята на Маслова и отношенията на Нехлюдов с нея и го посъветва да издействува преместването ѝ при политическите или поне като болногледачка в болницата, където сега имало особено

много болни и се нуждаели от прислужнички. Нехлюдов ѝ благодари за съвета и каза, че ще се постарее да се възползува от него.

LVI

Разговорът им биде прекъснат от директора, който стана и обяви, че времето за свиждане е минало и трябва да се разделят. Нехлюдов стана, сбогува се с Вера Ефремовна и тръгна към вратата, където се спря, наблюдавайки онова, което ставаше пред него.

— Господа, време е, време е! — викаше директорът, като ту ставаше, ту пак седаше.

Искането на директора предизвика у намиращите се в стаята — и затворници, и посетители — само особено оживление, но никой и не мислеше да си отива. Някои станаха и говореха стоешком. Някои почнаха да се сбогуват и да плачат. Особено трогателна беше майката на охтичавия син. Младият човек продължаваше да върти хартийката и лицето му ставаше все по-зло и по-зло — толкова големи бяха усилията, които правеше, за да не се зарази от чувството на майка си. Майката пък, като чу, че трябва да се сбогува, легна на рамото му и зариде, подсмърчайки. Девојката с овчите очи — Нехлюдов неволно я следеше — стоеше пред ридаещата майка и ѝ говореше нещо успокоително. Старецът със сините очила държеше прав дъщеря си за ръката и кимаше на това, което тя говореше. Младите влюбени станаха, продължавайки да се държат за ръце и гледайки се мълчаливо в очите.

— Само на тия им е весело — каза младият човек с късото сако, като посочи влюбената двойка, застанал до Нехлюдов и също като него загледан в прощаващите се.

Почувствували върху себе си погледите на Нехлюдов и на младия човек, влюбените — младежът с мушамената куртка и русата миловидна девојка — освободиха вплетените си ръце, хванаха се и опънати назад, почнаха да се въртят със смях.

— Тази вечер се женят тук, в затвора, и тя заминава с него в Сибир — каза младият човек.

— Той какъв е?

— Каторжник. Макар че се смеят, все пак болно ти е, като ги слушаш — прибави младият човек с късото сако, като се вслушваше в

риданията на майката на охтичавия.

— Господа! Моля ви се, моля ви се! Не ме принуждавайте да вземам по-строги мерки — казваше директорът, като повтаряше едно и също нещо няколко пъти. — Моля ви се, но, моля ви се — говореше той слабо и нерешително. — Какво значи това! Отдавна е време вече. Не може така. Казвам ви за последен път — повтаряше унило той, като ту палеше, ту гасеше мерилендската си цигара.

Ясно беше, че колкото и изкусни, и стари, и обикновени да бяха доводите, които позволяваха на хората да правят зло на другите, без да се чувствуват отговорни за това, директорът не можеше да не съзнава, че той е един от виновниците за мъката, която се бе сбрала в тази стая; и нему очевидно му беше ужасно тежко.

Най-сетне затворници и посетители почнаха да се разотиват: едните към вътрешната, другите към външната врата. Минаха мъжете — онзи с мушамената куртка и охтичавият, и черният рошав; излезе и Маря Павловна с момчето, родено в затвора.

Почнаха да излизат и посетителите. Тръгна с тежка походка старецът със сините очила, след него тръгна и Нехлюдов.

— Да, чудни порядки — сякаш продължаваше прекъснат разговор словоохотливият млад човек, като слизаше по стълбата заедно с Нехлюдов. — Благодарение, че капитанът е добър човек, не държи за правилника. Поприказват си хората — поолекне им на душата.

— Нима в другите затвори няма такива свиждания?

— Ами! Нищо подобно! Ако желаете — само един, и то през решетката.

Когато, разговаряйки с Мединцев — така се представи словоохотливият млад човек, — Нехлюдов слезе в преддверието, към него се приближи директорът с уморен вид.

— Ако искате да видите Маслова, заповядайте утре — каза той, очевидно желаейки да бъде любезен с Нехлюдов.

— Много добре — каза Нехлюдов и побърза да излезе.

Ужасни бяха очевидно невинните страдания на Меншов — и не толкова физическите му страдания, колкото това недоумение, това недоверие към доброто и към бога, които той е трябвало да изпита, виждайки жестокостта на хората, които го измъчваха безпричинно; ужасни бяха позорът и мъките, наложени на тия стотина невинни хора само защото в книгата е написано друго; ужасни бяха тия оглупели

надзиратели, заети с мъчителство на своите братя и убедени, че вършат и добра, и важна работа. Но най-ужасен от всичко му се стори този застаряващ и с разклатено здраве добър директор, който беше длъжен да отделя майка от син, баща от дъщеря — също такива хора като него самия и децата му.

„Защо е всичко това?“ — питаше се Нехлюдов, като изпитваше сега в най-висока степен онова чувство на нравствено, преминаващо във физическо, желание за повръщане, което винаги изпитваше в затвора, и не намираше отговор.

LVII

На другия ден Нехлюдов отиде при адвоката и му съобщи за делото на Меншови, като го помоли да поеме защитата им. Адвокатът го изслуша и каза, че ще разгледа делото и ако всичко е така, както казва Нехлюдов, което е твърде вероятно, той ще поеме защитата без каквото и да било възнаграждение. Между другото Нехлюдов разказа на адвоката за задържаните по недоразумение сто и тридесет души и попита от кого зависи това, кой е виновен. Адвокатът помълча, очевидно желаейки да даде точен отговор.

— Кой е виновен? Никой — каза той решително. — Кажете на прокурора — той ще каже, че е виновен губернаторът; кажете на губернатора — той ще каже, че е виновен прокурорът. Никой не е виновен.

— Ей сега ще отида при Маслеников и ще му кажа.

— Ех, безполезна работа — усмихнато възрази адвокатът. — Той толкова... да не ви е роднина и приятел? Той е такъв, с извинение, дръвник и заедно с това хитро говедо.

Като си спомни какво говори Маслеников за адвоката, Нехлюдов не отговори нищо, сбогува се и тръгна към Маслеников.

Нехлюдов искаше да моли Маслеников за две неща: за преместването на Маслова в болницата и за сто и тридесетте души без редовни документи, невинно задържани в затвора. Колкото и да му беше тежко да моли човек, когото не уважаваше, това беше единственото средство за постигане на целта и трябваше да си послужи с него.

Като наближи къщата на Маслеников, Нехлюдов видя пред вратите няколко файтона — кабриолети, каляски и карети, и си спомни, че тъкмо днес е оня приеман ден на жената на Маслеников, за който той го молеше да дойде. В момента, когато Нехлюдов приближаваше къщата, една карета стоеше пред входа и лакеят, с шапка с кокарда и с пелерина, подкрепяше на прага дама, подхванала шлейфа си и открила черни, тънки глезени в пантофки. Между спрелите вече файтони той позна затвореното ландо на Корчагини.

Старият червендалест кочияш сне почиттелно и приветливо шапка като на особено познат господин. Нехлюдов тъкмо питаше портиера къде е Михаил Иванович (Маслеников), когато той се показва на постланата с килим стълба, изпращайки някакъв твърде важен гост, от ония, които той изпращаше не до площадката, а до самия изход. Този твърде важен военен гост, слизайки, говореше на френски за събирането на пожертвования в полза на приютите, създавани в града, като изказваше мнение, че това е хубаво занятие за дамите: „И за тях е весело, и пари се събират!“

— Qu’elles s’amusent et que le bon Dieu les bénisse...^[1] А, Нехлюдов, здравейте! Защо отдавна не съм ви виждал? — поздрави той Нехлюдов. — Allez presenter vos devoirs a madame^[2]. И Корчагини са тук. Et Nadine Bukshevden. Toutes les jolies femmes de la ville^[3], — каза той, като подлагаше с леко повдигане военните си рамене под шинела, който му подаваше неговият великолепен лакей със златни галони. — Au revoir, mon cher^[4]! — Той стисна пак ръката на Маслеников.

— Е, да идем горе, как се радвам! — възбудено заговори Маслеников, като хвана Нехлюдов под ръка и въпреки пълнотата си бързо го увличаше нагоре.

Маслеников беше в особено радостна възбуда, предизвикана от вниманието, което бе му оказало важното лице. Изглежда, след като беше служил в гвардейския, близък до царското семейство полк, Маслеников отдавна трябваше да свикне с общуването с царското семейство, но, види се, подлостта само се засилва от повторението и всяко подобно внимание довеждаше Маслеников до същия възторг, в който изпада доброто кученце, когато стопанинът му го помилва, потупа, почеше зад ушите. То върти опашка, свива се, превива се, притиска уши и безумно се върти в кръг. Същото беше готов да прави и Маслеников. Той не забелязваше сериозния израз на лицето на Нехлюдов, не го слушаше, а неудържимо го влечеше към гостната, така че беше невъзможно да му се откаже и Нехлюдов вървеше с него.

— За работата после — каквото заповядаш, всичко ще направя — казваше Маслеников, като минаваше през салона с Нехлюдов. — Доложете на генералшата, че е дошъл княз Нехлюдов — каза той вървешком на лакея. Лакеят избърза напред, като ги изпревари. — Vous

n'avez qu'à ordonner^[5]. Но при жена ми се отбий непременно. И без това си изпатих миналия път, че не съм те задържал.

Лакеят вече беше успял да доложи, когато те влязоха, и Ана Игнatieвна, вицегубернаторката, генералшата, както тя се наричаше, вече със сияеща усмивка се навеждаше към Нехлюдов през шапките и главите, които я заобикаляха около дивана. На другия край на гостната край масата с чай седяха дамите и стояха мъжете — военни и цивилни, и се чуваше непрестанен трясък от мъжки и женски гласове.

— Enfin!^[6] Защо така не искате да знаете за нас? С какво сме ви обидили?

С тия думи, които предполагаха интимност между нея и Нехлюдов, каквато никога не беше съществувала, посрещна Ана Игнatieвна влезлия.

— Не се ли познавате? Не? Мадам Белявска, Михаил Иванович Чернов. Седнете по̀ насам.

— Миси, venez dons à notre table. On vous apportera votre the...^[7] И вие... — обърна се тя към офицера, който говореше с Миси, забравила очевидно името му — заповядайте тук. Княже, желаете ли чай?

— По никакъв начин, по никакъв начин няма да се съглася: тя просто не е обичала — говореше женски глас.

— Но обичаше банички.

— Вечно глупави шеги — със смях се намеси друга дама с висока шапка, блестяща от коприна, злато и скъпоценни камъни.

— C'est excellent^[8] — тия вафлички, и са съвсем леки. Дайте ги насам.

— Какво, скоро ли заминавате?

— Ами днес ни е последният ден. Затова и дойдохме.

— Такава чудна пролет, тъй хубаво е сега на село!

Миси, с шапка и с някаква тъмна дреха на райета, която обгръщаше плътно тънката ѝ талия, като че така се беше родила в тази рокля, беше твърде красива. Тя се изчерви, като видя Нехлюдов.

— А аз мислех, че сте заминали — каза му тя.

— Почти съм заминал — каза Нехлюдов. — Работите ме задържат. И тук дойдох по работа.

— Отбийте се при мама. Тя много иска да ви види — каза тя и чувствувайки, че лъже и че той разбира това, се изчерви още повече.

— Едва ли ще успея — мрачно отвърна Нехлюдов, като се мъчеше да си даде вид, че не е забелязал изчервяването ѝ.

Миси се намръщи сърдито, дигна рамене и се обърна към елегантния офицер, който поде от ръцете ѝ празната чаша и закачвайки креслото със сабята си, мъжествено я пренесе на другата маса.

— Вие също трябва да дадете лептата си за приюта.

— Не се отказвам, но искам да запазя всичката си щедрост за разпродажбата. Там ще се разкрия в пълната си сила.

— Е, ще видим — чу се явно престорено смеещ се глас.

Приемният ден беше бляскав и Ана Игнatieвна беше във възторг.

— Мика ми разправяше, че сте зает със затворите. Разбирам ви добре — говореше тя на Нехлюдов. — Мика (това беше дебелият ѝ мъж, Маслеников) може да има други недостатъци, но вие знаете колко е добър. Всички тия нещастни затворници са негови деца. Той не гледа на тях другояче. Il est d'une bonté...^[9]

Тя се спря, без да може да намери думи, които биха изразили бonté-та на този мъж, по чиято заповед биеха хората, и в същия миг се обърна усмихнато към влизащата сбръчкана старица с лилави фльонги.

Като поприказва, колкото беше нужно и толкова безсъдържателно, колкото също беше нужно, за да не наруши приличието, Нехлюдов стана и се приближи към Маслеников.

— И тъй, моля ти се, може ли да ме изслушаш?

— Ах, да! Е, какво има? Да минем оттатък.

Те влязоха в малък японски кабинет и седнаха до прозореца.

[1] Нека се забавляват и бог да ги благослови (фр.). ↑

[2] Идете да поднесете поздравленията си на домакинята (фр.). ↑

[3] И Надин Бексхевден. Всички хубавици на града (фр.). ↑

[4] Довиждане, приятелю (фр.). ↑

[5] Достатъчно е само да заповядаш (фр.). ↑

[6] Най-послед! ↑

[7] Елате на нашата маса. Тук ще ви поднесат чая (фр.). ↑

[8] Това е превъзходно (фр.). ↑

[9] Той е такъв добряк... (фр.) ↑

LVIII

— Е, je suis a vous.^[1] Искаш ли цигара? Само почакай да не направим някоя беля — каза той и донесе пепелника. — Е?

— Дошъл съм по работа за две неща.

— Така.

Лицето на Маслеников стана мрачно и тъжно. Всички следи от оная възбуда на кученцето, което стопанинът е почесал зад ушите, бяха изчезнали напълно. От гостната достигаха гласове. Един женски глас казваше: „Jamais, jamais je ne croirais“^[2], а друг, мъжки, от другия край, разказваше нещо, като повтаряше постоянно: „La comtesse Voronzoff и Victor Apraksine“.^[3] От трета страна се чуваше само глъчка и смях. Маслеников се вслушваше в това, което ставаше в гостната, слушаше и Нехлюдов.

— Дошъл съм пак за оная жена — каза Нехлюдов.

— Да, невинно осъдената. Знам, знам.

— Бих помолил да бъде преместена като прислужница в болницата. Казаха ми, че това можело да стане.

Маслеников стисна устни и се замисли.

— Едва ли ще може — каза той. — Впрочем, ще се посъветвам и утре ще ти телеграфирам.

— Казаха ми, че там имало много болни и били необходими помощници.

— Е да, да. Във всеки случай ще ти се обадя.

— Моля те — каза Нехлюдов.

От гостната се раздаде общ и при това естествен смях.

— Това е пак Виктор — каза Маслеников с усмивка. — Той е чудно остроумен, когато е в настроение.

— И още нещо — каза Нехлюдов: — сега в затвора лежат сто и тридесет души само затова, че паспортите им били просрочени. Вече цял месец ги държат.

И той разказа причините, по които ги задържат.

— А ти как научи всичко това? — попита Маслеников и на лицето му изведнъж се появи безпокойство и недоволство.

— Отивах при един подсъдим и в коридора тия хора ме заобиколиха и ме помолиха...

— При какъв подсъдим си ходил?

— Един селянин, когото обвинили без причина и на когото намерих защитник. Но не е там работата. Нима тия хора, без да са виновни за нещо, се задържат в затвора само за това, че паспортите им били просрочени и...

— Това е работа на прокурора — с досада прекъсна Маслеников Нехлюдов. — Нали ти сам казваш: бързо и справедливо правосъдие. Задължение на заместник-прокурора е да посещава затвора и да разучава законно ли са задържани затворниците. Те нищо не правят: играят на карти.

— Значи, ти нищо не можеш да направиш? — каза мрачно Нехлюдов, спомнил си думите на адвокатата, че губернаторът ще хвърли вината върху прокурора.

— Не, ще направя. Ще направя справка още сега.

— За нея е лошо. C'est un souffre-douleur^[4] — чуваше се от гостната женски глас, очевидно съвсем равнодушен към това, което говореше.

— Още по-добре, и тая ще взема — чуваше се от другата страна игривият глас на някакъв мъж и игривият смях на жената, която не му даваше нещо.

— Не, не, за нищо на света! — говореше женският глас.

— И тъй, ще направя всичко възможно! — повтори Маслеников, като угаси цигарата с бялата си ръка с тюркоазен пръстен. — А сега да вървим при дамите.

— Да, и още нещо — каза Нехлюдов, без да влиза в гостната, спирайки се на вратата. — Казаха ми, че вчера в затвора наказали някого с пръчки. Вярно ли е?

Маслеников се изчерви.

— Ах, ти за това ли? Не, mon cher, решително теб не бива да те пускат, ти от всичко се интересуваш. Да вървим, да вървим, Annette ни вика — каза той, като го хвана под ръка, отново изпадайки в същата възбуда както след вниманието, оказано му от важното лице, само че сега вече не радостна, а тревожна.

Нехлюдов изтръгна ръката си от неговата и без да се поклони никому и без да каже нещо, мина с мрачен вид през гостната, през

салона и покрай наскачалите лакеи в антрето и излезе на улицата.

— Какво му е? Какво му стори? — попита Annette мъжа си.

— Това е *à la française*^[5] — каза някой.

— Какво ти *à la française*, то е *à la zoulou*^[6].

— Да, той винаги е бил такъв.

Някой стана, някой дойде и чуруликанията продължиха както се полага: обществото се възползува от случая с Нехлюдов като удобен предмет за разговор на днешния *jour fixé*.

На другия ден след посещението си у Маслеников Нехлюдов получи от него на дебела гланцирана хартия с герб и печати писмо с великолепен твърд почерк, че писал на лекаря за преместването на Маслова в болницата и че по всяка вероятност желанието му ще бъде изпълнено. Подписът гласеше: „Любезният те стар другар“ и под подписа „Маслеников“ беше направена удивително изкусна голяма и твърда заврънкулка.

— Глупак! — не можа да се сдържи да не каже Нехлюдов особено защото в тая дума „другар“ той чувствуваше проява на някакво благоволение към него, тоест, макар че изпълняваше нравствено най-мръсната и позорна длъжност, Маслеников се смяташе за много важен човек и искаше ако не да го поласкае, то да му покаже, че все пак не се гордее много с величието си, наричайки се негов другар.

[1] На вашите услуги (фр.). ↑

[2] Никога, никога няма да повярвам (фр.). ↑

[3] Графиня Воронцова и Виктор Апраксин (фр.). ↑

[4] Тя е мъченица (фр.). ↑

[5] По френски. ↑

[6] По зулуски. ↑

LIX

Едно от най-обичайните и разпространени суеверия е това, че всеки човек има свои определени качества, че е добър, зъл, умен, глупав, енергичен, апатичен и т.н. Хората обаче не са точно такива. Ние можем да кажем за един човек, че той по-често бива добър, отколкото зъл, по-често умен, отколкото глупав, по-често енергичен, отколкото апатичен, и обратно; но няма да бъде справедливо, ако кажем за един, че е добър или умен, а за друг, че е зъл или глупав. А ние винаги тъй разделяме хората. И това не е право. Хората са като реките: водата във всички е еднаква и навред е една и съща, но всяка река бива ту тясна, ту бърза, ту широка, ту тиха, ту чиста, ту студена, ту мътна, ту топла. Така и хората. Всеки човек носи в себе си наченки на всички човешки качества и понякога проявява едни, понякога други, а понякога съвсем не прилича на себе си, без да е изменил нещо от същността си. У някои хора тия промени биват особено резки. Именно към този род хора принадлежеше Нехлюдов. Тия промени у него ставаха и по физически, и по духовни причини. И такава промяна бе станала у него сега.

Чувството на тържественост и радост от обновлението, което той изпитваше след съда и след първото свиждане с Катюша, отмина напълно и се смени след последното свиждане от страх, дори отвращение към нея. Той реши, че няма да я остави, няма да промени решението си да се ожени за нея, щом тя поиска това; но това беше за него тежко и мъчително.

На другия ден след посещениято си у Маслеников той отново отиде в затвора, за да я види.

Директорът му разреши свиждането, но не в канцеларията и не в адвокатската стая, а в женската стая за свиждания. Въпреки добродушието си директорът беше по-сдържан с Нехлюдов от по-рано; очевидно разговорите с Маслеников имаха за последица препоръката за по-голяма предпазливост с този посетител.

— Можете да се виждате — каза той, — само че, моля ви се, по отношение на парите, както ви молих... А колкото се отнася до

преместването ѝ в болницата, както писа негово превъзходителство, това може, и докторът е съгласен. Само че тя самата не иска: „Много ми е притрябвало, казва, да изнасям гърнетата на разни келешии...“ Това, затворниците, княже, са особен народ — прибави той.

Нехлюдов не отвърна нищо и помоли да му дадат свиждане. Директорът изпрати един надзирател и Нехлюдов влезе заедно с него в празната женска стая за посещения.

Маслова беше вече там и излезе иззад решетката тиха и плаха. Тя пристъпи към Нехлюдов и като гледаше край него, тихо каза:

— Извинете ме, Дмитрий Иванович, аз говорих лошо онзи ден.

— Оставете това... — започна Нехлюдов.

— Само че все пак оставете ме на мира — прибави тя и в страшно разкривените очи, с които го погледна, Нехлюдов пак улови напрегнат и зъл израз.

— Но защо да ви оставя?

— Ей така на.

— Но защо така?

Тя го погледна пак с тоя, както му се стори, зъл поглед.

— Е, ето защо — каза тя. — Оставете ме, истина ви казвам. Не мога аз. Оставете това вече — каза тя с треперещи устни и млъкна. — Истина ви казвам. По-добре да се обеса.

Нехлюдов чувствуваше, че в този отказ имаше омраза към него, непростена обида, но и нещо друго — хубаво и важно. Това потвърждение на предишния ѝ отказ в съвсем спокойно състояние изведнъж унищожи в душата на Нехлюдов всичките му съмнения и го върна към предишното сериозно, тържествено и умилено състояние.

— Катюша, казах ти и ти повтарям — произнесе той особено сериозно. — Моля те да се омъжиш за мен. Ако не искаш и докато не искаш, аз все така ще бъда както и по-рано там, където си ти, и ще дойда там, където те отведат.

— То е ваша работа, повече няма да говоря — каза тя и устните ѝ пак затрепераха.

Той също мълчеше, чувствувайки се безсилен да говори.

— Сега отивам на село, а после ще ида в Петербург — каза найсетне той, като се посъвзе. — Ще ходатайствам за вашето, за нашето дело, и дай боже да отменят присъдата.

— И да не я отменят — все ми е едно. А ако не за това, за другото съм я заслужила... — каза тя и той видя какво голямо усилие направи тя, за да сдържи сълзите си. — Е, какво, видяхте ли Меншов? — попита изведнъж тя, за да скрие вълнението си. — Нали е вярно, че не са виновни?

— Да, мисля.

— Такава чудесна бабичка — каза тя.

Той ѝ разказа всичко, което беше узнал от Меншов, и я попита няма ли нужда от нещо; тя му отвърна, че няма нужда от нищо.

Пак помълчаха.

— А колкото за болницата — изведнъж каза тя, като го погледна с разноголедите си очи, — ако искате, ще ида, и алкохол също няма да пия...

Нехлюдов я погледна мълчаливо в очите. Очите ѝ се усмихваха.

— Много добре — можа само да каже той и се сбoguва с нея.

„Да, да, тя е съвсем друг човек!“ — мислеше Нехлюдов, като изпитваше след предишните си съмнения съвсем ново, никога неизпитвано от него чувство на увереност в непобедимостта на любовта.

Като се върна във вонящата си килия след свиждането, Маслова сне халата и седна на мястото си на нара, като отпусна ръце на коленете. В килията бяха само охтичавата владимировчанка с пеленачето, бабата Меншова и жената на кантонера с двете си деца. Дъщерята на псалта вчера беше призната за душевноболна и изпратена в болница. Всички останали жени перяха. Бабата лежеше на нара и спеше; децата бяха в коридора, вратата беше отворена. Владимировчанката с детето на ръце и жената на кантонера с чорапа, който тя не преставаше да плете с бързите си пръсти, се приближиха до Маслова.

— Е, как, видяхте ли се? — попитаха те.

Без да отговори, Маслова седеше на високия нар, като клатеше недостигащите си до пода крака.

— Какво хленчиш? — каза жената на кантонера. — Най-вече не падай духом. Ех, Катюша! Ха де! — каза тя, като движеше бързо пръстите си.

Маслова не отговаряше.

— А нашите отидоха да перат. Казват, че днес щяло да падне голямо подаяние. Надонесли били много нещо, казват — продума владимировчанката.

— Финашка! — извика жената на кантонера на вратата. — Къде побягна, немирнико!

И тя извади едната игла и като я забодде в кълбото и в чорапа, излезе в коридора.

В това време се чу шум от стъпки и женски говор в коридора и обитателките на килията, с плъстенки на боси крака, влязоха вътре, като всяка носеше по геврек, а някои и по два. Федося веднага пристъпи към Маслова.

— Как е, или нещо не върви? — попита Федося, като гледеше любовно Маслова с ясните си сини очи. — Ето на, за чая. — И тя почна да нарежда гевреците на полицата.

— Какво, да не се е разколебал да се жени? — попита Корабълъова.

— Не, не се е разколебал, ама аз не искам — отвърна Маслова. — Така му и казах.

— Виж я ти глупачката! — изгърмя със своя бас Корабълъова.

— Че какво пък, като няма да живеят заедно, за какъв дявол да се женят? — каза Федося.

— Да, ама твоят мъж идва с тебе — възрази жената на кантонера.

— Ами че ние сме законни — каза Федося. — А той защо ще се жени, щом няма да живее.

— Ама че глупачка! Защо! Ами като се ожени, той ще я позлати.

— Той каза: „Където и да те пратят, аз ще дойда с теб“ — каза Маслова. — Ако дойде, да дойде, ако не дойде — както си ще. Няма да го моля. Сега отивал в Петербург да ходатайствува. Там всички министри са му роднини — продължаваше тя, — само че все пак той не ми трябва.

— То се знае! — изведнъж се съгласи Корабълъова, като тършуваше в торбата си и очевидно мислеше за друго. — Е, как, ще пийнем ли винце?

— Аз няма да пия — отвърна Маслова. — Пийте сами.

ВТОРА ЧАСТ

I

След две недели делото можеше да се гледа в Сената и Нехлюдов смяташе да дойде по това време в Петербург и в случай на несполука в Сената, да подаде молба до височайшата особа, както го съветваше адвокатът, който беше съставил молбата. В случай че молбата остане без последствие, което, по мнението на адвоката, трябваше да се очаква, тъй като касационните доводи са много слаби, групата каторжници, в която влизаше Маслова, можеше да замине в първите дни на юни и затова, за да се пригответи за заминаването си подир Маслова в Сибир, което Нехлюдов твърдо беше решил, той трябваше сега да обиколи селата, за да уреди там работите си.

Най-напред Нехлюдов замина за Кузминско, най-близкото голямо черноземно имение, от което получаваше главния си доход. Той беше живял в това имение през детинството и в младостта си, после като възрастен ходи там два пъти и веднъж, по молба на майка си, отведе един немец-управител и провери с него стопанството, тъй че той отдавна знаеше положението на имението и отношението на селяните към кантората, тоест към земевладелеца. Отношенията на селяните към земевладелеца бяха такива, че селяните се намираха, меко казано — в пълна зависимост, а казано направо — в робство към кантората. То не беше истинско робство, като онова, което бе отменено в шестдесет и първа година, робство на определени лица към господаря, а общо робство на всички безземлени или малоземлени селяни пред големите земевладелци изобщо и предимно, а понякога и изключително с това, с което живееха селяните. Нехлюдов знаеше това, не можеше да не знае това, защото на това робство бе основано стопанството, а той съдействуваше за създаването на това стопанство. Но не само че Нехлюдов знаеше това, той знаеше също, че това беше несправедливо и жестоко и го знаеше от времето на студентството си, когато изповядваше и проповядваше учението на Хенри Джордж и въз основа на това учение раздаде бащината си земя на селяните, считайки владението на земята в наше време за също такъв грях, какъвто е било владението на крепостни преди петдесет години. Наистина след

военната си служба, когато той свикна да харчи около двадесет хиляди на година, всички тия негови знания престанаха да бъдат задължителни за живота му, забравиха се и той не само никога не си задаваше въпроса за своето отношение към собствеността и за това откъде се получават тия пари, които му даваше майка му, но се мъчеше да не мисли за това. Но смъртта на майка му, наследството и необходимостта да се разпорежда с имота си, тоест със земята, отново поставиха пред него въпроса за отношението му към поземлената собственост. Само преди един месец Нехлюдов би си казал, че не е в сила да измени съществуващия ред, че не той управлява имението — и повече или по-малко би се успокоил, живеейки далеч от имението и получавайки от него пари. Но сега той реши, че макар да му предстоеше пътуване в Сибир и сложни и трудни отношения със затворническия свят, за който са нужни пари, той все пак не може да остави нещата в старото положение, а ще трябва да ги промени в ущърб на себе си. Затова той реши да не обработва сам земята, а като я отстъпи на селяните на евтина цена, да им даде възможност да бъдат независими от земевладелците изобщо. Неведнъж, като сравняваше положението на земевладелеца с господаря на крепостни, Нехлюдов приравняваше раздаването на земята на селяните вместо обработването ѝ от работници с това, което правеха робовладелците, обръщайки селския труд от ангария в изполица. Това не беше разрешение на въпроса, но то беше крачка към разрешението му: то беше преход от по-груба към по-малко груба форма на насилие. Така смяташе той и да постъпи.

Нехлюдов пристигна в Кузминско към обяд. Привикнал да опростява живота си във всичко, той не телеграфира, а взе на гарата малка бричка с два коня. Коларят беше млад момък в памучна, препасана на дипли под кръста подевка, седнал на капрата по коларски, настрана, за да може по-удобно да разговаря с господаря, при което, докато те говореха, умореният, хром и бял левак и сухият, задъхан логой можеха да вървят ходом, което винаги много им се искаше.

Коларят разказваше за управителя в Кузминско, без да знае, че кара стопанина. Нехлюдов нарочно не му каза.

— Шикарен немец — разказваше коларят, който беше поживял в града и четеше романи. Той седеше полуобърнат към пътника, като

хващаше дългата дръжка на камшика ту в края, ту в средата и очевидно се гордееше с образованието си. — Обзавел се е с тройка кулести, тръгне със стопанката си — не можеш излезе насреща му! — продължаваше той. — Зимьска на Коледа уреди елха в голямата къща, дори и гости возих у тях, с електрическо осветление. В цялата губерния няма такваз елха! Напълнил се с пари — ужас! Какво му е нему: цялата власт му е в ръцете. Разправят, хубаво имение си купил.

Нехлюдов мислеше, че му е съвсем безразлично как немецът управлява имението му и как го използва. Но разказът на коларя с дългата талия му беше неприятен. Той се любуваше на хубавия ден, на гъстите, тъмнеещи облаци, които понякога закриваха слънцето, и на засетите с пролетница ниви, дето навсякъде крачеха селяни подир ралата, преораваха овеса, и на гъсто зеленеещите ниви, над които се издигаха чучулиги, и на горите, покрити вече отгоре до долу с прясна зеленина, и на ливадите, по които пъстрееха стада и коне, и на нивите, дето се виждаха орачи, и час по час се сецаше, че има нещо неприятно, а когато се запитваше какво е то — си спомняше за разказа на коларя как немецът хазяйничел в Кузминско.

Стигнал в Кузминско, зает с работа, Нехлюдов забрави за това чувство.

Прегледът на книгата и разговорът с управителя, който наивно изреждаше примери за изгодите от малоземлените селяни и от това, че са обиколени с господарска земя, още повече затвърди намерението на Нехлюдов да сложи край на стопанството си и да раздаде цялата земя на селяните. От канцеларските книжа и от разговора си с управителя той узна, че както по-рано две трети от най-добрата орна земя се обработваше от собствени работници с по-съвършени оръдия, докато останалата трета от земята се обработваше от селяните под наем по пет рубли за един хектар, тоест за пет рубли селянинът се задължаваше да изоре три пъти, да избрани три пъти и да засее един хектар, после да ожъне, да събере, да отнесе на хармана, тоест да свърши работата, която струва по свободен евтин наем най-малко десет рубли на хектар. А селяните плащаха с работа за всичко, което им трябваше от кантората, по най-високи цени. Те работеха срещу ливадите, дървата, картофените стъбла и листата и почти всички бяха задлъжнели на кантората. Тъй за мерата, която се даваше под наем на селяните, се

вземаше за хектар четири пъти повече, отколкото цената му би носела лихва по пет на сто.

Всичко това Нехлюдов знаеше и по-рано, но сега го научаваше като нещо ново и само се чудеше как е могъл той и как могат всички хора в неговото положение да не виждат цялата неестественост на такива отношения. Доводите на управителя, че при предаването земята на селяните целият инвентар ще отиде на вятъра, защото не може да се продаде и за четвърт от цената му, че селяните ще опропастват земята, че изобщо Нехлюдов много ще изгуби, ако предаде земята на селяните, само убеждаваше още веднъж Нехлюдов, че той върши добра постъпка, като предава земята на селяните и се лишава от голяма част от дохода. Той реши да ликвидира този въпрос още сега с това свое идване. Събирането и продаването на посятото жито, разпродаването на инвентара и ненужните постройки — всичко това трябваше да направи управителят по-късно. Засега той помоли управителя да свика на събрание на другия ден селяните от трите села, обиколени от земята на Кузминско, за да им обяви намерението си и да се условят за цената.

С приятно съзнание за твърдостта си срещу доводите на управителя и за готовността си към жертви за селяните, Нехлюдов излезе от канцеларията и обмисляйки предстоящата работа, разходи се около къщата по цветните лехи, изоставени през тази година (лехите бяха срещу къщата на управителя), по обраслия с цикория lawk-tennis'у и по липовата алея, където обикновено отиваше да изпуши по някоя пура и където кокетничеше с него преди три години гостуващата на майка му хубавичка Киримова. Премислил накратко речта, която щеше да каже на другия ден на селяните, Нехлюдов отиде при управителя и като обсъди с него на чаша чай още веднъж въпроса как да се ликвидира цялото стопанство, напълно успокоен в това отношение, влезе в пригответената за него стая в голямата къща, определена само за гости.

В тази малка чиста стая с картини-изгледи от Венеция и огледало между двата прозореца беше сложен чист пружинен креват и масичка с кана с вода, кибрит и гасилка. На голямата маса до огледалото лежеше отвореният му куфар, от който се подаваха тоалетният му несесер и книгите, които беше взел със себе си: една руска — опит за изследване законите на престъпността, за същото — една немска и една английска книга. Искаше да ги чете в свободните минути по време на пътуването

си по селата, но сега вече нямаше кога и той започна да се съблича да си ляга, за да може да се приготви утре по-рано за обяснението със селяните.

В ъгъла на стаята стоеше старинно кресло от червено дърво с инкрустации и видът на това кресло, което помнеше от спалнята на майка си, изведнъж събуди в душата на Нехлюдов съвсем неочаквано чувство. Изведнъж му стана жал и за къщата, която ще се разруши, и за градината, която ще запустее, и за горите, които ще се изсекат, и за всички тия обори, конюшни, сайванти за такъми, машини, коне, крави, които, макар и не от него, но — той добре знаеше — се гледаха и поддържаха с такива усилия. По-рано му изглеждаше лесно да се откаже от всичко това, но сега му стана жал не само за това, но и за земята, и за половината доход, който тъй можеше да му потрябва сега. И веднага на услугите му се притекоха разсъждения, според които излизаше, че не е благоразумно и не трябва да раздава земята на селяните и да унищожавя стопанството си.

„Не трябва да притежавам земя. А като не притежавам земя, не мога да поддържам цялото това стопанство. Освен това сега заминавам за Сибир и затова не ми трябва нито дом, нито имение“ — говореше единият глас. „Всичко това е така — казваше другият глас, — но, първо, нали няма цял живот да прекараш в Сибир. Ако се ожениш, може да имаш деца. И както си получил в ред имението, също така трябва в ред да го предадеш. Съществуват задължения към земята. Да раздадеш, да унищожих всичко, това е лесно, но да създадеш всичко това — е много мъчно. И главно, ти трябва да обмислиш живота си и да решиш какво ще правиш със себе си и съответно с това да се разпоредиш със своята собственост. И твърдо ли е това твое желание? После — наистина ли както постъпваш, постъпваш според съвестта си, или правиш това за хората, за да се похвалиш пред тях?“ — питаше се Нехлюдов и не можеше да не признае, че онова, което ще говорят хората за него, имаше влияние за решението му. И колкото повече мислеше, толкова повече и повече въпроси се повдигаха и толкова по-неразрешими ставаха те. За да се избави от тези мисли, той легна в чистото легло и се помъчи да заспи, за да може утре с бистра глава да разреши въпросите, в които сега се беше омотал. Но дълго не можа да заспи; през отворените прозорци заедно с пресния въздух и лунната светлина нахлуваше квакането на жабите, прекъсвано от припяването

и писъка на славеите, едни далеч в градината и един съвсем близо — под прозореца, в храстите на разцъфналия люляк. Заслушан в славеите и жабите, Нехлюдов си спомни музиката на дъщерята на директора на затвора; като си спомни за директора, той си спомни и за Маслова, как ѝ трепереха устните като квакането на жабите, когато казваше: „Оставете това вече.“ После към жабите почна да се спуска немецът-управител. Трябваше да го задържи, но той не само слезе, но се превърна в Маслова и почна да го укорява: „Аз съм каторжница, а вие сте княз.“ — „Не, няма да ви се поддам“ — помисли Нехлюдов и се опомни, и се попита: „Е, как, добре ли постъпвам или зле? Не знам — пък и ми е все едно. Все едно. Трябва само да заспя.“ И той сам почва да се спуска там, където слязоха управителят и Маслова, и там всичко се свърши.

II

На другия ден Нехлюдов се събуди в девет часа сутринта. Младият прислужник в кантората, който обслужваше господаря, като чу, че се раздвижи, му донесе обувките така излъскани, както никога не са били, и студена, най-чиста изворна вода и доложи, че селяните се събират. Нехлюдов скочи от леглото, още неразсънен. От вчерашните чувства на съжаление, че раздава земята и унищожава стопанството, не бе останала и следа. Сега си спомни за тях с учудване, сега той се радваше на делото, което му предстоеше, и неволно се гордееше с него. От прозореца на стаята му се виждаше обраслата с цикория площадка на lawn-fennisa'а, където по нареждане на управителя се събираха селяните. Ненапразно квакаха жабите вчера. Времето беше мрачно. От сутринта валеше тих, топъл дъждец без вятър, увиснал на капки по листата, по клоните, по тревата. През прозореца струеше освен мирис на зеленина и мирис на земя, жадна за дъжд. Като се обличаше, Нехлюдов няколко пъти надникна през прозореца, наблюдавайки как селяните се събират на площадката. Те пристигаха един по един, сваляха си един на друг калпаци и каскети и заставаха в кръг, опрени на тоягите си. Управителят, набит, мускулест и силен млад човек в късо сако със зелена права яка и огромни копчета, дойде да каже на Нехлюдов, че всички са събрани, но ще почакаат — нека първо Нехлюдов пие кафе или чай; и едното, и другото е готово.

— Не, по-добре да слеза при тях — каза Нехлюдов, съвсем неочаквано изпитвайки чувство на страх и срам при мисълта за предстоящия разговор със селяните.

Той отиваше да изпълни онова желание на селяните, за чието изпълнение те не смееха да помислят — да им даде земя на евтина цена, — тоест отиваше да им прави благодеяние, а му беше някак съвестно. Когато се приближи до насъбраните селяни и те започнаха да свалят шапки от русите си, кестеняви, плешиви или побелели глави, той така се смути, че дълго не можа да каже нищо. Дъждецът продължаваше да вали на ситни капчици и се задържаше върху косите, брадите и по мъха на кафтаните на селяните. Селяните гледаха

господаря си и чакаха какво ще каже, а той така се смути, че нищо не можеше да им каже. Смутеното мълчание наруши спокойният, самоуверен управител-немец, който смяташе себе си познавач на руския селянин и хубаво, правилно говореше руски. Този силен, охранен човек, както и самият Нехлюдов, представляваше поразителен контраст със сухите, сбръчкани лица и изпъкналите под кафтаните сухи ключици на селяните.

— Князът иска да ви направи добро — да ви даде земята, макар че вие не заслужавате това — каза управителят.

— Как да не заслужаваме, Василий Карлич, нима не сме ти работили? Ние сме много доволни от покойната господарка, царство ѝ небесно, а и младият княз, благодарим, не ни забравя — започна един риж селянин-дърдорко.

— Тъкмо за това ви извиках, да ви дам, ако желаете, всичката земя — каза Нехлюдов.

Селяните мълчаха, като че не разбираха или не вярваха.

— Тоест в какъв смисъл да ни дадете земята? — каза един селянин на средна възраст в подевка.

— Да ви я дам под наем, да се ползвате от нея срещу малък наем.

— Отлична работа — каза един старик.

— Само платата да ни е по силите — каза друг.

— Че защо да не вземем земята!

— Нали това ни е работата — от земята се храним!

— И за вас по-спокойно, едно да си знаеш — получаваш си паричките, а то иначе грехове събираш — чуха се гласове.

— Греховете са ваши — каза немецът, — ако работехте и пазехте ред...

— Че какво да правим ние, Василий Карлич — започна един остронос сух старец. — Ти казваш, защо си пуснал коня в нивата, а кой го е пуснал? Цял ден размахвам косата, пък то ден — година, изморил съм се или съм задрямал, като съм пасъл коня нощем, и той навлязъл в овеса, а ти мойта кожа дереш.

— А вие да сте пазили ред!

— Лесно е да го кажеш — ред, сила не ни достига — възрази висок, чернокос селянин на средна възраст, обрасъл цял в косми.

— Нали ви казах, направете си огради.

— Дай ни дърва де — намеси се изотзад дребничък, неугледен селянин. — Искях летоска да се заградя, но ти ме хвърли в затвора да храня три месеца въшките. На ти тебе ограда.

— Какво говори той? — попита Нехлюдов управителя.

— Der erste Dieb im Dorfe^[1], — каза на немски управителят. — Всяка година те хващаме в гората. А ти се научи да уважаваш чуждата собственост — каза управителят.

— Та нима не те уважаваме? — каза старикът. — Не можем да не те уважаваме, защото сме в ръцете ти, ти ни дереш кожата.

— Ех, братко, кой ще ви обижда, ако вие не обиждахте.

— Как кой! Летоска ми разби мутрата, ама нищо не ти направиха. Казано е: с богат на съд не отивай.

— А ти върви по закона!

Очевидно това беше словесен турнир, в който участниците не разбираха много добре защо и какво говорят. Виждаше се само от едната страна сдържано от страх озлобление, от другата — съзнание за собственото си превъзходство и власт. За Нехлюдов беше тежко да слуша и той се помъчи да се върне на въпроса: да се определят цените и платежните срокове.

— Какво ще кажете за земята? Искате ли? И каква цена определяте, ако ви се даде всичката земя?

— Стоката е ваша, вие определете цената.

Нехлюдов определи цената. Както винаги, макар че цената, определена от Нехлюдов, беше много по-ниска от оная, която плащаха наоколо, селяните почнаха да се пазарят и намираха цената висока. Нехлюдов очакваше, че предложението му ще се приеме с радост, но не се виждаха никакви прояви на задоволство? Нехлюдов можеше да заключи, че предложението му е изгодно за тях само по това, че когато стана дума кой да вземе земята — цялото село или задругата, започнаха жестоки спорове между ония селяни, които искаха да изключат от участие в земята слабосилните и лошите платци, и тия, които трябваше да бъдат изключени. Най-сетне, благодарение на управителя, определиха цената и платежните срокове и селяните сред шумни разговори заслизаха по хълма към селото, а Нехлюдов отиде в канцеларията да напише с управителя проекта на условията.

Всичко се нареди така, както искаше и очакваше Нехлюдов: селяните получиха земята с тридесет процента по-евтино, отколкото се

даваше под наем земята наоколо; доходът му от земята се намали почти наполовина, но беше предостатъчен за Нехлюдов, особено като се прибавеха сумите от продадената гора и от предстоящата продажба на инвентара. Наглед всичко изглеждаше отлично, но на Нехлюдов през всичкото време му беше някак съвестно. Той виждаше, че макар някои да му изказваха благодарност, общо селяните не бяха доволни и очакваха нещо повече. Излизаше, че той се лиши от много нещо, а не направи за селяните онова, което те очакваха.

На другия ден частното споразумение беше подписано и изпратен от дошлите избрани старци, Нехлюдов седна с неприятното чувство за нещо недовършено в шикарната, както казваше коларят от гарата, триконна каляска на управителя и замина за гарата, като се сбoguва със селяните, които клатеха недоумяващо и недоволно глави. Нехлюдов не беше доволен от себе си. Не знаеше от какво беше недоволен, но през всичкото време му беше някак тъжно и някак срамно.

[1] Това е първият крадец в селото (нем.). ↑

III

От Кузминско Нехлюдов замина в останалото му от лелите имение, същото, където за пръв път беше видял Катюша. Искаше и в това имение да уреди работата със земята по същия начин, както я уреди в Кузминско; освен това — да узнае всичко, каквото още можеше да узнае за Катюша, за нейното и своето дете: вярно ли е, че бе умряло и как бе умряло. В Паново пристигна рано сутринта и първото нещо, което го поразя, когато влезе в двора, беше запустелият и извехтял вид на всички постройки и особено на къщата. Железният, някога зелен покрив, отдавна небоядисван, се червенееше от ръжда и няколко ламарини бяха обърнати нагоре, сигурно от бури; дъските, с които беше обшита къщата, бяха изпочупени тук-там от хората, които ги къртеха където беше най-лесно, като изтръгваха ръждясалите гвоздеи. Двата входа — предният и особено паметният заден вход — бяха изгнили и изпочупени, останали бяха само летвите; някои прозорци нямаха стъкла и бяха заковани с дъски и пристройката, където живееше управителят, и кухнята, и конюшните — всичко имаше вехт и сив вид. Единствено градината не само не беше запусната, но беше се разраснала, обрасла, и сега беше цялата в цвят; през оградата се виждаха прилични на бели облаци цъфнали вишни, ябълки и сливи. Люляковият плет цъфтеше все така както тогава, преди четиринадесет години, когато зад този люляк Нехлюдов и осемнадесетгодишната Катюша бяха играли на гоненица и падайки, той бе се опарил в копривата. Борът, който Софя Ивановна бе посадила до къщата и който тогава беше висок колкото кол, сега беше голямо дърво, годно за греда, цяло облечено в жълтозелена, нежно пухкава хвойна. Реката беше спаднала и шумеше в яза на воденицата. На поляната зад реката пасеше пъстрата, смесена селска чарда. Управителят, недовършил курса семинарист, посрещна с усмивка Нехлюдов на двора и все тъй с усмивка го покани в канцеларията, и все тъй с усмивка, като че с тази усмивка обещавахе нещо особено, мина зад дъсчената преграда. Там се чу шепот и веднага стихна. Коларят, получил за почерпка, задрънка със звънчетата, излезе от

двора и стана съвсем тихо. След това край прозореца изтича босо момиче с везана риза, с обички от разчепкана вълна на ушите, след момичето изтича селянин, като тропаше с кабарите на дебелиите си ботуши по утъпканата пътечка.

Нехлюдов седна до прозореца, заслушан и загледан в градината. През малкия двукрил прозорец, играейки си с косите на потното му чело и с книжата, сложени на изпорязания с нож перваз, струеше свеж пролетен ветреца и мирис на разкопана земя. „Тра-па-тап, тра-па-тап“ — бумтяха на реката, застигайки се една друга, тупалките на жените и тия звуци се пръскаха по блесналия на слънцето завой на заприщаната река, и равномерно се чуваше падането на водата в яза, а край ухото му прелетя муха, бръмчейки изплашено и звънливо.

И изведнъж Нехлюдов си спомни, че някога отдавна, когато още беше млад и невинен, също тъй беше слушал тук, на реката, тия звуци на тупалките по мокрото пране през равномерния шум на воденицата и също така пролетният вятър си играеше с косите му на мокрото чело и листата по изпорязания с нож перваз, и също така плахо прелетя край ухото му муха, и той не само се видя осемнадесетгодишно момче, каквото беше тогава, но се и почувствува момче, със същата свежест, чистота и изпълнено с най-високи възможности бъдеще, но в същото време, и както става насън, знаеше, че всичко това вече не съществува, и му стана ужасно тъжно.

— Кога ще наредите да сложа масата? — попита управителят, като се усмихваше.

— Когато обичате, аз не съм гладен. Ще изляза да се поразходя из селото.

— Не обичате ли да се отбиете в къщата, вътре всичко е в ред. Заповядайте да видите, отвънка може да е...

— Не, после, а сега кажете ми, моля ви се, има ли тук у вас жена на име Матрьона Харина?

Това беше лелята на Катюша.

— Как не, в селото е — но не мога никак да се справя с нея. Държи кръчма. Знаем, изобличавам я, карам ѝ се, а пък ми е жал да ѝ съставя акт, стара жена, внучка има — каза управителят със същата усмивка, изразяваща и желание да бъде приятен на господаря, и увереност, че и Нехлюдов като него разбира от много работи.

— Къде живее тя? Бих се отбил при нея.

— В края на махалата, третата къща от другия край. От лява страна има тухлена къщичка, а зад тухлената къщичка е нейната колиба. Но по-добре да ви придружа — каза управителят, усмихвайки се радостно.

— Не, благодаря ви, ще я намеря сам, а вие, моля ви се, наредете да се съобщи на селяните да се съберат, искам да поговоря с тях за земята — каза Нехлюдов с намерение да свърши тук със селяните по същия начин както в Кузминско, и то, ако е възможно, още тази вечер.

IV

Като излезе извън портата, Нехлюдов срещна на твърдо утъпканата пътечка през обраслото с живовляк и с лопуш пасище селското момиче, което бързаше насам с дебелите си боси крака, в пъстра престилка и с обички от разчепкана вълна на ушите. Връщайки се вече, то бързо размахваше лявата си ръка пред себе си, а с дясната притискаше здраво към корема си червен петел. Петелът изглеждаше съвсем спокоен с червения си, люлеещ се гребен и само извърщаше очи, като ту изопваше, ту дигаше единия си черен крак, впивайки нокти в престилката на момичето. Когато момичето почна да се приближава към господаря, отпърво забави крачка и тръгна полека, а като се изравни с него, се спря, тръсна назад глава, поклони му се и едва когато той отмина, продължи с петела нататък. Като слизаше към кладенеца, Нехлюдов срещна също една бабичка, която носеше на прегърбеното си рамо, върху мръсна груба риза, тежки пълни ведре. Старицата предпазливо сне ведрата и също тъй, с размах назад, му се поклони.

Зад кладенеца започваше селото. Беше ясен горещ ден и в десет часа вече пареше, от време на време се събираха облаци и закриваха слънцето. Из цялата улица се разнасяше резкият, остър и не неприятен мирис на тор, който идеше и от нижещите се нагоре по лъскавия от колелата път коли и главно от разкопаните торища в дворовете, край чиито отворени вратници минаваше Нехлюдов. Селяните, които вървяха след колите, боси, в изцапани от тор гащи и ризи, оглеждаха високия дебел господин, който, запътен нагоре към селото със сивата си шапка, блеснала на слънцето с копринената си лента, при всяка втора крачка докосваше земята с лъскавия си бастун на стави с бляскава дръжка. Селяните, които се връщаха от полето, тръскайки се отпред на празните каруци, снемаха калпаци и с учудване следяха тоя необикновен човек, крачещ по тяхната улица; жените излизаха на вратниците и на праговете, сочеха си го една на друга и го изпращаха с очи.

Пред четвъртия вратник, край който минаваше Нехлюдов, го спряха излизаци от двора скърцащи коли, високо натоварени с утъпкан тор, с хвърлена върху него рогозка за сядане. След колата вървеше шестгодишно момче, развълнувано от предстоящото возене. Крачейки широко, млад селянин с цървули от лико изкарваше коня през портата. Високо сиво жребче изскочи от портата, но уплашено от Нехлюдов, се притисна до каруцата, като отърка крака о колелата, и изтича пред обезпокоената си и леко разцвилена майка, която извличаше през портата тежката кола. Сух, бодър старик караше другата кола, също бос, в гащи на ивици и дълга мръсна риза, с изпъкнали на гърба сухи плещи.

Когато конете излязоха на утъпкания път, посипан със сиви, сякаш изгорени буци тор, старикът се върна към портата и се поклони на Нехлюдов.

— Ти да не си племенничето на нашите госпожици?

— Да, аз съм племенникът им.

— Добре дошъл. Какво, дойде да ни понаобиколиш, а? — заприказва го словоохотливо старецът.

— Да, да... Е, как сте, как живеете? — попита Нехлюдов, като не знаеше какво да каже.

— Какъв ти живот! От лош по-лош ни е животът на нас — напевно проточи словоохотливият старик с някакво удоволствие.

— Защо да е лош? — попита Нехлюдов, като влизаше през портата.

— Че какъв живот е то! Най-лошият живот — каза старикът, следвайки Нехлюдов до хубаво изметения двор под сайванта.

Нехлюдов влезе с него под сайванта.

— На главата ми са дванайсет души — продължаваше старецът, като сочеше двете жени, които стояха затънали с вили на високото торище, с изцапани до половина с рядък тор прасци, с паднали на раменете забрадки, потни. — Едва мине месецът, купувай шест пуда, а отде да ги вземеш?

— А своето не ви ли стига?

— Своето?! — с презрителна усмивка отвърна старикът. — Земята ми е за трима души, а таз година едва сбрахме осем крини — и до Коледа не ни стигна.

— Тогава какво правите?

— Че какво ще правим: единия дадох работник, от ваша милост взех малко пари. Още преди заговезни си взеха всичко, а данъците не са платени.

— А колко са данъците?

— А че от моята къща вземат речи го седемнадесет рубли на четири месеца. Ох, боже, и това ми било живот! Сам не знаеш как да му излезеш на глава.

— Мога ли да вляза в къщи? — попита Нехлюдов, като тръгна през дворчето и от почистеното място нагази по непочистените още, но преобърнати с вилите жълтошафранени, силно вонещи пластове тор.

— Защо не, влез — каза старикът и като изпревари бързо Нехлюдов с босите си крака с тор между пръстите, му отвори вратата на къщата.

Оправили кърпите на главите си и спуснали поли, жените гледаха с любопитен ужас чистия господин със златни копчета за ръкавели, който влизаше в къщата им.

От къщата изскочиха две момиченца по ризки. Като се наведе и сне шапка, Нехлюдов влезе в пруста и във вмирисаната на кисело ядене мръсна и тясна, заета от два стана стая. До печката в стаята стоеше баба със засукани ръкави на сухите жилести загорели ръце.

— Ето господарят ни е дошъл на гости — каза старецът.

— Защо не, добре сте дошли — ласкаво каза бабата, като отвиваше засуканите ръкави.

— Искях да видя как живеете — каза Нехлюдов.

— Ами че живеем, както виждаш. Къщата е тръгнала да падне и току гледаш, убила някого. А старецът дума — и туй ни е много. Тъй живеем — царуваме — говореше оперената баба, като клатеше нервно глава. — Ей сега ще стъкмя обяд. Да нахраня работния народ.

— А какво ще обядвате?

— Какво ще обядваме? Чудни манджи. Първата хляб с квас, втората — квас с хляб — каза бабата, като се ухили, разкривайки проядените си наполовина зъби.

— Не, шегата настрана, покажете ми какво ще обядвате днес.

— Какво ли? — каза със смях старикът. — Манджата ни е проста. Покажи му, бабо!

Бабата поклати глава.

— Поцяло му се да види нашето селяшко ядене. Любопитен си ти, господарю, право да ти река. Всичко искаш да знаеш. Нали ти рекох — хляб с квас и още чорба, вчера жените донесоха дребна риба; ето ти чорбата, а подире — картофи.

— И нищо повече?

— Че какво друго, ще му сипем и малко млечице — каза бабата, като се усмихваше и гледаше към вратата.

Вратата беше отворена и прустът беше пълен с хора: деца, момичета, жени с пеленачета се блъскаха около вратата, разглеждайки чудния господин, който оглеждаше селяшкото ядене. Бабата очевидно се гордееше с умението си да се оправи с господаря.

— Да, господарю, хич, хич го не бива животът ни, тъй си е — каза старикът. — Къде се пъхате? — извика той на застаналите на вратата.

— Е, прощавайте — каза Нехлюдов, почувствувал неловкост и срам, за чиято причина не можеше сам да си даде сметка.

— Благодарим покорно, че ни наобиколи — каза старикът.

Притиснати един в друг, хората в пруста пуснаха Нехлюдов да мине и той излезе на улицата и тръгна нагоре по нея. След него от пруста излязоха две боси момченца: едното, по-голямо, в мръсна, някога бяла ризка, а другото — в скъсаничка, избеляла розова. Нехлюдов ги погледна.

— А сега де отиваш? — каза момчето в бялата ризка.

— При Матрьона Харина — каза той. — Познавате ли я?

Малкото момченце с розовата ризка, кой знае защо, се засмя, а по-голямото попита сериозно:

— Коя Матрьона, старата ли?

— Да, старата.

— Да-а — каза провлечено то. — Семениха, на края на селото. Ние ще те изпроводим. Хайде, Федка, да го изпроводим!

— Ами конете?

— Голяма работа!

Федка се съгласи и тримата тръгнаха нагоре през селото.

V

Нехлюдов се чувстваше по-леко с децата, отколкото с възрастните, и по пътя се разговори с тях. Малкото с розовата ризка бе престанало да се смее и говореше също тъй умно и съдържателно като по-голямото.

— Е, кой у вас е най-бедният? — попита Нехлюдов.

— Кой е най-беден? Михайлов е беден, Семьон Макаров и той, ама Марфа е бая по-бедна.

— А Анися, тя пък е още по-бедна. Анися и крава няма, ходят да просят — каза малкият Федка.

— То няма крава, но затуй пък са само трима, а Марфините са петима — възрази по-голямото момченце.

— Нали пък тя е вдовица — защити розовото момченце Анися.

— Казваш, че Анися е вдовица, то и Марфа все едно, че е вдовица — продължаваше по-голямото момченце. — Все едно, че няма мъж.

— А къде е мъжът й? — попита Нехлюдов.

— Храни въшките в пандиза — изтърси общоприетия израз по-голямото момченце.

— Летоска отсякъл две брезички в господарската гора, та го затвориха — избърза да каже малкото розово момченце. — Вече шести месец лежи, а жена му ходи по просия, три деца и нефелна баба — подробно разправяше то.

— Къде живее тя? — попита Нехлюдов.

— Ей в тоз двор — отвърна момченцето, като посочи къщата, срещу която, на самата пътечка, по която вървеше Нехлюдов, стоеше светлокосо дете, което едва се държеше на кривите си, извити навън в коленете крака и бавно се клатеше.

— Васка, де избяга, поразнико! — изкрещя изскочилата от къщата жена в мръсна, сива, като че засипана с пепел риза и с уплашено лице изтича пред Нехлюдов, грабна детето и го отнесе в къщи, сякаш се боеше, че Нехлюдов ще направи нещо на детето й.

Беше същата жена, чийто мъж лежеше в затвора за две брезички от гората на Нехлюдов.

— А Матрьона, тя бедна ли е? — попита Нехлюдов, когато вече приближаваха къщурката на Матрьона.

— Каква ти бедна, тя продава алкохол — решително отвърна розовото слабичко момченце.

Като стигнаха къщурката на Матрьона, Нехлюдов освободи момченцата и влезе в пруста, а после в къщата. Хижата на старата Матрьона беше дълга шест аршина, тъй че на кревата зад печката не можеше да се изтегне по-едър човек.

„На същия този креват — помисли той — е раждала и боледувала след това Катюша.“

Почти цялата стая беше заета от стана, който в момента, когато Нехлюдов влезе, като удари главата си о ниската врата, бабата тъкмо нагласяваше с по-голямата си внучка. След господаря в стаята се втурнаха стремглаво още две внучета и се спряха на вратата зад него, хванати с ръце за горната рамка на вратата.

— Кого дирите? — сърдито попита бабата, която беше в лошо настроение, загдето не успяваше да нагласи стана. Освен това понеже търгуваше тайно с алкохол, тя се боеше от всякакви непознати хора.

— Аз съм помешчикът. Бих искал да поговоря с вас.

Бабата помълча, като се вглеждаше внимателно, после изведнъж цялата се преобрази.

— Ах, ти ли си, гълъбче! Пък аз, глупачката, не те познах, мисля си — някой проходящ — заговори тя с престорено-ласкав глас. — Ах ти, соколе мой ясен...

— Да можехме да си поприказваме без други хора — каза Нехлюдов, като гледаше към отворената врата, където стояха децата, а зад децата — слаба жена с изсъхнало от болест, но постоянно усмихващо се, бледно бебе с шапчица от парцали.

— Какво зяпате? Ще ви науча аз, като взема тоягата! — извика бабата към застаналите на вратата. — Я затвори!

Децата се магнаха, жената с детето затвори вратата.

— А аз си мисля кой ли е дошъл. Пък то сам господарят, златният ми, хубавецът ми ненагледен! — говореше бабата. — И де дошъл, не се гнуси той от нас! Ах ти, камък скъпоценен! Седни тук, ваше сиятелство, ей тук на миндера — казваше тя, като изтриваше

миндера с престилката си. — Мисля си, кой ли дявол си пъха рогата, а то да бъде сам ваше сиятелство, добрият ни господар, благодетелят, хранителят ни. Не връзвай кусур на старата глупачка — не виждам вече.

Нехлюдов седна, бабата застана пред него, подпря бузата си с дясната ръка, като обхвана с лявата ръка острия лакът на дясната, и заговори с напевен глас:

— Поостарял си, ваше сиятелство; кат репей беше хубав, а сега! И ти грижи имаш, види се.

— Ето какво дойдох да те попитам: помниш ли ти Катюша Маслова?

— Катерина ли? Как да я не помня, тя ми е племенница... Как да я не помня; малко ли сълзи съм проляла по нея! Нали всичко знам. Кой, бащице, не е грешен пред бога, не е виновен пред царя? Младежка ви работа, пили чай, че кафенце, пък дяволът си няма работа, нали е силен и той — и ей ти греха готов. Какво да се прави! Ако я беше захвърлил — да, ами ти я награди богато, сто рубли й даде. А тя какво направи? Не можа да си събере тя ума. Да беше ме послушала, можеше да си живее. Племенница ми е, ама аз наистина ще кажа — безпътно момиче е. Нали подир я настаних на таквоз хубаво място — не ще да се покори, обиди господаря си! Мигар можем да хулим господарите си! И така я уволниха. А после и при лесничея можеше да си живее, но тя не иска.

— Аз исках да попитам за детето. Нали тя у вас е родила? Къде е детето?

— Детенцето, бащице, тогава аз хубаво го настаних. Тя беше зле болна, не очаквах да се вдигне. Кръстих момчето, както му е редът, и във възпитателен дом го пратих. Ангелска душица, какво ще я мъчиш, когато майката умира. Тъй правят другите, оставят младенеца, не го хранят и той тъй си угасне, но аз си мисля: не може така, по-добре ще се потрудя, ще го пратя във възпитателен дом. Пари имаше, пратихме го.

— А номер имаше ли?

— Номер имаше, но то умря още тогаз. Тя казваше: щом го отнесох и то умря.

— Коя тя?

— Ами същата оназ жена, живееше в Скородно. С това се занимаваше, Маланя я казваха, сега е покойница. Умна жена беше — разбираше си от работата! Ще ѝ донесат понякога детенце, ще го вземе и го държи в къщи, храни го. И го храни, любезни ми, додето ги събере за отпращане. А щом ги събере три или четири, веднага ги отнася. Тъй умно беше наредено у нея, имаше такваз голяма люлка, нещо като таблен креват, слага ги и оттук, и оттук. И наоколо заградено. Слага ги четирите с главите навънка, да не се ритат, краката сбрани, тъй ги отнася и четирите наведнъж. Биберончета ще им сложи в устата и те мълчат, миличките.

— Е, и после?

— Е, така отнесе и Катерининото дете. Чини ме се, две недели го държа у себе си. То залиня още у нея.

— Хубаво ли беше детето? — попита Нехлюдов.

— Такова хубаво детенце, че няма къде повече. На тебе приличаше — прибави бабата, като намигна със старото си око.

— Но от какво е залиняло? Сигурно лошо са го хранили?

— Какво ти хранене! Колкото да се каже. И какво искаш, чуждо дете. Гледала да го отнесе само живо. Разправяше, че едва го донесла до Москва, и то вече почнало да бере душа. Донесе и свидетелството, всичко, както си му е редът. Умна жена беше.

Само това можа да научи Нехлюдов за детето си.

VI

Като си чукна още веднъж главата о двете врати, на стаята и на пруста, Нехлюдов излезе на улицата. Децата: бялото, опушеното и розовото го чакаха. Към тях бяха се присъединили още няколко нови. Чакаха и няколко жени с пеленачета, между които беше и оная слаба жена, която леко крепеше с една ръка безкръвното детенце с шапчица от парцали. Детето продължаваше да се усмихва странно с цялото си старческо личице и да мърда напрегнато изкривените си големи пръсти. Нехлюдов знаеше, че това беше усмивка на страдание. Той попита коя е тази жена.

— Тя е Анися, дето ти казвах — отговори голямото момченце.

Нехлюдов се обърна към Анися:

— Как живееш? — попита той. — С какво се изхранваш?

— Как живея ли? С просия? — отвърна Анися и заплака.

А детето-старче се разля цяло в усмивка, сгърчвайки тънките си като червейчета крачка.

Нехлюдов извади портфейла си и даде на жената десет рубли. Не можа да направи и две крачки, когато го настигна тичешком друга жена с дете, после една баба, после още една жена. Всички говореха за немотията си и го молеха да им помогне. Нехлюдов раздаде шейсетте рубли дребни банкноти, които имаше в портфейла си, и със страшна мъка в сърцето се върна в къщи, тоест в пристройката на управителя. Усмихнат, управителят посрещна Нехлюдов с известието, че селяните ще се съберат вечерта. Нехлюдов му поблагодари и без да влиза в стаята, тръгна из посипаните с белите листенца на ябълковия цвят буренясали пътечки на градината, като обмисляше всичко, което беше видял.

Отначало около пристройката беше тихо, но после Нехлюдов чу откъм пристройката на управителя два прекъсващи се един друг, озлобени женски гласа, през които от време на време се чуваше спокойният глас на явно усмихващия се управител. Нехлюдов се послуша.

— Нямам за две пари сила, мигар ще ми отнемеш и последната риза? — казваше единият озлобен женски глас.

— Че тя само се е отбила — казваше другият глас. — Дай я, ти казвам. Защо мъчиш добитъка, и децата оставяш без мляко!

— Плати или пък отработи глобата — отвърщаше спокойният глас на управителя.

Нехлюдов излезе от градината и се приближи до площадката, дето стояха две одърпани жени, едната от които очевидно беше в съвсем напреднала бременност. На стъпалата на прага стоеше управителят, сложил ръце в джобовете на брезентовото си палто. Като видяха господаря, жените млъкнаха и почнаха да оправят падналите кърпи на главите си, а управителят извади ръце от джобовете и се усмихна.

Работата се състоеше в това, че селяните, както казваше управителят, нарочно пускали телетата и дори кравите си в господарската ливада. И ето две крави от дворовете на тия жени бяха хванати на ливадата и затворени. Управителят искаше от жените по тридесет копейки на крава или два дни работа. Жените пък твърдяха: първо, че кравите им се само отбили, второ, че нямат пари, и трето, искаха, макар и срещу обещание да отработват, незабавно да им върнат кравите, които от сутринта стояли запрени гладни и жално мучели.

— Колко съм ви молил — казваше усмихнатият управител, като поглеждаше Нехлюдов, като че го викаше за свидетел, — когато изкарвате добитъка си по обяд, наглеждайте го.

— Тъкмо изтичах при малкото, и те излезли.

— Няма да отиваш, щом си се наела да вардиш.

— А детето кой ще ми нахрани? Ти ли ще му дадеш да суче?

— Да беше наистина опасла ливадата, поне не щеше да й е празен коремът, а то само за минутка — казваше другата.

— Опасоха всички ливади — обърна се управителят към Нехлюдов. — Ако не ги глобяваш, няма да остане сено.

— Ех, грях ти на душата! — закрещя бременната. — Моите никога не са влизали.

— А ето че влязоха — сега плащай или ще работиш.

— Добре, ще отработя, само пусни кравата, не я мори от глад! — злобно каза тя. — И тъй ден и нощ няма почивка. Свекървата болна.

Мъжът се завлякъл нанейде. Всичкото все на мене чака, а сили нямам. Да те вземат дано мътните с твоята отработка!

Нехлюдов помоли управителя да пусне кравите, а сам той отиде пак в градината да дообмисли мислите си, но сега вече нямаше какво да мисли. Всичко му беше тъй ясно сега, че той не можеше да се начуди как хората не виждат и как той сам тъй дълго не беше видял това, което е тъй очевидно и ясно.

„Народът измира, свикнал е с измирането, добил е навици в живота, присъщи на измирането — мор по децата, непосилна работа за жените, недостатъчна храна за всички, особено за старците. И тъй незабелязано народът е стигнал до това положение, че сам не вижда всичкия си ужас и не се оплаква от него. Затова и ние смятаме, че това положение е естествено и такова трябва и да бъде.“

Сега му беше ясно като бял ден, че главната причина за народната немотия, съзнавана и винаги сочена от самия народ, се състоеше в това, че земевладелците бяха отнели от народа земята, от която единствено той можеше да се храни. А между това напълно е ясно, че децата и старците измират, защото за тях няма мляко, а няма мляко, защото няма земя, за да пасе той добитъка си и да жъне жито, и да коси сено. Напълно ясно е, че цялото нещастие на народа или поне главната, най-близка причина на народното нещастие се състои в това, че земята, която го храни, не е в ръцете му, а в ръцете на хора, които, ползвайки се от това право върху земята, живеят от труда на този народ. А земята, която е тъй нужна на хората, които мрат от това, че тя им липсва, се обработва от същите тия доведени до крайна нужда хора, за да може полученото от нея жито да се продава в чужбина и господарите на земята да могат да си купуват шапки, бастуни, каляски, бронзови украси и пр. Сега това му беше също тъй ясно, както му беше ясно и друго, че конете, затворени в оградата, където са изяли всичката трева под краката си, ще бъдат слаби и ще мрат от глад, докато не им се даде възможност да се ползват от земята, на която биха могли да си намерят храна... А това е ужасно и в никакъв случай не може и не бива да става. И трябва да се намерят начини това да не става или поне той самият да не участвува в него. „И аз ще ги намеря непременно — мислеше той, като се разхождаше назад-напред из най-близката брезова алея... — В научните дружества, в правителствените учреждения и във вестниците ние говорим за причините за бедността

на народа и за средствата за издигането му, само не за това безспорно средство, което сигурно ще издигне народа, а именно, да престанем да му отнемаме необходимата му земя... — И той живо си спомни основните положения на Хенри Джордж и увлечението си по него, и се чудеше как беше могъл да забрави всичко това. — Не може земята да бъде предмет на собственост, не може да бъде предмет на покупко-продажба, както водата, както въздухът, както слънчевите лъчи. Всички имат еднакво право върху земята и върху всички облаги, които тя дава на хората“... И той разбра сега защо му беше срамно да си спомня как бяха устроени работите му в Кузминско. Той лъжеше сам себе си. Знаейки, че човек не може да има право върху земята, той бе признал това право на себе си и подари на селяните част от онова, на което той съзнаваше в дълбочината на душата си, че няма право. Сега той няма да направи това и ще измени онова, което направи в Кузминско. И той състави в ума си проект, който се състоеше в това, да предаде земята на селяните под наем, срещу рента, като доходът от наема се признава за собственост на същите тия селяни, с условие да плащат тия пари и да ги употребяват за данъци и за обществени работи. Това не беше Single-tax^[1], но беше най-възможното при сегашните условия приближаване до него. Главното пък беше това, че той се отказваше от ползуването правото на поземлена собственост.

Когато той влезе в дома, управителят, особено радостно усмихнат, предложи да обядват, като изказа опасение да не би приготвеното от жена му с помощта на момичето с вълнените топчета вместо обици ядене да се е преварило или препържило.

Масата беше покрита с груба покривка, вместо салфетка стоеше везано пешкирче и на масата в супник със счупена дръжка имаше картофена супа с оня същия петел, който показваше ту единия, ту другия си черен крак, и сега беше нарязан, дори разкъсан на парчета, на много места неочистени хубаво. След супата идеше същият петел със запържена перушина и тестено с извара и захар в много масло. Колкото и да беше безвкусно всичко това, Нехлюдов ядеше, без да забелязва какво яде: толкова беше зает от мисълта, която изведнъж разрешаваше мъката, с която бе дошъл в селото.

Жената на управителя поглеждаше от вратата, докато изплашеното момиче с пухчетата на ушите поднасяше яденето, а

самият управител, гордеейки се с изкуството на жена си, се усмихваше все по-радостно и по-радостно.

След обяда Нехлюдов насила задържа управителя и за да изпита себе си, а заедно с това да изкаже пред някого онова, което го занимаваше, разправи проекта си за предаване земята на селяните и го попита за мнението му. Управителят се усмихваше, като си даваше вид, че същото нещо той отдавна е мислил и много се радва да го чуе, но всъщност нищо не разбираше, очевидно не защото Нехлюдов се изразяваше неясно, а затова, че според този проект излизаше, че Нехлюдов се отказва от ползата си в полза на други; а между това истината, че всеки човек се грижи само за своя полза и в ущърб на ползата на другите хора, беше тъй вкоренена в съзнанието на управителя, че той предполагаше, че нещо не разбира, когато Нехлюдов говореше, че целият доход от земята трябва да постъпи като обществен капитал на селяните.

— Разбирам. Вие, значи, ще получавате известен процент от този капитал? — каза той, като просия цял.

— Не, не. Разберете, че земята не може да бъде собственост на отделни лица.

— Това е вярно!

— И затова всичко, което дава земята, принадлежи на всички.

— Значи, вие няма да получавате никакъв доход? — попита управителят, като престана да се усмихва.

— Аз се отказвам.

Управителят въздъхна тежко и след това пак почна да се усмихва. Сега той разбра. Разбра, че Нехлюдов не е напълно здрав, и веднага почна да търси в проекта на Нехлюдов, който се отказваше от земята, възможност за лична полза, като искаше непременно да разбере проекта така, че да може той да се възползува от предаването на земята.

А когато разбра, че това е невъзможно, той се огорчи и престана да се интересува от проекта, като продължаваше да се усмихва само за угода на господаря. Виждайки, че управителят не го разбира, Нехлюдов го освободи и сам седна на изподрасканата и залята с мастило маса и почна да излага писмено проекта си.

Слънцето заничаше зад току-що цъфналите липи и рояци комари прелитаха в стаята и хапеха Нехлюдов. Когато свърши проекта си, чул

същевременно достигащото от селото блеене на стадата, скърцането на отварящите се врати и говора на селяните, запътени за събранието, Нехлюдов каза на управителя да не вика селяните в канцеларията, но че той сам ще иде в селото, в двора, където те ще се съберат. Като изпи набързо предложената му от управителя чаша чай, Нехлюдов тръгна към селото.

[1] Единен поземлен данък (англ.). ↑

VII

Над тълпата в двора на кмета се носеше говор, но щом Нехлюдов влезе, говорът утихна и селяните, също както в Кузминско, един след друг започнаха да снемат шапки. Селяните от тия места бяха още по-сиви от селяните в Кузминско; както момичетата и жените носеха вълнени пухчета вместо обици на ушите, тъй и почти всички мъже бяха в цървули от лико, в домашни ризи и подевки. Някои бяха боси, само по рубашка, както си бяха дошли от работа.

Нехлюдов направи усилие над себе си и започна речта си с това, че обяви на селяните намерението си да им предаде земята изцяло. Селяните мълчаха и в израза на лицата им не настъпи никаква промяна.

— Защото смятам — изчервявайки се, говореше Нехлюдов, — че няма право да владее земята онзи, който не я работи, а че всеки има право да се ползува от земята.

— Не ще и дума. Тъй си е, точно тъй — чува се гласове сред селяните.

Нехлюдов продължаваше да говори, че доходът от земята трябва да бъде разпределен между всички и затова той им предлагаше да вземат земята и да платят за нея цена, каквато намерят за добре, която ще мине като обществен капитал и от която пак те ще се ползват. Продължаваха да се чуват гласова на одобрение и съгласие, но сериозните лица на селяните ставаха все по-сериозни и по-сериозни, и очите, които по-рано гледаха господаря, се свеждаха надолу, като че не искаха да го засрамят, задето хитростта му се разбира от всички и той никого не може да излъже.

Нехлюдов говореше доста ясно, селяните не бяха глупави хора, но не го разбираха и не можаха да го разберат по същата причина, по която дълго не го разбираше и управителят. Те бяха напълно убедени в това, че на всеки човек е присъщо да пази своята изгода. А за помещиците те вече отдавна знаеха от опита на няколко поколения, че помещикът винаги пази своята изгода в ущърб на селяните. И затова,

ако помещикът ги вика и им предлага нещо ново, то е, очевидно, за да може някак по-хитро да ги излъже.

— Е, как, с колко смятате да обложите земята? — попита Нехлюдов.

— Какво ще я облагаме. Не ни е работа. Земята е ваша и властта е ваша — отвърнаха от тълпата.

— Но нали вие сами ще се ползвате от тия пари за обществени нужди.

— Тя не е за нас. Обществото си е башка и това си е башка.

— Разберете — желяейки да им разясни нещата, каза усмихнато дошлият след Нехлюдов управител, — че князът ви дава земята за пари, а тия пари ще бъдат пак ваш капитал, за обществена полза ще отидат.

— Много добре разбираме — каза беззъб сърдит старик, без да вдига очи. — Също както в банката, само че трябва да плащаме на срока. Не ни трябва, защото и без туй ни е тежко, а то значи съвсем да се разорим.

— Не става тая. По-добре да си я караме по старому — заговориха недоволни и дори груби гласове.

Особено горещо почнаха да се отказват, когато Нехлюдов спомена, че ще напише договор, където ще се подпише той и ще трябва да се подпишат и те.

— Какво ще се подписваме. Както сме работили досега, тъй ще работим и занапред. А туй защо е! Ние сме хора неуки.

— Не сме съгласни, не сме свикнали на таквиз работи. Както е вървяло, тъй нека си върви. Само семето за посев да се отмени — чуха се гласове.

Да се отмени семето значеше, че при сегашния ред на нещата семето за изполица се полагаше да се дава от селяните, а те молеха семето да се дава от господаря.

— Отказвате се, значи, не искате да вземете земята? — попита Нехлюдов, като се обърна към един бос селянин на средна възраст, със сияещо лице, в окъсан кафтан, който държеше особено право оръфаната си шапка в прегънатата лява ръка, както войниците държат фуражките си, когато ги свалят по команда.

— Тъй вярно — каза този очевидно още неосвободен от хипнотизма на войниклъка селянин.

— Значи, имате достатъчно земя? — каза Нехлюдов.

— Съвсем не — отвърна с изкуствено весел вид бившият войник, като държеше грижливо пред себе си орфаната си шапка, като че я предлагаше всекому, който би искал да се възползува от нея.

— Но все пак обмислете това, което ви казах — говореше учуден Нехлюдов, като повтори предложението си.

— Няма какво да мислим, каквото казахме, туй ще бъде — сърдито отвърна беззъбият, мрачен старик.

— Ще остана тук и утре; ако размислите, пратете да ми кажат. Селяните не отговориха.

Тъй Нехлюдов не можа да постигне нищо и тръгна назад към канцеларията.

— Помнете ми думата, княже — каза управителят, когато се върнаха дома, — че няма да се разберете с тях: упорит народ! А като е на събрание — не можеш го помръдна, тъй се опира. Защото от всичко се бои. А същите селяни, да речем, тоя побелелият или мургавият, дето не се съгласяваше, са умни селяни. Когато дойде в канцеларията, поканиш го на чай — усмихнат, говореше управителят, — заприказваш го — ум — чудо, същи министър — всичко ще обсъди както трябва. А на събрание е съвсем друг човек, като се хване за едно...

— Нима не могат да се извикат тук такива по-разбрани селяни, няколко души — каза Нехлюдов, — бих им разяснил подробно.

— Може — каза усмихнатият управител.

— Тогава, моля ви се, извикайте ги утре.

— Нищо по-лесно, утре ще ги събера — каза управителят и се усмихна още по-радостно.

— Виж го ти какъв хитрец! — говореше клатещият се на охранена кобила черен селянин с рошава, никога невчесвана брада на язdecия до него и раздрънкал конските железни букаи друг стар, сух селянин в дрипав кафтан.

Селяците отиваха на нощна паша край широкия друм и тайно — в господарската гора.

— Даром ви давам земята — само подпишете. Чунким малко са ни лъгали досега. Не, братко, да имаш да вземаш! И ние вече почнахме да разбираме — добави той и почна да подвиква към отбилото се от пътя младо жребче. — Конче, конче — викаше той, спрял коня и

гледайки назад, но жребчето не беше отзад, а встрани — беше влязло в ливадата.

— Виж го ти, научило се е, кучият му син, да се отбива в господарските ливади — каза черният селянин с рошавата брада, чул откъм росните, приятно разнасящи лъх на влага ливади съскане на див киселец, из който скачаше с пръхтене отбилото се младо жребче.

— Я виж, ливадите са избуяли, трябва да пратим жените в неделя да ги изплевят — каза слабият селянин в дрипавия кафтан. — Инак ще се похабят косите.

— Подпишете, казва — продължаваше рошавият селянин разсъжденията си за речта на господаря, — а подпишеш ли се — той жив ще те изяде.

— Тъй си е — отвърна старият.

И повече нищо не говориха. Чуваше се само тропотът на конските копита по утъпкания път.

VIII

Върнал се в къщи, Нехлюдов намери в приготвената за нощуване канцелария високо легло с пухен дюшек, две възглавници и тъмночервен, двоен копринен тигелиран корав юрган — сигурно зестра на управителката. Управителят предложи на Нехлюдов останалото от обяда, но като получи отказ и се извини за лошото ядене и наредба, излезе, оставяйки Нехлюдов сам.

Отказът на селяните никак не смути Нехлюдов. Напротив, макар че там, в Кузминско, приеха предложението му и през всичкото време благодаряха, а тук изразяваха недоверие и дори враждебност, той се чувствуваше спокоен и радостен. В канцеларията беше задушно и нечисто. Нехлюдов излезе на двора и искаше да иде в градината, но си спомни оная нощ, прозореца на моминската стая, задния вход — беше му неприятно да ходи по местата, осквернени от престъпните спомени. Той пак седна на прага и като поемаше изпълнилия топлия въздух здрав мирис на млади брезови листа, дълго гледа към тъмната градина и слуша воденицата, славеите и още някаква птица, пискаща еднообразно в храста до самата врата. В прозореца на управителя светлината угасна; на изток, зад сайванта, пламна пожарът на изгряващия месец; все по-светли и по-светли отблясъци на далечните светкавици почнаха да огряват запуснатата цъфтяща градина и рушащата се къща; чу се далечен гръм и една трета от небето се покри с черен облак. Славеите и птиците млъкнаха. През шума на водата откъм воденицата се чу съскането на гъски, а после в селото и в двора на управителя почнаха да се обаждат първите петли, както обикновено пеят преди време в горещи, бурни нощи. Има пословица, че петлите се обаждат по-рано пред весела нощ. За Нехлюдов тази нощ беше повече от весела. Тя беше за него радостна, щастлива нощ. Въображението възобнови пред него впечатленията от онова щастливо лято, което беше прекарал тук като невинен младеж, и той се почувствува сега такъв, какъвто беше не само тогава, но и във всички най-хубави минути на живота си. Той не само си спомни, но се почувствува такъв, какъвто беше, когато като четиринадесетгодишно момче се молеше на

бога да му открие бог истината, когато плачеше като дете на коленете на майка си при раздялата си с нея и ѝ обещаваше да бъде винаги добър и никога да не я огорчава, почувствува се такъв, какъвто беше, когато решаваха с Николенка Иртенев, че винаги ще се поддържат един друг в добрия живот и ще се мъчат да направят всички хора щастливи.

Той си спомни сега как в Кузминско бе го обзело изкушението и бе почнал да съжالياва и за къщата, и за гората, и за стопанството, и за земята, и сега се попита: съжالياва ли? И странно му беше дори, че може да съжالياва. Спомни си всичко, което видя днес: и жената с децата без мъж, затворен за сечене в неговата, на Нехлюдов гора, и ужасната Матрьона, която смяташе или поне така говореше, че жените в тяхното положение трябва да станат любовници на господарите; спомни си отношението ѝ към децата, начина, по който ги откарваха във възпитателния дом и това нещастно дете в парцалива шапчица със старчески израз, усмихващо се, умиращо от недохранване; спомни си бременната слаба жена, която трябваше да накарат да му работи, задето, пребита от работа, не е могла да опази гладната си крава. И веднага си спомни затвора, бръснатите глави, килиите, отвратителната миризма, веригите и наред с това — безумния разкош на своя и на целия градски, столичен, господарски живот. Всичко беше напълно ясно и безспорно.

Светлият месец, почти пълен, се показва иззад сайванта и по двора легнаха черни сенки и блесна ламарината на покрива на рушащата се къща.

И сякаш за да не пропусне тая светлина, в градината запя и зацвъртя замлъкналият славей.

Нехлюдов си спомни как в Кузминско бе почнал да обмисля живота си, да решава въпросите как и какво да прави, спомни си и как се обърка в тия въпроси — и не можа да ги реши: толкова съображения имаше по всеки въпрос. Той си зададе сега тия въпроси и се учуди колко просто беше всичко. Просто беше затова, защото сега той не мислеше какво ще стане с него и това дори не го интересуваше, а мислеше само за това, какво е длъжен да прави. И чудно нещо, какво трябваше да прави за себе си — той никак не можеше да реши, но какво трябваше да прави за другите — знаеше със сигурност. Сега той знаеше със сигурност, че трябва да даде земята на селяните, защото да

я задържи, беше недостойно. Знаеше със сигурност, че не бива да оставя Катюша, че трябва да ѝ помага, да бъде готов на всичко, за да изкупи вината си пред нея. Знаеше със сигурност, че трябваше да изучи, да изследва, да си уясни, да разбере всички тия съдебни дела и наказания, в които той участвуваше, че вижда нещо, което другите не виждат. Какво ще излезе от всичко това — той не знаеше, но знаеше със сигурност, че трябва непременно да направи и едното, и другото, и третото. И тази твърда увереност го изпълваше с радост.

Черният облак се надвеси съвсем ниско и почнаха да се виждат вече не отблясъци, а мълнии, които осветяваха целия двор и рушащата се къща с изкъртено стълбище, и над главата му се чу вече гръм. Всички птици притихнаха, но затова пък зашумяха листата и вятърът стигна до стълбището, на което седеше Нехлюдов, играейки си с косите му. Долята една капка, втора и дъждът затрака по лопуша и ламарината на покрива, и ярко пламна целият въздух; всичко утихна и преди още Нехлюдов да преброи до три, съвсем близо над главата му се чу страшен трясък и нещо се търкулна по небето.

Нехлюдов влезе в къщи.

„Да, да — мислеше той. — Всичко, което изпълва нашия живот, целият смисъл на този живот е непонятен и аз не мога да го разбера: защо живяха лелите, защо умря Николенка Иртенев, а аз живея? Защо беше Катюша? И моята лудост? Защо беше тази война? И целият ми по-късен безпътен живот? Да се разбере всичко това, да се разбере изцяло делото на господаря, не е в моя власт. Но да изпълнявам волята му, написана в съвестта ми — това е в моя власт и това аз знам със сигурност. И когато правя това, тогава съм абсолютно спокоен.“

Дъждецът се превърна в пороен дъжд и течеше с шум от покрива в кацата; светкавиците вече осветяваха по-рядко двора и къщата. Нехлюдов се върна в стаята, съблече се и легна в леглото, не без страх от дървеници, за чието присъствие говореха изпокъсаните мръсни тапети по стените.

„Да, да се чувствуваш не господар, а слуга“ — мислеше той и се радваше на тази мисъл.

Опасенията му се оправдаха. Едва угаси свещта, отвсякъде го налазиха паразитите и почнаха да го хапят.

„Да раздам земята, да ида в Сибир — бълхи, дървеници, мръсотия. Че какво, ако трябва да се понесе, ще го понеса.“ Но

въпреки цялото си желание не можа да изтърпи и седна пред отворения прозорец, като се любуваше на отминаващия облак и на показалия се отново месец.

IX

Нехлюдов заспа едва призори и затова на другия ден се събуди късно.

Към обяд седем души избрани селяни, извикани от управителя, дойдоха в градината под ябълките, където управителят беше направил на забити в земята колове масичка и скамейка. Доста дълго селяните не искаха да сложат калпаците си и да седнат на скамейките. Особено упорито, както държат фуражки по устава „на погребение“, държеше пред себе си парцаливия си калпак бившият войник, обут сега в чисти навои и цървули от лико. Но когато един от тях, широколик старец с почтен вид, с къдрава прошарена брада като на Моисей от Микеланджело и с бели, гъсти къдриви коси около изгорялото и олисяло кафяво чело, сложи големия си калпак и като загръщаше новия си домоткан кафтан, мина към скамейката и седна, останалите последваха примера му.

Когато се наместиха всички, Нехлюдов седна срещу тях и облакът върху книжата на масата, където беше нахвърлил конспекта на проекта си, започна да го излага.

Дали затова, че селяните бяха по-малко, или затова, че беше зает не със себе си, а с работата, тоя път Нехлюдов не чувствуваше никакво смущение. Неволно той се обръщаше най-често към широколикия старец с бялата къдрава брада, като очакваше от него одобрение или възражение. Но представата, която бе си съставил за него Нехлюдов, беше погрешна. Благообразният старец, макар че кимаше одобрително с красивата си патриархална глава или я разтърсваше намръщен, когато другите възразяваха, очевидно с голяма мъка разбираше онова, което говореше Нехлюдов, и то само тогава, когато същото предаваха със свои думи другите селяни. Много по-добре разбираше думите на Нехлюдов седналото до патриархалния старец мъничко, почти безбрадо старче, кривогледо с едното око, в закърпена памучна поделка и стари, изкривени настрани ботуши — печкар, както после разбра Нехлюдов. Този човек все дигаше вежди, като правеше усилия да внимава, и веднага преразказваше посвоему онова, което говореше

Нехлюдов. Също тъй бързо разбираше и niskият, набит старец с бяла брада и бляскави умни очи, който използваше всеки повод да вмъкне шеговити, иронични забележки между думите на Нехлюдов и очевидно се гордееше с това. Бившият войник също, изглежда, можеше да разбира нещата, ако не беше оглупял от войниклъка и не се объркваше по навик в безсмислени войнишки фрази. Най-сериозно от всички се отнасяше към нещата високият човек с дебел бас, дълъг нос и малка брадичка, облечен в чиста домашна дреха и нови цървули от лико. Тоя човек всичко разбираше и говореше само когато трябваше. Останалите двама старци — единият, същият онзи беззъб, който вчера на събранието отговаряше с решителен отказ на всички предложения на Нехлюдов, и другият — висок, бял, хром старец с добродушно лице, с кундури и с плътно омотани бели навои около сухите му крака — и двамата почти през всичкото време мълчаха, макар че слушаха внимателно.

Най-напред Нехлюдов изложи своя възглед върху поземлената собственост.

— Земята според мен — каза той — не бива нито да се продава, нито да се купува, защото, ако може да се продава, тия, които имат пари, ще я купят всичката и тогава ще взимат колкото си искат от ония, които нямат земя, заради правото да се ползват от нея. Ще взимат пари, задето стоят на земята — прибави той, използвайки аргумента на Спенсер.

— Има само едно средство — с главата във водата! — каза старецът с усмихнатите очи и бялата брада.

— Тъй си е — каза с дебел бас дългоносият.

— Тъй вярно — каза бившият войник.

— Някоя жена изскубе трева за кравата, хващат я — и хã в затвора — каза хромият добродушен старик.

— Земята ни е пет версти далече, а да наемеш — не е за нашата уста лъжица, тъй са дигнали цената, че не можеш я стигна — прибави беззъбият сърдит старик. — Дерат ни кожата, както си искат, по-зле от ангария.

— И аз мисля като вас — каза Нехлюдов — и смятам за грях да владее земята. И затова искам да ви я дам.

— Защо не, добро дело — каза старецът с мойсеевските къдрици, очевидно разбирайки това в смисъл, че Нехлюдов иска да я

даде под наем.

— Затова съм и дошъл — не искам повече да владее земята; та трябва да обмислим как да се отърва от нея.

— Че дай я на селяните и толкоз — каза беззъбият сърдит старик.

В първия миг Нехлюдов се смути, почувствувал в тия думи съмнение в искреността на намерението си. Но веднага се окопоти и възползува от тая забележка, за да каже онова, което имаше да каже.

— Бих я дал с удоволствие — каза той, — но кому и как? На кои селяни? Защо на вашата община, а не на Деминска? (То беше съседното село с нищожно землище.)

Всички мълчаха, само бившият войник каза:

— Тъй вярно.

— И тъй — каза Нехлюдов, — отговорете ми, ако царят кажеше да се отнеме земята от помешчиците и да се раздаде на селяните...

— Зер няма такъв слух? — попита същият старец.

— Не, от царя няма нищо. Просто от себе си казвам: какво би било, ако царят кажеше: да се вземе земята от помешчиците и се раздаде на мужиците — какво бихте направили?

— Какво бихме направили? Бихме я разделили цялата поотделно на всеки по равно, каквото на селянина, това и на господаря — каза печкарят, като вдигаше и сваляше бързо вежди.

— Че как инак! Ще я разделим по равно — потвърди добродушният хром старик с бели навуца.

Всички потвърдиха това решение, като го сметнаха за задоволително.

— Как по равно? — попита Нехлюдов. — И на слугите ли?

— Съвсем не — каза бившият войник, като се мъчеше да придаде на лицето си весела бодрост.

Но разсъдливият висок селянин не се съгласи с него.

— Ако ще се дели — тогаз на всички по равно — като помисли, отвърна той с дебелия си бас.

— Не бива — каза Нехлюдов, обмислил отрано своето възражение. — Ако се раздаде на всички по равно, то всички ония, които сами не работят, не орат — господарите, лакеите, готвачите, чиновниците, писарите, всички граждани, — ще вземат своя пай и ще го продадат на богатите! И пак земята ще се събере у богатите. А у тия,

които имат своя част, отново ще се народят деца, а земята ще бъде вече разграбена. Пак богатите ще вземат в ръцете си тия, които имат нужда от земя.

— Тъй вярно — бързо потвърди войникът.

— Да се забрани да се продава земята, освен на тия, които я орат — каза печкарят, като прекъсна сърдито войника.

На това Нехлюдов възрази, че не може да се следи дали някой оре за себе си или за другиго.

Тогава високият разсъдлив селянин предложи да се нареди така, че да се оре общо.

— И който оре, нему ще се отдели. А който не оре — нему нищо да не се дава — каза той с решителния си бас.

Срещу този комунистически проект Нехлюдов също имаше готови аргументи и възрази, че за това ще трябва всички да имат плугове, и конете да бъдат еднакви, и едни да не изостават от други или всичко — и коне, и плугове, и брани, и цялото стопанство — да бъде общо, а за да стане това, трябва всички хора да са съгласни.

— Нашият народ не мож го съгласи за нищо — каза сърдитият старец.

— Ще се изпобият хората — каза старецът с бялата брада и смеещите се очи. — Жените ще си оскубят косите една друга.

— После: как да се раздели земята по качество? — каза Нехлюдов. — От къде на къде едни да получат чернозем, а други глина и пясък?

— Че да се раздели на части всекиму по равно — каза печкарят.

На това Нехлюдов възрази, че въпросът не е за дележ в една община, а за дележа на земята изобщо в разните губернии. Ако се раздаде земята даром на селяните, защо едни ще владеят хубава, а други лоша земя. Всички ще искат хубава земя.

— Тъй вярно — каза войникът.

Останалите мълчаха.

— Тъй че това не е тъй просто, както изглежда — каза Нехлюдов. — И за това мислим не само ние, но и много хора. А има един американец, Джордж, ето що е измислил той. И аз съм съгласен с него.

— Че ти си господар — ти я раздай. Какво ти струва на тебе. Твоя воля — каза сърдитият старик.

Това прекъсване смути Нехлюдов, но за свое удоволствие той забеляза, че не само той беше недоволен от това прекъсване.

— Почакай, чичо Семьон, остави го да разкаже — каза с внушителния си бас разсъдливият селянин.

Това ободри Нехлюдов и той почна да им обяснява проекта за единния данък според Хенри Джордж.

— Земята не принадлежи никому, тя е божия — започна той.

— Така е то, точно така — отвърнаха няколко гласа.

— Цялата земя е обща. Всички имат еднакво право върху нея. Но има по-добра и по-лоша земя. И всеки иска да вземе хубавата. Как да се направи да има за всички еднакво? Именно така този, който ще има хубава земя, ще плаща на онези, които не владеят земя, толкова, колкото струва неговата — отговаряше сам на себе си Нехлюдов. — А тъй като е мъчно да се разпредели кой кому трябва да плаща и тъй като трябва да се събират пари за обществени нужди, да се направи така, че този, който владее земята, да плаща за обществени нужди толкова, колкото струва земята му. Тъй за всички ще бъде поравно. Щом искаш да имаш земя — ще платиш за хубавата земя повече, за лошата — по-малко. А щом не искаш да имаш — няма нищо да плащаш; а данък за обществени нужди ще плащат за теб ония, които имат земя.

— Това е право — каза печкарят, мърдайки вежди. — Който има по-добра земя, ще плаща повече.

— Ей, че глава бил този Жоржа — каза представителният старец с къдравата брада.

— Само налогът да бъде по силите ни — каза високият бас, очевидно вече предусетил накъде отива работата.

— Налогът трябва да бъде такъв, че да не е голям и да не е малък... Ако е голям, няма да го плащат и ще се явят загуби, ако е малък, всички ще почнат да купуват един от друг, ще търгуват със земята. Ето тъкмо това исках да направя тук.

— Това е право, вярно е. Защо не, може — обадиха се селяните.

— Ей, че глава! — повтаряше широколикият старец с къдравата брада. — Тоз Жоржа! Виж го какво измислил!

— А какво ще кажете, ако аз поискам да взема земя? — каза усмихнат управителят.

— Ако има свободен участък, вземете и работете — каза Нехлюдов.

— Защо ти е. Ти и без туй си сит — каза старецът със смеещите се очи.

С това съвещаването завърши.

Нехлюдов пак повтори предложението си, но не искаше отговор веднага, а ги посъветва да си поприкажат с другите и тогава да дойдат да му дадат отговор.

Селяните казаха, че ще поговорят с другите и ще му дадат отговор, и като се сбогуваха, излязоха възбудени. Откъм пътя дълго се чуваше високият им отдалечаващ се говор. И до късна вечер гласовете им кънтяха и се носеха откъм селото по реката.

На другия ден мъжиците не работиха — обсъждаха предложението на господаря. Селото се раздели на две: едните приемаха предложението на господаря като изгодно и безопасно, другите виждаха в него лукавство, чиято същина не можеха да разберат и затова особено се бояха от него. Обаче на третия ден всички се съгласиха да приемат предложените условия и дохода при Нехлюдов да обявят решението на цялото село. За това съгласие допринесе изказаното от една бабичка и прието от старците и отстраняващо всякакъв страх от измама обяснение за постъпката на господаря, а именно, че господарят е почнал да мисли за душата си и постъпва така за нейното спасение. Това обяснение се потвърждаваше от ония големи парични дарения, които Нехлюдов раздаваше по време на пребиваването си в Паново. А паричните дарения, които правеше тук Нехлюдов, бяха резултат от това, че тук той за първи път видя оная степен на бедност и суровост на живота, до която бяха стигнали селяните, и поразен от тази бедност, макар и да знаеше, че това е неразумно, не можеше да не раздава пари, а пари сега се бяха събрали у него особено много, тъй като бе получил и за продадената още миналата година гора в Кузминско, и капаро за продажбата на инвентара.

Щом научиха, че господарят дава пари на нуждаещите се, при него почнаха да идват от цялата околност тълпи народ, предимно жени, да искат помощ. Той просто не знаеше какво да прави с тях, как да отговори на въпроса, колко и кому да даде. Той чувствуваше, че не бива да не дава на просещите и очевидно бедни хора пари, защото

имаше много. А да дава случайно на ония, които искат, нямаше смисъл. Едничкият изход от това положение беше да замине. Тъкмо това той и побърза да направи.

През последния ден на престоя си в Паново Нехлюдов отиде в къщата и почна да разглежда останалите там вещи. Като ги разглеждаше, той намери в долното чекмедже на едно старо лелино издуто шкафче от червено дърво, с бронзови халки в лъвски глави, много писма и между тях снимка на група: Софя Ивановна, Маря Ивановна, той самият като студент и Катюша — чиста, свежа, хубава и жизнерадостна. От всички неща от къщата Нехлюдов взе само писмата и тази снимка. Всичко останало той остави на воденичаря, който, по ходатайството на усмихващия се управител, купи за една десета от стойността къщата и всички мебели на Паново.

Сега, при спомена за онова чувство на съжаление за загубата на собствеността, което бе изпитал в Кузминско, Нехлюдов се учуди как е могъл да изпита това чувство; сега той изпитваше непрекъснатата радост на освобождението и чувство на новост, прилично на онова, което изпитва пътешественикът, когато открива нови земи.

Х

Тоя път градът порази Нехлюдов особено странно и поновому. Той пристигна от гарата в квартирата си вечерта, при запалени фенери. Във всички стаи още миришеше на нафталин, а Аграфена Петровна и Корней — и двамата се чувствуваха измъчени и недоволни и дори се бяха скарали при почистването на нещата, чиято употреба сякаш се състоеше само в това да се простират, сушат и прибират. Стаята на Нехлюдов не беше заета, но бе неприбрана и сандъците пред нея пречеха на движението, тъй че идването на Нехлюдов очевидно пречеше на оная работа, която като по някаква странна инерция се вършеше в това жилище. След впечатленията от селската нужда всичко това се стори на Нехлюдов тъй неприятно със своята очевидна лудост, в която той някога беше участник, че той реши още на другия ден да се премести в хотел, като предостави на Аграфена Петровна да нарежда нещата както намери за добре до идването на сестра му, която щеше да се разпореди окончателно с всичко, каквото имаше в къщи.

Нехлюдов излезе рано от къщи, избра си близо до затвора в първите попаднали му доста скромни и мръснички мебелирани стаи квартира от две стаи и като се разпореди да пренесат взетите от къщи неща, тръгна към адвоката.

Навън беше студено. След бурите и дъждовете бяха настъпили студове, каквито обикновено има напролет. Беше тъй студено и духаше такъв пронизващ вятър, че Нехлюдов измръзна в лекото си палто и постоянно ускоряваше ход, за да се стопли.

В спомените му се мяркаха селските хора: жените, децата, старците, бедността и страданието, които той като че видя за пръв път сега, особено усмихващото се старче-младенец, гърчещо клечестите си крачка, и той неволно сравняваше с тях онова, което виждаше в града. Като минаваше край месарниците, край рибарниците и магазините за горни дрехи, той беше поразен — сякаш за пръв път виждаше това — от огромното количество толкова чисти и тлъсти търговци, каквито на село няма нито един. Тия хора очевидно бяха твърдо убедени в това, че техните старания да излъжат хората, които не разбират от стоката им,

не е празно, а твърде полезно занятие. Също такива сити бяха файтонджиите с огромни задници и копчета на гърбовете, такива бяха и портиерите с фуражки, общити с галони, такива бяха и камериерките с престилки и с накъдрени коси и особено коларите с елегантни файтони, с обръснати тилове, полуизлегнати в бричките си, които разглеждаха проходящите презрително и порочно. Във всички тия хора сега той неволно видя ония селски хора, лишени от земя и поради това лишени прогонени в града. Едни от тия хора са успели да се възползват от градските условия и са станали също като господата, те се радваха на положението си; други пък бяха попаднали в града в още по-лоши условия, отколкото на село, и бяха още по-окаяни. Такива окаяни се сториха на Нехлюдов обущарите, които той видя през прозореца да работят в един зимник; такива бяха и изпитите, бледи, разчорлени перачки, които гладеха със сухите си запретнати ръце пред отворените прозорци, от които излизаше сапунена пара. Такива бяха и двамата бояджии в престилки и с лопатари на бос крак, които Нехлюдов срещна, изцапани от глава до пети с боя. В засуканите над лакътя, загорели жилести слаби ръце те носеха кофа с боя и се псуваха непрестанно. Лицата им бяха измъчени и сърдити. Същите лица имаха и прашните, с почернели лица, окъсани каруцари, клатещи се върху каруците си. Същите лица имаха и окъсаните, подпухнали мъже и жени с деца, които стояха по ъглите на улиците и просеяха милостиня. Също такива лица се виждаха и в отворените прозорци на кръчмите, покрай които трябваше да мине Нехлюдов. Край мръсните, отрупани с бутилки и чаени чаши масички, между които сновяха, клатейки се, бели келнери, седяха, викаха и пееха потни, зачервени хора с оглупели лица. Един седеше до прозореца с дигнати вежди и увиснали устни, гледаше пред себе си, като че искаше да си спомни нещо.

„Интересно защо всички са се събрали тук?“ — мислеше Нехлюдов, като заедно с праха, носен към него от студения вятър, неволно вдишваше разнасящия се навред тръпчив мирис на прясна боя.

В една улица с него се изравни обоз от каруци, които караха някакво желязо и тъй страшно гърмеше това желязо по неравния калдъръм, че го заболяха ушите и главата. Той усили крачка, за да изпревари обоза, когато изведнъж през грохота на желязото чу името си. Спря се и видя току пред себе си военен със заострени, напомадени

мустаци и сияещо лъскаво лице, който, седнал в хубав файтон, му махаше за поздрав с ръка, открил с усмивката си необикновено бели зъби.

— Нехлюдов! Ти ли си?

Първото чувство у Нехлюдов беше удоволствие.

— О-хо, Шенбок! — радостно извика той, но веднага разбра, че нямаше защо да се радва.

Беше същият онзи Шенбок, който на времето се беше отбил при лелите му. Нехлюдов отдавна беше го изгубил от очи, но бе чувал за него, че въпреки дълговете си, въпреки че излязъл от полка и минал в армейската кавалерия, той все пак се бил задържал по някакъв начин в кръга на богатите хора. Доволният му весел вид потвърждаваше това.

— Добре стана, че те пипнах. А то в града няма никого. Ех, братко, и ти си поостарял — казваше той, — като слизаше от файтона и разкършваше плещи. — Познах те само по походката. Е, нали ще обядваме заедно? Къде може тук у вас човек да се нахрани свястно?

— Не знам дали ще успея — отвърна Нехлюдов, мислейки само как да се отърве от приятеля си, без да го оскърби. — А ти защо си тук? — попита той.

— По работа, братко. По едно дело за опекунство. Опекун съм. Управлявам работите на Саманов. Нали го знаеш, богаташа? Той е слабоумен старец. А това са петдесет и четири хиляди хектара земя! — каза той с някаква особена гордост, сякаш той сам беше направил всички тия хектари. — Работите му бяха ужасно занемарени. Земята изцяло беше в ръцете на селяните. Те нищо не плащаха, недоборите бяха повече от осемдесет хиляди. За една година аз всичко промених и дадох на опекунския съвет седемдесет процента повече. Какво ще кажеш? — попита той с гордост.

Нехлюдов си спомни, че бе чувал как този Шенбок, именно защото беше разпилял цялото си състояние и беше затънал в неизплатени дългове, поради някаква специална протекция бил назначен опекун на състоянието на стария богаташ, пропилял цялото си състояние и сега очевидно живеещ от това опекунство.

„Как да се отърва от него, без да го обидя?“ — мислеше Нехлюдов, като гледаше лъскавото му, пълно лице с напомадени мустаци и слушаше добродушно-другарския му брътвеж за това къде

се яде хубаво и хвалбите му за това как уредил работите по опекунството.

— Казвай, къде ще обядваме?

— Но аз нямам време — каза Нехлюдов, като погледна часовника си.

— Тогава ето що. Тази вечер има конно надбягване. Ти ще бъдеш ли?

— Не, няма да бъда.

— Ела. Свой коне вече нямам, но залагам на Гришините коне. Помниш ли го? Той има хубава конюшня. Тъй че ела, и ще вечеряме заедно.

— Не мога и на вечеря — каза усмихнат Нехлюдов.

— Но какво значи това? Къде си тръгнал по това време? Искаш ли да те откарам?

— Отивам при един адвокат. Той живее тук, зад ъгъла — каза Нехлюдов.

— А, да, чувах, че нещо си се въртял около затвора. Да не си станал затворнишки ходатай? Корчагини ми разправяха — със смях заговори Шенбок. — Те вече си заминаха. Какво има? Разправи!

— Да, да, всичко това е вярно — отвърна Нехлюдов, — какво ще ти разправам на улицата.

— Е да, да, ти винаги си бил чудак. На надбягванията ще дойдеш ли?

— Не, и не мога, и не искам. Ти не се сърди, моля ти се.

— Ами, ще се сърдя. Ти сега къде си? — попита той и изведнъж лицето му стана сериозно, очите се съсредоточиха, веждите се вдигнаха. Очевидно искаше да си спомни нещо и Нехлюдов видя у него съвсем същия тъп израз, както у човека с вдигнатите вежди и увиснали устни, който го поразил с вида си на прозореца на кръчмата.

— Бива си го студа, а?

— Да, да!

— У теб ли са покупките? — обърна се той към коларя — и тъй, довиждане; много, много се радвам, че те видях — каза Шенбок, скочи във файтона, като махаше пред лъскавото си лице с широката си ръка в нова бяла чортова ръкавица и се усмихваше както винаги с необикновено белите си зъби.

„Нима и аз съм бил такъв? — мислеше Нехлюдов, като продължаваше пътя си към адвоката. — Да, макар и не съвсем такъв, но исках да бъда такъв и мислех, че тъй мога да преживея живота си.“

XI

Адвокатът прие Нехлюдов, без да го оставя да чака ред, и веднага заприказва за делото на Меншови, което беше прочел и беше възмутен от неоснователността на обвинението.

— Това дело е възмутително — казваше той, — много е вероятно пожарът да е предизвикан от самия собственик, за да получи застраховката, но въпросът е, че виновността на Меншови никак не е доказана. Няма никакви улики. Тук е проявено прекалено усърдие от страна на следователя и небрежност от страна на заместник-прокурора. Дано делото се гледа тук, а не в уездния съд, тогава гарантирам, че ще го спечелим, а хонорар не искам никакъв. Виж, друго нещо е молбата до височайшия от Федося Бирюкова — тя е готова; ако идете в Петербург, вземете я със себе си, подайте я сам и помолете. Инак ще направят запитване в Министерството на правосъдието, там ще отговорят — по-добре не се захващайте, тоест ще откажат, и нищо няма да излезе. Помъчете се да намерите хора, които имат влияние.

— Пред царя ли?

Адвокатът се засмя.

— Това е вече висшата — най-височайша инстанция. А висша значи секретарят на комисията за молбите или завеждащият. Това е всичко, нали?

— Не, ето какво ми пишат сектантите — каза Нехлюдов, като изваждаше от джоба си писмото на сектантите. — Това е много чудно нещо, ако е вярно всичко, което пишат. Днес ще се помъча да се видя с тях и да разбера в какво се състои работата.

— Както виждам, вие сте станали фунийка, отвор, през който се изливат всички оплаквания на затвора — усмихнат каза адвокатът. — Те май че са твърде много, няма да се справите.

— Не, но това е поразително дело — каза Нехлюдов и разправи накратко същността на работата: хората в селото се събирали да четат евангелието, но дошло началството и ги разгонило. На следната неделя пак се събрали. Тогава извикали пристава, съставили акт и ги предали

на съд. Съдебният следовател ги разпитал, заместник-прокурорът съставил обвинителен акт, съдебната палата потвърдила обвинението и ги предали на съда. Заместник-прокурорът обвинявал, на масата били веществените доказателства — евангелието, и ги осъдили на заточение. — Това е нещо ужасно — казваше Нехлюдов. — Нима може да е вярно?

— Че какво толкова ви учудва?

— Ами всичко; разбирам старшията, комуто е заповядано, но заместник-прокурорът, който е съставил акта, нали е образован човек...

— Тъкмо там е грешката, дето сме свикнали да мислим, че прокуратурата, съдиите изобщо са някакви нови, либерални хора. Те бяха някога такива, но сега е съвсем друго. Това са чиновници, загрижени само за двадесето число. Той получава заплата, но му трябват още повече, и дотук свършват всичките му принципи. Той ще обвини, когато щете, ще съди, ще осъжда.

— Но нима съществуват закони, според които човек може да се заточи за това, че заедно с други е чел евангелието?

— Не само може да ги заточат макар и някъде по-наблизо, но и на каторгата може да ги пратят, ако се докаже, че при четенето на евангелието са си позволили да го тълкуват на другите не така, както е заповядано и с това са осъждали черковното тълкуване. Хула срещу православната вяра пред народа и по чл.196 — заточение и изселване.

— Не може да бъде.

— Казвам ви. Винаги казвам на господата съдиите — продължаваше адвокатът, — че не мога да не ги гледам с чувство на благодарност, защото, ако аз не съм в затвора, а и вие също, а и всички ние, то е благодарение на тяхната добрина. Най-лесното нещо е всеки от нас да бъде осъден на заточение и лишаване от права.

— Но щом е тъй и всичко зависи от произвола на прокурора и на лицата, които могат да прилагат и да не прилагат закона, тогава защо е съдът?

Адвокатът са разсмя весело.

— Ей, че въпроси задавате! Това е, драги, философия. Защо не, можем да поприказваме за това. Заповядайте в събота. У мен ще поговорим и по общи въпроси — каза адвокатът, като произнасяше с

ироничен патос думите „общи въпроси“. — Нали познавате жена ми? Заповядайте.

— Да, ще се постарая да дойда — отвърна Нехлюдов, почувствувал, че не говори искрено и че ако се постарее за нещо, то ще е само да не бъде вечерта у адвоката сред събиращите се у тях учени, литератори и художници.

Смехът, с който адвокатът отговори на забележката на Нехлюдов, че съдът няма смисъл, щом съдиите могат по свое усмотрение да прилагат или да не прилагат закона, и интонацията, с която той произнесе думите „философия“ и „общи въпроси“, показаха на Нехлюдов колко различно гледат на нещата двамата, а навярно и приятелите на адвоката, и как, въпреки сегашното си отдалечаване от предишните се приятели като Шенбок, Нехлюдов се чувствуваше много по-далеч от адвоката и хората от неговия кръг.

XII

Затворът беше далеч, а беше вече късно и затова Нехлюдов взе файтон и потегли към затвора. На една улица файтонджията, човек на средна възраст с умно и добродушно лице, се обърна към Нехлюдов и посочи едно огромно строящо се здание.

— Ей, че къща са издигнали — каза той, като че беше отчасти виновник за тоя строеж и се гордееше с това.

Наистина строежът беше огромен и в някакъв сложен необикновен стил. Здрава скеля от големи борови греди, хванати с железни скоби, обикаляше издигащата се постройка и я отделяше от улицата с дъсчена ограда. По дъските на скелята сновяха като мравки работници, опръскани с вар: едни зидаха, други дялаха камъни, трети изнасяха нагоре тежки и сваляха празни тарги и кофи.

Дебел и прекрасно облечен господин, навярно архитектът, застанал до скелята и сочещ нагоре с ръка, говореше на предприемача-владимировец, който слушаше почитателно. От вратата покрай архитекта и предприемача излизаха празни и влизаха пълни коли.

„И колко са сигурни всички, и тия, които работят, и тия, които ги карат да работят, че това трябва да бъде тъкмо тъй, че докато в къщи бременните им жени работят непосилна работа и децата им, в парцаливи шапчици, се усмихват старчески пред близката гладна смърт, като мърдат крачка, те трябва да строят този глупав, ненужен дворец за някакъв глупав и ненужен човек, един от ония, които ги разоряват и ограбват“ — мислеше Нехлюдов, като гледаше зданието.

— Да, глупашки дом — изказа той гласно мисълта си.

— Как глупашки? — възрази обиден файтонджията. — Благодарни сме, дава работа на хората, съвсем не е глупашки.

— Да, но това е ненужна работа.

— Сигурно е нужна, щом строят — възрази файтонджията, — народът се прехранва.

Нехлюдов млъкна, толкова повече, че беше трудно да се говори от грохота на колелата. Близко до затвора файтонджията премина от

калдъръма на шосето, тъй че беше по-леко да се говори, и той пак се обърна към Нехлюдов.

— И колко много народ днес идва в града — чудо — каза той, полуизвърнат на капрата, като сочеше на Нехлюдов групата работници от село с пили, брадви, с кожухчета и торби през рамо, която идеше насреща им.

— Нима повече, отколкото други години? — попита Нехлюдов.

— Къде ти! Така се нацъкват навсякъде, страшна работа! Господарите изхвърлят хората като трески. Навсякъде е пълно.

— Но защо е така?

— Размножиха се. Няма къде да ги даят.

— Та какво, че са се размножили? Защо не си стоят на село?

— Няма какво да правят на село! Няма земя.

Нехлюдов изпита чувство, като че го шибнаха по болно място. Като че нарочно се удряш все на болното място, а така изглежда, защото само ударите по болното място се усещат.

„Нима навсякъде е едно и също?“ — помисли си той и почна да разпитва файтонджията колко земя има тяхното село, колко земя има сам той и защо живее в града.

— Земята ни, господарю, е хектар на човек. Ние сме трима души — охотно се разприказва файтонджията. — У дома имам баща, брат, другият е войник. Те се оправят. А и няма с какво да се оправят. И брат ми искаше да иде в Москва.

— А не може ли да се наеме земя?

— Къде ще наемеш днес! Предишните господарчета пропиляха своята. Търговци я заграбиха цялата. От тях не можеш я купи, сами я обработват. В наше село владее френецът, дето я купи от предишния господар, не дава земя под наем, проклетникът.

— Какъв френец?

— Френецът Дюфар, може би сте чували. В големия театър прави перуки на актьорките. Доходна работа, пари натрупа. От господарката ни купи цялото имение. Сега той ни владее. Каквото иска, това прави с нас. Благодарим, сам той е добър човек. Само жена му, наша рускиня, е такваз кучка, че да не дава господ. Граби народа. Беда! Ето го и затвора. Къде, към входа ли да ви закарам? Май че не пущат.

XIII

Със замряло сърце и ужас пред мисълта в какво състояние ще намери днес Маслова и пред оная тайна, която имаше за него и в нея, и в онова сборище от хора, каквото беше в затвора — Нехлюдов позвъни на главния вход и попита излезлия при него надзирател за Маслова. Надзирателят направи справка и каза, че тя е в болницата. Нехлюдов се отправи към болницата. Добродушното старче, болничният пазач, веднага го пусна и като разбра кого иска да види, насочи го към детското отделение.

В коридора пред Нехлюдов излезе млад доктор, цял пропит с карболова киселина — и го попита строго какво обича. Този доктор правеше различни отстъпки на затворниците и затова постоянно влизаше в неприятни спречквания с началството на затвора и дори с главния лекар. От страх да не би Нехлюдов да иска от него нещо незаконно и освен това, за да покаже, че за никого не прави изключение, той се престори на сърдит.

— Тук няма жени, тук е детско отделение — каза той.

— Знам, но тук има една изпратена от затвора болногледачка.

— Да, има две. Какво обичате?

— Аз съм близък на едната от тях, на Маслова — каза Нехлюдов, — и искам да я видя. Отивам в Петербург да подам касационна жалба по нейното дело. И исках да ѝ предам ей това. То е само фотографска снимка — каза Нехлюдов, като извади от джоба си плик.

— Защо не, това може — каза докторът, омекнал, и като се обърна към бабата в бяла престилка, каза ѝ да извика болногледачката-затворничка Маслова. — Не искате ли да поседнете или поне да минете в приемната?

— Благодаря ви — каза Нехлюдов и възползуван от благоприятната за себе си промяна у доктора, попита го дали са доволни в болницата от Маслова.

— Нищо, не работи лошо, като се вземат пред вид условията, при които е живяла — каза докторът. — Впрочем ето я и нея.

От една врата излязоха бабата-болногледачка и след нея Маслова. Тя беше в бяла престилка върху раираната арестантска дреха; на главата ѝ имаше забрадка, която скриваше косите ѝ. Като видя Нехлюдов, тя пламна, спря се някак в нерешителност, после се намръщи и свела очи, с бързи крачки тръгна към него по пътеката на коридора. Приближила се до Нехлюдов, тя искаше да не му подаде ръка, после му подаде и още повече се изчерви. Нехлюдов не беше я виждал след оня разговор, когато тя се извиняваше за сприхавостта си, и сега очакваше да я намери същата като тогава. Но днес тя беше съвсем друга, в израза на лицето ѝ имаше нещо ново: сдържано, срамежливо и както се стори на Нехлюдов, недоброжелателно към него. Той ѝ каза същото, което каза на доктора, че отива в Петербург, и ѝ подаде плика с фотографията, която беше донесъл от Паново.

— Намерих я в Паново, стара фотография, може би ще ви бъде приятно. Вземете я.

Дигнала черни вежди, тя го погледна учудено с разногледите си очи, като че питаше: защо е това? — и мълком взе плика и го скри под престилката.

— Видях там леля ви — каза Нехлюдов.

— Видяхте ли я? — каза тя равнодушно.

— Добре ли ви е тук? — попита Нехлюдов.

— Нищо, добре е — каза тя.

— Не е ли много трудно?

— Не, нищо. Още не съм свикнала.

— Радвам се за вас. Все е по-добре, отколкото там.

— Къде *там*? — каза тя и лицето ѝ пламна.

— Там, в затвора — побърза да каже Нехлюдов.

— Защо по-добре? — попита тя.

— Тук хората са, мисля, по-добри. Няма такива като там.

— И там има много добри хора — каза тя.

— За Меншови ходатайствувах и се надявам, че ще ги освободят — каза Нехлюдов.

— Дай боже, такава чудесна бабичка — каза тя, като повтори пак своята характеристика за бабичката и леко се усмихна.

— Днес заминавам за Петербург. Вашето дело скоро ще се гледа и аз се надявам, че присъдата ще се отмени.

— Дали ще се отмени, или няма да се отмени, сега е все едно — каза тя.

— Защо — сега?

— Тъй — каза тя, като го погледна крадешком въпросително в лицето.

Нехлюдов разбра тия думи и този поглед в смисъл, че тя иска да знае дали държи на решението си, или е приел отказа ѝ и го е променил.

— Не знам защо ви е все едно — каза той. — Но за мен наистина е все едно — дали ще ви оправдаят, или не. Във всеки случай готов съм да направя това, за което ви говорих — каза той решително.

Тя вдигна глава и черните ѝ разногледи очи се спряха върху лицето му и покрай него и цялото ѝ лице просия от радост. Но тя каза съвсем не онова, което говореха очите ѝ.

— Напразно си разправяте — каза тя.

— Казвам, за да го знаете.

— За това всичко е казано и няма какво да се говори — каза тя, като сдържаше с мъка усмивката си.

От болничната стая се чу шум. Чу се детски плач.

— Май че ме викат — каза тя, като се огледа неспокойно.

— Е, тогава довиждане — каза той.

Тя се престори, че не е забелязала протегнатата ръка и се обърна, без да я стисне, и като се мъчеше да скрие тържеството си, с бързи крачки отмина по пътешките на коридора.

„Какво става с нея? Какво мисли тя? Какво чувства? Дали иска да ме изпита, или наистина не може да ми прости? Дали не може да ми каже всичко, което мисли и чувствува, или не иска? Дали се е смекчила, или озлобила?“ — питаше се Нехлюдов и нищо не можеше да си отговори. Едно знаеше той — именно, че тя се е изменила и в нея ставаше важна за душата ѝ промяна, и тази промяна го свързваше не само с нея, но и с онова, в името на което ставаше тази промяна. И тъкмо това свързване го довеждаше до радостно възбудено и умилно състояние.

Като се върна в стаята, където имаше осем детски креватчета, по нареждане на сестрата Маслова почна да сменя чаршафите, но протегнала се много напред с чаршафа, се подхлъзна и едва не падна. Момчето, вече на оздравяване, с превръзка на врата, се засмя и

Маслова не можа повече да се сдържи, седна на края на леглото и се закикоти с такъв висок и заразителен смях, че някои деца също се засмяха, а сестрата ѝ извика сърдито:

— Какво грачиш? Да не мислиш, че се намираш там, отдето си дошла? Върви да донесеш яденето.

Маслова млькна и като взе таблата, отиде, където я пращаха, но като се спогледаха с превързаното момче, на което беше забранено да се смее, пак прихна. Няколко пъти през деня, щом останеше сама, Маслова изваждаше снимката от плика и ѝ се любуваше, но едва вечерта след дежурството, останала сама в стаичката, където спяха двете с дежурната, Маслова извади съвсем фотографията от плика и дълго, неподвижно гледа избелялата, пожълтяла снимка, като милваше с очи всяка подробност: и лицата, и дрехите, и стълбичката на балкона, и храстите, на чийто фон стояха фотографирани тя и той, и лелите — и не можеше да се налюбува, особено на себе си, на младото си, хубаво лице с надвиснали над челото къдрици. Тя тъй бе се загледала, че не забеляза кога другарката ѝ болногледачка влезе в стаята.

— Какво е това? Той ли ти я даде? — попита дебелата, добродушна болногледачка, като се навеждаше над фотографията. — Ти ли си това!

— Че кой друг? — усмихната каза Маслова, като гледаше другарката си в лицето.

— А този кой е? Той ли е? А това да не е майка му?

— Леля му. Но нима не ме позна? — питаше Маслова.

— Къде ще те позная? До утре да гледам, няма да те позная. Съвсем друга си на лице. Та сигурно десетина години са минали от тогаз!

— Не години, а цял живот — каза Маслова и изведнъж оживлението изчезна. Лицето ѝ стана мрачно и една бръчка се вряза между веждите.

— Че какво, сигурно животът „там“ е бил лек.

— Да, лек! — повтори Маслова, като закри очи и поклати глава. — По-лошо от затвор!

— Защо тъй?

— Ей тъй! От осем часа вечерта до четири сутринта. И това всеки ден.

— Но защо не бягат?

— Искат да бягат, но няма как. Но какво ще говорим — извика Маслова, скочи, захвърли фотографията в чекмеджето на масичката и едва сдържайки сълзите си на озлобление, избяга в коридора, като хлопна вратата. Като гледаше фотографията, тя се чувствуваше такава, каквато беше на нея, и мечтаеше за това колко щастлива беше тогава и още можеше да бъде щастлива с него сега. Думите на другарката ѝ спомниха онова, което беше сега, и онова, което беше там — спомниха ѝ всичкия ужас на оня живот, който тя тогава смътно чувствуваше, но не си позволяваше да осъзнае. Едва сега тя си спомни живо всички ония ужасни ноци и особено една на заговезни, когато очакваше студента, който ѝ обеща да я отведе. Спомни си тя как в отворена, заляна с вино червена копринена рокля, с червена кордела в разрошените коси, измъчена и отслабнала, и опиянена, като изпрати гостите към два часа през нощта, седна в паузите на танците при слабата кокалеста пълчива пианистка, която акомпанираше на цигуларя, и почна да ѝ се оплаква за тежкия си живот, и как пианистката също разказваше, че не е доволна от положението си и иска да го промени, и как при тях дойде Клара, и как и трите решиха изведнъж да скъсат с тоя живот. Мислеха, че тая нощ вече свършва и се готвеха да се разотиват, когато изведнъж в антрето зашумяха пияни гости. Цигуларят засвири ригурнел, пианистката задрънка на пианото акомпанимента на весела руска песен за първата фигура на кадрила; мъничко, запотено, смърдящо на вино и заекващо старче с бяла вратовръзка и фрак, който сне при втората фигура, я хвана, а другият — шишко, с брада, също във фрак (те идваха от някакъв бал), прегърна Клара и дълго се въртяха, танцуваха, викаха, пиха... И тъй минаха година, две, три. Как да не се измени! И причината за това беше все той. И изведнъж в нея кипна пак предишната озлобеност към него, искаше ѝ се да му се кара, да го кори. Съжаляваше, че днес изпусна случая да му каже още веднъж, че го познава и че няма да му се поддаде, няма да му позволи да я използва духовно, както я беше използвал физически; няма да му позволи да я направи обект на своето великодушие. И за да притъпи някак това мъчително чувство на съжаление към себе си и на безполезен укор към него, ѝ се прииска да пие. И тя не би сдържала думата си и би пила, ако беше в затвора. Но тук алкохол можеше да се намери само у фелдшера, а тя се боеше от фелдшера, защото той я задиряше. А отношенията с мъже ѝ бяха

противни. Като постоя на пейката в коридора, тя се върна в стаичката и без да отговаря на другарката си, дълго плака над погубения си живот.

XIV

В Петербург Нехлюдов имаше работа по три дела: касационната молба на Маслова в Сената, делото на Федося Бирюкова в прошетарната комисия и по поръка на Вера Богодуховска — делото в дирекцията на полицията, или третото отделение, за освобождението на Шустова и за свиждането на майката със сина, затворен в крепостта, за когото бе му пратила бележка Вера Богодуховска. Тия две дела той смяташе като трето дело. И четвъртото дело беше делото на сектантите, заточени далеч от семействата си в Кавказ, задето са чели и тълкували евангелието. Той бе обещал не толкова на тях, колкото на себе си да направи всичко възможно за разясняване на това дело.

След последното си посещение при Маслеников, особено след пътуването си до село, Нехлюдов не толкова взе някакво решение, колкото с цялото си същество почувствува отвращение към оная своя среда, в която беше живял досега — към оная среда, от която тъй грижливо бяха скрити страданията, които милиони хора понасят за гарантиране удобствата и удоволствията на една малка група, че хората от тая среда не виждат и не могат да видят тия страдания, а с това и жестокостта и престъпността на живота си. Сега вече Нехлюдов не можеше без неловкост и укор към себе си да общува с хората от тая среда. А между това към тая среда го влечаха навиците на предишния му живот, влечаха го и роднински и приятелски отношения, и главно, за да направи онова, което сега едничко го занимаваше, да помогне и на Маслова, и на всички ония страдащи, на които искаше да помогне, трябваше да моли за помощ и услуги хора от тая среда, които не само не уважаваше, но често изпитваше към тях негодувание и презрение.

Като пристигна в Петербург и отседна у леля си по майка, графиня Чарска, жена на бивш министър, Нехлюдов изведнъж попадна в самата сърцевина на станалото му тъй чуждо аристократическо общество. Това му беше неприятно, а не можеше да постъпи другояче. Да отседне в хотел, а не у леля си, значеше да я обиди, а между това

лелята имаше големи връзки и можеше да му бъде извънредно полезна във връзка с всички ония дела, за които смяташе да ходатайствува.

— Слушай, какво чувам за теб? Някакви чудеса — говореше графиня Катерина Ивановна, като го пое с кафе веднага след пристигането му. — Vous posez pour un Howard!^[1] Помагаш на престъпниците. Ходиш по затворите. Оправяш хората.

— Не, нямам такива намерения.

— Е, това е добре. Само че явно тук има някаква романтична история. Хайде разправяй!

Нехлюдов ѝ разправи отношенията си с Маслова — всичко, както си беше.

— Помня, помня, бедната Елен ми разправяше нещо тогава, когато ти живееше у ония бабички, май че искали да те женят за своята храненица (графиня Катерина Ивановна винаги презираше лелите на Нехлюдов по баща)... Тя ли е? Elle est encore jolie^[2]?

Лелята Катерина Ивановна беше шестдесетгодишна, здрава, весела, енергична, бърлива жена. На ръст беше висока и много пълна, над горната ѝ устна личаха черни мустаци. Нехлюдов я обичаше и още от детинство бе свикнал да се заразява от нейната енергия и веселост.

— Не, ma tante^[3], всичко това е свършено. Бих искал само да ѝ помогна, защото, първо, тя е невинно осъдена и аз съм виновен за това, виновен съм и за съдбата ѝ изобщо. Чувствувам се задължен да направя за нея каквото мога.

— Но защо ми казаха, че си искал да се ожениш за нея?

— Да, исках, но тя не иска.

Катерина Ивановна, намръщила чело и отпуснала мигли, учудено и мълчаливо погледна племенника си. Изведнъж лицето ѝ се измени и на него се изписа удоволствие.

— Виж, тя е по-умна от теб. Ах, какъв си глупчо! И би се оженил за нея?

— Без друго.

— След онова, което е била?

— Толкова повече. Защото аз съм виновен за всичко.

— Не, ти си просто един дръвник — каза лелята, като сдържаше усмивката си. — Ужасен дръвник, но тъкмо за това те обичам, че си такъв ужасен дръвник — повтори тя, очевидно особено обикнала тази дума, която в нейните очи предаваше вярно умственото и морално

състояние на племенника й. — Знаеш ли колко навреме идеш — продължи тя. — Aline има чудесен приют за Магдалени. Аз бях веднъж. Страшно са противни, после цялата се мих. Но Aline corps et âme^[4] е заета с това. И тъй, ще я настаним твоята при нея. Ако някой може да я оправи, то е Aline.

— Но нали тя е осъдена на каторга. Затуй съм дошъл да ходатайствавам за отменяне на присъдата. Тази е първата ми работа при вас.

— Така ли! Къде е сега нейното дело?

— В Сената.

— В Сената? Да, моят мил cousin Льовушка е в Сената. Но впрочем той е в департамента на глупците — хералдиката. А пък от членовете не познавам никого. Всички там са бог знае какви — или немци: Ге, Фе, Де — tout l'alphabet^[5], или разни Иванови, Семьонови, Никитини, или Иваненко, Симоненко, Никитенко pour varier. Des gens de l'autre monde^[6]. Но все пак ще кажа на мъжа си. Той ги познава. Той познава всякакви хора. Ще му кажа. А ти му разправи подробно, защото мен той никога не ме разбира. Каквото да му кажа, заявява, че нищо не разбирал. C'est un parti pris^[7]. Всички разбират, само той не разбирал.

В това време лакей с високи чорапи донесе писмо на сребърен поднос.

— Тъкмо от Aline. Ще чуеш и Кизеветер.

— Кой е тоя Кизеветер?

— Кизеветер? Ела днес. Ще научиш кой е той. Той говори така, че и най-закоравелите престъпници се хвърлят на колене и плачат, и се разкайват.

Колкото и да беше странно и да не подхождаше на характера й, графиня Катерина Ивановна беше гореща привърженица на учението, което смята, че същността на християнството се състои във вярата в изкуплението. Тя ходеше на събранията, където се проповядваше това модно тогава учение, и събираше у себе си вярващи. Макар че това учение отхвърляше не само всички обреди, икони и тайнствата, във всички стаи у графиня Катерина Ивановна, и дори над леглото й, имаше икони и тя изпълняваше всички изисквания на черквата, без да вижда в това някакво противоречие.

— Виж, да беше го послушала твоята Магдалена, би се поправила — каза графинята. — А ти непременно ела довечера у дома. Ще го чуеш. Той е удивителен човек.

— Това не е интересно за мен, ma tante.

— А аз ти казвам, че е интересно. И ти непременно ела. Е, казвай, какво още искаш от мен? Videz votre sac.^[8]

— Има и едно дело в крепостта.

— В крепостта? Е, тогава мога да ти дам записка до барон Кригсмут. C'est un très brave homme.^[9] Та и ти сам го познаваш. Беше приятел на баща ти. Il donne dans le spiritisme.^[10] Но това не е нищо. Той е добър. Каква работа имаш там?

— Искам да моля да разрешат на една майка свиждане със сина ѝ, който лежи там. Но ми казаха, че не зависело от Кригсмут, а от Червянски.

— Червянски не обичам, но нали е мъж на Mariette. Нея мога да помеля. Тя ще го направи за мене. Elle est très gentille^[11].

— Трябва да моля още за една жена. Тя лежи от няколко месеца и никой не знае защо.

— Ами тя сигурно знае защо. Те много добре знаят. Те, тия стригани, си го заслужават.

— Не знам дали си го заслужават, или не. Но те страдат. Вие сте християнка и вярвате в евангелието, а сте тъй безмилостна...

— Това никак не пречи. Евангелието си е евангелие, а което е противно, то си е противно. По-зле ще бъде, ако се преструвам, че обичам нихилистите, и главно стриганите нихилистки, когато не мога да ги търпя.

— Защо не можете да ги търпите?

— След първи март питаш защо?

— Но не всички са участвували на първи март.

— Все едно, защо се бъркат в чужди работи? Това не е женска работа.

— Но ето нă, вие намирате, че Mariette може да се занимава с тия неща — каза Нехлюдов.

— Mariette? Mariette си е Mariette. А тая е бог знае каква, някаква си Халтюпкина, която иска да учи всички.

— Не да учат, а просто искат да помогнат на народа.

— И без тях хората знаят кому трябва и кому не трябва да се помогне.

— Но народът бедствува. Аз тъкмо идвам от село. Нима е редно селяните да работят до последни сили и да не си дояждат, за да можем ние да живеем в страшен разкош — каза Нехлюдов, неволно увлечен от добродушието на леля си, от желанието да ѝ каже всичко, което мисли.

— Че ти какво искаш, да работя и нищо да не ям?

— Не, не искам да не ядете — с неволна усмивка отвърна Нехлюдов, — искам само всички да работим и всички да ядем.

Лелята, свела пак чело и зеници, го погледна с любопитство.

— Mon cher, vous finirez mal^[12] — каза тя.

— Но защо?

В този миг в стаята влезе висок, широкоплещест генерал. Той беше мъжът на графиня Чарска, бивш министър.

— О, Дмитрий, здравей — каза той, като му подложи свежо избръснатата си буза. — Кога дойде?

Той мълком целуна жена си по челото.

— Non, il est imprayable^[13] — обърна се графиня Катерина Ивановна към мъжа си. — Искане от мене да ида на реката да пера и да ям само картофи. Той е ужасен глупчо, но все пак ти изпълни онова, за което ще те помоли. Ужасен дръвник — поправи се тя. — А ти чу ли, Каменска, казват, била в такова отчаяние, че се боят за живота ѝ — обърна се тя към мъжа си, — да беше я навестил.

— Да, това е ужасно! — каза мъжът.

— Е, хайде, идете да говорите с него, а аз имам да пиша писма.

Едва Нехлюдов мина в стаята до гостната, когато тя му извика оттам:

— Е, да пиша ли на Mariette?

— Както искате, ma tante.

— Тогава ще оставя blanc^[14] какво искаш за тази стригана, а тя ще каже на мъжа си. И той ще направи нужното. Не мисли, че съм толкова лоша. Те са всички страшно противни, твоите protégées, но je ne leur veux pas de mal^[15]. Бог да им е на помощ! Хайде върви. А довечера непременно ела у дома — ще чуеш Кизеветер. И ние ще се помолим. И ако нямаш нещо против, sa vous fera beaucoup de bien^[16].

Нали знам, и Елен, и вие всички сте много изостанали в това. И тъй довиждане.

- [1] Ти играеш ролята на Ховард (фр.). ↑
- [2] Още ли е хубава? (фр.) ↑
- [3] Леличко (фр.). ↑
- [4] Алина духом и телом (фр.). ↑
- [5] Цялата азбука (фр.). ↑
- [6] За разнообразие. Хората от другия свят (фр.). ↑
- [7] Предварително е настроен така (фр.). ↑
- [8] Кажете си болката (фр.). ↑
- [9] Много достоен човек (фр.). ↑
- [10] Увелича се по спиритизъм (фр.). ↑
- [11] Тя е много мила (фр.). ↑
- [12] Приятелю, ти зле ще свършиш (фр.). ↑
- [13] Не, той е неповторим (фр.). ↑
- [14] Празно място (фр.). ↑
- [15] Но аз не им желая злото (фр.). ↑
- [16] Това ще ти бъде много полезно (фр.). ↑

XV

Граф Иван Михайлович беше бивш министър и човек с много твърди убеждения.

Убежденията на граф Иван Михайлович от младини бяха, че както на птицата е присъщо да се храни с червеи, да бъде покрита с пера и пух и да лети във въздуха, така и нему е присъщо да се храни със скъпи ястия, приготвени от скъпи готвачи, да бъде облечен в най-удобни и скъпи дрехи, да язди най-удобни и бързи коне и че по тази причина всичко това трябва да му бъде осигурено. Освен това граф Иван Михайлович смяташе, че колкото повече пари от всякакъв род получава от държавата, колкото повече ордени има, включително разни кръстове с брилянти, и че колкото по-често се среща и говори с високо поставени особи от двата пола, толкова по-добре. А всичко останало в сравнение с тези основни догми граф Иван Михайлович смяташе за нищожно и неинтересно. Всичко останало можеше да бъде така или точно обратно. Съобразно с тази вяра граф Иван Михайлович живееше и работеше в Петербург в продължение на четиридесет години и накрая на тези четиридесет години стигна до поста министър.

Главните качества на граф Иван Михайлович, чрез които той бе достигнал своето положение, бяха, че той, първо, умееше да разбира смисъла на писаните преписки и закони и макар и несръчно, умееше да съставя разбрани преписки и да ги пише без правописни грешки; второ, че беше извънредно представителен и където трябваше, можеше да си дава вид не само на горд, но и на недостъпен и величествен, а другаде можеше да угодничи подобно страстно и подло; трето, че нямаше никакви общи принципи или правила, нито лично-нравствени, нито държавнически, и затова можеше да бъде съгласен с всички, когато беше нужно, и когато беше нужно, можеше да не бъде съгласен с всички. Като постъпваше така, той гледаше само да бъде издържан тонът и да не бъде в явно противоречие със себе си, при това беше съвсем равнодушен към това дали постъпките му са нравствен и или безнравствени сами по себе си и дали ще донесат най-голямо благо или най-голяма вреда на руската империя или на целия свят.

Когато стана министър, не само всички, които зависеха от него (а от него зависеха твърде много хора и приближени), но и всички странични хора, и сам той, бяха убедени, че той е много умен държавен мъж. Но когато мина известно време и той не направи нищо, нищо не показа, и когато по закона на борбата за съществуване също такива като него представителни и безпринципни чиновници, научили се да пишат и разбират преписките, го изместиха и той трябваше да си даде оставката, за всички стана ясно, че той не само не бе особено умен и дълбокомислен човек, но беше твърде ограничен и слабо образован, макар и доста самоуверен човек, който едва се издигаше във възгледите си до равнището на уводните статии на най-пошлите консервативни вестници. Оказа се, че с нищо не се отличава от другите слабо образовани и самоуверени чиновници, които го изместиха, и той сам разбра това, но то никак не разколеба убеждението му, че трябва всяка година да получава голямо количество държавни пари и нови украшения за своя параден костюм. Това убеждение беше тъй силно, че никой не се решаваше да му го оспорва и той всяка година получаваше отчасти във вид на пенсия, отчасти във вид на възнаграждение за членството си във висше държавно учреждение и за председателстването на разни комисии, комитети няколко десетки хиляди рубли и освен това — високо цененото от него ежегодно право за пришиване на нови галони на раменете или на панталоните и за закачване под фрака на нови ленти и емайлирани звездички. Вследствие на това граф Иван Михайлович имаше големи връзки.

Граф Иван Михайлович изслуша Нехлюдов така, както някога изслушваше докладите на началника на канцеларията, и след като го изслуша, каза, че ще му даде две бележки: едната — до сенатора Волф, касационния департамент.

— За него говорят различно, но *dans tous les cas c'est un horn me très comme il faut*^[1] — каза той. — Той ми е задължен и ще направи каквото може.

Другата бележка граф Иван Михайлович написа до едно влиятелно лице в прошетарната комисия. Делото на Федося Бирюкова, както го разказа Нехлюдов, го интересува доста. Когато Нехлюдов му каза, че иска да пише писмо до императрицата, той каза, че наистина тази история е твърде трогателна и е възможно при удобен случай да се разправи там. Но да обещае, не можеше. Нека молбата

върви по реда си. „А ако се окаже случай — помисли той, — ако го поканят в petit comité^[2] в четвъртък, може би ще каже.“

Като получи двете бележки от графа и бележката до Mariette от леля си, Нехлюдов веднага се запъти към всички тия места.

Преди всичко той се отправи към Mariette. Познаваше я като малко момиченце от небогато аристократическо семейство, знаеше, че се е омъжила за човек с кариера, за когото той беше чувал лоши неща, главно чувал беше за неговата безсърдечност към тези стотици хиляди политически затворници, чието измъчване беше негово специално задължение, и както винаги за Нехлюдов беше мъчително тежко, че за да помогне на угнетените, той трябваше да застане на страната на угнетителите, като че признаваше тяхната дейност за законна поради това, че се обръщаше към тях с молба поне малко, макар по отношение на някои лица, да се въздържат от обикновените си и навярно несъзнавани от тях жестокости. В такива случаи той винаги чувствуваше вътрешно раздвоение и недоволство от себе си и колебание: да моли или да не моли, но винаги решаваше, че трябва да моли. Работата е там, че ще му бъде неловко, срамно, неприятно у тази Mariette и мъжа ѝ, но затова пък можеше да стане така, че нещастната, измъчвана в единична килия жена да бъде пусната и да престанат да страдат и тя, и роднините ѝ. Освен че чувствуваше фалш в това положение на просител между хора, които вече не смяташе за близки, но които го смятаха за свой — той чувствуваше в това общество, че навлиза в предишния привичен коловоз и неволно се поддаваше на лекомисления и безнравствен тон, който владееше в този кръг. Той вече изпита това у леля си Катерина Ивановна. Тази сутрин вече, като говореше с нея за най-сериозни неща, изпадаше в шеговит тон.

Изобщо Петербург, в който отдавна не беше идвал, му направи обикновеното физически ободрително, по морално затъпяващо впечатление: всичко е тъй чисто, удобно, благоустроено, главното — хората са така морално невзискателни, че животът изглеждаше особено лек.

Хубавият, чист, учтив кочияш го караше край хубави, учтиви, чисти стражари, по хубава, чисто павирана улица, покрай хубави, чисти къщи към оня дом край пътя, където живееше Mariette.

Пред входа стояха чифт английски коне с наочници, а на капрата седеше с горд вид кочияш, приличен на англичанин с бакембарди до

средата на бузите, в ливрея, с камшик в ръката.

Вратата му отвори портиер с необикновено чист мундир, а в антрето стоеше в още по-чиста ливрея с галони лакеят-изпращач с великолепно вчесани бакембарди и дежурният ординарец с щик в нов чист мундир.

— Генералът не приема. Генералшата също. Те сега се готвят да излизат.

Нехлюдов предаде писмото на графиня Катерина Ивановна и като извади картичката си, пристъпи към масичката, на която лежеше книгата за разписване на посетителите, и вече бе започнал да пише, че много съжالياва, че не я е заварил, когато лакеят се устреми към стълбището, портиерът излезе на входа, като извика: „Карета!“, а ординарецът, като се изпъчи, замря с изпънати ръце, посрещайки и изпращайки с очи слизащата по стълбата с бърза, неприсъща за важността ѝ походка нисичка тъничка господарка.

Mariette беше с голяма шапка с перо и с черна рокля, черна наметка и нови черни ръкавици: лицето ѝ беше закрито с воал.

Като видя Нехлюдов, тя дигна воала, откри твърде миловидното си лице с бляскави очи и въпросително го погледна.

— О, княз Дмитрий Иванович! — каза тя с весел, приятен глас. — Бих ви познала...

— Как, вие дори помните как се казвам?

— Разбира се, та ние със сестра ми бяхме дори влюбени във вас — заговори тя на френски. — Но колко сте се изменили. Ах, колко съжالياвам, че излизам. Впрочем да се върнем — каза тя, като се спря в нерешителност. После погледна стенния часовник.

— Не, не може. Отивам на панихида у Каменска. Тя е ужасно убита.

— Коя е тази Каменска?

— Нима не сте чули?... Син ѝ е убит на дуел. Биха се с Позен. Едничък син. Ужасно! Майката е така убита.

— Да, чувах.

— Тогава по-добре да ида, а вие елате утре или тази вечер — каза тя и с бързи леки стъпки тръгна към входната врата.

— Тази вечер не ще мога — отвърна той, като излизаше заедно с нея на прага. — А пък аз идвам при вас по работа — каза той, като гледаше двойката червеникави коне, които спираха вече пред вратата.

— Какво има?

— Ето ви бележка за това от леля — каза Нехлюдов, като ѝ подаваше тесен плик с голям вензел. — От нея ще разберете всичко.

— Знам, графиня Катерина Ивановна мисли, че аз имам влияние в работите на мъжа ми. Тя се заблуждава. Нищо не мога, а и не искам да се застъпвам. Но, разбира се, за графинята и за вас съм готова да отстъпя от правилото. В какво се състои работата? — говореше тя, като напразно шареше из джоба си с малката ръка с черна ръкавица.

— Едно момиче е затворено в крепостта, а то е болно и не е замесено.

— Как се казва?

— Шустова, Лидия Шустова. В бележката пише.

— Е, добре, ще се опитам да направя нещо — каза тя и леко се качи в меко облицованата каляска, блестяща на слънцето с лакираните си калници, и разтвори чадъра си. Лакеят седна на капрата и даде знак за тръгване. Каляската потегли, но в същия миг тя побутна с чадъра си кочияша в гърба и тънкокожите хубавици, поангличанените кобили се спряха, като изправяха стегнатите си в мундшуци хубави глави и ситнеха с тънките си крака.

— А вие идвайте, но, моля ви се, безкористно — каза тя и се усмихна с усмивка, чиято сила добре познаваше, и сякаш завършила представлението, спусна завесата-воал. — Е, да тръгваме — отново побутна тя кочияша с чадъра си.

Нехлюдов сне шапка. А червеникавите, чистокръвни кобили, пръхтейки, затракаха с подкови по калдъръма и каляската бърже се понесе, като само от време на време леко подскачаше с новите си шини по неравния калдъръм.

[1] Но във всеки случай той е напълно порядъчен човек (фр.). ↑

[2] Тесен кръг (фр.). ↑

XVI

Като си спомни усмивката, която си размени с Mariette, Нехлюдов поклати глава недоволен от себе си.

„Преди да си се усетил, ще затънеш пак в тоя живот“ — помисли той, усетил оная раздвоеност и съмнение, които извикваше у него необходимостта от угодничество пред хора, които не уважаваше. Като съобрази къде да иде по-напред, къде после, за да не се връща, Нехлюдов най-напред се отправи към Сената. Отведоха го в канцеларията, където във великолепно помещение видя огромен брой извънредно учтиви и чисти чиновници.

Молбата на Маслова била получена и предадена за разглеждане и доклад на същия тоя сенатор Волф, до когото той имаше писмо от вуйчо си, обясниха чиновниците на Нехлюдов.

— А заседание Сенатът има тая седмица, но делото на Маслова едва ли ще се разгледа на това заседание. Ако се направят постъпки, можем да се надяваме да го пуснат и тая седмица, в сряда — каза един.

В канцеларията на Сената, докато чакаше нужната справка, Нехлюдов пак чу разговор за дуела и подробен разказ как е бил убит младият Каменски. Тук той за пръв път научи подробности по тази история, която вълнуваше цял Петербург. Случаят беше такъв: група офицери се събрали в лавката на стриди и както винаги много пили. Някой казал нещо против полка, в който служел Каменски; Каменски го нарекъл лъжец. Онзи ударил Каменски. На другия ден се дуелирали, куршумът попада в корема на Каменски и след два часа той умира. Убиецът и секундантите били арестувани, но, както казваха, макар да ги затворили, след две недели щели да ги пуснат.

От канцеларията на Сената Нехлюдов отиде с файтон до прошетарната комисия при барон Воробъев, чиновник, който имаше влияние в нея и който заемаше великолепно помещение в държавно жилище. Портиерът и лакеят сухо заявиха на Нехлюдов, че баронът не приема извън приемните дни, че сега той е при господаря-император, а утре ще бъде пак на доклад. Нехлюдов предаде писмото и се отправи към къщата на сенатора Волф.

Волф току-що беше закусил и както обикновено подпомагайки храносмилането си с пушене на пура и разходка из стаята, прие Нехлюдов. Владимир Василевич Волф беше наистина un homme très comme il faut и поставяше това си качество по-горе от всичко, гледаше от висотата му всички други хора и не можеше да не цени високо това качество, защото благодарение само на него беше направил бляскава кариера, такава, каквато желаше, тоест чрез женитба придоби състояние, което му даваше осемнадесет хиляди доход на година и с големи усилия — сенаторско място. Той смяташе себе си не само un homme très comme il faut, но още и човек с рицарска честност. А под честност той разбираше това, да не взима тихомълком от частни лица подкупи. А да изпросва за себе си по всякакъв начин пътни и дневни пари, възнаграждения от държавното съкровище, като за всичко това изпълнява робски всичко, което правителството искаше от него — това той не смяташе за безчестно. Да погуби, да разори, да стане причина за интернирането и заточението на стотици невинни хора поради привързаността им към своя народ и бащината им вяра, както направи през времето, когато беше губернатор в една от губерниите на Полското царство, той не само не смяташе за безчестно, но смяташе за подвиг на благородство, мъжество, патриотизъм; не смяташе също за безчестно и това, че бе ограбил собствената си съпруга, влюбена в него, и балдъзата си. Напротив, смяташе това за разумно устройство на семейния си живот.

Семейният живот на Владимир Василевич образуваха безличната му жена, балдъзата, чието състояние той също прибра в ръцете си, като продаде имението ѝ и внесе парите на свое име, и кротката, плаха, грозна дъщеря, която водеше тежък самотен живот, намерила разтуха в последно време в евангелизма — на събранията у Aline и у графиня Катерина Ивановна.

А синът на Владимир Василевич — добродушен, на петнайсет години беше обрасъл с брада и оттогава започна да пие и да развратничи, което продължаваше да прави до двадесетгодишна възраст — беше изпъден от къщи, защото никъде не можа да завърши гимназия, и попаднал в лошо общество и затънал в дългове, компрометираще баща си. Веднъж бащата плати двеста и тридесет рубли дълг на сина си, плати и друг път шестстотин рубли, но му заяви, че това е за последен път, че ако не се поправи, ще го изгони от

къщи и ще прекъсне всякакви отношения с него; синът не само не се поправи, но направи още хиляда рубли дълг и си позволи да каже на баща си, че и без това животът му в къщи е мъчение. Тогава Владимир Василевич заяви на сина си, че може да върви където ще, че не го счита за син. Оттогава Владимир Василевич си даваше вид, че няма син, и никой от домашните му не смееше да му говори за сина; и Владимир Василевич беше напълно убеден, че е уредил семейния си живот по най-добър начин.

С любезна и малко насмешлива усмивка (това беше негов маниер: неволен израз на съзнанието за своето комфортно превъзходство над мнозинството от хората), като спря разходката си по кабинета, Волф се здрависа с Нехлюдов и прочете записката.

— Моля най-покорно да седнете и да ме извините за малко. Аз ще походя, ако позволите — каза той, пхнал ръце в джобовете на куртката си и закрачил с леки, меки стъпки по диагонал в големия кабинет в строг стил. — Много ми е приятно да се запозная с вас и, то се знае, да услужа на граф Иван Михайлович — говореше той, като изпущаше ароматен синкав дим и предпазливо отделяше пурата от устата си, за да не изтърси пепел.

— Бих помолил само делото да се гледа по-скоро, защото, ако подсъдимата ще трябва да замине за Сибир, желателно е да замине порано — каза Нехлюдов.

— Да, да, с първите параходи от Нижни, знам — каза със снизходителната си усмивка Волф, който винаги предварително знаеше всичко, щом започнеха да му говорят. — Как се казва подсъдимата?

— Маслова...

Волф пристъпи към масата и погледна в преписката, сложена върху папката с делата.

— Да, да, Маслова. Добре, ще помоля другарите си. Ще разгледаме делото в сряда.

— Мога ли да телеграфирам за това на адвоката?

— Вие имате и адвокат? Защо ви е? Но щом искате, защо не.

— Може да няма достатъчно поводи за касацията — каза Нехлюдов, — но от делото се вижда, струва ми се, че присъдата е резултат на недоразумение.

— Да, да, това е възможно, но Сенатът не може да разглежда делата по същество — каза строго Владимир Василевич, като гледаше пепелта. — Сенатът следи само с оглед правилното прилагане на закона и тълкуването му.

— Този е, смятам, изключителен случай.

— Знам, знам. Всички случаи са изключителни. Ще направим каквото трябва. Това е всичко. — Пепелта все още се задържаше, но вече бе се пропукала и имаше опасност да падне. — А вие рядко ли идвате в Петербург? — каза Волф, като държеше пурата така, че пепелта да не падне. Пепелта все пак се разклати и Волф предпазливо я поднесе към пепелницата, където тя и падна. — А какво ужасно събитие с Каменски! — каза той. — Отличен момък! Единствен син. Особено положението на майката — казваше той, като повтаряше буквално всичко онова, което всички в Петербург говореха по това време за Каменски.

Като поприказва още малко за графиня Катерина Ивановна и за увлечението ѝ в новата религиозна насока, която Владимир Василевич не осъждаше и не оправдаваше, но която при неговата комилфотност очевидно беше за него излишна, той позвъни.

Нехлюдов се поклони.

— Ако ви е удобно, елате на обяд — каза Волф, като му подаде ръка, — например в сряда. Тогава ще ви дам точен отговор.

Беше вече късно и Нехлюдов се запъти към дома, тоест при лелята.

XVII

У графиня Катерина Ивановна се обядваше в седем и половина, а обедът се поднасяше по нов начин, още непознат за Нехлюдов. Ястията се слагаха на масата и лакеите веднага излизаха, тъй че обядващите сами си вземаха ядене. Мъжете не позволяваха на дамите да се пресилват с излишни движения и като силен пол, поемаха мъжествено цялата тежест по сипването на яденето за дамите и на себе си и по наливането на чашите. Когато едно ядене биваше изядено, графинята натискаше на масата копчето на електрическия звънец и лакеите влизаха безшумно, бърже раздигаха, сменяха приборите и донасяха следващото ядене. Обедът беше изряден, такива бяха и вината. В голямата, светла кухня работеха шефът французин с двама бели помощници. Обядваха шестима: графът и графинята, синът им, мрачен гвардейски офицер, който слагаше лакти на масата, Нехлюдов, лекторката-французойка и дошлият от село главен управител на графа.

И тук се заговори за дуела. Разсъждаваха как се бе отнесъл към случая царят. Знаеше се, че царят бил много огорчен за майката, всички също бяха огорчени за майката. Но тъй като беше известно, че царят, макар и да съчувствува, не иска да бъде строг към убиеца, който е защитил честта на мундира, всички бяха снизходителни към убиеца, който е защитил честта на мундира. Само графиня Катерина Ивановна със своето свободолекомислие осъди убиеца.

— Ще ми пиянствуват, после ще убиват порядъчните младежи... в никакъв случай не бих простила — каза тя.

— Виж, това не го разбирам — каза графът.

— Знам, че ти никога не разбираш това, което аз казвам — започна графинята, като се обърна към Нехлюдов. — Всички ме разбират, освен мъжа ми. Казвам, че съжалявам майката и не искам той да е убил и да бъде много доволен.

Тогава безмълвният дотогава син се застъпи за убиеца и нападна майка си, като й доказваше доста грубо, че един офицер не може да постъпи другояче, инак офицерският съд ще го изгони от полка. Нехлюдов слушаше, без да взема участие в разговора, и като бивш

офицер, разбираше доводите на младия Чарски, макар че не ги приемаше, но заедно с това неволно съпоставяше офицера, убил друг офицер, с оня затворник, момъка-хубавец, когото видя в затвора и който беше осъден на каторга за убийство при спречкване. И двамата са станали убийци поради пиянство. Оня, селякът, убил в момент на раздразнение, е отделен от жена, семейство, от роднини, окован във вериги и с бръсната глава отива на каторга, а тоя седи в хубавата стая на хауптвахта, яде хубав обяд, пие хубаво вино, чете книги и днес-утре ще бъде пуснат и ще си живее както преди, станал само особено интересен.

Той каза каквото мислеше. Отначало графиня Катерина Ивановна беше готова да се съгласи с племенника си, но после премълча. Както всички и Нехлюдов почувствува, че с този разказ той бе нарушил приличието.

Вечерта, скоро след обяда, в големия салон, където поставиха специално, като за лекция, редици столове с високи облегалки с резба, а пред масата — кресло и масичка с кана вода за проповедника, почнаха да се събират за събранието, на което щеше да проповядва дошлият от чужбина Кизеветер.

Пред входа стояха скъпи каляски. В богато наредения салон седяха дами в коприна, кадифе, дантели, с перуки и пристегнати, фалшиви талии. Между дамите седяха мъже, военни и цивилни, и пет души от простолюдието: двама пазачи, бакалинът, лакеят и кочияшът.

Кизеветер, здрав човек с прошарена коса, говореше на английски, а младо сухо момиче с *rinse-nez* превеждаше добре и бързо.

Той говореше, че греховете ни са тъй големи, наказанието за тях тъй голямо и неизбежно, че не бива да се живее в очакване на това наказание.

— Само като помислим, любезни сестри и братя, за себе си, за живота си, за това, какво правим, как живеем, как гневим любвеобилния бог, как караме Христа да страда, и ще разберем, че няма прошка за нас, няма изход, няма спасение, че всички сме обречени на гибел. Ужасна гибел, вечни мъки ни чакат — говореше той с разтреперан, плачлив глас. — Как да се спасим? Как да се спасим, братя, от този ужасен пожар? Той е обхванал вече къщата и няма изход!

Той помълча, а по бузите му течаха истински сълзи. Вече осем години, всеки път безпогрешно, щом стигаше до това място на речта си, която много му се харесваше, той усещаше спазми в гърлото, гъделичкане в носа и от очите му потичаха сълзи. И тия сълзи го трогваха още повече. В стаята се чуваха ридания. Графиня Катерина Ивановна седеше до мозаичната масичка, облакътिला глава на двете си ръце, и тлъстите ѝ плещи потръпваха. Кочияшът гледаше немеца учудено и плахо, сякаш връхлиташе върху него с аръша, а той не се отместваше. Повечето седяха в също такива пози като графиня Катерина Ивановна. Дъщерята на Волф, която приличаше на баща си, в модна рокля, стоеше на колене, закрила лицето си с ръце.

Изведнъж ораторът откри лицето си и му придаде нещо много прилично на истинска усмивка, с каквато актьорите изразяват радост, като започна със сладък, нежен глас:

— Но спасение има. Ето го, леко, радостно. Спасението е проляната за нас кръв от едничкия син божи, предал себе си на мъки зарад нас. Неговото мъчение, неговата кръв ще ни спасят. Братя и сестри — пак със сълзи в гласа заговори той, — да благодарим на бога, дал едничкия си син за изкупление на човешкия род. Светата му кръв...

Нехлюдов почувствува такава мъчителна гадливост, че стана тихичко, като се мръщеше и едва се сдържаше да не изохка от срам, излезе на пръсти и отиде в стаята си.

XVIII

На другия ден Нехлюдов тъкмо бе се облякъл и се готвеше да слезе долу, когато лакеят му донесе визитна картичка с името на московския адвокат. Адвокатът бе дошъл по своя работа, а заедно с това и да присъствува при разглеждането на делото на Маслова в Сената, ако се гледа скоро. Телеграмата, изпратена му от Нехлюдов, беше се разминала с него. Като разбра от Нехлюдов кога ще се гледа делото на Маслова и кои са сенаторите, той се усмихна.

— Тъкмо трите типа сенатори наедно — каза той. — Волф е петербургски чиновник, Сковородников — учен-юрист и Бе — практик-юрист и затова най-жив от тях — каза адвокатът. — Всичките ми надежди са в него. А какво стана в прошетарната комисия.

— Ами днес отивам при барон Воробъов, вчера не можах да получа аудиенция.

— Знаете ли откъде иде това „барон“ Воробъов? — каза адвокатът в отговор на малко комичната интонация, с която Нехлюдов произнесе тази чуждестранна титла, прилепена на такова руско име. — Павел бил наградил за нещо си дядо му — камер-лакей, ако се не лъжа — с тази титла. Много му бил угодил с нещо. Барон, та барон — и толкова. Така и тръгнало оттогава: барон Воробъов. И много се гордее с това. А е голям пройдаха.

— Тъкмо при него отивам — каза Нехлюдов.

— Отлично, да вървим заедно. Ще ви откарам.

Преди да излезе, вече в антрето, Нехлюдов срещна лакея със записка до него от Mariette:

„Pour vous faire plaisir, j'ai agi tout à fait contre mes principes, et j'ai intercedé auprès de mon mari pour votre protégée. Il se trouve que cette personne peut être relachée immédiatement. Mon mari a écrit au commandant. Venez donc je vous attend. M.“^[1]

— Господи! — обърна се Нехлюдов към адвоката. — Но това е ужасно! Жената, която държат седем месеца в единична килия, се оказва абсолютно невинна и за да я освободят, е трябвало да се каже само една дума.

— Винаги е така. Във всеки случай вие постигнахте желаното.

— Да, но този успех ме огорчава. Всъщност какво се върши там? Защо са я държали?

— Хм, по-добре да не се задълбочаваме. И тъй, аз ще ви отведа — каза адвокатът, когато излязоха пред входа и прекрасната карета, наета от адвоката, се приближи до вратата. — Нали у барон Воробьов?

Адвокатът каза на кочияша адреса и хубавите коне скоро докараха Нехлюдов пред къщата, заемана от барона. Баронът си беше в къщи. В първата стая седеше млад чиновник във вицмундир, с извънредно дълга шия, изпъкнала адамова ябълка и с необикновено лека походка и две дами.

— Името ви? — попита младият чиновник с адамовата ябълка, като пристъпи необикновено леко и грациозно от дамите към Нехлюдов.

Нехлюдов каза името си.

— Баронът ми нареди за вас. Ей сега!

Младият чиновник изчезна зад затворената врата и скоро изведе оттам разплакана дама в траур. Дамата спущаше с костеливите си пръсти омотания воал, за да скрие сълзите си.

— Моля — обърна се младият чиновник към Нехлюдов, като пристъпи с леки крачки към вратата на кабинета, отвори я и застана пред нея.

Влязъл в кабинета, Нехлюдов се озова пред набит, ниско остриган човек със среден ръст в сюртук, който седеше в креслото пред голямо писалище и гледаше весело пред себе си. Особено открояващо се с червената си руменина поради белите мустаци и брада, добродушното лице при вида на Нехлюдов се разля в любезна усмивка.

— Много се радвам, че ви виждам, ние бяхме стари познати и приятели с майка ви. Виждал съм ви като момче и после като офицер. Е, сядайте, разправяйте с какво мога да ви услужа. Да, да — потвърждаваше той, като клатеше стриганата си бяла глава, докато Нехлюдов му разправяше историята на Федося. — Говорете, говорете,

всичко разбрах; да, да, това е наистина трогателна история. Какво, подадохте ли молба?

— Молбата съм приготвил — каза Нехлюдов, като я изваждаше от джоба си. — Но исках да ви помоля, надявах се, че на това дело ще обърнат особено внимание.

— И много добре сте направили. Непременно сам ще го докладвам — каза баронът с израз върху веселото лице, нямащ нищо общо със състрадание. — Много трогателно. Очевидно тя е била дете, мъжът ѝ се отнесъл грубо с нея, това я е отблъснало, но после дошло време, обикнали се... Да, ще докладвам.

— Граф Иван Михайлович казваше, че иска да моли императрицата...

Едва успя Нехлюдов да каже тия думи, и изразът на лицето на барона се измени.

— Впрочем, вие подайте молбата в канцеларията, а аз ще направя каквото мога — отговори той.

В това време в стаята влезе младият чиновник, който очевидно кокетираше с походката си.

— Онази дама иска да ви каже още две думи.

— Е, нека влезе. Ах, mon cher, колко сълзи вижда тук човек, да можеше всички да изтрие! Правиш каквото можеш.

Дамата влезе.

— Забравих да ви помоля да не допуснете той да даде дъщеря си, защото той на всичко...

— Нали ви казах, че ще го направя.

— Бароне, за бога, спасете майката.

Тя хвана ръката му и започна да я целува.

— Всичко ще бъде направено.

Когато дамата излезе, Нехлюдов също почна да се сбогува.

— Ще направим каквото можем. Ще се отнесем до Министерството на правосъдието. Те ще ни отговорят и тогава ние ще направим каквото можем.

Нехлюдов излезе и мина в канцеларията. И тук както в Сената той намери във великолепното помещение великолепни чиновници, чисти, учтиви, коректни от дрехите до разговорите, отмерени и строги.

„Колко са много, ужасно много, и какви са охранени, колко са чисти ризите им, ръцете, колко хубаво лъснати обувките им, и кой

прави всичко това? И колко им е по-добре на всички в сравнение не само със затворниците, но и със селяните“ — отново неволно помисли Нехлюдов.

[1] За да ви доставя удоволствие, постъпих съвсем против принципите си и се застъпих пред мъжа си за вашето протеже. Показа се, че въпросната особа може да бъде освободена незабавно. Мъжът ми писа на коменданта. Елате ми на гости безкористно. Чакам ви (Фр.).

↑

XIX

Човекът, от когото зависеше в Петербург смекчаването участва на затворниците, беше стар генерал от немските барони, награден с ордени, които той не носеше, с изключение на белия кръст на петлицата, заслужил, но вече изкуфял, както казваха за него. Той беше служил в Кавказ, където беше получил този особено ласкателен за него кръст, задето тогава под негово водителство руските селяни, остригани и облечени в мундири и въоръжени с пушки и щикове, избиха повече от хиляда души, защитаващи свободата си и своите къщи и семейства. После беше служил в Полша, където също беше карал руските селяни да вършат много различни престъпления, за което също получи орден и нови украшения върху мундира; после беше още някъде и сега, вече изнемощял старец, получи мястото, което заемаше в тоя момент и което му осигуряваше хубаво помещение, заплата и почит. Той строго изпълняваше предписанията отгоре и особено ценеше това изпълнение. Приписвайки на тия предписания отгоре особено значение, той смяташе, че всичко на света може да се измени, но не и тези предписания отгоре. Длъжността му се състоеше в това, да държи в подземията, в единични килии, политическите престъпници и престъпнички, и то да държи тия хора така, че в продължение на десет години половината от тях загиваха, като една част полудяваха, друга част умираха от охтика и трета част се самоубиваха: кой чрез глад, кой разрязваше вените си със стъкло, кой се обесваше, кой се подпалваше.

Старият генерал знаеше всичко това, всичко то ставаше пред очите му, но всички тия случаи не трогваха съвестта му, както не трогваха съвестта му нещастията, станали от бури, наводнения и т.н. Тия случаи ставаха поради изпълняването на предписанията отгоре, в името на господаря-император. А тия предписания трябваше неминуемо да бъдат изпълнени и затова беше напълно безполезно да се мисли за последиците от тия предписания. Старият генерал дори не си и позволяваше да мисли за такива неща, като смяташе за свой патриотичен, войнишки дълг да не мисли за това, за да не трепне при изпълнението на тия, по негово мнение, много важни свои задължения.

Веднъж в седмицата старият генерал обикаляше по служебен дълг всички тюрми и питаше затворниците нямат ли някакви молби. Той ги изслушваше спокойно с непроницаемо мълчание и никога нищо не изпълняваше, защото всички молби не бяха в съгласие със законоположенията.

Докато Нехлюдов се приближаваше към жилището на стария генерал, часовникът на кулата отби с тънки звънчета „Коль славен бог“, а после удари два часът. Като слушаше тия звуци, Нехлюдов неволно си спомняше прочетеното в записките на декабристите, как тази всекичасно повтаряща се сладка музика е отеквала в душите на осъдените до живот. В това време, когато Нехлюдов приближаваше към входа на квартирата му, старият генерал седеше в тъмната гостна стая над инкрустирана масичка и въртеше заедно с един млад човек, художник, брат на един от неговите подчинени, една чиния върху лист хартия. Тънките, влажни, слаби пръсти на художника бяха вплетени в острите сбръчкани и вдървени в ставите пръсти на стария генерал и тия сплетени ръце подскачаха заедно с обърнатата чаена чинийка по листа хартия с написани върху него всички букви на азбуката. Чинийката отговаряше на зададения от генерала въпрос как ще се познават душите една друга след смъртта.

Когато един от ординарците, който изпълняваше длъжността камериер, влезе с картичката на Нехлюдов, чрез посредничеството на чинийката говореше духът на Жана д'Арк. Духът на Жана д'Арк вече каза по буквите думите: „Ще се познават една друга“ и това беше записано. Когато влезе ординарецьт, чинийката, спряла се веднъж на „п“, другия път на „о“, стигна до „д“, спря се на тази буква и почна да подскача насам-натам. Подскачаше, защото следната буква, по мнението на генерала, трябваше да бъде „и“, тоест според него Жана д'Арк трябваше да каже, че душите ще се познават една друга едва „подир“ очистването си от всичко земно или нещо подобно и затова следващата буква трябваше да бъде „и“; художникът пък мислеше, че следната буква трябва да бъде „в“ — че духът иска да каже, че душите ще се познават после една друга по *светлината*, която ще се излъчва от ефирните тела на душите. Генералът, мрачно смръщил гъсти побелели вежди, гледаше втренчено в ръцете и като си представяше, че чинийката се движи сама, дърпаше я към „и“. А младият, безкръвен художник, с прехвърлени зад ушите редки коси, гледаше с

безжизнените си сини очи в тъмния ъгъл на приемната и нервно мърдайки устни, теглеше към „в“. Генералът се намръщи, че прекъсват заниманието му и след минута мълчание взе картичката, сложи ринсе-pez-то си и изпъшкал от болка в широкия си кръст, се изправи с целия си голям ръст, като търкаше вкочанените си пръсти.

— Покани го в кабинета.

— Позволете, ваше превъзходителство, сам ще довърша — каза художникът, като ставаше, — чувствам присъствието на духа.

— Добре, довършете — каза решително и строго генералът и тръгна с големите крачки на правите си крака с решителна, отмерена походка към кабинета.

— Драго ми е — каза генералът с груб глас любезно на Нехлюдов, като му сочеше креслото до писалището. — Отдавна ли сте в Петербург?

Нехлюдов каза, че е пристигнал наскоро.

— Здрава ли е княгинята, майка ви?

— Мама се помина.

— Извинявайте, много съжалявам. Синът ми казваше, че ви е виждал.

Синът на генерала правеше същата кариера като бащата и след военната академия служи в разузнавателното бюро и много се гордееше със задачите, които му възлагаха там. Тия задачи се състояха в завеждане на шпионската служба.

— Как не, с баща ви съм служил. Бяхме приятели, другари. Вие на служба ли сте?

— Не, не съм на служба.

Генералът поклати глава неодобрително.

— Дошъл съм при вас с една молба, генерале — каза Нехлюдов.

— Мно-о-о-го ми е приятно. С какво мога да ви услужа?

— Ако молбата ми е неуместна, моля ви се, извинете ме. Обаче трябва да я предам.

— Какво има?

— Тук у вас излежава наказанието си някой си Гуркевич, та майка му моли да ѝ се разреши свиждане с него или поне да му предадат някои книги.

От поставения въпрос на Нехлюдов генералът не изрази нито удоволствие, нито недоволствие и навел глава настрана, премрежи

очи, уж обмисляйки. Той всъщност нищо не обмисляше и дори не се интересуваше от въпроса на Нехлюдов, защото много добре знаеше, че ще му отговори по закона. Той просто почиваше умствено, без да мисли за нищо.

— Видите ли, това не зависи от мене — каза той, като си почина малко. — За свижданията има височайше утвърден правилник и каквото е разрешено там, това се и разрешава. Що се отнася до книгите, ние имаме библиотека, дават им се ония, които са разрешени.

— Да, но на него му трябва научни, иска да се занимава.

— Не вярвайте на това. — Генералът помълча. — Не е за занимания. Ей тъй, само за безпокойство.

— Но как, нали трябва да им се запълни времето в тяхното тежко положение? — каза Нехлюдов.

— Те винаги се оплакват — възрази генералът. — Нали ги знаем.

Той говореше за тях изобщо като за някаква особена, лоша порода хора.

— Тук им се създават такива удобства, каквито рядко се срещат в затворите — продължаваше генералът.

И той започна за оправдание да описва подробно всички удобства, които се предоставят на затворниците, сякаш главната цел на това учреждение беше да осигури на затворените лица приятно местопребиваване.

— Наистина по-рано беше доста строго, но сега тук ги гледат отлично. Ядат по три неща и винаги едното с месо: кюфтета или котлети. В неделни дни имат и четвърто — десерт. Тъй че дай боже всеки русин да може така да се храни.

Като всички стари хора, генералът, очевидно попаднал на заучена тема, говореше това, което беше повтарял много пъти като доказателство за възискателността и неблагодарността на затворниците.

— Книги им се дават и с духовно съдържание, и стари списания. Библиотеката ни има съответните книги. Само че те рядко четат. Отначало като че се интересуват, но после тъй си остават новите книги до половината неразрязани, а старите — с непрелистени страници. Ние дори опитвахме — с бледо подобие на усмивка каза генералът — нарочно да сложим по някоя хартийка. Тъй си остава небутната. Също не им се забранява и да пишат — продължаваше генералът. — Дава им се плоча за писане, и калем им се дава, тъй че могат да пишат за

развлечение. Могат да изтриват и пак да пишат. И на, също не пишат. Не, те много скоро стават съвсем спокойни. Само в първо време се тревожат, но после дори надебеляват и стават много тихи — разказваше генералът, без да разбира ужасния смисъл, който имаха думите му.

Нехлюдов слушаше хрипливия му старчески глас, гледаше тия вкостенени стави, угасналите под побелелите вежди очи, тия бръснати старчески увиснали скули, подпрени от военната яка, тоя бял кръст, с който този човек се гордееше, особено за това, че беше го получил за изключително жестоки убийства на множество хора, и разбираше, че е безполезно да му възразява, да обяснява значението на думите му. Но все пак той направи усилия и попита и за другото дело, за затворничката Шустова, за която бе получил днес съобщение, че е заповядано да я освободят.

— Шустова? Шустова... Не ги помня всички по име. Те са толкова много — каза той с явен укор, че са толкова много. Той позвъни и каза да извикат деловодителя. Докато търсеха деловодителя, той увещаваеше Нехлюдов да постъпи на служба, като казваше, че честните, благородни хора, като слагаше и себе си в числото на тези хора, са особено нужни на царя... „и на отечеството“ — прибави той, очевидно само заради красивата фраза.

— Ето аз съм стар, а все пак служа, доколкото силите ми позволяват.

Деловодителят — сух, жилив човек с неспокойни умни очи — дойде и доложи, че Шустова е задържана в някакво странно фортификационно място и че преписката за нея не е получена.

— Щом я получим, веднага ще я освободим. Ние не ги задържаме, не държим особено на присъствието им — каза генералът, опитвайки се отново да се усмихне шеговито, изкривявайки само старото си лице.

Нехлюдов стана, като се мъчеше да се сдържи да не изрази изпитваното смесено чувство на отвращение и съжаление към този ужасен старик. А старикът смяташе, че той също не бива да бъде много строг към лекомисления и очевидно заблуден син на своя другар и да го остави без съвет.

— Довиждане, драги, не ми се сърдете, но аз ви говоря от обич. Не се свързвайте с хората, които са задържани при нас. Невинни няма.

А всички тия хора са най-безнравствени. Ние ги знаем — каза той с тон, който не допускаше възможност за съмнение. И той наистина не се съмняваше в това, не защото всичко това беше така, а защото, ако то не беше така, той трябваше да види в себе си не уважаван герой, който достойно доживява хубавия си живот, а негодник, който е продал и на стари години продължаваше да продава съвестта си.

— А най-добре постъпете на служба — продължаваше той. — Царят има нужда от честни хора... и отечеството — прибави той. — Ами ако и аз, и всички почнат като вас да бягат от служба? Кой ще остане? Ето на, ние осъждаме неуредиците, а сами не искаме да помагаме на правителството.

Нехлюдов въздъхна дълбоко, ниско се поклони, стисна протегнатата му снизходително костелива голяма ръка и излезе от стаята.

Генералът поклати неодобрително глава и като търкаше кръста си, мина пак в гостната, където го чакаше художникът, вече записал получения отговор от духа на Жана д'Арк. Генералът сложи ринсе-пез-то си и прочете: „Ще се познават една друга по светлината, излъчвана от ефирните тела.“

— А-а — одобрително каза генералът, като затвори очи, — но как ще ги познае човек, ако всички имат еднаква светлина? — попита той и като преплете отново пръсти с художника, седна до масичката.

Каретата излезе от вратата.

— Скучно е тук, господарю — каза кочияшът, като се обърна към Нехлюдов, — идваше ми да си тръгна, без да ви дочакам.

— Да, скучно — съгласи се Нехлюдов, като пое въздух с пълни гърди и спря с успокоение очи на виещите се като бял дим облаци, плуващи по небето, и на блестящите гънки на водите на Нева от движещите се по нея лодки и параходи.

XX

На другия ден трябваше да се гледа делото на Маслова и Нехлюдов отиде в Сената. Адвокатът се срещна с него пред величественния вход на сенатското здание, пред което вече стояха няколко каляски. Стигнал до великолепно то главно стълбище до втория етаж, адвокатът, знаещ всички входове, тръгна наляво към една врата, където стоеше написана годината на въвеждането на съдебните закони. Снел палтото си в първата дълга стая и узнал от портиера, че всички сенатори са тук, че и последният току-що е дошъл, Фанарин, останал по фрак и бяла връзка на бялата риза, с весела увереност влезе в съседната стая. В тази съседна стая имаше вдясно голям шкаф, после маса, а вляво — вита стълба, по която в тоя момент слизаше елегантен чиновник във вицмундир и с чанта под мишница. В стаята привличаше вниманието едно старче с патриархален вид, с дълги бели коси, в сако и сиви панталони, край което с голяма почителност стояха двама служители.

Старчето с белите коси мина към шкафа и се скри там. В това време Фанарин, като видя един свой другар, също адвокат като него, с бяла вратовръзка и във фрак, веднага влезе в оживен разговор с него, а Нехлюдов разглеждаше хората в стаята. Имаше петнадесетина души публика, от които две дами, едната с ринсе-пез, млада, а другата стара. Гледаше се дело за клевета чрез печата и затова беше се събрала публика повече от обикновено — все хора предимно от вестникарския свят.

Съдебният пристав, румен, хубав човек във великолепен мундир, с лист в ръка, пристъпи към Фанарин с въпроса — на кое дело е защитник. И като разбра, че е по делото на Маслова, записа нещо и се отдръпна. В това време вратата на шкафа се отвори и оттам излезе старчето с патриархален вид, но вече не в сако, а в дреха, обшита с галони, с блестящи плочки на гърдите, което го правеше приличен на птица.

Това смешно костюмче очевидно смущаваше самото старче и то бързо, по-бързо, отколкото ходеше обикновено, се шмугна във вратата

на срещуположния вход.

— Този е Бе, много почтен човек — каза Фанарин на Нехлюдов и като го запозна с колегата си, разправи за интересното според него дело, което щеше да се гледа.

Делото скоро започна и Нехлюдов мина заедно с публиката наляво в заседателната зала. Всички те и Фанарин минаха зад решетката, на местата за публиката. Само петербургският адвокат излезе напред, зад катедрата пред решетката.

Заседателната зала на Сената беше по-малка от залата на окръжния съд, беше по-обикновена и се отличаваше само с това, че масата, зад която седяха сенаторите, беше покрита не със зелено сукно, а с малиновочервено кадифе, обшито със златни ширити, но същите бяха постоянните атрибути на всяко съдебно място: огледало, икона, портрет на господаря-император. Приставът обявяваше все тъй тържествено: „Съдът!“ Също тъй всички ставаха, също тъй влизаха сенаторите със своите мундири, също тъй сядаха в креслата с високи облегалки, също тъй се облакътяваха на масата в старанието си да имат естествен вид.

Сенаторите бяха четирима. Председателят Никитин, гладко обръснат, с тясно лице и стоманени очи, Волф, с многозначително стиснати устни и бели ръчички, с които обръщаше листовете на делото: после Сковородников, дебел, тромав, сипаничав човек, учен юрист, и четвъртият — Бе, същото патриархално старче, което дойде последно. Заедно със сенаторите влязоха оберсекретарят и заместник-оберпрокурорът — среден на ръст, сух, бръснат млад човек, с твърде тъмен цвят на лицето и черни тъжни очи. Въпреки странния мундир и макар че не беше го виждал пет-шест години, Нехлюдов веднага позна в него един от най-близките си приятели от студентските времена.

— Помощник-оберпрокурорът Селенин ли е? — попита той адвоката.

— Да, защо?

— Познавам го добре, той е чудесен човек...

— И добър заместник-оберпрокурор, разбран. Виж, него трябваше да помолите — каза Фанарин.

— Той във всеки случай ще постъпи по съвест — каза Нехлюдов, спомнил си близостта и дружбата си със Селенин и приятните му

качества на чистота, честност, порядъчност в най-добрия смисъл на думата.

— Но сега няма и време — пошепна Фанарин, давайки ухо на започналия доклад по делото.

Започна делото по обжалване присъдата на върховния съд, който не бе отменил присъдата на окръжния съд.

Нехлюдов почна да слуша и се мъчеше да разбере значението на онова, което ставаше пред него, но и тук, както и в окръжния съд, главната трудност за разбиране се състоеше в това, че се говореше не за онова, което всъщност беше главното, а за нещо съвсем странично. Въпросът се отнасяше за една статия във вестник, където се разкривали мошеничествата на един председател на акционерно дружество. Всъщност най-важното би трябвало да бъде само това дали е вярно, че председателят на акционерното дружество ограбва своите доверители и как да се направи да престане да ги ограбва. Но за това и дума не ставаше. Говореше се само за това, имал ли е, или не е имал право по закона издателят да напечата статията на фейлетониста и какво престъпление е извършил той, като я е напечатал: обида или клевета и как обидата включва в себе си клеветата или клеветата — обидата, и още нещо малко понятно за простите хора: за разни членове и решения на някакъв си общ департамент.

Единственото, което разбра Нехлюдов, беше това, че макар Волф, който докладваше делото, тъй строго да му внушаваше вчера, че Сенатът не може да разглежда делата по същество — това дело той докладваше явно пристрастно, в полза на касиране присъдата на палатата, и че Селенин, напълно в разрез с характерната си сдържаност, неочаквано горещо изрази противоположно мнение. Разпалеността на винаги сдържания Селенин, която учуди Нехлюдов, имаше своите основания в това, че той познаваше председателя на акционерното дружество като долен човек в паричните работи, а между това случайно беше узнал, че почти в навечерието на разглеждането на делото на този търгаш Волф е бил у него на разкошен обяд. И сега, когато Волф, макар и съвсем предпазливо, но явно едностранчиво, доложи делото, Селенин се разгорещи и много нервно за едно обикновено дело изрази мнението си. Тази реч очевидно оскърби Волф: той се изчервяваше, подскачаше, правеше

мълчаливи жестове на учудване и с твърде достоен и оскърбен вид се оттегли заедно с другите сенатори в съвещателната зала.

— Вие всъщност по кое дело? — пак попита съдебният пристав Фанарин, щом сенаторите се оттеглиха.

— Вече ви казах, по делото на Маслова — каза Фанарин.

— Тъй. Делото ще се гледа днес. Но...

— Какво има? — попита адвокатът.

— Знаете ли, предполагаше се това дело да се гледа в отсъствие на страните, тъй че господа сенаторите едва ли ще излязат след обявяването на решението. Но аз ще доложам...

— Тоест как тъй?...

— Ще доложам, ще доложам — и приставът отбеляза нещо в бележката си.

Сенаторите действително смятаха, като обявят решението по делото за клеветата, да свършат с останалите дела, в това число и с делото на Маслова, пиейки чай и пушейки, без да излизат от съвещателната зала.

XXI

Щом сенаторите седнаха на масата в съвещателната зала, Волф почна твърде оживено да излага мотивите, по които делото трябва да бъде касирано.

Председателят, и без това човек недоброжелателен, днес беше особено без настроение. Като слушаше делото през време на заседанието, той си беше съставил вече мнение и сега седеше, без да слуша Волф, потънал в мислите си. А тия мисли се въртяха около това да се припомня какво бе написал вчера в мемоарите си по повод назначаването на Вилянов, а не него, на онзи важен пост, който той отдавна искаше да получи. Председателят Никитин беше напълно искрено убеден, че разсъжденията на разните чиновници от първите два класа, с които той влизаше в контакт при службата си, образуват твърде важен исторически материал. Като написа вчера една глава, в която силно нападна някои чиновници от първите два класа, задето му бяха попречили, както той го формулира, да спаси Русия от гибелта, в която я увличали сегашните ѝ управници — всъщност само за това, че му бяха попречили да получи по-голяма заплата от сегашната, той мислеше сега как това обстоятелство ще получи за потомството съвсем ново осветление.

— Да, разбира се — каза той на думите на обърналия се към него Волф, без да го слуша.

Бе пък слушаше Волф с тъжно лице, като рисуваше разни орнаменти на сложената пред него хартия. Бе беше най-чиста проба либерал. Той свято пазеше традициите от шейсетте години и ако понякога отстъпваше от строгото безпристрастие, правеше го само в името на либерализма. Тъй в настоящия случай, освен че акционерният търгаш, който се оплакваше, че е оклеветен, беше долен човек, Бе държеше да се остави молбата без последствия още и затова, че обвиняването на журналиста в клевета ограничаваше свободата на печата. Когато Волф свърши своите аргументи, Бе, недорисувал още орнамента, с тъга — беше му тъжно, че трябва да доказва подобни истини, — с мек, приятен глас, кратко, просто и убедително посочи

неоснователността на жалбата и като отпусна главата си с побелели коси, продължи да рисува орнамента.

Сковородников, който седеше срещу Волф и през всичкото време събираше с дебелите си пръсти брадата и мустаците си в устата, щом Бе престана да говори, веднага престана да дъвче брадата си и с висок, скърцащ глас каза, че макар да смята председателя на акционерното дружество за голям мерзавец, той би държал за касиране на присъдата, ако имаше законни основания, но тъй като такива няма, той се присъединява към мнението на Иван Семьонович (Бе) — каза той, зарадван, че с това може да уязви Волф. Председателят се присъедини към мнението на Сковородников и делото се реши отрицателно.

Волф беше недоволен, особено за това, че беше някак си уличен в недобросъвестно пристрастие, но като се престори на равнодушен, разтвори следващото поред дело на Маслова и се зачете в него. Между това сенаторите позвъниха и поискаха чай, като се заприказваха за скандала, който, заедно с дуела на Каменски, занимаваше по това време цял Петербург.

Това беше история с началник на департамент, хванат и уличен в престъпление, предвидено по чл.995.

— Каква мръсотия! — с погнуса каза Бе.

— Какво лошо има тук? Аз ще ви покажа в нашата литература проекта на един немски писател, който чисто и просто предлага това да не се смята за престъпление и че е възможен брак между мъже — каза Сковородников, като смучеше жадно, сякаш сърбаше, смачканата цигара, която държеше между пръстите си до самата длан, и високо се засмя.

— Не може да бъде! — каза Бе.

— Ще ви покажа — каза Сковородников, като цитира пълното заглавие на съчинението и дори годината и мястото на изданието.

— Разправят, че го назначавали губернатор в някакъв сибирски град — каза Никитин.

— И много хубаво, архийерейт ще го посрещне с кръста. Би трябвало и той да бъде като него. Аз бих им препоръчал един такъв — каза Сковородников и като хвърли угарката от цигарата в чинийката, събра колкото може повече брада и мустаци в устата си и почна да ги дъвче.

В това време влезлият пристав доложи за желанието на адвоката и на Нехлюдов да присъствуват при разглеждането на делото на Маслова.

— Ето го това дело — каза Волф, — то е цяла романтична история — и разправи онова, което знаеше за отношението на Нехлюдов към Маслова.

Като поприказваха за това, допушиха цигарите и допиха чая си, сенаторите излязоха в заседателната зала, обявиха решението по предишното дело и пристъпиха към делото на Маслова...

Волф изложи съвсем подробно с тънкия си глас касационната жалба на Маслова и пак не съвсем безпристрастно, а с очевидното желание да се касира решението на съда.

— Имате ли да добавите нещо? — обърна се председателят към Фанарин.

Фанарин стана и изпъчил белите си, широки гърди, доказа точка по точка с чудна внушителност и точност отстъплението на съда в шест пункта от точния смисъл на закона и освен това си позволи, макар и накратко, да засегне и самото дело по същество, и крещящата несправедливост на решението му. Тонът на кратката, но силна реч на Фанарин беше такъв, като че той се извинява, че настоява за това, но че господа сенаторите със своята проникателност и юридическа мъдрост виждат и разбират по-добре от него, но той го прави само защото е поел едно задължение. След речта на Фанарин явно не можеше да има ни най-малко съмнение, че сенатът трябва да отмени решението на съда. Като свърши речта си, Фанарин се усмихна победоносно. Гледайки адвоката и видял усмивката му, Нехлюдов беше сигурен, че делото е спечелено. Но като погледна сенаторите, той видя, че Фанарин се усмихва и тържествува сам. Сенаторите и заместник-оберпрокурорът не се усмихваха и не тържествуваха, а имаха вид на хора, които скучаят и сякаш казват: „Слушали сме ги много такива като вас, но всичко това е вятър работа.“ Всички те очевидно почувствуваха удовлетворение едва когато адвокатът свърши и престана да ги бави напразно. Веднага след речта на адвоката председателят се обърна към заместник-оберпрокурора. Селенин се изказа кратко, но ясно и точно да се остави молбата без последствие, като намираше всички доводи за касация неоснователни. След това сенаторите станаха и отидоха да се съвещават. В съвещателната стая

гласовете се разделиха. Волф беше за касиране; Бе, разбрал същността на работата, много горещо държеше също за касиране, като представи живо пред другарите си картината на съда и недоразумението със съдебните заседатели, както беше го разбрал напълно вярно. Никитин, държейки както винаги на строгостта изобщо и на строгата формалност, беше против. Цялото дело се решаваше от гласа на Сквородников. И този глас застана на страната на отказа главно за това, защото решението на Нехлюдов да се ожени за тази девойка в името на нравствени изисквания му беше крайно противно.

Сквородников беше материалист-дарвинист и смяташе всяка проява на отвличена нравственост или — още по-зле — на религиозност не само за презряно безумие, но и оскърбление лично за себе си. Цялата история с тази проститутка и присъствието тук в Сената на защитника ѝ — знаменит адвокат, и на самия Нехлюдов, му беше крайно противно. И той, като пъхаше брадата в устата си и правеше гримаси, много естествено се престори, че не знае нищо по това дело, освен че поводите за касация не са достатъчни, и затова е съгласен с председателя за оставяне молбата без последствие.

На молбата беше отказано.

XXII

— Ужасно! — говореше Нехлюдов на излизане в приемната на адвокатата, който подреждаше чантата си. — В най-очевидно нещо се хващат за формата и отказват. Ужасно!

— Делото е провалено в съда — каза адвокатът.

— И Селенин гласува за отказ. Ужасно, ужасно! — продължаваше да повтаря Нехлюдов. — Сега какво да правим?

— Ще подадем молба до височайшата особа. Подайте я сам, докато сте тук. Аз ще ви я напиша.

В това време мъничкият Волф със звездите и мундира излезе в приемната и се приближи към Нехлюдов.

— Какво да се прави, мили княже! Нямахте достатъчно поводи — каза той, като дигна тесните си рамене, затвори очи и отмина, бързайки за някъде.

След Волф излезе и Селенин, научил от сенаторите, че Нехлюдов, някогашният му приятел, е тук.

— Виж ти, никак не очаквах да те срещна тук — каза той, като приближаваше към Нехлюдов с усмивка на устните, докато очите му си оставаха тъжни. — Не знаех, че си в Петербург.

— А аз не знаех, че си оберпрокурор...

— Заместник — поправи го Селенин. — Какво те носи в Сената? — попита той, като гледаше тъжно и унило приятеля си. — Знаех, че си в Петербург, но как си попаднал тук?

— Тук съм, защото смятах, че ще намеря справедливост и ще спася една невинно осъдена жена.

— Каква жена?

— Чието дело току-що решихте.

— А, делото на Маслова? — каза Селенин, като си спомни. — Съвсем неоснователна молба.

— Въпросът не е в молбата, а в жената, която не е виновна и е осъдена.

Селенин въздъхна:

— Твърде възможно, но...

— Не възможно, а така е...

— Ти откъде знаеш?

— Защото бях съдебен заседател. Знаем в какво се състои грешката.

Селенин се замисли.

— Трябваше да се заяви още тогава — каза той.

— Аз заявявах.

— Трябвало е да се впише в протокола. Ако това беше прибавено в касационната жалба...

Селенин, винаги зает и рядко вестяващ се в обществото, очевидно не беше чувал нищо за романа на Нехлюдов; Нехлюдов пък, като забеляза това, реши, че не е необходимо да му говори за своите отношения с Маслова.

— Да, но и сега беше очевидно, че решението е нелепо — каза той.

— Сенатът няма право да каже това. Ако Сенатът си позволява да касира решенията на съдилищата въз основа на своя възглед за справедливостта на самите решения, освен че би изгубил всякаква опорна точка и по-скоро би рискувал да наруши справедливостта, отколкото да я възстанови — говореше Селенин, като си спомни предишното дело, — освен това и решенията на съдебните заседатели биха изгубили значението си.

— Знаем само едно, че тази жена е съвсем невинна и последната надежда да се спаси от незаслужено наказание е изгубена. Най-висшето учреждение потвърди извършеното беззаконие.

— То не го потвърди, защото никога не е влизало и не може да влиза в разглеждане на самото дело — каза Селенин, като мигаше с очи. — Ти сигурно си отседнал у леля си. — Вчера разбрах от нея, че си тук. Графинята ме канеше да присъствувам заедно с теб на събирането със чуждестранния проповедник — усмихвайки се само с устни, каза Селенин.

— Да, аз бях, но си излязох отвратен — сърдито каза Нехлюдов, недоволен, че Селенин прехвърли разговора на друга тема.

— Че защо отвратен? Все пак това е проява на религиозно чувство, макар и едностранчиво, сектантско — каза Селенин.

— Това е някаква дива безсмислица — каза Нехлюдов.

— А, не. Странното тук е само, че ние тъй малко познаваме учението на нашата църква, че приемаме за някакво ново съкровение тъкмо нашите основни догми — каза Селенин, сякаш бързаше да изкаже пред бившия си приятел новите си възгледи.

Нехлюдов погледна Селенин учудено и съсредоточено. Селенин не сведе очи, в които имаше не само тъга, но и недоброжелателство.

— Та няма ти вярваш в догмите на черквата? — попита Нехлюдов.

— Разбира се, вярвам — отвърна Селенин, като гледаше направо и безизразно Нехлюдов в очите.

Нехлюдов въздъхна:

— Чудно — каза той.

— Впрочем после ще поговорим — каза Селенин. — Ида — обърна се той към почтително пристъпилия към него съдебен пристав. — Непременно трябва да се видим — прибави той, като въздъхна. — Само дали може да те завари човек. Мен винаги ще ме завариш в седем часа, за обяд. Надеждинска — и той каза номера. — Много вода изтече оттогава — прибави после, усмихвайки се пак само с устни.

— Ще дойда, ако успея — каза Нехлюдов вървешком, почувствувал, че някога близкият му и любим човек Селенин му бе станал изведнъж, след този кратък разговор, чужд, далечен, непонятен, дори противен.

XXIII

Когато Нехлюдов познаваше Селенин като студент, той беше чудесен син, верен другар и за годините си добре образован светски човек с голям такт, винаги елегантен и хубав и заедно с това необикновено правдив и честен. Той се учеше отлично без особен труд и без най-малък педантизъм, като получаваше златни медали за писмените си работи.

Не само на думи, но и на дело той поставяше за цел на младия си живот служенето на хората. Това служене той не можеше да си представи другояче освен във формата на държавна служба и затова щом свърши университета, системно обмисли всички възможности за дейност, на които би могъл да посвети силите си, и реши, че най-полезен ще бъде във второто отделение на собствената на Н. В. канцелария, която ръководеше съставянето на законите, и постъпи там. Но въпреки най-точното и добросъвестно изпълнение на всичко онова, което искаха от него, той не намери в тази служба задоволяване на желанието си да бъде полезен и не можа да се убеди, че прави онова, което трябва да прави. Поради спречквания с много дребнавия му и тщеславен най-близък началник тази неудовлетвореност тъй нарасна, че той напусна второто отделение и премина в Сената. В Сената му беше по-добре, но същото съзнание за неудовлетвореност го преследваше.

Той непрестанно чувствуваше, че тук съвсем не беше онова, което очакваше и което трябваше да бъде. Тук, през време на службата му в Сената, роднините му издействуваха да бъде назначен камерюнкер и той трябваше да ходи във везан мундир, с бяла платнена престилка, в карета, да благодари на разни хора, задето са го произвели в лакейска длъжност. Колкото и да се мъчеше, никак не можеше да намери разумно оправдание на тази длъжност. Сега още повече, отколкото в службата си, чувствуваше, че „не е това“, а между туй, от една страна, не можеше да се откаже от назначението си, за да не огорчи ония, които бяха убедени, че с това му създават голяма радост, а, от друга страна, това назначение ласкаеше низките страни в

природата му, а и му правеше удоволствие да се вижда в огледалото във везан със злато мундир и да се ползува с онова уважение, което това назначение извикваше у някои хора.

Същото стана с него и по отношение на женитбата. От гледна точка на общественото мнение му уредиха много бляскава женитба. И той се ожени пак главно защото, ако откажеше, би оскърбил, би огорчил и годеницата, която искаше той брак, и ония, които уреждаха този брак, и затова, че женитбата за младото, миловидно знатно момиче ласкаеше самолюбието му и му доставяше удоволствие. Но много скоро женитбата се оказа „не това“, и то още повече, отколкото службата и придворната длъжност. След първото дете жена му не пожела да има други деца и почна да води разкошен светски живот, в който, ще не ще, трябваше да участвува и той. Тя не беше особено красива, беше му вярна, и, изглежда, без да говорим за това, че с тези си качества тровеше живота на мъжа си и сама не получаваше от такъв живот нищо друго, освен страшни усилия и умора, все пак го водеше старателно. Всичките му опити да измени този живот се разбиваха сякаш о каменна стена — о нейната увереност, поддържана от всички — и роднини, и познати, — че така трябва да бъде.

Детето, момиченце със златисти дълги къдри и голи крачка, беше същество съвсем чуждо на бащата, особено защото беше възпитано съвсем не така, както искаше той. Между съпрузите настъпи обикновеното неразбиране и дори нежелание да се разберат един друг и тиха, мълчалива, скривана от другите и сдържана от приличие борба, която правеше за Селенин живота в къщи много тежък. Тъй че семейният живот се оказа още повече „не това“, отколкото службата и придворното назначение.

Повече от всичко „не това“ беше отношението му към религията. Както всички хора от неговата среда и време той без най-малки усилия разкъса с умствения си ръст ония мрежи от религиозни суеверия, в които беше възпитан и от които сам не знаеше кога именно се беше освободил. Като сериозен и честен човек, той не скриваше тая си свобода от суеверията на официалната религия от времето на първата младост, студентството и дружбата си с Нехлюдов.

Но с годините и с повишенията в службата и особено при реакцията на консерватизма, настъпила по това време в обществото, тази духовна свобода почна да му пречи. Без да говорим за домашните

отношения, особено след смъртта на баща му, панихидите за него и за това, че майка му искаше той да се изповядва и че това отчасти се искаше от общественото мнение — по служба той трябваше непрестанно да присъствува на молебени, освещавания, благодарствени и други подобни служби: не минаваше ден да няма някакво отношение към външните форми на религията, които не можеха да се избягнат. Нужно беше, като присъствува на тия служби, едно от двете: или да се преструва (което той с правдивия си характер никога не можеше да допусне), че вярва в това, в което не вярва, или, признал всички тия външни форми за лъжа, да подреди живота си така, че да не става нужда да участва в това, което смяташе за лъжа. Но за да направи това наглед толкова маловажно нещо, нужно беше още много: освен че трябваше да влезе в постоянна борба с всички близки хора, трябваше да измени цялото си положение, да захвърли службата и да пожертвува всичката оная полза за хората, която смяташе, че принася на тая служба сега, а в бъдеще се надяваше да принася още повече. И за да направи това, трябваше да бъде твърдо убеден в своята правота. И той беше твърдо убеден в правотата си, както не можеше да не бъде убеден в правотата на здравия смисъл всеки образован човек в наше време, който знае малко история, знае за произхода на религията изобщо и за произхода и разпадането на черковно-християнската религия. Той не можеше да не знае, че е прав, като не признава истинността на черковното учение.

Но под натиска на житейските условия той — правдивият човек — допуска малка лъжа, а именно, като си каза, че да се твърди, че неразумното е неразумно, трябва преди всичко това неразумно да се изучи. Тази беше малката лъжа, но тъкмо тя го въвлече в оная голяма лъжа, в която беше затънал сега.

Поставил си въпроса дали е справедливо онова православие, в което беше роден и възпитан, което изискваха от него всички околни, без чието признаване той не можеше да продължи полезната си за хората дейност — той вече го предрешаваше. И затова, за уясняване на този въпрос, той взе не съчиненията на Волтер, Шопенхауер, Спенсър, Кант, а философските книги на Хегел и религиозните творби на Vinet, и Хомяков и естествено намери в тях тъкмо онова, което му бе нужно: нещо като успокоение и оправдание на онова религиозно учение, в което беше възпитан и което разумът му отдавна вече не признаваше,

но без което целият му живот се изпълваше с неприятности, докато при признаването му всички тия неприятности изведнъж се отстраняваха. И той усвои всички тия обикновени софизми, че отделният човешки разум не може да познае истината, че истината се открива само на съвкупност от хора, че едничкият начин за познаването ѝ е откровението, че откровението се пази от черквата и пр.; и оттогава, без съзнанието за допуснатата лъжа, той можеше вече спокойно да присъствува на молебени, панихиди, литургии, можеше да се изповядва и да се кръсти пред иконите и можеше да продължава служебната си дейност, която му даваше самочувствие за принасяне на полза и утеха в нерадостния семеен живот. Той мислеше, че вярва, но всъщност повече, отколкото всичко друго съзнаваше с цялото си същество, че тази вяра беше съвсем „не това“.

И затова очите му винаги бяха тъжни. И затова, като видя Нехлюдов, когото познаваше от времето, когато всички тия лъжи още не бяха се затвърдили в него, той си спомни себе си такъв, какъвто беше тогава; и особено след като побърза да му намекне за религиозния си възглед, повече от всеки друг път почувствува всичкото „не това“ и му стана мъчително-тъжно. Същото почувствува и Нехлюдов след първото радостно впечатление, че вижда стария си приятел.

И затова и двамата, когато си обещаваха, че ще се видят, не се стремяха към това и тъй и не се видяха при това идване на Нехлюдов в Петербург.

XXIV

Като излязоха от Сената, Нехлюдов и адвокатът тръгнаха заедно по тротоара. Адвокатът заръча каретата да върви подир него и почна да разказва на Нехлюдов историята на оня началник на департамент, за когото сенаторите разправяха как бил уличен и как вместо каторга, каквато по закона заслужавал, го назначават губернатор в Сибир. Като довърши цялата история с всичката ѝ мръсота и още с особено удоволствие историята за откраднатите пари от разни високопоставени хора, пари, събрани за тоя все още недовършен паметник, покрай който минаха тази сутрин, и още за това как любовницата на някого си спечелила милиони на борсата, как някой си продал жена си, а друг я купил — адвокатът почна нов разказ за мошеничества и най-различни престъпления на висши държавни чиновници, които не са в затвора, а заемат председателските кресла в разни учреждения. Тия разкази, чийто запас беше очевидно неизчерпаем, доставяха на адвоката голямо удоволствие, като показваха с пълна очевидност, че средствата, употребявани от него, адвоката, за печелене на пари бяха напълно правилни и невинни в сравнение с ония средства, които употребяваха за тази цел висшите чиновници в Петербург. И затова адвокатът беше много учуден, когато Нехлюдов, без да доизслуша последната му история за престъпленията на висшите чиновници, се сбогува с него и като взе файтон, потегли към дома си на крайбрежната улица.

Нехлюдов беше много тъжен. Тъжно му беше най-много от това, че отказът на Сената утвърждаваше това безсмислено мъчителство над невинната Маслова, и от това, че този отказ правеше още по-мъчно неизменното му решение да съедини съдбата си с нейната. Мъката му се засили още от тия ужасни истории на владеещото зло, които с такава радост му разправяше адвокатът, и освен това той непрестанно си спомняше недружелюбния, студен, отблъскващ поглед на милия някога, открит, благороден Селенин.

Когато Нехлюдов се върна в къщи, портиерът му подаде с известно презрение бележка, която някаква си жена, както се изрази портиерът, написала в портиерската стая. Беше записка от майката на

Шустова. Тя пишеше, че е идвала да благодари на благодетеля-спасител на дъщеря ѝ и освен това да го помоли да се отбие при тях на Василевския, пета линия, еди-коя си квартира. Това било извънредно необходимо за Вера Ефремовна, пишеше тя. Нека той не се бои, че ще го отегчават с благодарностите си: за благодарност няма да говорят, а просто ще се радват да го видят. Ако е възможно, не би ли дошъл утре заран.

Другата записка беше от бившия другар на Нехлюдов, флигеладютанта Богатирьов, когото Нехлюдов беше помолил да предаде лично на царя приготвената от него молба от името на сектантите. С едрия си решителен почерк Богатирьов пишеше, че както е обещал, ще предаде молбата лично в ръцете на царя, но че му е хрумнала една мисъл: не е ли по-добре преди това Нехлюдов да иде при лицето, от което зависи това дело, и да го помоли.

След впечатленията от последните дни на пребиваването си в Петербург Нехлюдов се намираше в състояние на пълна безнадеждност да постигне нещо. Плановете, които си беше съставил в Москва, му изглеждаха нещо като онези младежки мечти, в които хората неизбежно се разочароват при встъпването си в живота. Но все пак сега, намирайки се в Петербург, той смяташе за свой дълг да изпълни всичко, което възнамеряваше да прави, и реши още утре да наmine у Богатирьов, да изпълни съвета му и да посети онова лице, от което зависеше делото на сектантите.

Сега той извади от чантата си заявлението на сектантите и тъкмо бе започнал да го препрочита, когато на вратата се похлопа и влезе лакеят на графиня Катерина Ивановна с покана да заповяда горе на чай.

Нехлюдов каза, че ей сега ще отиде, и като сложи книгата в чантата, тръгна към стаята на леля си. По пътя нагоре той надзърна от прозореца към улицата и видя червеникавите коне на Mariette и изведнъж му стана весело и му се поиска да се усмихва.

С шапка, но вече не в черна, и в светла, разноцветна рокля, Mariette седеше с чашка в ръка до креслото на графинята и нещо чуруликаше, а хубавите ѝ, смеещи се очи блестяха. В момента, когато Нехлюдов влизаше в стаята, Mariette току-що беше казала нещо тъй смешно, и то неприлично-смешно — Нехлюдов разбра това по характера на смеха, — че добродушната мустаката графиня Катерина

Ивановна, тресейки цялото си дебело тяло, се заливаше от смях, а Mariette с особен mischievous^[1] израз, с малко изкривена от усмивката уста, свела встрани енергичното си и весело лице, гледаше мълком своята събеседница.

От няколкото думи Нехлюдов разбра, че говорят за втората петербургска новина на деня, за случката с новия сибирски губернатор, и че Mariette беше казала именно по този повод нещо толкова смешно, че графинята дълго не можа да се успокои.

— Ще ме умориш — каза тя, като се закашля.

Нехлюдов се здрависа и седна при тях. И тъкмо искаше да укори Mariette за лекомислието ѝ, когато тя, забелязала сериозния и леко недоволен израз на лицето му, за да му се хареса — а това ѝ се доця още в момента, щом го видя, — веднага измени не само израза на лицето си, но и цялото си душевно настроение. Тя изведнъж стана сериозна, недоволна от живота си и търсеца, стремяща се към нещо, при това не се престори, а наистина усети онова душевно състояние — макар че никак не можеше да обясни в какво се състоеше то, — в което се намираще Нехлюдов в тоя миг.

Тя го попита как са приключили неговите работи. Той разказа за неуспеха в Сената и за срещата си със Селенин.

— Ах, каква чиста душа! Именно *chevalier sans peur et sans reproche*^[2]. Чиста душа — повториха двете дами оня постоянен епитет, с който Селенин беше известен в обществото.

— Каква е жена му? — попита Нехлюдов.

— Тя? Не искам да я осъждам. Но тя не го разбира. Как, нима и той беше за отхвърлянето? — попита тя с искрено учудване. — Това е ужасно! Колко ми е жал за нея! — прибави тя с въздишка.

Той се намръщи и за да промени разговора, заговори за Шустова, която беше затворена в крепостта и която бяха освободили по нейно ходатайство. Той ѝ благодари за ходатайството пред мъжа ѝ и искаше да отбележи колко е ужасно, като се помисли, че тази жена и семейството ѝ са страдали само защото никой не е напомнил за нея, но тя не му даде да довърши и сама изрази негодуванието си.

— Не ми говорете — каза тя. — Още щом мъжът ми ми каза, че може да я освободят, тази мисъл именно ме порази. Защо са я държали, щом не е виновна? — изрази тя онова, което искаше да каже Нехлюдов. — Това е възмутително, възмутително!

Графиня Катерина Ивановна виждаше, че Mariette кокетничи с племенника ѝ, и това я забавляваше.

— Знаеш ли какво — каза тя, когато те млъкнаха. — Ела утре вечер у Aline — там ще бъде Кизеветер. И ти също — обърна се тя към Mariette.

— Il vous a remarqué^[3] — каза тя на племенника си. — Разказах му всичко, което ти говори, и той каза, че всичко това е добър признак и че ти непременно ще отидеш при Христа. Ела непременно. Кажи му да дойде, Mariette. И ти самата ела.

— Първо, графиньо, аз нямам никакво право да съветвам княза каквото и да било — каза Mariette, като гледаше Нехлюдов и с този поглед установяваше между него и себе си някакво пълно съгласие по отношение думите на графинята и изобщо към евангелизма, — и второ, вие знаете, аз не обичам много...

— Ти винаги правиш всичко наопаки и посвоему^[4].

— Как посвоему? Аз вярвам като най-простата жена — каза тя с усмивка. — И трето — продължи тя, — утре отивам във френския театър...

— Ах! А ти гледа ли тази... как се казваше? — каза графиня Катерина Ивановна.

Mariette подсказа името на знаменитата френска актриса.

— Иди непременно, то е нещо чудно.

— Кого по-напред да гледам, ma tante, актрисата или проповедника? — попита Нехлюдов усмихнат.

— Моля ти се, не се хващай за думите.

— Мисля, по-рано проповедника, а после френската актриса, инак има опасност съвсем да загубя вкус към проповедта — каза Нехлюдов.

— Не, по-добре да почнете с френския театър, после да се покаете — каза Mariette.

— Хайде, няма какво да ме вземате на смях. Проповедникът си е проповедник, а театърът си е театър. За да се спасиш, съвсем не е нужно все да си окумен и постоянно да плачеш. Трябва да вярваш и тогава ще ти бъде весело.

— Вие, ma tante, сте по-добра от всякакъв проповедник.

— А знаете ли какво — каза Mariette, като се замисли, — елате утре в моята ложа.

— Страхувам се, че няма да мога...

Разговорът бе прекъснат от лакея, който доложи за някакъв посетител. Беше секретарят на благотворителното дружество, чиято председателка беше графинята.

— Много скучен господин. По-добре да го приема там. А после ще се върна при вас. Налейте му чай, Mariette — каза графинята, като минаваше с бързата си, нервна крачка в салона.

Mariette сне ръкавицата си и разголи енергична, доста плоска ръка с много пръстени на безименния пръст.

— Искате ли? — каза тя, като поемаше сребърния чайник-спиртовар, особено разпервайки кутре.

Лицето ѝ стана сериозно и тъжно.

— Винаги ми е било ужасно, ужасно тежко да мисля, че хората, на чието мнение държа, ме смесват с положението, в което се намирам.

При последните думи тя като че беше готова да заплаче. И макар, ако се замислеше човек, думите ѝ да нямаха никакъв или най-много твърде неопределен смисъл, те се сториха на Нехлюдов пълни с необикновена дълбочина, искреност и доброта — тъй го привличаше погледът на бляскавите очи, който придружаваше тия думи на младата, хубава и добре облечена жена.

Нехлюдов я гледаше мълком и не можеше да откъсне очи от лицето ѝ.

— Вие мислите, че аз не разбирам и вас, и всичко, което става във вас. Та това, което вие направихте, е известно на всички. *C'est le secret de polichinelle.*^[5] И аз се възхищавам от това и одобрявам постъпката ви.

— Наистина няма нищо за възхищение, аз все още съм направил толкова малко!

— Няма значение. Аз разбирам вашето чувство, разбирам и нея — но добре, добре, няма да говоря за това — прекъсна думите си тя, като забеляза неудоволствие върху лицето му. — Но аз разбирам също и това, че, видял всички страдания, целия ужас на онова, което става в затворите — говореше Mariette, като искаше само едно: да го привлече към себе си, предугадила с женското си чувство всичко онова, което беше важно и скъпо за него, — вие искате да помогнете на страдащите, и то страдащи тъй ужасно, тъй ужасно от хората, от равнодушието, от

жестокостта... Разбирам как човек може да отдаде живота си за това и сама бих отдала своя. Но всеки със съдбата си...

— Нима вие не сте доволна от съдбата си?

— Аз? — попита тя, сякаш поразена от учудване, че може да се пита за това. — Аз съм длъжна да бъда доволна и съм доволна. Но има един червей, който се събужда...

— И не бива да му давате да заспи, трябва да вярвате в този глас — каза Нехлюдов, поддал се напълно на измамата ѝ.

След това много пъти Нехлюдов си спомняше със срам целия разговор с нея; спомняше си не толкова лъжливите, колкото нагодените към него думи, и оня израз — уж на умилно внимание, с който тя го слушаше, когато той ѝ разказваше за ужасите на затвора и за впечатленията си от село.

Когато графинята се върна, те разговаряха не само като стари, но като и изключително близки приятели, които единствено се разбират сред тълпата, която не ги разбира.

Те говореха за несправедливостта на властта, за страданията на нещастните, за бедността сред народа, но всъщност очите им, които се гледаха сред лекия шум на разговора, непрестанно питаха: „Можеш ли да ме обичаш?“ и отговаряха: „Мога.“ И половото чувство, взело най-неочаквани и многоцветни форми, ги влечеше един към друг.

На тръгване тя му каза, че винаги е готова да му услужи с каквото може и го помоли да отиде непременно утре вечер при нея в театъра, макар за една минутка, защото има още да говори с него по един важен въпрос.

— Пък и кога ли ще ви видя пак! — прибави тя, като въздъхна и почна да слага бавно ръкавицата върху покритата си с пръстени ръка. — И тъй, кажете, че ще дойдете.

Нехлюдов обеща.

Тая нощ, останал сам в стаята си, Нехлюдов, легнал в леглото и угасил свещта, дълго не можа да заспи. Докато си спомняше за Маслова, за решението на Сената и за това, че все пак е решил да върви след нея, за отказа си от поземлената собственост, изведнъж, като отговор на тия въпроси, пред него изпъкна лицето на Mariette, въздишката и погледът ѝ, когато тя каза: „Кога ще ви видя пак?“, и усмивката ѝ — тъй ясно, като че я виждаше пред очите си, и сам се

усмихна. „Добре ли постъпвам, като отивам в Сибир? И добре ли ще направя, като се лиша от богатството си?“ — попита се той.

И отговорите на тия въпроси в тази светла петербургска нощ, проникваща през лошо спуснатата щора, бяха неопределени. В главата му всичко се обърка. Той извика в себе си предишното настроение и си спомняше предишните мисли; но тия мисли вече нямаха предишната си убедителна сила.

„Ами ако всичко това съм измислил, но няма да имам сили да живея с него: ако се разкая, че съм постъпил добре“ — каза си той и безсилен да отговори на тия въпроси, изпита такова чувство на мъка и отчаяние, каквото отдавна не беше изпитвал. Безсилен да намери отговор на тези въпроси, той заспа с оня тежък сън, с който някога заспиваше след голяма загуба на карти.

[1] Закачлив (фр.). ↑

[2] Рицар безстрашен и неуязвим (фр.). ↑

[3] Той ви е забелязал (фр.). ↑

[4] Използван е новият правопис за думата, в книжното издание е „по своему“ — Бел. zelenkroki ↑

[5] Тайната на Полишинел (фр.). ↑

XXV

Първото чувство на Нехлюдов, когато се събуди на другата сутрин, беше, че е извършил предишната вечер някаква гадост.

Почна да си спомня: нямаше гадост, нямаше лоша постъпка, но имаше мисли, лоши мисли за това, че всичките му сегашни намерения — женитбата за Катюша и предаването на земята на селяните — всичко това са неосъществими мечти, че няма да може да издържи всичко това, че всичко това е изкуствено, неестествено и че трябва да живее, както е живял.

Нямаше лоша постъпка, но имаше нещо много по-лошо от лоша постъпка; бяха онези мисли, от които произлизат всички лоши постъпки. Лошата постъпка може да не се повтори и да се разкаеш за нея, но лошите мисли раждат всички лоши постъпки.

Лошата постъпка само проправя път за лошите постъпки, докато лошите мисли неудържимо влекат по този път.

Като възобнови сутринта в ума си вчерашните мисли, Нехлюдов се учуди как е могъл да им повярва дори за миг. Колкото да беше ново и трудно онова, което смяташе да направи, той знаеше, че то е единствено възможният сега за него живот и колкото да беше обикновено и леко да се върне към предишното, той знаеше, че това беше смърт. Вчерашната съблазън му се видя сега като нещо, което става с човек, когато се е успал и му се ще не да спи, а да се потъркаля, да се поизлежи в леглото, макар да знае, че е време да става за важна и радостна работа, която го очаква.

Тоя ден, последния от престоя му в Петербург, той рано-рано отиде на Василевския остров у Шустова.

Квартирата на Шустова беше на втория етаж. По упътване на портиера Нехлюдов попадна в задния вход и по правата, но стръмна стълба влезе право в горещата, пълна с миризма на готвено кухня. Възрастна жена, със засукани ръкави, с престилка и очила, стоеше до печката и нещо бъркаше в димяща тенджерата.

— Кого търсите? — попита тя строго, като гледаше влезлия над очилата.

Нехлюдов не успя да каже името си, когато лицето на жената доби уплашен и радостен израз.

— Ах, княже! — извика жената, като изтриваше ръце о престилката. — Но защо през задния вход? Благодетелю наш! Аз съм майка й. Едва не ми погубиха момичето. Вие сте нашият спасител! — говореше тя, като държеше ръката на Нехлюдов и се мъчеше да я целуне. — Вчера бях у вас. Сестра ми специално ме помоли. Тя е тук. Тук, тук, моля след мен — каза майката Шустова, като водеше Нехлюдов през тясната врата през тъмно коридорче, оправяйки вървешком ту запретнатата дреха, ту косата. — Сестра ми се казва Корнилова... сигурно сте чували — шепнешком прибави тя, като се спря пред вратата. — Беше забъркана в политически работи, много умна жена.

Отворила вратата в коридора, майката на Шустова въведе Нехлюдов в малка стаичка, където на един миндер седеше ниска пълна девойка с раирана басмена блузка и руси къдрави коси, които ограждаха кръглото й и много бледно като на майка й лице. Срещу нея, свит на две в креслото, в руска рубашка с везана яка, седеше млад човек с черни мустачки и брадичка. И двамата очевидно бяха тъй увлечени в разговор, че се обърнаха едва когато Нехлюдов вече влезе в стаята.

— Лида, княз Нехлюдов, същият...

Бледната девойка нервно скочи, като оправяше измъкналата се иззад ухото й къдрица коса, и уплашено спря големите си сиви очи върху влезлия.

— Вие ли сте тая опасна жена, за която ме моли Вера Ефремовна? — каза Нехлюдов, като се усмихваше и подаваше ръка.

— Да, същата — отвърна Лидия и показа ред хубави зъби, като се усмихваше с добродушна, детска усмивка. — Леля много искаше да ви види. Лельо! — извика тя към вратата с приятен нежен глас.

— Вера Ефремовна беше много огорчена от вашето арестуване — каза Нехлюдов.

— Тук, не, по-добре там седнете — говореше Лидия, като сочеше мекото счупено кресло, от което току-що бе станал младият човек. — Моят братовчед Захаров — каза тя, забелязала погледа, с който Нехлюдов оглеждаше младия човек.

Младият човек, също тъй добродушно усмихнат както и самата Лидия, се здрависа с госта и когато Нехлюдов седна на мястото му, взе един стол откъм прозореца и седна до него. От другата стая излезе рус гимназист, около шестнадесетгодишен, и мълком седна до прозореца.

— Вера Ефремовна е голяма приятелка с леля, а аз почти не я познавам — каза Лидия.

В това време от съседната стая излезе в бяла блузка, препасана с кожен колан, жена с твърде приятно, умно лице.

— Здравейте, благодарим ви, че дойдохте — започна тя, щом се намести на миндера до Лидия. — Как е Верочка? Видяхте ли я? Как понася положението си?

— Не се оплаква — каза Нехлюдов, — казва, че самочувствието ѝ е олимпийско.

— Ах, Верочка, познавам я! — каза лелята, като поклати усмихната глава. — Трябва човек да я познава. Тя е великолепен човек. Всичко за другите, нищо за себе си.

— Да, тя нищо не искаше за себе си, само беше загрижена за вашата племенница. Мъчеше я най-много това, че както казваше, били я арестували за нищо.

— Тъй е — каза лелята, — то беше нещо ужасно. Собствено тя пострада зарад мен.

— Съвсем не, лельо — каза Лидия. — Аз бих взела книжата и без вас.

— Позволи ми да знам по-добре от теб — продължаваше лелята. — Виждате ли — продължи тя, като се обърна към Нехлюдов, — всичко стана затова, че една личност ме помоли да запазя за известно време книжата му, — а аз, понеже нямам квартира, ги дадох на нея. И същата нощ у нея направиха обиск и прибраха и книжата, и нея, и я държаха досега, искаха от нея да каже от кого ги е получила.

— А аз не казах — бързо прибави Лидия, като дърпаше нервно една къдрица, която не ѝ пречеше.

— Не казвам, че си казала — възрази лелята.

— Ако арестуваха Митин, това съвсем не стана по моя вина — каза Лидия, като се изчерви и се огледа неспокойно около себе си.

— Няма защо да говориш за това, Лидочка — каза майката.

— Защо не, искам да разправа — каза Лидия, като вече не се усмихваше, а се изчервяваше и вече не оправяше, а навиваше

къдрицата на пръста си, и все се оглеждаше.

— Нали помниш какво стана вчера, когато почна да говориш за това.

— Ами... Оставете, мамо. Аз не казах, аз само премълчах. Когато той ме попита на два пъти за леля и за Митин, аз нищо не казах и му заявих, че нищо няма да отговарям. Тогава този... Петров...

— Петров, детектив, полицай и голям негодник — прибави лелята, за да обясни на Нехлюдов думите на племенницата.

— Тогава — продължаваше Лидия развълнувано и нервно — той почна да ме уговаря. Всичко, казва, което ми кажете, няма никому да навреди, а, напротив. Ако кажете, ще освободите невинните, които ние може би напразно измъчваме. А аз все пак казах, че няма да кажа. Тогава той казва: „Е, добре, не казвайте нищо, само не отричайте това, което аз ще кажа.“ И почна да изрежда и спомена Митин.

— Стига толкова — каза лелята.

— Ах, лельо, не ми пречете... — И тя непрекъснато дърпаше къдрицата и продължаваше да се оглежда. — И изведнъж, представете си, на другия ден ми съобщиха с чукане по стената, че Митин е арестуван. Е, мисля си — издала съм го. И това така почна да ме мъчи, така почна да ме мъчи, че едва не полудях.

— И се оказа, че е арестуван съвсем не по твоя вина — каза лелята.

— Но аз не знаех. Мисля си — издала съм го. Ходя, ходя от стена до стена и не мога да не мисля. Мисля си: издала съм го. Легна, завия се и чувам, шепне ми някой на ухото: „Издали си, издали си Митин, Митин си издали.“ Знаем, че е халюцинация, но не мога да не слушам. Искам да заспя — не мога, искам да не мисля — също не мога. То беше ужасно! — разказваше Лидия, все по-развълнувана и по-развълнувана, като навиваше на пръст къдрицата и пак я развиваше и все се оглеждаше.

— Лидочка, успокой се — повтори майката, докосвайки рамото ѝ с ръка.

Но Лидочка не можеше вече да спре.

— То е ужасно затова... — започна още нещо тя, но изхлипа, без да довърши, скочи от миндера и като се закачи о креслото, изскочи от стаята. Майка ѝ тръгна след нея.

— Да се избегят тия мръсници! — каза гимназистът, който седеше до прозореца.

— Ти какво се обаждаш! — попита майката.

— Нищо... така — отвърна гимназистът, грабна сложената на масата цигара и почна да я пали.

XXVI

— Да, за младите тези единични килии са ужасно нещо — каза лелята, като клатеше глава и също палеше цигара.

— Мисля, че за всички — каза Нехлюдов.

— Не, не за всички — отвърна лелята. — Казвах ми, че за истинските революционери това е почивка, успокоение. Нелегалният живот вечно в тревога и материални лишения, в страх и за себе си, и за другите, и за делото, най-сетне го хващат — и всичко е свършено, снета е цялата отговорност: лежи и почивай. Разказвах ми, просто се радвали, когато ги хванели. Виж, за младите, невинните — отначало винаги хващат невинни — като Лидочка, — за тях първият удар е ужасен. Не затова, че са ви лишили от свобода, държат се грубо с вас, лошо ви хранят, лош въздух, изобщо всякакви лишения — всичко това е нищо. Да имаше тройно по-големи лишения, всичко би се понасяло леко, ако не беше този морален удар, който получаваш, когато попаднеш за пръв път.

— Нима вие сте го изпитали?

— Аз? Лежала съм два пъти — каза лелята, като се усмихна с приятна, тъжна усмивка. — Когато ме арестувах първия път — и то за нищо — продължаваше тя, — бях на двадесет и две години, имах дете и бях бременна. Колкото и да ми беше тежко тогава лишаването от свобода, раздялата с детето, с мъжа ми, всичко това не беше нищо в сравнение с онова, което почувствувах, когато разбрах, че съм престанала да бъда човек и съм станала вещ. Искам да се простя с момиченцето си — казват ми да вървя и да сядам в колата. Питам къде ме водят — отговарят, че ще разбере, като стигнем. Питам в какво ме обвиняват — не ми отговарят. Когато след разпита ме съблякоха, облякоха ме в затворнически дрехи с номер, поведоха ме под сводовете, отвориха вратата, блъснаха ме там, заключиха отвън и си отидоха, а остана само часовоят с пушката, който ходеше мълком и понякога поглеждаше в дупчицата на вратата ми — стана ми ужасно тежко. Тогава помня най-много ме смаза това, че когато ме разпитваше, полицейският офицер ми предложи цигара. Значи, той знае как хората

обичат да пушат, знае, значи, и как обичат хората свободата, светлината, знае как майките обичат децата си и децата — майките си. Тогава как тъй безмилостно ме откъснаха от всичко, което ми е скъпо, и ме затвориха като див звяр? Това не може да се понесе безнаказано. Човек, който вярва в бога и в хората, който вярва, че хората се обичат един друг, след всичко това ще престане да вярва в това. Оттогава аз престанах да вярвам в хората и се озлобих — завърши тя и се усмихна.

От вратата, през която излезе Лидия, влезе майка ѝ и каза, че Лидочка е много разстроена и няма да дойде.

— И за какво се погуби един млад живот! Най-много съжалявам — каза лелята, — защото аз бях неволната причина.

— Дай боже въздухът на село да я оправи — каза майката. — Ще я пратим при баща ѝ.

— Да, ако не бяхте вие, щеше съвсем да загине — каза лелята. — Благодарим ви. А аз исках да ви видя, за да ви помоля да предадете едно писмо на Вера Ефремовна — каза тя, като изваждаше писмото от джоба си. — Писмото не е запечатано, можете да го прочетете и да го скъсате или да го предадете, както намерите за удобно според убежденията ви — каза тя. — В писмото няма нищо компрометиращо.

Нехлюдов взе писмото и като обеща да го предаде, стана, сбoguва се и излезе.

Без да го прочете, той запечата писмото и реши да го предаде на адресанта.

XXVII

Последната работа, която задържаше Нехлюдов в Петербург, беше делото на сектантите, чиято молба до царя той възнамеряваше да подаде чрез бившия си другар от полка, флигеладютанта Богатирьов. Сутринта той отиде у Богатирьов и го завари още в къщи, макар и на тръгване, през време на закуската. Богатирьов беше нисък, набит човек, надарен с рядка физическа сила — можеше подкова да извие, — добър, честен, прям и дори либерален. Въпреки тия си качества той беше близък на двора и обичаше царя и семейството му и умееше по някакъв чуден начин, живеейки сред тая висша среда, да вижда в нея само хубавото и да не участвува в нищо лошо и безчестно. Той никога не осъждаше нито хората, нито мероприятията, а или мълчеше, или казваше каквото имаше да каже със смел, висок глас, сякаш крещеше, като при това често се смееше със също такъв висок смях. И правеше това не от политичност, а защото такъв му беше характерът.

— Много хубаво направи, че се отби. Искаш ли да закусиш? Сядай. Бифтекът е чудесен! Аз винаги започвам и свършвам със същественото. Ха-ха-ха! Пий вино — викаше той, като сочеше шишето с червено вино. — А пък аз мислех за теб. Молбата ще предам. Ще я дам на ръка — това е сигурно, само че дойде ми на ум, не е ли по-добре да идеш по-напред при Топоров.

Нехлюдов се намръщи при името на Топоров.

— Всичко зависи от него. Защото пак него ще питат. А може и той сам да ти свърши работа.

— Щом ти ме съветваш, ще ида.

— Много добре. Е, как ти действа Питер? — извика Богатирьов. — Кажи де?

— Чувствувам, че се хипнотизирам — каза Нехлюдов.

— Хипнотизираш ли? — повтори Богатирьов и високо се разсмя. — Не искаш, е, както щеш. — Той изтри със салфетката мустаците си. — Значи, отиваш, а? Ако той не направи нищо, дай ми я, утре ще я подам — извика той, стана от масата, широко се прекръсти, очевидно

също тъй несъзнателно, както изтри устата си, и почна да опасва сабята. — А сега извинявай, трябва да вървя.

— Ще излезем заедно — каза Нехлюдов, като стискаше с удоволствие силната, широка ръка на Богатирьов и както винаги под приятното впечатление на нещо здраво, спонтанно, свежо, се раздели с него пред вратата.

Макар да не очакваше нещо добро от посещението си, все пак по съвета на Богатирьов Нехлюдов се запъти при Топоров, лицето, от което зависеше делото на сектантите.

Длъжността, която заемаше Топоров, по предназначението си криеше вътрешно противоречие, което не можеше да види само човек тъп и лишен от нравствено чувство. Топоров притежаваше и двете отрицателни качества. Противоречието, което съдържаше заеманата от него длъжност, се състоеше в това, че предназначението на длъжността му беше да поддържа и брани с външни средства, включително и насилието, оная черква, която по своето собствено определение е създадена от самия бог и не може да бъде разклатена нито от вратите на ада, нито от каквито и да е било човешки усилия. И това човешко учреждение, начело на което стоеше Топоров със своите чиновници, трябваше да поддържа и защитава тъкмо онова божествено и с нищо непоклатимо божествено учреждение. Топоров не виждаше това противоречие или не искаше да го види и затова много сериозно беше загрижен да не би някой ксендз, пастор или сектант да разруши тая черква, която не могат да надвият вратите на ада. Като всички хора, лишени от основно религиозно чувство, от съзнание за равенство и братство между хората, Топоров беше напълно убеден, че народът се състои от същества, напълно различни от него, и че за народа е крайно нужно това, без което сам той много добре можеше да мине. Дълбоко в душата си той не вярваше в нищо и намираще това състояние за много удобно и приятно, но се боеше да не би и народът да изпадне в такова състояние и смяташе, както той казваше, за свой свещен дълг да спаси народа от това.

Както в една готварска книга се казва, че раците обичат да бъдат варени живи, той беше напълно убеден и не в преносен смисъл, както тоя израз се разбира в готварската книга, а в пряк — мислеше и говореше, че народът обича да бъде суеверен.

Той се отнасяше към поддържаната от него религия, както птицевъд се отнася към животинските отпадъци, с които храни кокошките си: отпадъците са много неприятни, но кокошките ги обичат и ги ядат, и затова трябва да ги храни с тях.

— Разбира се, всички тия Иверски, Казански, Смоленски богородици са много грубо идолопоклонство, но народът обича това и вярва в него, и затова трябва да поддържаеме тия суеверия. Тъй мислеше Топоров, без да взема пред вид, че ако му се струва, че народът обича суеверието, то е само защото винаги са се намирали и сега се намират такива жестоки хора, какъвто беше и той, Топоров, които, просветили се вече, използват своята просветеност не за това, за което трябва да я използват — за помощ на изтръгващия се от мрака на невежеството народ, — а само за това, да се затвърди то в него.

Когато Нехлюдов влезе в приемната, Топоров разговаряше в кабинета си с една калугерка-игуменка, бойка аристократка, която разпространяваше и поддържаше православието в Западния край между насила привлечените към православието унияти.

Чиновникът за особени поръчки, който дежуреше в приемната, разпита Нехлюдов по каква работа е дошъл и като разбра, че Нехлюдов се е заел да предаде молбата на сектантите на царя, го попита дали не може да му даде молбата да я прегледа. Нехлюдов даде молбата и чиновникът тръгна с молбата към кабинета. Калугерката, с калимавка, с развяващ се воал и повлечен подире ѝ черен шлейф, скръстила белите си ръце с поддържани нокти, в които държеше топазени броеници, излезе от кабинета и тръгна към изхода. Все още не повикваха Нехлюдов да влезе. Топоров четеше молбата и поклащаше глава. Той беше неприятно учуден, четейки тази ясно и силно написана молба.

„Само да попадне в ръцете на царя, тя може да възбуди неприятни въпроси и недоразумения“ — помисли той, като дочете молбата. И като я сложи на масата, позвъни и заповяда да поканят Нехлюдов.

Той познаваше делото на тия сектанти, беше получил вече молбата им. Делото се състоеше в това, че отклонили се от православието християни били увещавани, а после дадени под съд, но съдът ги оправдал. Тогава архиереят и губернаторът решили, въз

основа на незаконността на брака, да разпратят мъжете, жените и децата в разни места на заточение. И ето тези бащи и жени молеха да не ги разделят. Топоров си спомни как това дело дойде за пръв път при него. И тогава той се двоумеше — дали да не го прекрати. Но не можеше да има никаква вреда от утвърждаването на разпоредбата за разпращане по различни места членовете на семействата на тия селяни; оставянето им пък на местожителствата можеше да има лоши последици върху останалото население, в смисъл на отлъчването от православието, освен това то показваше усърдието на архиерея, и затова той бе дал ход на делото така, както беше насочено.

А сега, с такъв защитник като Нехлюдов, който имаше връзки в Петербург, делото можеше да бъде предоставено на царя като нещо жестоко или да попадне в чуждестранните вестници, и затова той веднага взе неочаквано решение.

— Здравейте — каза той с вид на много зает човек, като посрещна прав Нехлюдов и веднага пристъпи към въпроса. — Знам това дело. Щом погледнах имената, спомних си за това нещастно дело — каза той, взел в ръка молбата и показвайки я на Нехлюдов. — И аз много ви благодаря, че ми напомнихте за него. Губернаторските власти са се престарали... Нехлюдов мълчеше, загледан с лошо чувство в неподвижната маска на бледното лице. — И ще разпоредя тази мярка да бъде отменена и хората върнати по местожителствата им.

— Тъй че мога да не давам ход на тази молба? — каза Нехлюдов.

— Напълно. Аз ви обещавам това — каза той с особено ударение на думата „аз“, очевидно убеден напълно, че *неговата* честност, *неговата* дума са най-доброто поръчителство. — Но най-добре да го напиша още сега. Благоволете да поседнете.

Той пристъпи към масата и почна да пише. Без да седне, Нехлюдов гледаше отгоре тоя тесен, плешив череп, тая ръка с дебели сини жили, която бързо движеше перото, и се чудеше защо той прави това, което прави, и го прави тъй загрижено — тоя очевидно равнодушен към всичко човек. Защо?

— Ето на — каза Топоров, като запечатваше плика: — кажете на вашите *клиенти* — прибави той, като свиваше устни в нещо като усмивка.

— Защо тогава са страдали тия хора? — каза Нехлюдов, като вземаше плика.

Топоров вдигна глава и се усмихна, като че въпросът на Нехлюдов му причиняваше удоволствие.

— Това не мога да ви кажа. Мога да ви кажа само това, че народните интереси, които ние пазим, са тъй важни, че излишното усърдие по верските въпроси не е тъй страшно и вредно, както разпространяващото се днес излишно равнодушие към тях.

— Но как тъй в името на религията се нарушават основните изисквания за добро — разделят се семейства...

Топоров се усмихна пак тъй снизходително, сякаш намираше думите на Нехлюдов за много мили. Каквото и да кажеше Нехлюдов, Топоров би го намерил мило и едностранчиво от гледището, както той мислеше, на широкото държавническо положение, което заемаше.

— От гледището на частния човек това може да изглежда така — каза той, — но от държавническо гледище изглежда малко по-иначе. Впрочем моите почитания — каза Топоров, като навеждаше глава и подаваше ръка.

Нехлюдов я стисна и мълком бързо излезе, като съжаляваше, че е стиснал тази ръка.

„Народните интереси“ — повтори той думите на Топоров. „Твоите интереси, само твоите“ — мислеше той на излизане от Топоров.

И като прекара през ума си всички ония хора, върху които се извършваше дейността на учрежденията, възстановяващи справедливостта, поддържащи вярата и възпитаващи народа — от жената, наказана за безпатентна търговия с алкохол, момчето — за кражба, скитника за скитничество, подпалвача — за палеж, банкера — за злоупотреба или тая нещастна Лидия само за това, защото са очаквали да получат от нея нужните сведения, и сектантите за нарушение на православието, и Гуркевич за желанието му да има конституция, — за Нехлюдов стана напълно ясно, че всички тия хора бяха залавяни, затваряни или заточавани не защото са нарушили справедливостта или са извършвали беззакония, а само за това, че са пречили на чиновниците и на богатите да владеят онова богатство, което са събирали от народа.

А пречеше и жената, търгуваща без патент, и крадецът, който шари из града, и Лидия с прокламациите, и сектантите, разрушаващи суеверието, и Гуркевич с конституцията. И затова за Нехлюдов беше

напълно ясно, че всички тия чиновници — като се почне от мъжа на леля му, сенаторите и Топоров и се свърши с всички ония мънички, чисти и коректни господа, които седяха зад масите в министерствата — никак не се смущаваха от това, че страдат невинни хора, а бяха загрижени само за това, как да отстранят всички опасни елементи.

Тъй че не само не се спазваше правилото за прощаването на десет виновни, за да не се обвини един невинен, а, напротив, както, за да се изреже гнилото, трябва да се засегне и здравето — отстраняваха се чрез наказание десет безопасни, за да отстранят един наистина опасен.

Това обяснение на всичко, което ставаше, изглеждаше на Нехлюдов много просто и ясно, но именно тази простота и яснота караха Нехлюдов да се двоуми в признаването му. Не е възможно такова сложно явление да има такова просто и ужасно обяснение, не е възможно всички тия думи за справедливост, добро, закон, вяра, бог и тям подобни да бъдат само думи и да прикриват най-груба корист и жестокост.

XXVIII

Нехлюдов би заминал още същата вечер, но беше обещал на Mariette да отиде в ложата ѝ в театъра и макар да знаеше, че не трябва да прави това, все пак изкриви душата си пред самия себе се и отиде, считайки се за задължен да изпълни дадената дума.

„Мога ли да противостоя на тия съблазни? — не съвсем искрено мислеше той. — Ще видя за последен път.“

Преоблече се във фрак и пристигна за второто действие на вечната „*Dame aux camèlias*“^[1], където гостуващата артистка показваше по нов начин как умират охтичавите жени.

Театърът беше пълен и на Нехлюдов веднага показаха бенуара на Mariette с чувство на уважение към лицето, което пита за него.

В коридора стоеше лакей в ливрея, който му се поклони като на познат и отвори вратата.

Всички редици в отсрещните ложи със седналите и правите зад тях фигури и близките гърбове, и побелелите, прошарените, олиселите, плешивите и напомадени накъдрени глави на седналите в партера — всички зрители бяха съсредоточени в съзерцаване на богато облечената в коприна и дантели, суха, кокалеста актриса, която се кълчеше и с неестествен глас говореше своя монолог. Някой шътна, когато вратата се отвори и две струи студен и топъл въздух пробягаха по лицето на Нехлюдов.

В ложата бяха Mariette и една непозната дама с червена наметка и с голяма тежка прическа и двама мъже: генералът, мъжът на Mariette, красив, висок човек със строго, непроницаемо, гърбоносо лице и военни, подпълнени с ваталин и колхастар високи гърди — и един рус плешив господин с обръсната по средата брадичка между два тържествени бакембарда. Mariette, грациозна, тънка, елегантна, с деколте, със здравите си мускулести рамене, които се спускаха полегато от шията, при съединението на която с раменете се чернееше бенка, веднага се обърна и като посочи на Нехлюдов с ветрилото си стола зад себе си, усмихна му се приветствено благодарно и както му се стори, многозначително. Мъжът ѝ погледна Нехлюдов спокойно,

както вършеше всичко, и наклони глава. У него във всичко — в позата, в погледа, който размени с жена си — личеше властелинът, собственикът на красива жена.

Когато монологът свърши, театърът гръмна от ръкопляскания. Mariette стана и като поддържаше шумящата си копринена пола, мина в задната част на ложата и запозна мъжа си с Нехлюдов. Генералът не преставаше да се усмихва с очи и след като каза, че му е много приятно, млъкна спокойно и непроницаемо.

— Трябваше да замина днес, но нали ви обещах — каза Нехлюдов на Mariette.

— Ако не искате да видите мен, ще видите поне чудната актриса — в отговор на смисъла на думите му каза Mariette — Нали беше много хубава последната сцена? — обърна се тя към мъжа си.

Мъжът наклони глава.

— Това не ме трогва — каза Нехлюдов. — Толкова много истински нещастия видях днес, че...

— Но седнете, разправете.

Мъжът се вслушваше и все повече и повече се усмихваше иронично с очи.

— Бях при жената, която освободиха и която бяха задържали тъй дълго: напълно разнебитено същество.

— Жената, за която ти говорих — каза Mariette на мъжа си.

— Да, много се радвам, че можахме да я освободим — каза той спокойно, като кимаше с глава и вече съвсем иронично, както се стори на Нехлюдов, се усмихна под мустак. — Отивам да пуша.

Нехлюдов седеше в очакване, че Mariette ще му каже онова *нещо*, което имаше да му каже, но тя нищо не му каза и дори не търсеше да го каже, а се шегуваше и говореше за пиесата, която според нея би трябвало особено да трогне Нехлюдов.

Нехлюдов виждаше, че тя нямаше какво да му каже, а искаше само да му се покаже във всичката прелест на вечерния си тоалет с раменете си и бенката, и му беше и приятно, и противно едновременно.

Онова прелестно було, което по-рано покриваше всичко това, сега не че беше снето за Нехлюдов, но той виждаше какво има под булото. Като гледаше Mariette, той ѝ се любуваше, но знаеше, че тя е лъжкиня, жена на мъж, който гради кариерата си върху сълзите и

живота на стотици и стотици хора, и това ѝ е съвсем безразлично, и че всичко, което бе говорила вчера, беше лъжа, а че просто иска — той не знаеше защо, пък и тя самата не знаеше защо — да го накара да се влюби в нея. И това беше и привлекателно, и противно за него. Няколко пъти се готвеше да си върви, вземаше шапката си и пак оставаше. Но когато най-сетне мъжът се върна в ложата с мирис на тютюн в гъстите мустаци и погледна Нехлюдов покровителствено-презрително, сякаш без да го познае, веднага преди вратата да се е затворила, Нехлюдов излезе в коридора и като намери палтото си, излезе от театъра.

Когато се връщаше в къщи по Невски, пред себе си неволно забеляза висока, много добре сложена и предизвикателно-натруфено облечена жена, която вървеше спокойно по асфалта на широкия тротоар; и върху лицето ѝ, и в цялата ѝ фигура личеше съзнанието за нечистата ѝ власт. Всички, които я срещаха и настигаха, я оглеждаха. Нехлюдов вървеше по-бърже от нея и също се загледа неволно в лицето ѝ. Лицето, сигурно начервено, беше хубаво, и жената се усмихна на Нехлюдов, като го стрелна с очи. И странно нещо — Нехлюдов си спомни веднага за Mariette, защото изпита същото чувство на влечение и отвращение, което бе изпитал в театъра. Отминал я бърже, сърдит на себе си, Нехлюдов сви по Морска и излязъл на крайбрежния булевард, почна да се разхожда там назад-напред за учудване на стражаря.

„Също така ми се усмихна и оная в театъра, когато влязох — мислеше той, — и един и същ смисъл имаше и в едната, и в другата усмивка. Разликата е само там, че тази говори просто и направо: «Ако ти трябва — вземи ме; не ти ли трябва — добър ти път.» А оная се преструва, че не мисли за това, че живее с някакви висши, изтънчени чувства, а в основата си е същото. Тази поне е искрена, а оная лъже. Не само това, тази е доведена до това положение от нуждата, а оная си играе, забавлява се с тази хубава, отвратителна, страшна страст. Тази улична жена е като вонеща, мръсна вода, която се предлага на ония, у които жаждата е по-силна от отвращението, онази в театъра е отрова, която незабелязано отравя всичко, в което попадне. — Нехлюдов си спомни за връзката с жената на предводителя и в него нахлуха срамни спомени. Отвратително е животинското на звяра в човека — мислеше той, — но когато е в чист вид, от висотата на своя духовен живот ти го

виждаш и презираш; дали си паднал, или устоял, ти си оставаш това, което си бил; но когато същото това животно се крие под мнимоестетическа, поетична черупка и претендира за преклонение, тогава ти цял затъваш в него и боготворейки животно, вече не отличаваш доброто от лошото. Тогава това е ужасно.“

Нехлюдов виждаше сега това тъй ясно, както ясно виждаше дворците, часовете, крепостта, реката, лодките, борсата.

И както нямаше на земята тази нощ успокоителна тъмнина, която да дава отдих, а имаше неясна, невесела, неестествена светлина без свой източник, тъй и в душата на Нехлюдов липсваше вече даващата отдих тъмнина на незнанието. Всичко беше ясно. Ясно беше, че всичко онова, което се смяташе за важно и добро, всъщност е нищожно и мръсно, и че всичкият тоя блясък, всичкият тоя разкош прикрива стари, обикновени за всички престъпления, не само ненаказуеми, но тържествуващи и натруфени с всичката оная прелест, която могат да измислят хората.

Нехлюдов искаше да забрави това, да не го вижда, но вече не можеше да не вижда. Макар и да не виждаше източника на тая светлина, под която му се откриваше всичко това, както не виждаше източника на светлината, легнала над Петербург, и макар тая светлина да му изглеждаше неясна, невесела и неестествена, той не можеше да не вижда това, което му се откриваше при тая светлина, и му беше едновременно и радостно, и тревожно.

[1] „Дамата с камелиите“ (фр.). ↑

XXIX

Като стигна в Москва, първата работа на Нехлюдов беше да отиде в затворническата болница да съобщи на Маслова тъжната новина, че Сенатът е утвърдил решението на съда и че трябва да се готви за заминаване за Сибир. На молбата до височайшата особа, която адвокатът му написа и която сега носеше в затвора на Маслова за подпис, той възлагаше слаба надежда. Пък и странно е да се каже — сега и не желаше успех. Той бе свикнал с мисълта за пътуването в Сибир, за живота между заточениците и каторжниците и трудно беше да си представи как би уредил живота си и живота на Маслова, ако биха я оправдали. Той си спомни думите на американския писател Торо, който, когато в Америка имаше робство, казваше, че едничкото място, достойно за честния гражданин в тази държава, където се узаконява и покровителствува робството, е затворът. Същото мислеше Нехлюдов, особено след пътуването си до Петербург и всичко, което узна там.

„Да, едничкото достойно място за честния човек в Русия в днешно време е затворът!“ — мислеше той. И той дори непосредствено изпита това, докато приближаваше затвора и влизаше в него.

Портиерът в болницата, като позна Нехлюдов, веднага му съобщи, че Маслова не е вече при тях.

— Но къде е тогава?

— Пак в затвора.

— Защо са я върнали? — попита Нехлюдов.

— Такива са те, ваше сиятелство — каза портиерът, презрително усмихнат: — с фелдшера започна някакви истории и главният лекар я отпрати.

Нехлюдов никак не предполагаше, че Маслова и душевното ѝ състояние са му тъй близки. Това известие го смая. Той изпита чувство, каквото човек изпитва при известие за ненадейно голямо нещастие. Стана му много тежко. Първото чувство, което изпита при това известие, беше срам. Преди всичко той се видя смешен на себе си

с наивната си представа за нейното уж променящо се душевно състояние. Всички тия нейни думи за нежеланието ѝ да приеме жертвата му, и укорите, и сълзите — всичко това бяха — помисли той — само хитрости на извратена жена, която искаше да го използва колкото се може по-добре. Струваше му се сега, че при последното си посещение той видя у нея признаци на оная непоправимост, които излизаха наяве сега. Всичко това мина през ума му, докато той инстинктивно слагаше шапката си и излизаше от болницата.

„Но какво да правя сега?... — попита той себе си. — Свързан ли съм с нея? Не трябва ли да се смятам сега освободен именно от тази нейна постъпка?“ — попита се той.

Но щом си зададе тоя въпрос, той веднага разбра, че ако се сметне за свободен и я изостави, той ще накаже не нея, както искаше, а себе си, и му стана страшно.

„Не! Това, което се случи, не може да измени, може само да потвърди решението ми. Нека тя върши онова, което идва от нейното душевно състояние — истории с фелдшера, добре, да има истории с фелдшера, — то си е нейна работа... А моята работа е — да направя това, което иска от мен моята съвест — каза си той, — а съвестта ми иска да пожертвувам свободата си, за да изкупя греха си, и решението ми да се оженя за нея, макар и чрез фиктивен брак, и да тръгна с нея, където и да я пратят, си остава неизменно“ — със зла упоритост си каза той и като излезе от болницата, се отправи с решителни крачки към големите врати на затвора.

Като стигна до вратите, той помоли дежурния да доложи на директора, че иска да види Маслова. Дежурният познаваше Нехлюдов и като на познат човек му съобщи тяхната важна затворническа новина: капитанът си дал оставката и на негово място постъпил друг, строг началник.

— Много строго стана вече, лоша работа — каза надзирателят. — Той е тук, сега ще му доложат.

Наистина, директорът беше в затвора и скоро излезе при Нехлюдов. Новият директор беше висок, костелив човек с едри скулуфи, много бавен в движенията си и мрачен.

— Свижданията се разрешават в определени дни в стаята за свиждания — каза той, без да гледа Нехлюдов.

— Но трябва да ѝ дам да подпише една молба до височайшата особа.

— Можете да я дадете на мен.

— Трябва да видя сам затворничката. По-рано винаги ми разрешаваха.

— То е било по-рано — каза директорът, като погледна бегло Нехлюдов.

— Аз имам разрешение от губернатора — настоя Нехлюдов, като вадеше портфейла си.

— Моля — все така, без да го гледа в очите, каза директорът и като взе със сухите си, дълги бели пръсти, на показалеца на които имаше златен пръстен, подадената от Нехлюдов записка, бавно я прочете.

— Заповядайте в канцеларията — каза той.

Тоя път в канцеларията нямаше никого. Директорът седна пред масата, като прехвърляше сложените върху нея преписки, очевидно с намерение да присъствува лично на свиждането.

Когато Нехлюдов го попита дали не може да види политическата затворничка Богодуховска, директорът късо отсече, че не може.

— Свиждания с политическите не се позволяват — каза той и пак потъна в четене на преписките.

С писмото до Богодуховска в джоба Нехлюдов се чувствуваше в положението на провинен човек, чиито намерения бяха открити и осуетени.

Когато Маслова влезе в канцеларията, директорът вдигна глава и без да гледа нито Маслова, нито Нехлюдов, каза: „Можете!“ и продължи да се занимава със своите преписки.

Маслова беше облечена пак като по-рано в бяла блуза, пола и забрадка. Като пристъпи към Нехлюдов и видя студеното му, зло лице, тя цяла се изчерви и като мачкаше с ръка края на блузата си, наведе очи. За Нехлюдов смущението ѝ беше потвърждение на думите на болничния портиер.

Нехлюдов искаше да се държи с нея като предишния път, но *не можеше* както искаше да ѝ подаде ръка, тъй му беше противна.

— Нося ви лоша новина — каза той с равен глас, без да я гледа и без да ѝ подаде ръка. — Сенатът отхвърли молбата.

— Тъй си и знаех — каза тя със странен глас, като че се задъхваше.

По-рано Нехлюдов би я попитал защо казва, че тъй си е знаела; сега само я погледна. Очите ѝ бяха пълни със сълзи.

Но това не само не го смекчи, но, напротив, още повече го настрои против нея.

Директорът стана и почна да ходи назад-напред из стаята.

Въпреки цялото отвращение, което сега Нехлюдов изпитваше към Маслова, все пак той сметна за нужно да ѝ изрази своето съжаление за отказа на Сената.

— Вие не се отчайвайте — каза той, — молбата до височайшата особа може да успее и аз се надявам, че...

— Но аз не за това... — каза тя, като го гледаше жалостно с мокрите си разногледни очи.

— А за какво?

— Вие сигурно сте били в болницата и сигурно са ви казали за мене...

— Че какво, то си е ваша работа — намръщен, студено каза Нехлюдов.

Временно замрялото жестоко чувство на оскърбена гордост се надигна в него с нова сила веднага щом тя спомена за болницата. Той, човек от висшето общество, за когото всяко момиче от висшите кръгове би сметнало за щастие да се омъжи, бе предложил ръката си на тази жена, а тя не бе могла да почака и бе завързала истории с фелдшера — мислеше той, като я гледаше с омраза.

— Вие подпишете молбата — каза той и като извади от джоба голям плик, разтвори го на масата. Тя изтри сълзите си с края на забрадката и седна на масата, като питаше къде и какво да напише.

Той ѝ показва къде и какво да напише и тя почна да оправя с лявата ръка ръкава на дясната; а той стоеше над нея и мълком гледаше приведения ѝ към масата гръб, потръпващ от време на време от съдържани ридания, и в душата му се бореха две чувства — на доброто и злото: оскърбена гордост и жалост към нея, страдащата — и последното чувство победи.

Кое беше по-рано; дали първо я съжали в сърцето си, или първо си спомни за себе си, греховете си, своята гадост, именно това, в което

я упрекуваше — той не помнеше. Но изведнъж в същото време почувствува, че е виновен, и я съжали.

Като подписа молбата и изтри изцапания си пръст о полата, тя стана и го погледна.

— Каквото и да стане и каквото и да е било, нищо няма да измени решението ми — каза Нехлюдов.

Мисълта, че ѝ прощава, усилваше чувството му за жалост и нежност към нея и му се искаше да я утеши.

— Каквото съм казал, ще го направя. Където и да ви пратят, ще дойда с вас.

— Напразно — бързо го прекъсна тя и цяла просия.

— Припомнете си какво ви трябва за път.

— Струва ми се, нищо особено. Благодарим ви.

Директорът пристъпи към тях и Нехлюдов, без да чака подканване, се сбогува с нея и излезе с никога по-рано неизпитвано чувство на тиха радост, спокойствие и любов към всички хора. Радваше Нехлюдов и го издигаше на недосегаема висота съзнанието, че никакви лоши постъпки на Маслова не могат да променят любовта му към нея. Нека има истории с фелдшера, то си е нейна работа, той я обича не за себе си, а за нея и за бога.

А всъщност историите с фелдшера, заради които Маслова беше изпъдена от болницата и в чието съществуване Нехлюдов повярва, бяха само това, че отивайки за гръден чай по нареждане на фелдшерката в аптеката, която се помещаваше в края на коридора, и заварвайки там само фелдшера, високия Устинов с пъпчивото лице, който вече отдавна ѝ досаждаше със задириянията си, Маслова тъй силно го блъсна, изтръгвайки се от него, че той се удари о лавицата, отдето паднаха и се счупиха две шишенца.

Минаващият в това време в коридора старши лекар, дочул звъна на счупените шишета и виждайки бягащата, почервеняла Маслова, сърдито ѝ извика:

— Слушай, момиче, ако смяташ да създаваш разни истории, ще те изгоня. Какво става? — обърна се той към фелдшера, като го гледаше строго над очилата.

Усмехнат, фелдшерът почна да се оправдава. Без да го доизслуша, докторът дигна глава тъй, че почна да гледа през очилата, и мина в отделението, но още същия ден каза на директора да му пратят вместо Маслова друга помощница, по-солидна.

Това всъщност беше цялата история на Маслова с фелдшера. Изпъждането ѝ от болницата под предлог, че има истории с мъже, беше за Маслова особено болезнено, защото след последната ѝ среща с Нехлюдов отдавна вече опротивелите ѝ отношения с мъже бяха ѝ станали особено отвратителни. Това, че поради миналото ѝ и сегашното ѝ положение всеки, включително и пъпчивият фелдшер, се смяташе в правото си да я оскърбява и да се учудва на отказа ѝ, ѝ беше ужасно обидно и извикваше у нея жалост към самата себе и сълзи. Сега, когато влезе при Нехлюдов, тя искаше да се оправдае пред него за това несправедливо обвинение, което той сигурно е чул. Но започнала да се оправдава, тя почувствува, че той не ѝ вярва, че оправданията ѝ само потвърждават подозренията му, сълзите се надигнаха в гърлото ѝ и тя млъкна.

Маслова все още мислеше и продължаваше да уверява себе си, както бе му казала при второто свиждане, че не му е простила и го мрази, но тя вече отдавна пак го обичаше, обичаше го така, че неволно изпълняваше всичко, каквото той искаше от нея: престана да пие, да пуши, скъса с кокетството и постъпи в болницата прислужница. Тя правеше всичко това, защото знаеше, че той го иска. Ако тя тъй решително отказваше всеки път, когато той споменаваше, да приема жертвата му да се ожени за нея, правеше го, защото ѝ се искаше да повтори ония горди думи, които бе му казала веднъж, и главно, защото знаеше, че бракът му с нея ще го направи нещастен. Тя реши твърдо, че няма да приеме жертвата му, а между това ѝ беше мъчителна мисълта, че той я презира, че мисли, че тя продължава да бъде такава, каквато е била, и че не вижда промяната, станала с нея. Това, че той може сега да мисли, че е направила в болницата нещо лошо, я измъчваше повече, отколкото известието, че е окончателно осъдена на каторга.

XXX

Можеше да изпратят Маслова с първата заминаваща група и затова Нехлюдов се готвеше за път. Но толкова много работа имаше, че струваше му се, колкото и свободно време да имаше, никога нямаше да я свърши. Сега беше точно обратно на преди. Преди трябваше да измисля какво да прави и центърът на всяко нещо беше винаги един и същ — Дмитрий Иванович Нехлюдов; а между това, макар че всичко в живота се съсредоточаваше тогава върху Дмитрий Иванович, всички работи бяха скучни. Сега всички работи засягаха други хора, а не Дмитрий Иванович, и всички бяха интересни и увлекателни, въпреки че нямаха свършване.

Нещо повече, по-рано различните работи винаги предизвикваха досада и раздразнение у Дмитрий Иванович; а тия чужди работи сега повечето пъти предизвикваха радостно настроение.

Работите, които занимаваха в това време Нехлюдов, се разделяха на три; той сам с присъщия му педантизъм ги раздели така и ги сложи съответно в три папки.

Първата грижа засягаше Маслова и подпомагането ѝ. Тази работа сега се състоеше в ходатайства за поддържането на подадената до височайшата особа молба и в приготовления за пътуването в Сибир.

Втората грижа беше за уреждане на именията. В Паново земята беше дадена на селяните срещу плащане на рента за общите им селски нужди. Но за да се узакони тази сделка, трябваше да се напишат и подпишат споразумение и завещание. А в Кузминско работата си оставаше още така, както бе наредил той сам, тоест, че парите от земята трябва да получава той, но трябваше да се определят сроковете и да се реши колко ще взема от тия пари за себе си и колко ще оставя в полза на селяните. Като не знаеше какви разходи му предстоят при заминаването му за Сибир, не се решаваше още да се лиши от този доход, макар че беше го намалил наполовина.

Третата грижа беше помагане на затворниците, които все по-често и по-често се обръщаха към него.

Отначало, щом имаше допир със затворници, които се обръщаха към него за помощ, той веднага се заемаше да ходатайствува за тях, в желанието си да облекчи участието им, но после се явиха толкова много просители, че той се почувствува в невъзможност да помогне на всеки от тях и неволно стигна до четвъртата грижа, която го занимаваше в последно време повече от всичко.

Тази четвърта грижа се състоеше в разрешаване на въпроса какво нещо е, защо и откъде се бе взело това странно учреждение, наречено углавен съд, чийто резултат беше този затвор, с чиито обитатели той отчасти бе се запознал, и всички ония затвори от Петропавловската крепост до Сахалин, където страдаха стотици, хиляди жертви на този чуден за него углавен закон.

От личните си отношения със затворниците, от разпитите на адвоката, затворническия свещеник, директора и от списъка на затворниците Нехлюдов дойде до заключение, че съставът на затворниците, на тъй наречените престъпници, се разделя на пет категории хора.

Първата категория са хора съвсем невинни, жертви на съдебна грешка, като мнимия подпалвач Меншов, като Маслова и други. Хората от тази категория не бяха много — според наблюденията на свещеника около седем процента, но положението на тия хора предизвикваше особен интерес.

Втората категория образуваха хора, осъдени за постъпки, извършени при изключителни обстоятелства, като озлобление, ревност, пиянство и други подобни, постъпки, които почти сигурно биха извършили при същите обстоятелства всички ония, които са ги съдили и наказали. Тая категория образуваха според наблюденията на Нехлюдов едва ли не повече от половината от всички престъпници.

Третата категория представляваха хората, наказани за това, че, според техните понятия, са вършили най-обикновени и дори добри постъпки, но такива, които по разбирането на чужди тям хора, автори на законите, се смятаха за престъпления. Към тая категория принадлежаха хората, тайно търгуващи с алкохол, контрабандиращите, косилите трева, събиралите дърва в големите частни и държавни гори. Към тия хора принадлежаха крадливите планинци и още невярващите хора, грабителите на черквите.

Четвъртата категория представляваха хората, причислени към престъпниците само защото стояха по-горе от средното равнище на обществото. Такива бяха сектантите, такива бяха поляците, черкезите, въстанали за своята независимост, такива бяха и политическите затворници — социалистите и стачниците, осъдени за съпротива срещу властите. Процентът на тия хора, най-добрите от обществото, беше според наблюденията на Нехлюдов твърде голям.

Най-сетне петата категория съставяха хората, пред които обществото беше много по-виновно, отколкото те пред обществото. Това бяха хора изоставени, омаломощени от постоянен гнет и съблазни, като онова момче с чергите, и стотици други хора, които Нехлюдов виждаше в затвора и вън от него, чиито условия на живот като че систематично довеждат до нуждата от оная постъпка, която се нарича престъпление. Към тия хора принадлежаха според наблюденията на Нехлюдов твърде много крадци и убийци, с някои от които той има допир през това време. Към тия хора, опознал ги по-отблизо, той причисляваше и ония развратени, покварени хора, които новата школа нарича престъпни типове и чието съществуване в обществото се признава като главно доказателство за нуждата от углавния закон и наказанията. Тия тъй наречени покварени, престъпни, ненормални типове според Нехлюдов не бяха нищо друго, освен също такива хора, както и ония, пред които обществото е по-виновно, отколкото те пред обществото, но пред които обществото е виновно не непосредствено пред тях самите сега, а още от старо време е било виновно пред родителите и прадедите им.

Между тия хора специално в това отношение го порази рецидивистът-крадец Охотин, незаконен син на проститутка, възпитаник на нощните домове, очевидно до трийсетгодишна възраст несрещал никога хора с по-висока нравственост от стражарите и от младини попаднал в банда от крадци и заедно с това надарен с необикновен комичен дар, с който привличаше симпатиите на хората. Той молеше защита от Нехлюдов, а между това се присмиваше и на себе си, и на съдиите, и на затвора, и на всички закони, не само углавни, но и божии. Другият беше хубавецът Фьодоров, който беше убил и ограбил с ръководена от него банда един старик-чиновник. Той беше селянин, чийто баща пострадал, като му отнели къщата съвсем незаконно, който после бил войник и там пострадал, задето се влюбил

в любовницата на офицера. Той беше привлекателна, страстна натура, човек, който искаше на всяка цена да се наслаждава и никога не беше виждал хора, способни да се въздържат за каквото и да било от своите наслади, никога не беше чул някой да казва, че в живота може да има някаква друга цел освен насладата. За Нехлюдов беше ясно, че и двамата бяха богати натури и бяха само запуснати и осакатени, както са запуснати и осакатени изоставените растения. Той беше видял и един скитник и една жена, които отблъскваха с тъпотата и може би с жестокостта си, но никак не можеше да види в тях оня престъпен тип, за който говори италианската школа, а виждаше само лично нему противни хора, също такива, каквито виждаше на свобода във фракове, с еполети и в дантели.

Именно в изследването на въпроса защо всички тия тъй разнообразни хора бяха хвърлени в затвора, а други също такива хора ходеха на свобода и дори съдеха тия хора, се състоеше четвъртата грижа, която в това време Занимаваше Нехлюдов.

Отначало Нехлюдов се надяваше да намери отговор на този въпрос в книгите и купи всички възможни книги, в които се разглеждаше този въпрос. Купи трудовете на Ломброзо и на Гарофало, и на Фери, и на Лист, и на Мауделей, и на Тард и внимателно четеше тия книги. Но като ги четеше, все повече и повече се разочароваше. С него се случи това, което винаги се случва с хора, които се обръщат към науката не за да играят роля в науката — да пишат, да спорят, да се учат, а които се обръщат към науката с открити, прости, жизнени въпроси; науката му отговаряше на хиляди различни много хитри и тънки въпроси, които имат връзка с углавния закон, но не и на онзи, на който той търсеше отговор. Той питаше много просто нещо, питаше: защо и с какво право едни хора са затворили други хора и ги мъчат, заточават, бият и убиват, когато самите те са също такива като ония, които те мъчат, бият, убиват? А му отговаряха с разсъждения за това има ли човек свобода на волята, или не. Може ли по измерване на черепа и прочие човек да се признае за престъпен, или не? Каква роля играе наследствеността в престъплението? Има ли вродена неморалност? Какво е морал? Какво е лудост? Какво е израждане? Какво е темперамент? Как влияят върху престъплението климатът, храната, невежеството, подражанието, хипнотизмът, страстите? Какво е общество? Какви са задълженията му? И прочие и прочие.

Тия разсъждения спомниха на Нехлюдов получения веднъж отговор от едно малко момче, което се връщаше от училище. Нехлюдов попита момчето дали се е научило да срича. „Научих се“ — отвърна момчето. „Тогавка кажи: лапа.“ — „Каква лапа, кучешка ли?“ — с хитро лице отвърна момчето. Също такива отговори във вид на въпроси намираше Нехлюдов в научните книги на своя единствен основен въпрос.

Много нещо имаше там, умно, учено, интересно, но нямаше отговор на най-главното: с какво право едни наказват други? Не само че нямаше този отговор, но всички разсъждения извеждаха до това — да обяснят и оправдаят наказанието, чиято необходимост се признаваше като аксиома. Нехлюдов четеше много и все оттук-оттам, и приписваше липсата на отговор на това повърхностно четене, като се надяваше по-късно да намери този отговор и затова не си позволяваше още да вярва в справедливостта на оня отговор, който в последно време му се натрапваше все по-често и по-често.

XXXI

Изпращането на групата, с която заминаваше Маслова, беше определено за 5 юли. За същия ден се приготви да тръгне след нея и Нехлюдов. В навечерието на заминаването му в града дойде сестрата на Нехлюдов с мъжа си, за да се види с брат си.

Сестрата на Нехлюдов, Наталия Ивановна Рагожинска, беше с десет години по-възрастна от брат си. Той расна отчасти под нейно влияние. Като момче тя го обичаше много, после пред самото ѝ омъжване те се сблизиха почти като равни: тя беше двадесет и пет годишно момиче, той — петнадесетгодишно момче. Тогава тя беше влюбена в покойния му приятел Николенка Иртенев. Те и двамата обичаха Николенка и обичаха в него и в себе си онова, което беше в тях добро и обединяващо всички хора.

След това и двамата се поквариха: той — от военната служба, от лошия си живот, тя — от женитбата си с човек, когото обикна чувствено, но който не само не обичаше всичко онова, което някога беше най-свято и скъпо за нея и за Дмитрий, но дори не го и разбираше и преписваше всички тия стремежи към нравствено съвършенство и служба на хората, с които тя беше живяла някога, само на понятното нему увлечение в самолюбието, на желанието да се покажат пред хората.

Рагожински беше човек без име и състояние, но много опитен служител, който с изкусно лавиране между либерализма и консерватизма, използвайки оная от двете насоки, която в дадено време и в даден случай даваше най-добри резултати за живота му, и главно с нещо особено, с което се харесваше на жените, направи относително бляскава съдийска кариера. Вече не много млад, той се запозна в чужбина с Нехлюдови, накара да се влюби в него Наташа, вече немладо момиче, и се ожени за нея почти против желанието на майката, която преценяваше този брак като *mésalliance*.^[1] Макар и да скриваше това от себе си, макар и да се бореше с това чувство, Нехлюдов мразеше зет си. Беше му антипатичен с вулгарността на чувствата си, със самоуверената си ограниченост и главно антипатичен

му беше заради сестра му, която можеше да обича тъй страстно, егоистично, чувствено тази бедна натура и за угода на мъжа си можеше да заглуши всичко онова хубаво, което носеше в себе си. За Нехлюдов беше винаги мъчително болно да мисли, че Наташа е жена на този космат, самоуверен човек с гланцовидна олисялост. Той дори не можеше да сдържа отвращението си към децата му. И всеки път, когато узнаваше, че тя се готви да става майка, изпитваше чувство, прилично на съболезнованието, че пак се е заразила с нещо лошо от този чужд на всички тях човек.

Рагожински дойдоха сами, без децата — имаха две деца, момче и момиче, — и отседнаха в най-хубавите стаи на най-добрия хотел. Наталия Ивановна веднага отиде в старата квартира на майка си, но като не намери брат си и научи от Аграфена Петровна, че той се е преместил в мобилирана стая, отиде там. В тъмния, с тежка миризма коридор, осветяван през деня с лампа, я посрещна мръсен слуга и ѝ каза, че князът не е в къщи.

Наталия Ивановна пожела да влезе в стаята на брат си, за да му остави записка. Слугата я заведе.

Като влезе в двете му малки стаички, Наталия Ивановна ги разгледа внимателно. Във всичко видя познатата ѝ чистота и акуратност, но и скромност на обстановката, съвсем нова за него, която я поразя. На писалищната маса видя познатата ѝ попивателна преса с бронзовото кученце; също с познатата ѝ грижливост подредени папки и книжа, и писмените принадлежности, и томовете на наказателния закон, и английската книга на Хенри Джордж, и френската на Тард с познатия ѝ крив голям нож от слонова кост в нея.

Като приседна на масата, тя му написа записка в която го молеше непременно да отиде при нея още днес; и поклащайки глава на това, което виждаше, се върна в хотела си.

По отношение на брат си Наталия Ивановна се интересуваеше сега от два въпроса: от женитбата му с Катюша, за която бе чувала в своя град, тъй като всички говореха за това, и от това, че беше раздал земята си на селяните, което също беше известно на всички и на мнозина се виждаше нещо политическо и опасно. Женитбата за Катюша от една страна се харесваше на Наталия Ивановна. Тя се любуваше на тази решителност, виждаше в това него и себе си, каквито те двамата бяха в ония хубави времена преди омъжването ѝ, но

заедно с това я обземаше ужас при мисълта, че брат ѝ се жени за такава ужасна жена. Последното чувство беше по-силно и тя реши да му повлияе, доколкото е възможно, и да го въздържи, макар да знаеше, че е мъчно.

Другото — раздаването на земята на селяните — не беше тъй близко до сърцето ѝ; но мъжът ѝ се възмущаваше много от това и искаше от нея да повлияе на брат си. Игнатий Никифорович казваше, че такава постъпка е връх на неблагоприятието, лекомислието и гордостта, че такава постъпка може да се обясни — ако има някаква възможност да се обясни — само с желанието да изпъкне, да се похвали, да предизвика разговори за себе си.

— Какъв смисъл има раздаването на земята на селяните, когато ще заплащат сами на себе си? — казваше той. — Ако е искал да направи това, можел е да им я продаде чрез земеделската банка. Това би имало смисъл. Изобщо това е постъпка, граничеща с ненормалност — казваше Игнатий Никифорович, мислейки вече за опекунство, и искаше от жена си да поговори сериозно с брат си за това му чудновато намерение.

[1] Неравен брак (фр.). ↑

XXXII

Като се прибра и намери на масата записката на сестра си, Нехлюдов отиде веднага при нея. Беше надвечер. Игнатий Никифорович почиваше в другата стая и Наталия Ивановна посрещна брат си сама. Тя беше в черна копринена рокля, по талия, с червена фльонга на гърдите и черните ѝ коси бяха високо вчесани по новата мода. Тя очевидно се подмладяваше грижливо заради връстника си мъж. Като видя брат си, тя скочи от дивана и с бързи крачки отиде да го посрещне, като шумолеше с копринената си рокля. Двамата се целунаха и се огледаха един друг с усмивка. Стана оная тайнствена, неизразима с думи, многозначителна размяна на погледи, в която всичко беше истина, след което започна размяна на думи, в която вече не всичко беше истина. Не бяха се виждали от смъртта на майка им.

— Ти си напълняла и си се подмладила — каза той.

Тя присви устни от удоволствие.

— А ти си отслабнал.

— Е, как е Игнатий Никифорович! — попита Нехлюдов.

— Почива. Не е спал цяла нощ.

Това трябваше да каже много нещо, но думите не казаха нищо, а погледите казаха, че това, което трябваше да се каже, не беше казано.

— Търсих те.

— Да, знам. Напуснах къщата. Широко, самотно и скучно ми е. А нищо от всичко това не ми е нужно, тъй че ти вземи всичко това, тоест мебелите — всички неща.

— Да, каза ми Аграфена Петровна. Бях там. Много ти благодаря. Но...

В това време келнерът от хотела донесе сребърен прибор за чай.

Помълчаха, докато келнерът подреждаше чайния прибор. Наталия Ивановна се премести на креслото срещу масичката и почна мълчаливо да налива чай. Нехлюдов мълчеше.

— Виж какво, Дмитрий, аз всичко знам — каза решително Наташа, като го погледна.

— Че какво, много се радвам, че знаеш.

— Нима можеш да се надяваш да я поправиш след такъв живот?
— каза Наталия Ивановна.

Той седеше на малкия стол изправен, необлегнат и внимателно я слушаше, като се мъчеше добре да я разбере и добре да отговори. Настроението, предизвикано у него от последното свиждане с Маслова, още продължаваше да изпълва душата му със спокойна радост и благоразположение към всички хора.

— Аз не искам да поправам нея, а себе си — отвърна той.

Наталия Ивановна въздъхна.

— Има други средства освен женитбата.

— А аз мисля, че това е най-доброто; освен това то ще ме въведе в оня свят, където ще мога да бъда полезен.

— Не мисля, че ще бъдеш щастлив — каза Наталия Ивановна.

— Въпросът не е за моето щастие.

— Разбира се, но ако тя има сърце, не може да бъде щастлива, не може дори да желае това.

— Та тя и не иска.

— Разбирам, но животът...

— Какво животът?

— Иска друго.

— Нищо не иска, освен да правим това, което трябва — каза Нехлюдов, като гледеше още красивото ѝ, макар и покрито около очите и устата с дребни бръчици лице.

— Не разбирам — каза тя, като въздъхна.

„Бедната, милата! Как е могла да се измени толкова!“ — мислеше Нехлюдов, като си спомни Наташа такава, каквата беше, преди да се омъжи, и изпитваше към нея нежно чувство, изплетено от безброй детски спомени.

В това време в стаята влезе Игнатий Никифорович, както винаги с високо вдигната глава и широко изпъчени гърди, като стъпваше меко и леко и се усмихваше, бляскайки с очилата, лисото си теме и черната брада.

— Здравейте, здравейте — каза той с нарочни неестествени акценти.

(Макар в първо време след женитбата да се мъчиха да минат на „ти“, те си останаха на „ви“.)

Двамата се здрависаха и Игнатий Никифорович се отпусна леко в креслото.

— Няма ли да попреча на разговора ви?

— Не, аз не скривам от никого това, което говоря, и това, което правя.

Щом видя това лице, щом видя тия космати ръце и чу тоя покровителствен, самоуверен тон, кроткото настроение на Нехлюдов веднага изчезна.

— Да, говорехме за намерението му — каза Наталия Ивановна.

— Да ти наля ли? — прибави тя, като взе чайника.

— Да, моля ти се; какво намерение собствено?

— Да замина за Сибир с оная група затворници, в която се намира жената, пред която се смятам виновен — каза Нехлюдов.

— Чувах, че това не било само изпращане, но и нещо повече.

— Да, и да се оженя за нея, ако само тя поиска това.

— Виж ти! Но ако не ви е неприятно, обяснете ми мотивите си. Аз не ги разбирам.

— Мотивите са, че тая жена... че първата нейна стъпка по пътя на разврата... — Нехлюдов се ядоса на себе си, че не намира думи. — Мотивите са, че виновният съм аз, а е наказана тя.

— Щом е наказана, то сигурно и тя не е невинна.

— Тя е напълно невинна.

И Нехлюдов разказа с излишно вълнение цялото дело.

— Да, това е опущение на председателя и оттам — необмислеността в отговора на съдебните заседатели. Но за такива случаи има Сенат.

— Сенатът отказа.

— А щом е отказал, значи, не е имало основателни причини за касация — каза Игнатий Никифорович, който очевидно напълно споделяше известното схващане, че истината е резултат на съдебно красноречие. — Сенатът не може да разглежда делата по същество. А ако наистина има съдебна грешка, тогава трябва да се подаде молба до височайшата особа.

— Подадена е, но няма никаква вероятност за успех. Ще направят справка в министерството, министерството ще попита Сената, Сенатът ще повтори решението си и както обикновено невинният ще бъде наказан.

— Първо, министерството няма да пита Сената — със снизходителна усмивка каза Игнатий Никифорович, — а ще изиска оригинала на делото от съда и ако намери грешка, ще даде заключение в този смисъл, и второ, невинните никога не се наказват или само по рядко изключение. А се наказват виновните — без да бърза, със самодоволна усмивка продължаваше Игнатий Никифорович.

— А пък аз се убедих в обратното — започна Нехлюдов с лошо чувство към зет си, — убедих се, че по-голямата част от хората, осъдени от съдилищата, са невинни.

— Как така?

— Просто невинни в буквалния смисъл на думата, както е невинна тази жена в случая с отравянето, както е невинен селянинът, когото опознах сега, в случая с убийството, което той не е извършил, както са невинни синът и майката, обвинени в палез, извършен от самия стопанин, които едва не бяха осъдени.

— Да, разбира се, винаги е имало и ще има съдебни грешки. Едно човешко учреждение не може да бъде съвършено.

— И после огромен брой от хората са невинни затова, защото, възпитани в определена среда, те не смятат извършените от тях постъпки за престъпления.

— Извинете, това не е право: всеки крадец знае, че кражбата не е добро нещо и че не трябва да краде, че кражбата е безнравствена — каза Игнатий Никифорович със спокойна, самоуверена, все така малко презрителна усмивка, която особено дразнеше Нехлюдов.

— Не, не знае; казват му: не кради, а той вижда и знае, че фабрикантите крадат от труда му, като удържат от заплатата му, че под формата на данъци правителството с всичките си чиновници непрестанно го ограбва.

— Това е вече анархизъм — спокойно обясни Игнатий Никифорович значението на думите на шурей си.

— Не знам какво е това, казвам онова, което е — продължи Нехлюдов. — Знае, че правителството го ограбва; знае, че ние, земевладелците, сме го ограбили отдавна, като сме му отнели земята, която трябва да бъде обща собственост, а после, когато от тази крадена земя той събере съчки да запали печката си, хвърляме го в затвора и искаме да го убедим, че е крадец. А той знае, че крадец е не той, а оня,

който е ограбил земята му, и че всяко restitution^[1] на онова, което му е ограбено, е негово задължение пред семейството му.

— Не разбирам, пък и да разбирам, не съм съгласен. Земята не може да не бъде ничия собственост. Ако вие я разделите — започна Игнатий Никифорович с пълната и спокойна увереност в това, че Нехлюдов е социалист и че изискванията на социалистическата теория се състоят в това, цялата земя да се раздели по равно, а такова разделяне е много глупаво и той лесно може да го обори, — ако вие днес я разделите по равно, утре тя пак ще премине в ръцете на потрудолюбивите и способните.

— Никой и не мисли да разделя земята по равно, земята не бива да бъде ничия собственост, не бива да бъде предмет на покупко-продажба или заем.

— Правото на собственост е вродено у човека. Без правото на собственост няма да има никакъв интерес към обработването на земята. Унищожете правото на собственост, и ние ще се върнем към първобитното състояние — авторитетно заключи Игнатий Никифорович, като повтаряше оня обичаен аргумент в полза на правото на собственост над земята, който се смята за неопровержим и се състои в това, че алчността за поземлена собственост е признак за нейната необходимост.

— Напротив, само тогава земята няма да лежи запустяла както сега, когато земевладелците, като кучето в сеното, не допускат до земята ония, които могат да я обработват, а самите те не могат.

— Слушайте, Дмитрий Иванович, това е истинско безумие! Нима е възможно в наше време премахване на поземлената собственост? Знам, това е ваша отдавнашна dada^[2]. Но позволете ми да ви кажа направо... — И Игнатий Никифорович пребледня и гласът му затрепери; очевидно този въпрос го засягаше силно. — Бих ви посъветвал да обмислите хубаво тоя въпрос, преди да пристъпите към практическото му разрешение.

— Вие говорите за моите лични работи ли?

— Да. Смятам, че всички ние, поставени в известно положение, сме длъжни да изпълняваме задълженията, които произлизат от това положение, длъжни сме да поддържаме тия условия на живот, в които сме се родили, които сме наследили от дедите си и които сме длъжни да предадем на потомците си.

— Аз считам за свой дълг...

— Извинете — без да остави да го прекъснат, продължи Игнатий Никифорович, — аз не говоря за себе си и за своите деца. Състоянието на моите деца е гарантирано и аз получавам толкова, колкото ни е нужно, за да живеем, и предполагам, че и децата ни ще живеят добре, и затова моят протест против вашите, позволете да ви го кажа, не напълно обмислени постъпки произтича не от личен интерес, а от това, че аз не мога да се съглася с вас принципиално. И бих ви посъветвал да помислите повече, да почетете...

— Ех, тук вече оставете да решавам своите работи сам и да знам кое трябва да чета и кое не — каза пребледнял Нехлюдов и като почувствува, че ръцете му изстиват и че не може да се владее, млъкна и почна да пие чай.

[1] Възмездяване (фр.). ↑

[2] Мечта (фр.). ↑

XXXIII

— А как са децата? — попита Нехлюдов сестра си, след като се поуспокои малко.

Сестра му разправи, че децата са останали при баба си, и особено доволна от това, че спорът с мъжа ѝ се прекрати, почна да разказва как децата ѝ играят на пътуване, също както той е играл някога с двете си кукли — с черния арапин и куклата, наричана францужойка.

— Нима помниш?! — каза усмихнат Нехлюдов.

— И представи си, точно по същия начин играят.

Неприятният разговор свърши. Наташа се успокои, но не искаше пред мъжа си да говори за това, което беше разбираемо само за брат ѝ, и за да започне общ разговор, заговори за стигналата дотук петербургска новина — за скръбта на майката Каменска, изгубила единствения си син, убит на дуел.

Игнатий Никифорович изказа неодобрение за този ред, според който убийството на дуел се изключваше от категорията на общите углавни престъпления.

Тая забележка предизвика възражение от страна на Нехлюдов и пак започна спор на същата тема, в който не всичко беше доизказано, двамата събеседници не успяха да си кажат всичко, оставайки всеки със своите убеждения, взаимно осъждащи се.

Игнатий Никифорович чувствуваше, че Нехлюдов го осъжда, презирайки цялата му дейност, и му се искаше да му покаже дълбоката несправедливост на разсъжденията му. А Нехлюдов, освен досадата, която изпитваше, че зет му се намесва в работите със земята (дълбоко в душата си той чувствуваше, че зет му и сестра му, и децата им, като негови наследници, имат право на това), негодуваше в душата си, задето този ограничен човек продължаваше с пълна увереност и спокойствие да смята правилно и законно онова, което сега се струваше на Нехлюдов абсолютно безумно и престъпно. Тази самоувереност дразнеше Нехлюдов.

— И какво би направил съдът? — попита Нехлюдов.

— Би осъдил един от двамата дуелисти като обикновени убийци на каторжна работа.

Ръцете на Нехлюдов пак изстинаха и той разпалено заговори.

— Е, и какво би било това? — попита той.

— Би било справедливо.

— Като че справедливостта е цел на дейността на съдилищата — каза Нехлюдов.

— А какво друго?

— Поддържането на съсловните интереси. Съдът според мен е само административно оръдие за поддържане на съществуващия ред на нещата, изгоден за нашето съсловие.

— Това е съвсем нов възглед — със спокойна усмивка каза Игнатий Никифорович. — Обикновено на съда се приписва малко по-друга задача.

— Теоретически, но не и практически, както се убедих. Съдът има за цел само запазването на обществото в сегашното му състояние и затова преследва и наказва както тия, които стоят над общото равнище и искат да го издигнат, тъй наречените политически престъпници, така и тия, които стоят по-ниско от него, тъй наречените престъпни типове.

— Не мога да се съглася, първо, с това, че тъй наречените политически престъпници били наказвани, защото стояли по-горе от средното равнище. Повечето от тях са отрепки на обществото, също така извратени, макар и малко по-иначе, както и ония престъпни типове, които вие поставяте по-долу от средното равнище.

— А аз познавам хора, които стоят несравнено по-горе от съдиите си; всички сектанти са хора нравствени, твърди...

Но Игнатий Никифорович, с навика на човек, когото не прекъсват, когато говори, не слушаше Нехлюдов, а което още повече го дразнеше, продължаваше да говори едновременно с Нехлюдов.

— Не мога да се съглася и с това, че съдът имал за цел да поддържа съществуващия ред. Съдът преследва свои цели — или изправяне...

— Хубаво изправяне в затворите — подметна Нехлюдов.

— ... или отстраняване — упорито продължаваше Игнатий Никифорович — на развратените или на ония звероподобни хора, които заплашват съществуването на обществото.

— Там е работата, че обществото не прави нито едното, нито другото. То няма средства да прави това.

— Как тъй? Не разбирам — усмихвайки се насила, попита Игнатий Никифорович.

— Искам да кажа, че разумни наказания има собствено само две, онези, които са се употребявали едно време: телесното и смъртното наказание, но които поради облагородяване на нравите все повече и повече излизат от употреба — каза Нехлюдов.

— Виж, това е ново и чудното е, че го чувам от вас.

— Да, разумно е да накараш човека да го заболи, за да не прави занапред същото, заради което са го били, и напълно разумно е да отрежеш главата на вредния, опасен за обществото член. И двете наказания имат разумен смисъл. Но какъв смисъл има да хвърлиш в затвора човек, развратен от лош пример и безделие, в условията на гарантирано и задължително безделие, в обществото на най-развратени хора? Или, кой знае защо, да го прехвърляш на държавни средства — всеки струва повече от петстотин рубли — от Тулска губерния в Иркутска или от Курска...

— Обаче хората се боят от тия пътувания за сметка на държавата и ако не бяха тия пътувания и затвори, ние с вас не бихме седели тук, както седим сега.

— Не могат тия затвори да гарантират нашата безопасност, защото тия хора не седят там вечно, тях ги пуцат. Напротив, в тия учреждения докарват хората до най-високото стъпало на порока и разврата, тоест увеличават опасността.

— Искате да кажете, че пенитенциарната система трябва да бъде усъвършенствувана.

— Тя не може да бъде усъвършенствувана. Усъвършенствуваните затвори биха стрували повече, отколкото се харчи за народното образование, и биха легнали като нова тежест върху същия народ.

— Недостатъците на пенитенциарната система никак не правят невалиден самия съд — пак без да слуша шурей си, продължаваше своята реч Игнатий Никифорович.

— Тия недостатъци не могат да се поправят — каза Нехлюдов с повишен тон.

— Е, и тогава какво? Да ги убиват ли? Или, както предлагаше един държавник, да им вадят очите? — каза Игнатий Никифорович,

усмихвайки се победоносно.

— Да, това би било жестоко, но целесъобразно. А това, което се върши сега, е и жестоко, и не само не е целесъобразно, но до такава степен е глупаво, че не може да се разбере как могат душевно здрави хора да участвуват в такова нелепо и жестоко нещо като углавния съд.

— А ето че аз участвувам в него — каза побледнял Игнатий Никифорович.

— Това си е ваша работа, но аз не го разбирам.

— Аз мисля, че вие много неща не разбирате! — каза с разтреперан глас Игнатий Никифорович.

— Виждал съм в съда как заместник-прокурорът се мъчеше с всички сили да обвини едно нещастно момче, което у всеки неизвратен човек можеше да събуди само съжаление; знам как друг прокурор разпитваше един сектант и го подвеждаше углавно за четене на евангелието; пък и цялата дейност на съдилищата се състои в такива безсмислени и жестоки постъпки.

— Аз не бих служил, ако мислех така — каза Игнатий Никифорович и стана.

Нехлюдов забеляза особен блясък под очилата на зет си. „Нима това са сълзи“ — помисли Нехлюдов. И наистина това бяха сълзи на обида. Игнатий Никифорович пристъпи към прозореца, извади кърпичката си, изкашля се, почна да изтрива очилата си, но ги сне и изтри и очите си. Като се върна на дивана, Игнатий Никифорович запуши пура и не пророни повече нито дума. Нехлюдов изпита болка и срам, задето до такава степен огорчи зетя и сестра си, особено при мисълта, че утре заминава и вече няма да ги види. Смутен, той се сбогува с тях и си тръгна към къщи.

„Може и да е истина това, което говорих, той поне нищо не възрази. Но не така трябваше да говоря. Значи, все още малко съм се изменил, щом мога така да се увлека от лошото чувство и тъй да го оскърбя и да огорча бедната Наташа“ — мислеше той.

XXXIV

Групата, в която беше Маслова, заминаваше от гарата в три часа и за да види кога групата излиза от затвора, за да може да отиде с нея до железопътната гара, Нехлюдов смяташе да иде в затвора преди дванадесет.

Като нареждаше нещата и книгата си, Нехлюдов се спря на дневника си, препрочете някои места и онова, което беше записал най-накрая. Преди заминаването му за Петербург беше записано: „Катюша не иска моята жертва, иска своята. Тя победи, и аз победих. Тя ме радва с оная вътрешна промяна, която, струва ми се — боя се да вярвам, — става с нея. Боя се да вярвам, но струва ми се, че тя оживява.“ Веднага след това беше написано: „Преживях нещо много тежко и много радостно. Научих, че се е държала лошо в болницата. И изведнъж ми стана ужасно мъчно. Неочаквано мъчно. Говорих с нея с отвращение и омраза и после изведнъж си спомних за себе си, колко пъти по-рано съм бил и сега съм виновен, макар и мислено, за това, за което я мразех, и изведнъж станах противен на себе си, а тя — жалка, и същевременно ми стана много хубаво. Колко по-добри бихме били, ако можехме винаги навреме да видим гредата в своето око.“ На днешна дата той записа: „Бях у Наташа и именно от самодоволство не бях добър, бях зъл и останах с тежко чувство. Ех, какво да се прави! От утре — нов живот. Сбогом на стария, и то окончателно. Много впечатления се събраха, но все още не мога да ги обединя в единство.“

Като се събуди, на другата сутрин, първото чувство на Нехлюдов беше разкаяние за спречкването със зет му.

„Не бива да заминавам така — помисли той, — трябва да се отбия при тях и да загладя лошото впечатление.“

Но като погледна часовника, видя, че няма време и че трябва да бърза, за да не закъснее за тръгването на групата. Като се пригответи набързо и изпрати направо на гарата багажа си с портиера и Тарас, мъжа на Федося, който щеше да пътува с него, Нехлюдов взе първия му попаднал файтон и отиде в затвора.

Арестантският влак тръгваше два часа преди пощенския, с който щеше да пътува Нехлюдов, и затова той освободи стаите в хотела, в който нямаше намерение да се връща.

Бяха тежки юлски горещини. Неизстиналите през душната нощ камъни на улиците, на къщите, железните покриви излъчваха топлината си в горещия, неподвижен въздух. Вятър нямаше, а когато излезеше, донасяше напоен с прах и воня на маслена боя вонящ и горещ въздух. По улиците имаше малко хора и тия, които се мяркаха, се мъчеха да вървят в сянката на къщите. Само черните, загорели от слънцето селяни-настилвачи с цървули стояха по средата на улиците и удряха с чукове по паветата, които нареждаха в горещия пясък, и мрачните стражари в сиви куртки и с револвери с оранжеви шнулове стояха сред улиците и унило тъпчеха на едно място, а конните трамваи се мъкнеха със звън нагоре-надолу по улиците със спуснати откъм страната на слънцето пердета, впрегнати с коне в бели качулки, с щръкнали през дупките уши.

Когато Нехлюдов приближи до затвора, групата не беше още излязла и в затвора все още кипеше, започнала от четири часа сутринта, усилена работа по издаване и приемане на изпращаните затворници. В заминаващата група влизаха 623 мъже и 64 жени, трябваше всички да се проверят по отделните списъци, да се отделят болните и слабите и се предадат на конвоя. Новият директор, двамата му помощници, докторът, фелдшерът, конвойният офицер и писарят седяха до извадената на двора, в сянката на стената, маса с книга и канцеларски принадлежности и викаха един по един, разглеждаха, разпитваха и записваха пристъпващите към тях един след друг затворници.

Сега масата беше до половината огряна от слънчевите лъчи. Ставаше горещо и особено душно от липсата на ветреца и от смрадта на тълпата затворници, застанали наоколо.

— Че какво е това, няма ли край! — казваше началникът на конвоя, висок, дебел, червен, с дигнати рамене и къси ръце, като смучеше цигара и непрестанно пущаше дим в мустаците си, които закриваха устата му. — Измъчихте ме съвсем. Отде сте ги взели толкова? Има ли още много?

Писарят провери:

— Още двадесет и четири души и жените.

— Ей, какво гледате, минавайте!... — извика конвойният на струпаните един зад друг още непроверени затворници. Затворниците стояха вече повече от три часа в редици, и то не на сянка, а на слънце, и чакаха реда си.

Тази работа ставаше вътре, в затвора, а отвън пред вратата както винаги стоеше часовоят с пушка, двайсетина каруци за багажа на затворниците и за слабите, а в ъгъла — група роднини и приятели, очакващи излизането на затворниците, за да ги видят и ако е възможно, да поприказват тях и да предадат туй-онуй на заминаващите. Към тая групичка се присъедини и Нехлюдов.

Той чака тъй около един час. На края на часа зад вратата се чува дрънкане на вериги, шум от стъпки, началнически гласове, покашлюване и нисък говор на голяма тълпа. Тъй продължи около пет минути и през това време през вратичката влизаха и излизаха надзирателите. Най-сетне се чу команда.

Вратите се отвориха с трясък, дрънкането на вериги се усили и на улицата излязоха конвойните войници в бели куртки, с пушки и очевидно като при позната обикновена маневра се наредиха пред вратата в правилен и широк кръг. Когато се наредиха, се чу нова команда и затворниците почнаха да излизат по двама с плоски шапки върху бръснатите глави, с торби на рамо, като влачеха окованите си крака и махаха едната свободна ръка, а с другата поддържаха торбата на гърба. Първи вървяха мъжете-каторжници, всички в еднакви сиви панталони и халати с карета на гърба. Всичките — млади, стари, сухи, бледи, червени,дебели, черни, мустакати, брадати, голобради, руси, татари, евреи — излизаха, като дрънчаха с веригите и живо махаха ръка, сякаш се готвеха да вървят много дълго, но минали десет крачки, се спираха и покорно се нареждаха по четирима в редица един зад друг. След тях непрестанно нахлуваха от вратата също такива бръснати хора без пранги на краката, но оковани ръка за ръка, в също такива дрехи. Това бяха заточениците. Те излизаха също тъй живо, спираха се и също тъй се нареждаха по четирима в редица. После идваха общинските^[1], после жените: също поред — първо каторжничките в затворнически сиви кафтани и забрадки, после жените-заточенички и

доброволно следващите близките си в градски и селски дрехи. Някои от жените носеха в полите на сивите си кафтани пеленачета.

С жените вървяха децата — момчета и момичета. Тия деца се притискаха между затворничките като жребчета в стадо. Мъжете заставаха мълком, като само понякога покашлюваха или правеха откъслечни забележки. Сред жените пък се чуваше нестихващ говор. На Нехлюдов се стори, че позна Маслова, когато тя излизаше, но после тя се изгуби в множеството жени и той виждаше само тълпа сиви, сякаш лишени от човешки, особено женски свойства същества, с деца и торби, които се нареждаха зад мъжете.

Макар че всички затворници бяха преброени в двора на затвора, конвойните почнаха пак да ги преброяват, като ги сверяваха с предишния брой. Това преброяване продължи дълго главно защото някои затворници минаваха от място на място и с това разбъркваха сметките на конвойните. Конвойните псуваха и блъскаха покорните, но злобно подчиняващи се затворници и пак ги брояха. Като преброиха отново всички, конвойният офицер изкомандува нещо и в тълпата настъпи смущение. Слабите мъже, жени и деца се спуснаха в надпревара към каруците и почнаха да нареждат в тях торбите, а после и сами да се качват на тях. Влизаха и сядаха жени с плачещи пеленачета, весели, спорещи за място деца и подтиснати, мрачни затворници.

Неколцина затворници пристъпиха с шапки в ръце към конвойния офицер, като го молеха за нещо. Както после разбра Нехлюдов, искали да се качат в каруците. Нехлюдов видя как конвойният офицер, мълком и без да гледа просителя, пушеше цигара и как после изведнъж замахна с късата си ръка към затворника, и как онзи, присвил бръснатата си глава между раменете, отскочи настрана в очакване на удара.

— Ще ти дам аз едно дворянство, та ще ме помниш! Ще вървиш пеша! — изкрещя офицерът.

Офицерът пусна в колата само един клатушкащ се висок старик с пранги на краката и Нехлюдов видя как тоя старик, снел плоската си шапка, се кръстеше, отивайки към каруците, и как после дълго не можеше да се качи поради прангите, които му пречеха да дигне слабия си старчески, окован крак, и как една седнала вече в каруцата жена му помогна, като го издърпа за ръката.

Когато всички каруци се изпълниха с торби и на торбите седнаха тия, които имаха разрешение, конвойният офицер сне фуражка, изтри с кърпа челото си, лисото теме и червения дебел врат и се прекръсти.

— Ходом марш! — изкомандува той.

Войниците дръннаха с пушките, затворниците, снели шапки, се кръстеха, някои с лявата ръка, изпращачите нещо завикаха, затворниците извикаха нещо в отговор, сред жените се изви вой и групата тръгна, заобиколена от войниците с бели куртки, като дигаше прах с окованите си с пранги крака. Напред вървяха войниците, след тях, дрънчейки с веригите си, прангаджиите, по четирима в редица, след тях заточениците, после обществените, оковани по двама ръка за ръка, после жените. После вече вървяха натоварените и с торби, и със слаби хора каруци, в една от които седеше високо загърната жена и непрекъснато виеше и ридаше.

[1] Арестанти, осъдени от селската община. — Бел.ред. ↑

XXXV

Шествието беше тъй дълго, че едва когато предните вече се скриха от очите, каруците с торбите и слабите потеглиха. Когато каруците потеглиха, Нехлюдов седна във фойтона, който го чакаше, и каза на коларя да догони групата, за да види дали няма познати затворници сред мъжете и после, като намери между жените Маслова, да я попита дали е получила изпратените ѝ неща.

Стана много горещо. Вятър нямаше и дигнатият от хиляда крака прах се носеше през всичкото време над затворниците, които се движеха по средата на улицата. Затворниците вървяха с бърза крачка и слабото фойтонджийско конче, с което пътуваше Нехлюдов, бавно ги изпреварваше. Редици след редици минаваха знатни същества със странен и страшен вид, с хиляди движещи се еднакво обути и облечени крака и в такт с крачките махаха свободната си ръка, сякаш за да се ободряват. Бяха толкова много и тъй еднообразни и поставени в такива особени, странни условия, че на Нехлюдов се струваше — това не са хора, а някакви особени, страшни същества. Това впечатление се наруши едва когато сред тълпата каторжници той позна затворника-убиец Фьодоров и между заточениците също познатия комик Охотин и още един скитник, който беше потърсил помощ от него. Почти всички затворници поглеждаха накриво към отминаващия ги кабриолет и към седналия в него господин, който се вглеждаше в тях. Фьодоров махна с глава, за да покаже, че е познал Нехлюдов. Охотин намигна с око. Но нито единият, нито другият поздравиха, считайки това за забранено. Като се изравни с жените, Нехлюдов веднага позна Маслова. Тя вървеше във втората редица на жените. На края вървеше почервеняла, късокрака, черноока безобразна жена със затъкнат халат под пояса; беше Хубавелка. До нея вървеше някаква бременна жена, която с мъка влачеше крака, а третата беше Маслова. Тя носеше торбата на рамо и гледаше право пред себе си. Лицето ѝ беше спокойно и решително. Четвърта в редицата до нея крачеше бодро млада хубава жена в къс халат и с вързана по селски забрадка — тя беше Федося. Нехлюдов слезе от кабриолета и се приближи към

крачещите жени, за да попита Маслова за вещите и как се чувствава; но конвойният подофицер, който вървеше от тая страна на групата, забеляза веднага приближилия се и изтича към него.

— Не може, господине, забранено е — викаше той вървешком.

Като приближи и позна Нехлюдов (в затвора всички вече знаеха Нехлюдов), подофицерът дигна ръка към фуражката и спрял се пред Нехлюдов, каза:

— Сега не може. На гарата може, но тук не е позволено. Не изоставай, марш! — извика той на затворниците и въпреки горещината изтича бодро към мястото си с контешките си ботуши.

Нехлюдов се върна на тротоара и като заръча на файтонджията да върви след него, тръгна редом с групата. Дето и да минеше, групата навсякъде обръщаше внимание, в което имаше състрадание и ужас. Минаващите надничаха от екипажите и изпращаха затворниците с очи, докато ги изгубеха от погледа си. Пешеходците се спираха и гледаха учудено и уплашено страшното зрелище. Някои пристъпваха и даваха милостиня. Милостинята приемаха конвойните. Някои вървяха известно време след групата като хипнотизирани, но после се спираха и клатеха глави и изпращаха групата само с очи. От стълбища и врати изтичваха хора, като се викаха едни други, от прозорците се навеждаха други и неподвижно и мълчаливо гледаха страшното шествие. На един кръстопът групата попречи на една богата каляска да мине. На капрата седеше кочияш с лъскаво лице, с дебел задник, с редица копчета на гърба; в каляската, на задното седалище, седяха мъж и жена: жената — слаба и бледа, със светла шапчица, с пъстър чадър, а мъжът — с цилиндър и светло контешко палто. Срещу тях седяха децата им: красиво облечено, свежо като цвят момиченце с разпуснати руси коси, също с пъстро чадърче, и осемгодишно момченце с дълга слаба шия и стърчащи ключици, в матроска шапка с дълги ленти. Бащата се караше сърдито на кочияша, че не е изпреварил навреме задържалата ги група, а майката се взираше с погнуса и се мръщеше, като се закриваше от слънцето и праха с копринения чадър, който беше навела съвсем близо до лицето си. Кочияшът с дебелия задник се мръщеше сърдито, слушайки несправедливите укори на господаря си, който сам му беше казал да кара по тази улица, и с усилие задържаше нетърпеливите лъскави, изпотени под оглавниците и по шията врани жребци.

Стражарят искаше от все сърце да послужи на стопанина на богатата каляска и да го пусне, като спре затворниците, но чувствуваше, че в това шествие има някаква мрачна тържественост, която не биваше да се наруши дори и заради такъв богат господин. Той само дигна ръка към козирката в знак на уважение към богатството и строго гледаше затворниците, сякаш обещаваше да защити от тях във всеки случай хората в каляската. Тъй че каляската трябваше да изчака минаването на цялото шествие и тръгна едва когато изтрополи и последната каруца с торби и наседали върху нея затворнички, между които истеричната жена, затихнала за малко, при вида на богатата каляска отново започна да вие и ридае. Едва тогава кочияшът дръпна леко поводите и враните коне затракаха подкови по паважа, като понесоха меко олюляващата се на гумените си шини каляска към дачата, където отиваха да се веселят мъжът, жената, момичето и момчето с тънката шия и стърчащи ключици.

Нито бащата, нито майката дадоха на момичето и момчето обяснение за това, което видяха, тъй че децата трябваше сами да разрешават въпроса за смисъла на това зрелище.

Момиченцето, вземайки пред вид израза на лицето на баща си и майка си, разреши въпроса така, че това бяха хора съвсем различни от неговите родители и техните познати; че това бяха лоши хора и затова с тях трябва да се постъпва именно така, както постъпваха. И затова на момиченцето му беше само страшно и то се зарадва, когато тия хора се изгубиха от очите му.

Но момчето с дългата слаба шия, което гледаше шествието от затворници, без да мигне и да снее очи от тях, реши другояче въпроса. То знаеше твърдо, със сигурност, научило това непосредствено от бога, че тия хора бяха също такива, както и то самото, както и всички хора, и затова с тия хора беше извършено от някого нещо лошо, такова, което не бива да се прави, и му беше жал за тях, и то изпитваше ужас пред хората, които бяха оковани и обръснати, и пред ония, които ги бяха оковали и обръснали. И затова устните на момчето все повече и повече се издуваха и то правеше големи усилия да не заплаче, защото смяташе, че в такива случаи е срамно да се плаче.

XXXVI

Нехлюдов вървеше със същите бързи крачки, с каквито вървяха затворниците, но дори и леко облечен, в леко палто, беше му ужасно горещо, главно — душно от праха и неподвижния горещ въздух, надвиснал над улиците. След като измина четвърт верста, той седна във файтона и отмина напред, но към средата на улицата в кабриолета му стана още по-горещо. Опита се да извика в себе си мисли за вчерашния разговор със зет си, но сега тия мисли не го вълнуваха като сутринта. Засенчиха ги впечатленията от излизането на затворниците и шествието на групата. Главно — беше мъчително горещо. Край стобора, в сянката на дърветата, стояха със снети фуражки две момчета-гимназисти над приклепнал пред тях продавач на сладолед. Едното от момчетата вече се наслаждаваше, като облизваше роговата лъжичка, другото чакаше напълнената догоре с нещо жълто чаша.

— Къде тук може човек да пие нещо? — попита Нехлюдов файтонджията, чувствайки непреодолима нужда да се освежи.

— Тук наблизко има хубава кръчма! — каза коларят и като зави край ъгъла, докара Нехлюдов до един вход с голяма табела. Тлъстият продавач по рубашка зад тезгяха и белите някога келнери, насядали поради липса на посетители край масите, изгледаха с любопитство необикновенния гост и предложиха услугите си. Нехлюдов поиска селтерска вода и седна край прозореца на малка масичка с мръсна покривка.

Двама души седяха на една маса с чайник и бутилка от бяло стъкло, бършеха потта от челата си и нещо миролюбиво пресмятаха. Единият от тях беше черен и плешив, със също такъв бордюр от черни коси на тила, какъвто имаше Игнатий Никифорович. Това впечатление напомни на Нехлюдов пак вчерашния разговор със зетя и желанието му да се види с него и сестра си преди заминаването. „Едва ли ще успея преди влака — помисли той, — по-добре да им пиша писмо.“ И като поиска хартия, плик и марка, той почна да обмисля какво ще пише, като отпиваше на глътки хладната щипеща вода. Но мислите му бягаха и той все не можеше да напише писмото.

„Мила Наташа, не мога да замина под тежкото впечатление от вчерашния ни разговор с Игнатий Никифорович...“ — започна той. „Тогава? Да моля за извинение за това, което казах вчера? Но аз казах това, което мислех. А той може да помисли, че се отричам. И после, тая негова намеса в моите работи... Не, не мога...“ И почувствувал надигналата се пак в него омраза към този чужд, самоуверен човек, който не го разбира, Нехлюдов сложи незавършеното писмо в джоба си и като плати, излезе на улицата и тръгна да догони групата.

Горещината беше се засилила. Стените и камъните струяха сякаш горещ въздух. Горещият паваж като че изгаряше краката и Нехлюдов почувствува нещо като опарване, когато се допря с ръка до лакирания калник на файтона.

Кончето се влачеше по улиците, като тропаше равномерно с подковите по неравния и прашен паваж: файтонджията непрекъснато задрямваше, а Нехлюдов седеше, без да мисли за нещо, загледан равнодушно пред себе си. На надолнището на улицата, срещу вратите на голяма къща, стояха хора и конвоен с пушка.

Нехлюдов спря файтона.

— Какво има? — попита той пазача.

— На един затворник му прилошало.

Нехлюдов слезе от файтона и се приближи до насъбралите се хора. Върху неравните камъни на полегатия край тротоара паваж лежеше с глава клюмнала до краката широкоплещест възрастен затворник с рижа брада, червено лице и сплескан нос, в сив халат и в също такива панталони. Той лежеше възник, разперил с дланите надолу покритите си с лунички ръце, и през големи промеждутъци, с равномерно потръпване на високите си и широки гърди изхълцваше, вперил в небето неподвижни кръвясали очи. Над него стояха един намръщен стражар, един хамалин, един пощенски раздавач, един продавач, една стара жена с чадър и едно остригано момче с празна кошница.

— Не стига, че са отслабнали в затвора, ами ги и водят в адската жега — осъждаше продавачът някого, като се обърна към приближилия Нехлюдов.

— Сигурно ще умре — говореше с разплакан глас жената с чадъра.

— Трябва да му се разкопчае ризата — каза пощенският раздавач.

Стражарят почна с треперещи дебели пръсти да развързва неловко ширита на жилестата червена шия. Той беше явно развълнуван и смутен, но все пак счете за нужно да се обърне към навалищата:

— Какво сте се струпали! И без това е горещо. Закривате му въздуха.

— Трябва да ги преглежда докторът и които са слаби — да ги оставя. А те го повели полумъртъв — казваше продавачът, очевидно гордеейки се, че познава порядките.

Стражарят, развързал ширита на ризата, се изправи и се огледа.

— Разотивай се, казвам! Не е ваша работа туй, гледате като невиджали! — говореше той, като се обръщаше за съчувствие към Нехлюдов, но като не срещна в погледа му съчувствие, погледна конвойния.

Но конвойният стоеше настрана, оглеждаше изтъркания ток на ботуша си, напълно равнодушен към затруднението на стражаря.

— От когото зависи, той нехае. Ред ли е това, да мориш хората!

— Затворник, затворник, но все е човек — говореха в тълпата.

— Дигнете главата му по нависоко и дайте вода — каза Нехлюдов.

— Отидоха за вода — отвърна стражарят и като хвана затворника под мишниците, с мъка издърпа тялото му по нависоко.

— Какъв е този панаир? — чу се изведнъж решителен началнически глас и към събраната около затворника група хора с бързи крачки приближи кварталният полицейски в необикновено чиста и блестяща куртка и още по-блестящи високи ботуши.

— Разотивай се! Нямайте работа тук! — извика той към тълпата, още невидял защо се е събрала. Приблизил съвсем и зърнал умирация затворник, той направи одобрителен знак с глава, като че тъкмо това е очаквал, и се обърна към стражаря:

— Как тъй?

Стражарят доложи, че минавала група и затворникът паднал, конвойният заповядал да го оставят.

— Какво чакаш? Трябва да се отведе в участъка. Файтон.

— Дворникът отиде за файтон — каза стражарят, като дигаше ръка към козирката.

Продавачът поде нещо за горещината.

— Не е твоя работа! Върви си по пътя! — каза кварталният и тъй строго го погледна, че продавачът млъкна.

— Трябва да му се даде малко вода — каза Нехлюдов.

Кварталният погледна строго и Нехлюдов, но нищо не каза. А когато пазачът донесе чаша вода, той заповяда на стражаря да даде на затворника. Стражарят дигна отметнатата глава и се опита да налее вода в устата, но затворникът не я приемаше; водата се изливаше по брадата, като мокреше дрехата на гърдите и кълчищената прашна риза.

— Излей я на главата му! — изкомандува кварталният и стражарят, като сне приличната на мекица шапка, изля водата и върху червеникавите къдрави коси, и върху голия череп.

Сякаш в уплаха, очите на затворника се отвориха повече, но положението му не се измени. По лицето му течаха мръсни вадички от праха, но устата все тъй равномерно хълцаше и цялото тяло потръпваше.

— А този защо е? Ела тук — обърна се кварталният към стражаря, като сочеше файтонджията на Нехлюдов. — Я ти карай!

— Зает съм — мрачно каза файтонджията, без да дига очи.

— Колата е моя — каза Нехлюдов, — но вземете я. Аз ще платя — прибави той, като се обърна към файтонджията.

— Хайде, какво чакате! — извика кварталният. — Дигайте го!

Стражарят, дворниците и конвойният дигнаха умирация, отнесоха го във файтона и го сложиха на седалището. Но той не можеше да се държи сам, главата му падаше назад и цялото тяло се смъкваше от седалището.

— Сложи го да легне! — изкомандува кварталният.

— Нищо, ваше благородие, и така ще го закарам — каза стражарят, като се настани хубаво на седалището до умирация и го придържаше под мишница със силната си дясна ръка.

Конвойният дигна обутите в плъстенки без партенки крака и ги сложи и изпъна под капрата.

Кварталният се огледа и като видя на паважа мекичестата шапка на затворника, дигна я и я нахлупи на отметнатата му назад мокра

глава.

— Марш! — изкомандува той.

Файтонджията се огледа сърдито, поклати глава и придружен от конвойния, потегли ходом към участъка. Седналият до затворника стражар непрестанно повдигаше смъкващото се тяло с клатушкащата се на всички страни глава. Конвойният, който вървеше до файтона, оправяше краката. Нехлюдов тръгна след тях.

XXXVII

Като мина покрай пожарникарския часовой, файтонът със затворника влезе в двора на полицейския участък и се спря пред една от вратите.

На двора, засукали ръкави, говорейки и смеейки се високо, пожарникарите миеха някаква кола. Щом спря файтонът, неколцина стражари го заобиколиха и подхванаха безжизненото тяло на затворника под мишници и за крака и го снеха от скърцащия под него файтон. Стражарят, който водеше затворника, слезе от файтона, размаха вкочанената си ръка, сне фуражка и се прекръсти. А мъртвеца понесоха през вратата нагоре по стълбата. Нехлюдов тръгна след него. В малката мръсна стая, където внесоха мъртвеца, имаше четири легла. На двете седяха по халати двама болни — единият с крива уста, с превързана шия, другият — охтичав. Двете легла бяха свободни. На едното от тях сложиха затворника. Малко човече с бляскави очи и непрестанно мърдащи вежди, само по долни дрехи и чорапи, се приближи с бързи меки стъпки към донесения затворник, погледна го, после Нехлюдов и високо се засмя. Беше луд, задържан в приемното отделение.

— Искат да ме уплашат — каза той. — Само че няма да могат.

След стражаря, който внесе мъртвеца, влязоха кварталният и фелдшерът.

Като се приближи до мъртвеца, фелдшерът взе вече студената жълтеникава, покрита с лунички, още мека, но вече мъртвобледа ръка на затворника, подържа я, после я пусна. Тя безжизнено падна върху корема на мъртвеца.

— Готов е — каза фелдшерът, като поклати глава, но очевидно за редовност отвори мократа груба риза на мъртвеца и като отмести от ухото къдравите си коси, долепи ухо до жълтеникавите неподвижни широки гърди на затворника. Всички мълчаха. Фелдшерът се изправи, пак поклати глава и дръпна с пръст първо единия, после другия клепац над откритите сини изцъклени очи.

— Няма да ме уплашите, няма да ме уплашите — говореше лудият, като през всичкото време плюеше към фелдшера.

— Е, какво? — попита кварталният.

— Какво! — повтори фелдшерът. — Трябва да се отнесе в моргата.

— Вижте да няма грешка? — каза кварталният.

— Свикнали сме вече — каза фелдшерът, като, кой знае защо, закриваше разгърдените гърди на мъртвеца. — Но все пак ще пратя да извикат Матвей Иванич, нека види. Петров, иди — каза фелдшерът и се отдръпна от мъртвеца.

— Да се отнесе в моргата — каза кварталният. — А ти в канцеларията, да се разпишеш — прибави той към конвойния, който през всичкото време не се отделяше от затворника.

— Слушам — отвърна конвойният.

Стражарите дигнаха мъртвеца и го понесоха пак надолу по стълбата. Нехлюдов искаше да върви след тях, но лудият го задържа.

— Вие нали не сте в заговора, дайте тогава една цигарка — каза той.

Нехлюдов извади табакерата си и му подаде цигара. Като движеше вежди, лудият почна бързо да разказва как го измъчвали с внушения.

— Нали всички са против мен и с медиумите си ме мъчат, терзаят...

— Извинете — каза Нехлюдов и без да го доизслуша, излезе на двора, за да види къде ще отнесат мъртвеца.

Стражарите вече бяха минали с товара си през двора и влизаха във вратата на мазето. Нехлюдов искаше да иде при тях, но кварталният го спря.

— Вие какво желаете?

— Нищо — отвърна Нехлюдов.

— Щом е нищо, вървете си.

Нехлюдов се подчини и тръгна към своя колар. Коларят му дремеше. Нехлюдов го събуди и тръгна пак към гарата.

Не изминаха и сто крачки, когато срещнаха каруца, придружена пак от конвоен с пушка, в която лежеше друг, очевидно вече умрял затворник. Затворникът лежеше в каруцата по гръб и бръснатата му глава с черна брадичка, покрита с плоска шапка, смъкнала се над

лицето му до носа, се тресеше като мекица и блъскаше при всеки тласък на каруцата. Каруцарят, в дебели ботуши, караше коня, вървейки отстрани. Отзад вървеше стражар. Нехлюдов бутна своя колар по рамото.

— Какво правят тия хора! — каза коларят, като спря коня.

Нехлюдов слезе от файтона и като тръгна след каруцата, пак покрай пожарникаря-часовой, влезе в двора на участъка. Сега на двора пожарникарите бяха измили вече колата и на мястото им стоеше високият, кокалест пожарникарски командир със синя околишка на шапката и с ръце в джобовете, гледаше строго кулестия жребец с наранена шия, който един пожарникар водеше пред него. Жребецът накуцваше с предния си крак и пожарникарският командир говореше нещо сърдито на стоящия до него ветеринарен лекар.

Кварталният също беше тук. Като видя другия мъртвец, той пристъпи към каруцата.

— Къде го дигнахте? — попита той, като поклащаше неодобрително глава.

— На Стара Горбатовска — отвърна стражарят.

— Затворник ли е? — попита пожарникарският командир.

— Тъй вярно. Вторият днес — каза кварталният.

— Ей, че порядки! Пък и едни горещини... — каза пожарникарският командир и като се обърна към пожарникаря, който водеше хромия кулест кон, извика: — Отведи го в крайния обор! Аз ще те науча, кучи сине, как се осакатяват коне, дето струват повече от тебе, негодник неден!

Стражарите дигнаха и новия мъртвец от каруцата като първия и го изнесоха в приемната. Нехлюдов тръгна след тях като хипнотизиран.

— Вие какво? — попита го един стражар.

Без да отговори, той вървеше натам, накъдето носеха мъртвеца.

Седнал на пейката, лудият пушеше жадно цигарата, която му беше дал Нехлюдов.

— А, върнахте ли се? — каза той и се закикоти. Като видя мъртвеца, се намръщи. — Пак — каза той. — Омръзнаха ми, та да не съм дете, а? — обърна се той въпросително усмихнат към Нехлюдов.

През това време Нехлюдов гледаше мъртвеца, когото сега вече никой не закриваше и чието лице, по-рано покрито от шапката, сега се

виждаше изцяло. Колкото първият затворник беше грозен, толкова този беше необикновено красив и в лице, и в цялото тяло. Той беше човек в пълен разцвет на силите. Въпреки обезобразената му от бръсненето половина на главата, ниското стръмно чело с изпъкналости над черните, вече безжизнени очи, беше много хубаво, както и малко гърбавият нос над тънките черни мустаци. На посивелите му сега устни беше застинала усмивка; късата брадичка само очертаваше долната част на лицето и върху бръснатата страна на черепа се виждаше малко, здраво и красиво ухо. Изразът на лицето беше и спокоен, и строг, и добър. Без да говорим за това, че по лицето се виждаше какви възможности за духовен живот са погубени в този човек — по тънките кости на ръцете и на окованите крака и по силните мускули на съразмерно развитите му крайници се виждаше какво чудесно, силно, ловко човешко животно е бил той, и то, взето като животно, в известно отношение много по-съвършено от оня кулест жребец, за чието нараняване тъй много се сърдеше пожарникарският командир. А ето него го бяха уморили и не само никой не го жалеше като човек, но и никой не го жалеше като напразно погубено работно животно. Едничкото чувство, което смъртта му извикваше у всички хора, беше чувството на досада за грижите, които им създаваше необходимостта да се отстрани това заплашващо да се разложи тяло. В приемната влязоха докторът с фелдшера и приставът. Докторът беше набит жилест човек в сако от шантунг и също такива тесни, изопнати по тялото панталони. Приставът беше мъничък шишко с обло червено лице, което ставаше още по-кръгло от навика му да събира в бузите си въздух и бавно да го изпуска. Докторът приседна на леглото до мъртвеца, също като фелдшера докосна ръцете му, прислуша сърцето и стана, като оправяше панталоните си.

— По-мъртъв от това не може да бъде — каза той.

Приставът събра пълна уста въздух и бавно го изпусна.

— От кой затвор е? — обърна се той към конвойния.

Конвойният обясни и напомни за веригите, които бяха останали на мъртвеца.

— Ще заповядам да ги снемат; ковачи дал господ — каза приставът и като изду пак бузи, тръгна към вратата, изпускайки бавно въздуха.

— Защо става така? — обърна се Нехлюдов към доктора.

Докторът го погледна през очилата.

— Какво защо става така? Защо умират от слънчев удар ли? Ами на, седят цяла зима без движение, без светлина и изведнъж — на слънце, и то в такъв ден като днешния, че вървят и вкупом, няма приток на въздух. Ето ти и удар.

— Тогава защо ги изпрацат?

— Питайте тях. А вие кой сте собствено?

— Аз съм външен.

— А-а!... Моите уважения, нямам време — каза докторът и като подръпна с досада панталоните си надолу, тръгна към леглата на болните.

— Е, как си? — попита той кривоустия бледен човек с превързана шия.

През това време лудият седеше на леглото си и престанал да пуши, плюеше подир доктора.

Нехлюдов слезе долу в двора и като мина край пожарните коне и кокошки и часовоя с медна каска, излезе през вратата, събуди заспалия отново колар и тръгна за гарата.

XXXVIII

Когато Нехлюдов стигна на гарата, всички затворници вече седяха във вагоните с решетки на прозорците. На перона стояха няколко души изпращачи — не ги пущаха до вагоните. Конвойните днес бяха особено угрижени. По пътя от затвора до гарата бяха паднали и умрели от удар освен ония двама души, които беше видял Нехлюдов, още трима: единият беше отнесен както първите двама в най-близкия участък, а двамата паднаха вече тук, на гарата.^[1] Конвойните бяха угрижени не за това, че под техен конвой са умрели петима души, които можеха да бъдат и живи. Това не ги интересуваше, интересуваше ги друго, че трябваше да изпълнят всичко, което се изискваше по закона в такива случаи: да се предадат където трябва мъртъвците и книгата и вещите им и да се зачеркнат от списъците на ония, които трябваше да се карат в Нижни, а това създаваше много грижи, особено в такава горещина.

И тъкмо с това бяха заети конвойните и затова, докато не беше свършено всичко, не пущаха Нехлюдов и другите, които искаха да се приближат до вагоните. Все пак обаче пуснаха Нехлюдов, защото той даде пари на конвойния подофицер. Този подофицер пусна Нехлюдов и го помоли само да свърши по-бързо и да се оттегли, за да не го види началникът. Вагоните бяха всичко осемнадесет и всички, освен вагона на началството бяха претъпкани със затворници. Вървейки край прозорците на вагоните, Нехлюдов се вслушваше в онова, което ставаше вътре. Във всички вагони се чуваше звън на вериги, суетене, говор, смесен с безсмислени псувни, но никъде не говореха, както очакваше Нехлюдов, за падналите по пътя другари. Ставаше дума повече за торбите, за вода за пиене и за места.

Надзърнал в прозореца на един вагон, Нехлюдов видя в средата на прохода конвойни, които снемаха белезниците на затворниците. Затворниците простираха ръце и един от конвойните отключваше с ключ белезниците и ги снемаше. Другият събираше белезниците.

След като мина през всички мъжки вагони, Нехлюдов се приближи до женските. Във втория от тях се чуваше равномерен

женски стон и нареждане:

— О-о-о... божичко!... О-о-о... божичко!...

Нехлюдов отмина и насочен от конвойния, се приближи до прозореца на третия вагон. Щом Нехлюдов приближи глава до прозореца, отвътре го лъхна горещина, наситена с гъст мирис от човешки изпарения, и ясно се чуха пискливи женски гласове. На всички пейки седяха зачервени потни жени в халати и по блузи и високо разговаряха. Приближилото се до решетката лице на Нехлюдов привлече вниманието им. Най-близките млъкнаха и пристъпиха към него. Маслова, само по блуза и без забрадка, седеше пред отсрещния прозорец. По-насам седеше бялата, усмихваща се Федося. Като позна Нехлюдов, тя побутна Маслова и ѝ посочи с ръка към прозореца. Маслова стана бързо, сложи забрадката на черните си коси и с оживило се, зачервено, потно, усмихнато лице се приближи към прозореца и се хвана за решетката.

— Ей, че горещо — каза тя, радостно усмихната.

— Получихте ли нещата?

— Получих, благодаря.

— Нещо не ви ли трябва? — попита Нехлюдов, усетил как от вагона иде горещина като от баня.

— Нищо не ми трябва, благодаря.

— Да имаше вода! — каза Федося.

— Да, да имаше вода! — повтори Маслова.

— Та нима нямате вода?

— Донасят, но всичката е изпита.

— Ей сега — каза Нехлюдов — ще помоля конвойния. Да знаете, до Нижни няма да се видим.

— А вие нима пътувате? — каза Маслова, сякаш не знаеше това, и погледна радостно Нехлюдов.

— Заминавам със следващия влак.

Маслова не каза нищо и само след няколко секунди дълбоко въздъхна.

— Вярно ли е, господарю, че са уморили дванайсет души затворници? — каза с груб селяшки глас стара, сурова затворничка.

Беше Корабльова.

— За дванайсет не съм чувал. Аз видях двама — каза Нехлюдов.

— Разправят, че били дванайсет. Зер нищо няма да им направят за това? Виж ти дяволи!

— А от жените на никоя ли не прилоша? — попита Нехлюдов.

— Женорята са по-яки — каза със смях друга нисичка затворничка, — само една решила сега да ражда. Ей я как вие — каза тя, като посочи съседния вагон, откъдето се чуваха все същите стонове.

— Питате дали ми трябва нещо — каза Маслова, като се мъчеше да сдържи радостната си усмивка, — не може ли тая жена да я оставят, че да се не мъчи. Да бяхте казали на началството.

— Да, ще кажа.

— И после не може ли тя да види мъжа си Тарас — прибави тя, като посочи с очи усмихващата се Федося. — Нали той пътува с вас?

— Господине, не може да се разговаря — чу се гласът на конвойния подофицер.

Той не беше онзи, който пусна Нехлюдов. Нехлюдов се дръпна и отиде да търси началника, за да го помоли за родилката и за Тарас, но дълго не можа да го намери и да получи отговор от конвойните. Те бяха в голяма тревога — едни водеха някъде някакъв затворник, други тичаха да си купят провизии и наместваха багажа си във вагоните, трети прислужваха на дамата, която пътуваше с конвойния офицер, и неохотно отговаряха на въпросите на Нехлюдов.

Нехлюдов видя конвойния офицер едва след втория звънец. Като изтриваше с късата си ръка мустаците, които закриваха устата му, и дигаше рамене, офицерът се караше за нещо на фелдшера.

— Вие какво искате собствено? — попита той Нехлюдов.

— Там, във вагона, ражда една жена, мисля, че би трябвало...

— Че нека ражда. После ще видим — каза конвойният, като влизаше в своя вагон и живо размахваше късите си ръце.

В тоя миг мина кондукторът със свирка в ръка. Чу се последният звънец, свирка и между изпращачите на перона и в женския вагон избухна плач и нареждане. Нехлюдов стоеше заедно с Тарас на перона и гледаше как отминаваха един по един вагоните с решетки на прозорците и мяркащите се в тях бръснати глави на мъжете. После с него се изравни първият женски вагон, в чиито прозорци се виждаха гологлави и забрадени жени, после вторият вагон, от който се чуваше все тоя стон на жената; после вагонът, в който беше Маслова. Тя

стоеше заедно с другите на прозореца, гледаше Нехлюдов и жално му се усмихваше.

[1] В началото на 80-те години петима души затворници умряха от слънчев удар в един ден, когато ги извеждаха от Бутирския затвор за гарата на Нижгородската линия. (Авт.) ↑

XXXIX

До заминаването на пътнишкия влак, с който щеше да пътува Нехлюдов, оставаха два часа. Отначало Нехлюдов мислеше да прескочи през този промеждутък още веднъж до сестра си, но сега, след впечатленията от тази сутрин, се почувствува до такава степен развълнуван и разнебитен, че седнал на канапето в чакалнята на първа класа, съвсем неочаквано усети такова желание за сън, че се обърна настрана, подложи длан под бузата си и веднага заспа.

Събуди го келнер във фрак със значка и салфетка.

— Господине, господине, не бяхте ли вие Нехлюдов, княз Нехлюдов? Една госпожа ви търси.

Нехлюдов скочи, разтърка очи и си спомни къде е и всичко, което беше станало тази сутрин.

В спомена му бяха: шествието на затворниците, мъртъвците, вагоните с решетки и затворените там жени, една от които се мъчи от родилни болки без никаква помощ, а друга му се усмихва жалостиво през железните решетки. Всъщност пред него имаше нещо съвсем друго: маса, наредена с бутилки, вази, полилеи и прибори, сновящи около масата пъргави келнери. В дъното на залата, пред шкафа, зад купи с плодове и бутилки се виждат бюфетчията и гърбовете на приближилите се към бюфета пътници.

Докато променяше легналото положение в седнало и бавно се опомняше, Нехлюдов забеляза, че всички в стаята гледаха с любопитство онова, което ставаше на вратата. Той погледна нататък и видя шествие от хора, които носеха в кресло дама в ефирно покривало, което увиваше главата ѝ. Предният носач беше лакей и се стори познат на Нехлюдов. Задният беше също познат портиер с галон на фуражката. След креслото вървеше елегантна слугиня в престилка и с къдрици и носеше вързоп, някакъв кръгъл предмет в кожен калъф и чадъри. Още по-назад, със своите увиснали бърни и апоплексична шия, изпъчил гърди, вървеше княз Корчагин с пътническа фуражка, а още по-назад — Миси, Миша, братовчедът и познатият на Нехлюдов дипломат Остен с дългата шия, изпъкнала адамова ябълка и винаги

весел вид и настроение. Той вървеше, разказвайки на Миси нещо внушително, но явно шеговито. Отзад вървеше докторът и сърдито пушеше цигара.

Корчагини се местеха от своето крайградско имение у сестрата на княгинята, в имението ѝ край Нижгородската железопътна линия.

Шествието от носачите, слугинята и доктора мина в женското отделение, предизвиквайки любопитството и уважението на всички присъстващи. А старият княз седна на масата, извика при себе си лакея и почна нещо да му заръчва. Миси и Остен също се спряха в столовата и вече се готвеха да седнат, когато видяха на вратата някаква позната и тръгнаха към нея. Тази позната беше Наталия Ивановна. Наталия Ивановна, придружена от Аграфена Петровна, влизаше в бюфета, като се оглеждаше на всички страни. Почти в едно и също време тя видя и Миси, и брат си. По-напред се приближи до Миси, като само кимна с глава на Нехлюдов. Но като се разцелува с Миси, веднага се обърна към него.

— Най-сетне те намерих — каза тя.

Нехлюдов стана, здрависа се с Миси, с Миша и Остен и се спря, като разговаряше с тях. Миси му разправи за пожара на къщата им на село, който ги накарал да се преместят при лелята. По този случай Остен започна някакъв смешен анекдот за пожар.

Без да изслуша Остен, Нехлюдов се обърна към сестра си.

— Колко се радвам, че дойде! — каза той.

— Отдавна съм дошла — каза тя. — Ние сме с Аграфена Петровна. — Тя посочи Аграфена Петровна, която, с шапка на главата и в мушама, се поклони на Нехлюдов отдалече, с ласкаво достойнство, смутено, за да не му пречи. — Търсихме те навсякъде.

— А аз съм заспал тук. Колко се радвам, че дойде! — повтори Нехлюдов. — Бях почнал да ти пиша писмо — каза той.

— Нима? — каза тя уплашено. — За какво?

Като забеляза, че между брата и сестрата започва интимен разговор, Миси се отдръпна с кавалерите си настрана. А Нехлюдов седна със сестра си до прозореца на кадифената пейка до някакъв багаж — одеяло и кутии.

— Вчера, след като излязох от вас, мислех да се върна и да се разкая, но не знаех той как ще го приеме — каза Нехлюдов. — Говорих лошо с мъжа ти и това ме измъчваше — каза той.

— Аз знаех, бях убедена — каза сестрата, — че не си искал...
Нали знаеш...

И очите ѝ се насълзиха и тя докосна ръката му. Тази фраза не беше ясна, но той напълно я разбра и беше трогнат от смисъла ѝ. Думите ѝ означаваха, че освен любовта, която я владее — любовта към мъжа ѝ, за нея е важна и скъпа любовта към него, към брат ѝ, и че всяко скарване с него е тежко страдание за нея.

— Благодаря, благодаря ви. Ах, какво видях днес! — каза той, като си спомни изведнъж за втория умрял затворник. — Двама затворници са убити.

— Как убити?

— Тъй, убити. Повели ги в тази горещина. И двамата умряха от слънчев удар.

— Не може да бъде! Как? Днес? Сега?

— Да, ей сега. Видях труповете им.

— Но защо са ги убили? Кой ги уби? — каза Наталия Ивановна.

— Убиха ги тия, които ги водеха насила — каза раздразнен Нехлюдов, почувствувал, че тя и на това нещо гледа през очите на мъжа си.

— Ах, боже мой! — каза Аграфена Петровна, пристъпвайки по-близо към тях.

— Да, ние нямаме и най-малко понятие какво се върши с тия нещастници, а това трябва да се знае — прибави Нехлюдов, като гледаше стария княз, който седеше с вързана салфетка до масата над болето, в същия миг забелязал Нехлюдов.

— Нехлюдов! — извика той. — Искате ли да се освежите? За път е чудесно.

Нехлюдов отказа и се обърна.

— Но какво можеш ти да направиш? — продължаваше Наталия Ивановна.

— Каквото мога. Не знам, но чувствавам, че трябва да направя нещо. И каквото мога, ще го направя.

— Да, да, разбирам. Ами с тия — каза тя, като се усмихна и посочи с очи Корчагини — нима е съвсем свършено?

— Съвсем, и мисля, и от двете страни без съжаление.

— Жалко. Много съжалявам. Аз я обичам. Но да кажем, че е така. Защо искаш да се обвържеш? — прибави тя плахо. — Защо

заминаваш?

— Заминавам, защото трябва да замина — сериозно и сухо каза Нехлюдов, сякаш за да прекрати този разговор.

Но веднага му стана съвестно за студенината му към сестрата. „Защо да не ѝ кажа всичко, което мисля? Нека чуе и Аграфена Петровна“ — каза си той, като погледна старата слугиня. Присъствието на Аграфена Петровна го поощряваше още повече да повтори своето решение на сестра си.

— Ти говориш за намерението ми да се оженя за Катюша? Виж какво, реших да го направя, но тя ми отказа ясно и твърдо — каза той и гласът му трепна, както трепваше винаги, когато говореше за това. — Тя не иска моята жертва и в нейното положение сама жертвува за мен твърде много, но аз не мога да приема жертвата ѝ, ако това е само минутно настроение. И ето аз заминавам с нея и ще бъда там, където е тя, и ще ѝ помагам, доколкото мога, ще облекчавам участта ѝ.

Наталия Ивановна не каза нищо. Аграфена Петровна гледеше въпросително Наталия Ивановна и клатеше глава. В това време шествието пак излезе от дамското отделение. Същият хубавец-лакей Филип и портиерът носеха княгинята. Тя спря носачите, извика при себе си Нехлюдов и тъжна и изнемогваща, му подаде бялата си, цяла с пръстени ръка, като очакваше с ужас силно ръкостискане.

— Erouvantable!^[1] — каза тя за горещината. — Не мога да я понасям. Се climat me tue.^[2] — И след няколкото думи за ужасите на руския климат, като покани Нехлюдов да се отбие у тях, тя даде знак на носачите. — Елате непременно — прибави тя, като извърещаше дългото си лице към Нехлюдов.

Нехлюдов излезе на перона. Шествието с княгинята се запъти вдясно, към първа класа. А Нехлюдов и носачът, който носеше багажа, и Тарас с торбата тръгнаха наляво.

— Този е моят спътник — каза Нехлюдов на сестра си, като сочеше Тарас, чиято история ѝ беше разправял по-рано.

— Но нима в трета класа? — попита Наталия Ивановна, когато Нехлюдов се спря пред третокласния вагон и носачът с багажа и Тарас влязоха в него.

— Да, по-удобно ми е, ще пътувам заедно с Тарас — каза той. — Да, и още нещо — прибави той, — досега не съм дал земята в Кузминско на селяните, тъй че ако умра, децата ти ще я наследят.

— Престани, Дмитрий! — каза Наталия Ивановна.

— И да я дам, едно мога да кажа, че всичко останало ще бъде тяхно, защото аз едва ли ще се ожена, пък и да се ожена, няма да имам деца... тъй че...

— Моля ти се, Дмитрий, не говори така! — възрази Наталия Ивановна, но в същото време Нехлюдов видя, че ѝ беше приятно да чуе това, което ѝ казва.

Напред, пред чакалнята на първа класа, стояха само малка група хора, които все още гледаха към вагона, в който внесоха княгиня Корчагина. Всички останали бяха вече заели местата си. Закъснелите пътници бързаха, тропаха по дъските на перона, кондукторите затваряха вратите и подканваха пътниците да влизат, а изпращачите — да излизат.

Нехлюдов влезе в напечения от слънцето горещ и вонящ вагон и веднага излезе на платформата.

Наталия Ивановна стоеше пред вагона със своята модна шапка и наметка заедно с Аграфена Петровна и очевидно търсеше тема за разговор, но не я намираше. Дори не можеше да каже *écoutez*^[3], тъй като те вече отдавна се бяха надсмивали с брат си над тази обикновена фраза на заминаващите. Краткият им разговор за парични работи и наследство изведнъж беше разрушил създадените за миг между тях нежни отношения. Те се чувствуваха сега отчуждени един от друг. Тъй че Наталия Ивановна се зарадва, когато влакът тръгна, и можа само да каже с кимане на глава и с тъжно и ласкаво лице: „Сбогом, сбогом, Дмитрий!“ Но щом вагонът отмина, тя взе да мисли как да предаде на мъжа си разговора с брата и лицето ѝ стана сериозно и загрижено.

И Нехлюдов, макар да хранеше най-добри чувства към сестра си и да не скриваше нищо от нея, сега се чувствуваше с нея тежко, неловко и му се искаше по-скоро да се освободи от нея. Той чувствуваше, че тя не е вече оная Наташа, която някога му беше тъй близка, а само робиня на един чужд и неприятен нему черен, космат мъж. Той видя това ясно, защото лицето ѝ се оживи само когато той заприказва за онова, което занимаваше мъжа ѝ — за предаване земята на селяните, за наследството. А това го натъжи.

[1] Ужасно (фр.). ↑

[2] Този климат ме убива (фр.). ↑

[3] Пишете (фр.). ↑

XL

Горещината в напичания през целия ден от слънцето и пълен с народ голям третокласен вагон беше тъй задушна, че Нехлюдов не влезе във вагона, а остана на платформата. Но и тук не можеше да се диша и Нехлюдов вдъхна с пълни гърди едва когато вагоните се изнизаха край къщите и повя лек ветреца. „Да, убиха ги“ — повтори той на себе си думите, казани на сестра му. И в ума му сред всички впечатления от тоя ден се откри с необикновена живост хубавото лице на втория мъртъв затворник със застинала усмивка на устните, строг израз на челото и малко, здраво ухо под бръснатия синкав череп. „И най-ужасното е, че го убиха, а никой не знае кой го уби.“ А го убиха. Поведоха го, като всички затворници, по заповед на Маслеников. Сигурно Маслеников е дал както винаги своето разпореждане, подписал е с глупашките си криволици писмото на официална бланка и, разбира се, никога няма да сметне себе си за виновен. Още по-малко може да сметне себе си за виновен докторът на затвора, който прегледа затворниците. Той съвестно е изпълнил задължението си, отделил е слабите и никак не е могъл да предвиди нито тази страшна горещина, нито това, че ще ги подкарат тъй късно и такава голяма група. Директорът?... Но директорът е изпълнил само заповедта в еди-кой си ден да изпрати толкова и толкова каторжници, заточеници, мъже, жени. Също не може да бъде виновен и конвойният офицер, чиято длъжност се състоеше в това да приеме еди-къде си по списък толкова и толкова и да предаде еди-къде си същия брой. Той водеше групата както винаги и както трябва, и никак не можеше да предвиди, че такива силни хора като ония двама, които видя Нехлюдов, няма да издържат и ще умрат. Никой не е виновен, а хората са убити, и все пак убити от същите тия невиновни за смъртта им хора.

„Причината за това е — мислеше Нехлюдов, — че всички тия хора—губернатори, директори, квартални, стражари — смятат, че има на света такива положения, когато човешкото отношение към човека не е задължително. Защото всички тия хора — и Маслеников, и директорът, и конвойният, — всички те, ако не бяха губернатори,

директори, офицери, двадесет пъти биха помислили дали може да се изпращат хората в такава горещина и в такава навалица, двадесет пъти биха се спрели по пътя и като видят, че човекът изнемощява, задъхва се, биха го отвели от тълпата, биха го отвели на сянка, биха му дали вода, биха го оставили да си почине и когато нещастieto дойде, биха изразили състрадание. Те не направиха това, дори попречиха на другите да го направят само защото виждаха не хора пред себе си и своите задължения към тях, а службата и нейните изисквания, които те поставяха по-горе от изискванията на човешките отношения. Това е всичкото — мислеше Нехлюдов. — Ако може да се приеме, че има нещо по-важно от чувството на човеколюбие, макар за един час и макар в някакъв единствен, изключителен случай, то няма престъпление, което би могло да се извърши над хората, без да се смятаме виновни...“

Нехлюдов така се замисли, че не забеляза как времето се промени: слънцето се скри зад близкия нисък, разкъсан облак и от западния хоризонт се надигаше плътен светлосив облак, като се изливаше вече там някъде далеч, над полета и гори, в къс проливен дъжд. От облака идеше влажен дъждовен въздух. Понякога светкавици разсичаха облака и с грохота на вагоните все по-често и по-често се смесваше грохотът на гърма. Облакът идеше все по-насам и по-насам, косите дъждовни капки, гонени от вятъра, почнаха да падат върху платформата и върху палтото на Нехлюдов. Той мина на другата страна и поемайки влажната свежест и житния лъх на отдавна зажаднялата за дъжд земя, гледаше препускащите градини, гори, пожълтели ниви с ръж, зелените още ивици с овес и черните бразди с тъмнозелени, цъфнали картофи. Като че всичко се покри с лак, зеленото стана по-зелено, жълтото — по-жълто, черното — по-черно.

— Още, още! — повтаряше Нехлюдов, зарадван от оживяващите под благодатния дъжд ниви, градини, бахчи.

Силният дъжд не валя дълго. Облакът отчасти се изля, отчасти отмина и върху мократа земя падаха вече последните прави, чести, дребни капки. Слънцето пак надзърна, всичко блесна, а на изток се изви над хоризонта ниска, но ярка, с преобладаващ теменужен цвят, прекъсната само на единия край дъга.

„Да, за какво си мислех?“ — запита се Нехлюдов, когато всички тия промени в природата отминаха, когато влакът се спусна към изкопа

с високи склонове.

„Да, мислех за това, че всички тия хора, директорът, конвойните, всички тия служители, повечето кротки, добри хора — са станали лоши само поради службата.“

Той си спомни равнодушието на Маслеников, когато му говореше за това, което става в затвора, строгостта на директора, жестокостта на конвойния офицер, когато не допусна в каруците слабите затворници и не обърна внимание, че във влака се мъчи родилка.

„Всички тия хора бяха очевидно неуязвими, непревземаеми за най-простото чувство на състрадание само защото бяха на служба. Те, като служители, бяха непроницаеми за чувството на човеколюбие «както тази павирана земя — за дъжда» — мислеше Нехлюдов, като гледаше павирания с разноцветни камъни скат на изкопа, по който дъждовната вода не се попиваше от земята, а се изтичаше на вадички. — Може би изкопите трябва да се укрепват с камъни, но тъжно е да гледаш тая лишена от растителност земя, която би могла да роди жито, трева, храсти, дървета, като тия, които се виждат над изкопа. Същото е и с хората — мислеше Нехлюдов, — може да са нужни тия губернатори, директори, стражари, но ужасно е да виждаш хората лишени от главното човешко качество — любов и съжаление един към друг.

Въпросът е там — мислеше Нехлюдов, — че тия хора признават за закон това, което не е закон, и не признават за закон онова, което е вечният, неизменен, неотменим закон, който сам бог е записал в човешките сърца. Ето защо ми е тъй тежко с тия хора — мислеше Нехлюдов. — Просто се боя от тях. И наистина, тия хора са страшни, по-страшни от разбойниците. Разбойникът все пак може да те съжали — тия не знаят жалост; те са застраховани от жалостта както тия камъни — от растителност. Ето какво е ужасното в тях. Казват, че Пугачовци, Разиновци били ужасни. Тези са хиляди пъти по-ужасни! — продължаваше да мисли той. — Ако би била зададена психологическата задача: как да се направи, та хората от нашето време, християни, хуманни, просто добри хора, да вършат най-ужасни злодеяства, без да се чувствуват виновни — възможно е само едно решение: трябва да бъде това, което е, трябва тия хора да бъдат губернатори, директори, офицери, стражари, тоест, първо, да са

сигурни, че има нещо, наречено държавна служба, при което можеш да се държиш с хората като с вещи, без човешко, братско отношение към тях, и, второ, хората от същата тая държавна служба да бъдат тъй свързани, че отговорността за последиците от техните постъпки с хората да не пада върху никого поотделно. Вън от тия условия в наше време няма възможност да се вършат такива ужасни неща като тия, които видях днес. Цялата работа е там, хората мислят, че има положения, при които можеш да се държиш с човека без любов, а такива положения няма. С вещите можеш да се отнасяш без любов: можеш да сечеш дървета, да правиш тухли, да ковеш желязото без любов, а с хората не можеш да се държиш без любов, както не можеш да се държиш с пчелите без предпазливост. Такава е природата на пчелите. Ако почнеш да се държиш с тях непредпазливо, ще навредиш и на тях, и на себе си. Същото е и с хората. И не може да бъде другояче, защото взаимната любов между хората е основният закон на човешкия живот. Вярно е, че човек не може да накара себе си да обича, както може да се застави да работи, но от това не следва, че можеш да се отнасяш с хората без любов, особено ако искаш нещо от тях. Щом не изпитваш любов към хората — седи си мирно — мислеше Нехлюдов, като се обърна към себе си: — занимавай се със себе си, с вещите, с каквото щещ, само не с хората. Както човек яде без вреда и с полза само когато му се яде, тъй и с хората можеш да се отнасяш с полза без вреда само когато ги обичаш. Позволи си само да се отнасяш с хората без любов, както ти вчера се държа със зет си, и няма да има граници за жестокостта и зверството по отношение на другите хора, както видях днес, и няма да има граници на страданието за теб лично, както разбрах от целия си живот. Да, да, така е — мислеше Нехлюдов. — Това е хубаво, хубаво!“ — повтаряше той на себе си, като изпитваше двойна наслада — от прохладата след мъчителната горещина и от съзнанието за достигнатата висока степен на яснота по въпроса, който отдавна го занимаваше.

XLI

Вагонът, в който си беше запазил място Нехлюдов, беше наполовина пълен с хора. Тук имаше прислуга, занаятчии, фабрични работници, месари, евреи, продавачи, жени на работници, един войник, две госпожи — едната млада, другата възрастна, с гривни на разголената ръка, и един господин със строг вид, с кокарда на черната фуражка; всички тия хора, вече успокоени след настаняването, седяха мирно, едни лющеха семки, други пушеха цигари, а трети водеха оживени разговори със съседите.

Тарас седеше с щастлив вид вдясно от прохода, като пазеше мястото на Нехлюдов, и оживено разговаряше със седналия срещу него мускулест човек с разкопчана сукнена подевка — както после разбра Нехлюдов, градинар, който отиваше в градината си. Преди да стигне до Тарас, Нехлюдов се спря в прохода до стареца с почтен вид и бяла брада, в памучна подевка, който разговаряше с млада жена в селски дрехи. До жената седеше, без да може да достигне с крака до пода, седемгодишно момиченце в ново сукманче, с плитка и почти бяла коса и непрестанно лющеше семки. Като изгледа Нехлюдов, старецът дигна от излъсканата пейка, където седеше, полата на подевката си и каза любезно:

— Моля, заповядайте.

Нехлюдов благодари и седна на посоченото място. Щом Нехлюдов седна, жената продължи прекъснатия разказ. Тя разправяше как я приел мъжът ѝ в града, откъдето сега се връщаше.

— Бях по заговезни, пък ето, даде бог пак да ида — казваше тя. — Сега, ако е рекъл бог, ще ида пак по Коледа.

— Добре си направила — каза старикът, като поглеждаше Нехлюдов, — трябва да го навестяваш, че е млад човек, виж, че се покварил в града.

— Не, дядо, моят не е такъв човек. Глупост няма да направи: като мома е срамежлив. Всичките си пари в къщи изпраца. А как се радваше на момичето, как се радваше, не мога ви описа — каза жената с усмивка.

Момиченцето, което лющеше семки и слушаше майка си, сякаш в потвърждение на думите на майка си погледна в лицето стареца и Нехлюдов със спокойни, умни очи.

— Толкоз по-добре, че е умен — каза старецът, — но ей туй не обича ли? — прибави той, като сочеше с очи двойката — мъж и жена, очевидно фабрични работници, седнали отгатык прохода.

Мъжът — работник, налал бутилката с водка и извърнал глава назад, гълташе, а жената, взела в ръка торбата, отдето беше извадена бутилката, гледаше напрегнато мъжа си.

— Не, моят ни пие, ни пуши — каза жената — събеседница на стареца, възползувала се от случая да похвали още веднъж мъжа си. — Такива хора, дядо, рядко се раждат на света. Такъв ми е той — каза тя, като се обърна към Нехлюдов.

— Какво по-хубаво — повтори старикът, загледан в пиещия работник.

Работникът пи от бутилката и я подаде на жена си. Жената взе бутилката и я дигна към устата си, като се смееше и поклащаше глава. Забелязал върху себе си погледите на Нехлюдов и стареца, работникът се обърна към тях:

— Какво, господине? Че пием ли? Като работим, никой не ни вижда, а като пием, всички виждат. Изкарал съм — пия, и жената черпя. Толкоз.

— Да, да — каза Нехлюдов от немай-къде.

— Тъй ли е, господине? Жена и половина си имам аз! Доволен съм от нея, защото може да ме съжالياва. Прав ли съм, Мавра?

— На, вземи, не искам повече — каза жената, като му подаде бутилката. — Какво си се раздрънкал — прибави тя.

— Та казвам — продължаваше работникът: — като рече да е добра — добра е, но като заскърца, кат несмазана каруца е. Мавра, прав ли съм?

Мавра махна с ръка с пиянски жест, усмихната.

— Хайде, прихванаха го...

— Та казвам, добре, добра, ама само до време, попадне ли й поводът под опашката, таквиз ще ги скопоса, дето и не си ги мислил... Право ви казвам. Вие, господине, извинявайте. Пийнал съм, що да се прави... — каза работникът и се приготви да спи, слагайки глава на коленете на усмихващата се жена.

Нехлюдов постоя известно време при стареца, който му разправи за себе си, че е печкар, работел вече петдесет и три години и през живота си бил изградил печки безброй. Та се канел да почива, но време не оставало. Бил в града да разпредели работата на момчетата, а сега отивал на село да види домашните си. Като изслуша разказа на стареца, Нехлюдов стана и отиде на мястото, което Тарас пазеше за него.

— Хайде, господине, елате да седнете... Ние ще приберем чувала насам — ласкаво каза градинарят, който седеше срещу Тарас, като погледна нагоре към Нехлюдов.

— Тесничко е, ама свои сме си — каза с напевен глас усмихнатият Тарас, дигна със силните си ръце двупудовия чувал като перце и го отнесе до прозореца. — Място много, пък може и да постоим, може и под пейката да се изтегнем. Само да сме на спокойно. Какво ще се караме! — каза той, сияещ от добродушие и ласкавост.

Тарас казваше за себе си, че когато не е пил, нямал думи, но че от водката му идвали хубави думи и тогава можел всичко да каже. И наистина в трезво състояние Тарас повече мълчеше; но когато пийнеше, което се случваше с него рядко, и то в особени случаи, ставаше особено приятно разговорлив. Тогава говореше и много, и хубаво, с голяма простота, правдивост и главно с ласкавост, която просто светеше в добрите му сини очи и в постоянната му приветлива усмивка.

В такова състояние беше той днес. Влизането на Нехлюдов за миг прекъсна разказа му. Но като остави чувала, седнал като преди и сложил силните си работнически ръце на коленете, той загледа градинаря право в очите и продължи разказа си. Разправяше на новия си познайник с всички подробности историята на жена си, защо я заточавали и защо сега отивал с нея в Сибир.

Нехлюдов никога не беше чувал в подробности този разказ и затова слушаше с интерес. Той завари разказа на онова място, когато отравянето вече станало и в семейството разбрали, че го е извършила Федося.

— Тъкмо мъката си разказвах — каза Тарас, като се обръщаше дружески задушевно към Нехлюдов. — Намерих един добър човек — запrikaзвахме се, та аз му разправям.

— Да, да — каза Нехлюдов.

— По тоз начин, братле, се разкрива цялата работа. Взема бабата същото онуй хапче: „Отивам — казва — при старшията.“ Баща ми е разбран старец. „Почакай — казва, — бабо: булката е дете още, не е знаела какво прави, нека я съжалим. Може да се опомни.“ Къде ти, не ще да слуша. „Докат е тука — казва, — ще ни изтрови кат хлебарки.“ Отива, братле, при старшията. Той веднага се втурнал право към дома. Веднага — свидетели.

— А ти? — попита градинарят.

— А аз, братле, се мятам от корем, повръщам. Всичките ми вътрешности се обръщат, нищо не мога каза. Тате веднага впряга колата, качи Федося — та в участъка, че оттам — при следователя. А тя, братле, както отначало призна всичко, тъй и пред следователя изложила всичко както си е: и отде взела мишеморка, и как умесила хапчетата. „Защо — казва — го направи?“ — „Защото — казва — ми е омразен. По-добре — казва — в Сибир, отколкото с него да живея“ — с мене, тоест — усмихнат разказваше Тарас. — Признала се, значи, във всичко. И то се знае — право в затвора. Тате се върна сам. А пък усилно време, у нас майка ми е сама жена, пък и нея я не бива вече. Мислехме какво да се направи, дали не може да се освободи под гаранция. Отиде старецът при един началник — нищо не излезе, после — при друг. Обиколи пет такива началници. И когато престанохме вече да действаме, намери се един човек, прост писар. Но такъв един ловък, дето рядко се среща. „Дай — казва — една петрублева, ще ви помогна.“ Спазарихме се на три. Няма що, братле, зложих й платното и дадох. Щом го написа туй писмо — каза натъртено Тарас, като че ставаше дума за изстрел, — и работата потръгна. В туй време аз сам оздравях, сам ходих за нея в града. Стигнах аз, братле, в града. Веднага оставих кобилата в хана, взех писмото, идвам в затвора. „Какво има?“ Така и така, казвам, стопанката ми е тук у вас затворена. „А писмо — казва — имаш ли?“ Веднага подавам писмото. Той погледна: „Почакай“ — казва. Седнах там на пейката. Слънцето преваля веч пладне. Излиза началникът: „Ти ли си — казва — Варгушов?“ — „Аз, същият.“ — „Е, вземи си я“ — казва. Веднага отвориха вратата. Изведоха я в нейните дрехи, както си му е редът. „Е, да вървим.“ — „А ти пеш ли си дошъл?“ — „Не, с кон.“ Дойдохме в хана, платих за престоя, впрегнах кобилата, събрах останалото сенце под вретещето. Седна тя, уви се в шала, тръгнахме. Тя мълчи и аз мълча. Вече

наближаваме дома и тя казва: „А мама жива ли е?“ — „Жива е“ — казвам. „А татко жив ли е?“ — „Жив е.“ — „Прости ми, вика, Тарас, за глупостта. Сама не знаех какво правя.“ А аз казвам: „Станалото — станало — отдавна съм ти простил.“ Не казах нищо повече. Стигнахме у дома, тя веднага се хвърли в краката на мама. Мама каза: „Бог ще ти прости.“ А татко се здрависа и каза: „Да забравим лошото. Да си жива и здрава. Ами, казва, не е време за губене, нивите са узрели за жътва. Над бранището, в наторената нива, се е залюляла една ръж, даде бог, роди се, и с паламарка не мож я хвана, преплела се и кат постеля се сложила. Трябва да се ожъне. Та ти и Тарас идете утре, пожънете я.“ И тя веднага, братле, се хвана за работа. И тъй работи, че да се чудиш. Имахме тогаз три хектара земя под наем и даде бог и ръж, и овес се бяха родили богато. Аз жъна, тя връзва или и двамата жънем. В работата ме бива, спори ми всичко, пък тя още по-сръчна, каквото и да залови. Вредна жена, че и млада, в силата си. И към работата стана такваз стръвна, братле, че почнах да я спирам. Дойдем в къщи, пръстите отекли, ръцете тръпнат, време е за почивка, а тя тича в сайванта невечеряла, готви въжетата за утре. Да се чудиш и маеш.

— Е как, стана ли към тебе по-ласкава? — попита градинарят.

— Остави, тъй се прилепи към мене, като че двама сме една душа. Каквото помисля, тя го разбира. И майка ми, ако е сърдита, и тя казва: „Като да я смениха нашта Федося, съвсем друга стана жената.“ Отиваме с две коли за снопи, ние двамата седим с нея в първата. И аз й казвам: „Как тъй ти, Федося, замисли оназ работа?“ — „Че как я замислих — казва, — не щях да живея с тебе. По-добре ще умра, казвам, но туй — не.“ — „А сега?“ — казвам. „Сега — казва — ти си ми на сърцето.“ — Тарас млъкна и радостно усмихнат, учудено поклати глава. — Едва-що се бяхме върнали от къра, отивам да топя коноп, връщам се в къщи — продължи той, като помълча, — гледам: призовка — ще я съдят. А ние дори бяхме забравили защо ще я съдят.

— Лукавият се е намесил — каза градинарят, — зер сам човек може да вземе да погуби душата си. Тъй и в наше село един човек... — И градинарят почна да разправя, но влакът намали ход. — Сигур е гара — каза той, — да ида да пийна.

Разговорът се прекъсна и след градинаря Нехлюдов излезе от вагона на мокрите дъски на перона.

XLII

Още преди да излезе от вагона, Нехлюдов забеляза в двора на гарата няколко богати файтона, впрегнати с по четири или три охранени коня, които подрънкваха със звънците си; а като излезе на потъмнелия от дъжда мокър перон, пред чакалнята на първа класа той видя купчина хора, между които се открояваше фигурата на висока, дебела дама с шапка със скъпи пера, с мушама и на дълъг младеж с тънки крака, в костюм на велосипедист, с огромно охранено куче със скъпа каишка на шията. Зад тях стояха лакеи с мушамы и чадъри и кочияшът, излезли да посрещат. Върху цялата тази група, от дебелия госпожа до кочияша, който държеше с ръка полите на дългия си кафтан, лежеше печатът на спокойна самоувереност и богатство. Около тази група веднага се образува кръг от любопитни и раболепни пред богатството хора: началникът на гарата с червена фуражка, стражарят, винаги присъстващата лете при пристигането на влаковете мършава мома в руска носия с мъниста, телеграфистът и пътници, мъже и жени.

В лицето на младия човек с кучето Нехлюдов позна гимназиста, младия Корчагин. Дебелия дама пък беше сестрата на княгинята, в чието имение са местеха Корчагини. Главният кондуктор с лъскави галони и ботуши отвори вратата на вагона и я държеше така в знак на уважение, докато Филип и носачът в бяла престилка предпазливо изнасяха дълголиката княгиня върху сгъваемия ѝ стол: сестрите се здрависаха, чу се на френски фразата: дали в каляска или карета ще пътува княгинята, и шествието, завършило със слугинята с къдриците, чадърите и кутията, тръгна към изхода на гарата.

Като не искаше да ги среща, за да се сбогува наново, Нехлюдов се спря далеч от вратата на гарата в очакване да мине цялото шествие. Княгинята със сина си, Миси, докторът и слугинята минаха напред, а старият княз се спря отзад с балдъзата си и Нехлюдов, останал подалеч, чуваше само откъслечни френски фрази от разговора им. Една от тия фрази, казана от княза, който знае защо, залегна, както често става, в паметта на Нехлюдов с всички интонации и звуци на гласа.

— Oh! Il est du vrai grand monde, du vrai grand monde^[1] — каза за някого князът с високия се самоуверен глас и заедно с балдъзата си, придружен от почтителните кондуктори и носачи, влезе във вратата на гарата.

В същото време иззад ъгъла на гарата на перона се появи отнякъде тъмна работници в цървули и кожухчета и с торби на гръб. С меки крачки работниците приближиха към първия вагон и искаха да влязат в него, но веднага бяха изпъдени оттам от кондуктора. Без да спират, като бързаха и се настъпваха един друг по краката, работниците почнаха, блъскайки се с торбите си в ъглите и около вратата на вагона, да влизат в него, когато друг кондуктор видя намерението им от вратата на гарата и строго им извика. Влезлите работници веднага бързо излязоха и със същите решителни меки крачки тръгнаха по-нататък, към другия вагон, същия, в който седеше Нехлюдов. Кондукторът пак ги спря. Те се спряха за миг, готови да вървят по-нататък, но Нехлюдов им каза, че във вагона има места и че могат да влязат. Те го послушаха и Нехлюдов влезе след тях. Работниците вече искаха да насядат, но господинът с кокардата и двете дами, взели покушението им да се настанят в този вагон за оскърбление лично към тях, решително се възпротивиха на това и почнаха да ги пъдят. Работниците — бяха двайсетина души — и стари, и съвсем млади, всички с измъчени, загорели, сухи лица, като се блъскаха с торбите си с пейките, стените и вратите, почувствували се очевидно много виновни, веднага тръгнаха по-нататък през вагона, готови очевидно да вървят докрай света и да седнат където им кажат, па макар и на гвоздеи.

— Къде се блъскате, дяволи! Сядайте тук — извика излезлият насреща им друг кондуктор.

— Voilà encore des nouvelles!^[2] — каза по-младата от двете дами, напълно убедена, че с хубавия си френски език ще обърне върху себе си вниманието на Нехлюдов.

А дамата с гривните току душеше, мръщеше се и каза нещо за удоволствието да седиш в компанията на миризливи селяндури.

Работниците пък, с чувство на радост и успокоение на хора, избягнали голяма опасност, се спряха и почнаха да се настаняват, като с движение на рамото сваляха тежките торби от гърбовете си и ги пъхаха под пейките.

Градинарят, който разговаряше с Тарас, не седеше на мястото си и затова го зае, тъй че до него и срещу Тарас имаше три места. Трина работници седнаха на тия места, но когато Нехлюдов се приближи, видът на господарските му дрехи тъй ги смути, че те станаха, за да излязат, но Нехлюдов ги помоли да останат, а сам седна на ръчката на пейката до коридора.

Единият от двамата работници, около петдесетгодишен човек, се спогледа с младия в недоумение и дори с уплаха. Това, че Нехлюдов вместо да ги наругае и изгони, както се полага, им отстъпи мястото си, ги учуди и озадачи много. Те дори се страхуваха да не излезе от това нещо лошо за тях. Като видяха обаче, че тук няма никаква измама и че Нехлюдов просто разговаря с Тарас, успокоиха се, казаха на момчето да седне на бохчата и поискаха Нехлюдов да седне на мястото си. Отначало възрастният работник, седнал срещу Нехлюдов, целият се свиваше, като събираше обутите си в цървули крака, за да не настъпи господаря, но после тъй дружелюбно се заприказва с Нехлюдов и Тарас, че дори започна да потупва Нехлюдов по коляното с опакото на дланта си в ония места на разказа, на които искаше да обърне особено вниманието. Той разправи всичките си прежеждия и за работата си на торфените блата, откъдето се връщаха сега у дома, след като бяха работили там месец и половина, с по десет рубли отработени пари, тъй като част от заплатата били получили предварително при спазаряването.

Работели, както разправи той, доволен във вода, и то от съмнало до мръкнало с два часа почивка на обяд.

— Който не е свикнал, за него, разбира се, е трудно — казваше той, — а обръгнеш ли — нищо. Поне храната да е добра. Отначало хранеха много лошо. Ама после хората се разсърдиха и храната се подобри, стана по-леко да се работи.

После той разказа как е ходил на печалба цели двадесет и осем години и всичкия си доход е давал в къщи, отначало на баща си, после на по-големия си брат, сега — на племенника си, който водел стопанството им, а от изработените петдесет-шестдесет рубли през годината сам харчел по две-три рубли за свое удоволствие: за тютюн и кибрит.

— Грехота е, но понякога от умора ще пийнеш и водчица — прибави той, виновно усмихнат.

Разправи още, че жените в къщи водели стопанството вместо тях и че днес предприемачът ги почерпил половин ведро, че един от тях умрял, а друг водели болен. Болният, за когото ставаше дума, седеше в същия вагон, в ъгъла. Беше младо момче, сивобледо, с посинели устни. Очевидно газила го беше и го газеше и в момента треска. Нехлюдов пристъпи към него, но момчето го погледна с такъв строг, страдалчески поглед, че Нехлюдов не се осмели да го тревожи с въпроси, а посъветва по-възрастния да му купи хинин и му написа на книжка името на лекарството. Той искаше да даде пари, но старият работник каза, че нямало нужда — той щял да купи сам.

— Я гледай, къде не съм бил, но такъв господар не съм виждал. Не само че няма да те удари, ами и място ти отстъпва. Имало, значи, разни господа — заключи той, като се обърна към Тарас.

„Да, съвсем нов, друг, нов свят“ — мислеше Нехлюдов, като гледаше тия сухи мускулести ръце, груби домашни дрехи и загорели, мили и измъчени лица, и се чувствуваше заобиколен от всички страни със съвсем нови хора, с техните сериозни интереси, радости и страдания на истински трудов и човешки живот.

„Ето го, le vrai grand monde“^[3] — мислеше Нехлюдов, спомнил си фразата, казана от княз Корчагин, и целия този празен, разкошен свят на Корчагиновци с техните нищожни, жалки интереси.

И той изпитваше радостното чувство на пътешественик, който е открил нов, непознат и чуден свят.

[1] О, той е от истинското висше общество, от истинското висше общество (фр.). ↑

[2] Ама нововъведения! (фр.). ↑

[3] Истинското висше общество (фр.). ↑

ТРЕТА ЧАСТ

I

Групата, с която замина Маслова, измина около пет хиляди версти. До Перм Маслова пътува с железница и параход заедно с углавните и едва в този град Нехлюдов можа да издействува преместването ѝ при политическите, както го съветваше Богодуховска, която пътуваше със същата група.

Пътуването до Перм беше много тежко за Маслова и физически, и морално. Физически — поради теснотата, нечистотията и отвратителните паразити, които не ѝ даваха мира, а морално — поради също тъй отвратителните мъже, които също като насекомите, макар да се сменяваха при всеки етап, навсякъде бяха еднакво натрапчиви, прилепчиви и не ѝ даваха мира. Сред затворничките и затворниците, надзирателите и конвойните циничният разврат беше станал нещо тъй обикновено, че всяка жена, особено по-млада, ако не искаше да се ползува от положението си на жена, трябваше да бъде постоянно нащрек. И това постоянно състояние на страх и борба беше много тежко. А пък Маслова се излагаше особено много на тия нападки и поради привлекателната си външност, и поради известното си на всички минало. Решителният отпор, който сега тя даваше на задирящите я мъже, им се струваше оскърбление и предизвикваше у тях дори и озлобление към нея. Положението ѝ в това отношение облекчаваше близостта ѝ с Федося и Тарас, който, узнал за нападките, на които бе изложена жена му, поиска да бъде арестуван, за да я брани, и от Нижни пътуваше като затворник заедно със затворниците.

Преместването ѝ в отделението на политическите подобри положението на Маслова във всяко отношение. Независимо от това, че политическите бяха настанявани по-добре, по-добре се хранеха, бяха изложени на по-малко грубости, преместването на Маслова при политическите подобри положението ѝ и с това, че се прекратиха преследванията на мъжете и можеше да живее, без да ѝ се напомня всеки миг за миналото, което тя тъй много искаше да забрави сега. Но главното предимство на това преместване беше това, че тя опозна

някои хора, които оказаха върху нея решително и най-благоотворно влияние.

В етапните комендантства Маслова оставаше при политическите, но при пътуването, като здрава жена, беше длъжна да върви с углавните. Тъй вървя тя през всичкото време още от Томск. С нея заедно вървяха, също пеша, още двама политически: Маря Павловна Шчетинина, същата хубава девойка с добродушни очи, която беше поразила Нехлюдов при свиждането му с Богодуховска, и заточеният в Якутска област някой си Симонсон, същият оня черен чорлав човек с дълбоко хлътнали под челото очи, когото Нехлюдов също беше забелязал на това свиждане. Маря Павловна вървеше пеш, защото отстъпи мястото си в каруцата на една углавна бременна жена. Симонсон пък — защото смяташе за несправедливо да се ползува от класовото предимство. Те тримата излизаха с углавните рано сутрин отделно от другите политически, които излизаха по-късно с каруците. Тъй беше и при последния етап, пред един голям град, където групата беше приета от нов конвоен офицер.

Беше ранно, мъгливо септемврийско утро. Валеше ту дъжд, ту сняг и духаше студен вятър. Всички затворници от групата — 400 мъже и около 50 жени — вече бяха в двора на етапното комендантство и някои се трупаха около конвойния старшия, който раздаваше на отделонните пари за храна за две денонощия, други си купуваха провизии от пуснатите в двора на комендантството продавачки. Чуваше се тътен от гласове на затворници, които брояха пари и купуваха продукти, и кресливият говор на продавачките.

Катюша и Маря Павловна — и двете в ботуши и полушубки, забрадени с кърпи, излязоха от зданието на комендантството в двора и се запътиха към търговките, които, седнали на завет до северната стена на дървената ограда, една през друга предлагаха стоката си: пресен бял хляб, банички, риба, юфка, каша, дробчета, говеждо печено, яйца, мляко; една дори имаше печено прасенце.

Симонсон, в мушамена куртка и гумени галоши, вързани върху вълнените чорапи с канапчета — той беше вегетарианец и не употребяваше кожи от убити животни, — беше също на двора в очакване излизането на групата. Той стоеше на прага и записваше в бележника си хрумнала му мисъл. Мисълта беше следната: „Ако — пишеше той — бактерията би наблюдавала и изследвала човешкия

нокът, тя би го признала за неорганическо същество. Също така и ние признаваме земното кълбо, като наблюдаваме кората му, за неорганическо същество. Това не е истина...“

Купиха яйца, връзка гевреци, риба и пресен пшеничен хляб, Маслова взе да нарежда всичко това в торбата си, а Маря Павловна се разплащаше с търговките, когато изведнъж затворниците се раздвижиха. Всичко млъкна и затворниците почнаха да се строят. Излезе офицерът и даде последните заповеди преди тръгване.

Всичко вървеше както обикновено: преброяваха, проверяваха дали веригите са здрави и съединяваха двойките, които вървяха в белезници. Но изведнъж се чува началнически ядосаният вик на офицера, удари по човешко тяло и детски плач. За миг всичко утихна, а след това през цялата тълпа мина глух ропот. Маслова и Маря Павловна приближиха към мястото на шума.

II

Като стигнаха до мястото на шума, Маря Павловна и Катюша видяха следното: офицерът, набит човек с големи руси мустаци, търкаше намръщено с лявата си ръка дланта на дясната, с която беше ударил затворника в лицето, и непрекъснато изригваше неприлични, груби ругатни. Пред него, като изтриваше с една ръка разкървавеното си лице, а в другата държеше увито в шал пронизително пискащо момиченце, стоеше в къс халат и още по-къси панталони дълъг, слаб затворник с наполовина обръсната глава.

— Ще те науча аз тебе (неприлична псувня) да мислиш хубавичко (пак псувня), ще го дадеш на жените! — викаше офицерът. — Слагай.

Офицерът искаше да се сложат белезници на „общинския“, който отиваше на заточение и през целия път носеше на ръце момиченцето, което му беше оставила умрялата от тифус в Томск негова жена. Оправданието на затворника, че с белезниците не може да носи детето, страшно дразнеше офицера, който беше в лошо настроение и затова бе пребил от бой непокорилия се веднага затворник.^[1]

Срещу бития стояха конвойният войник и един затворник с черна брада, с надянат на едната ръка белезник, който мрачно гледеше изпод вежди ту офицера, ту бития затворник с момиченцето. Офицерът повтори на конвойния заповедта си да вземе момиченцето. Мърморенето между затворниците ставаше все по-силно и по-силно.

— От Томск не са му ги слагали — чу се пресипнал глас от задните редове. — Дете е, не е куче.

— Къде да дене момичето? Не е законно! — каза още някой.

— Кой приказва? — извика офицерът като ужилен и се втурна в тълпата. — Ще ти дам аз един закон. Кой приказва? Ти ли? Ти?

— Всички приказват, защото... — каза широколик набит затворник.

Той не успя да довърши. Офицерът почна да го бие с две ръце по лицето.

— Ще се бунтувате, а? Ще ви дам един бунт. Ще ви изпозастрелям като кучета. Началството само ще ми благодари. Вземи момичето!

Тълпата утихна. Единият конвоен изтръгна отчаяно крещящото момиченце, другият почна да слага белезниците на покорно подложилния ръката си затворник.

— Отнеси го на женорята — извика офицерът на конвойния, оправяйки портупея на сабята си.

Като се мъчеше да извади ръчичките си от шала, с почервеняло лице, момиченцето непрестанно пищеше. От тълпата излезе Маря Павловна и се приближи до конвойния.

— Господин офицер, позволете аз да взема момиченцето.

Конвойният войник с момиченцето се спря.

— Ти каква си? — попита офицерът.

— Политическа съм.

Очевидно хубавото лице на Маря Павловна с чудесните изпъкнали очи (той вече беше я видял при приемането) подействува на офицера. Той я изгледа мълком, като че нещо претегляше.

— Все ми е едно, вземете го, ако искате. Добре ви е да го съжбялявате, а като избяга, кой ще отговаря?

— Че как ще избяга с момиченцето! — каза Маря Павловна.

— Нямам време да се разправам с вас. Вземете, щом искате.

— Ще заповядаме ли да го дам? — попита конвойният.

— Дай го.

— Ела при мен — казваше Маря Павловна, като се мъчеше да предразположи момиченцето към себе си.

Но момиченцето се дърпаше от ръцете на конвойния към баща си, продължаваше да пищи и не искаше да иде у Маря Павловна.

— Почакайте, Маря Павловна, у мен ще дойде — каза Маслова, като извади от торбата си един геврек.

Момиченцето познаваше Маслова и като видя лицето ѝ и геврека, отиде при нея.

Всичко утихна. Отвориха вратата, групата излезе отвън, строи се; конвойните пак преброиха затворниците; стегнаха и завързаха торбите, качиха слабите в каруците. Маслова с момиченцето в ръце застана при жените до Федося. Симонсон, който през всичкото време следеше това,

което ставаше, с големи решителни крачки пристъпи към офицера, който, дал вече всички заповеди, се качваше в бричката си.

— Лошо постъпихте, господин офицер — каза Симонсон.

— Пръждосвайте се на мястото си, не е ваша работа.

— Моя работа е да ви кажа и аз ви казах, че лошо постъпихте — каза Симонсон, като гледаше втренчено офицера в лицето изпод гъстите си вежди.

— Готово ли е? Група, ходом марш! — извика офицерът, без да обръща внимание на Симонсон, и като се опря на рамото на войника-колар, влезе в бричката.

Групата тръгна и излезе разточена на калния, ограден от двете страни с канавки, изровен път, който минаваше през гъста гора.

[1] Факт, описан в книгата на Д. А. Линъов „По етапен ред“. ↑

III

След развратния, разкошен и изнежен живот през последните шест години в града и след двата месеца, прекарани в затвора с углавните, животът сега с политическите, въпреки много трудните условия, в които тя се намираше, изглеждаше на Катюша твърде хубав. Преходите от двадесет-тридесет версти пеш, при добра храна, целодневната почивка след два дни пътуване я закрепиха физически; а общуването с новите другари ѝ откри такива интересни неща в живота, за които тя нямаше никаква представа. Такива чудесни хора, както казваше тя, като тия, с които вървеше сега, тя не само не бе познавала, но и не можеше да си представи. „А аз плаках, като ме осъдиха! — казваше тя. — Ами че аз трябва да благодаря на бога довеки. Това, което узнах, цял живот нямаше да го узная.“

Много лесно и без мъка тя разбра мотивите, които ръководеха тия хора, и като човек от народа, им съчувстваше напълно. Тя разбра, че тия хора се борят за народа, против господарите; и това, че тия хора сами бяха господари и сами жертвуваха предимствата, свободата и живота си за народа, я караше да цени особено тия хора и да се възхищава от тях.

Тя се възхищаваше от всичките си нови другари; но най-много се възхищаваше от Маря Павловна, и не само се възхищаваше от нея, но я обикна с особена, почителна и възторжена любов. Поразяваше я, че тази хубава девойка от богато генералско семейство, която говореше три езика, се държеше като най-проста работничка, раздаваше на другите всичко, което ѝ изпращаше богатият ѝ брат, и се обличаше и обуваше не само просто, но и бедно, без да обръща никакво внимание на външността си. Тази черта, пълната липса на кокетство особено учудваше и затова привличаше Маслова. Маслова виждаше, че Маря Павловна съзнава и дори ѝ беше приятно да съзнава хубостта си, но че тя не само не се радваше на впечатлението, което външността ѝ правеше на мъжете, но се боеше от това и изпитваше истинско отвращение и страх от влюбването. Другарите ѝ мъже, които знаеха това, макар и да чувствуваха влечение към нея, вече не си позволяваха

да изразяват това и се държаха с нея като с другар-мъж, но непознатите често я задиряха и от тях, според думите ѝ, я спасяваше голямата ѝ физическа сила, с която тя особено се гордееше.

— Веднъж — разказваше тя със смях — за мен се лепна на улицата някакъв господин и за нищо на света не искаше да ме остави, но аз тъй го разтърсих, че той се уплаши и избяга.

Станала революционерка, както сама разправяше, защото от детинство чувствувала отвращение от господарския живот, обичала живота на простите хора и затова винаги ѝ се карали, че седи в слугинската стая, в кухнята, в конюшнията, а не в гостната.

— А мен ми беше весело с готвачките и с коларите и скучно с нашите господа и дами — разправяше тя. — После, когато почнах да разбирам, видях, че животът ни е съвсем лош. Майка нямах, баща си не обичах; деветнайсетгодишна напуснах с една другарка къщата си и постъпих работничка във фабриката.

След фабриката живяла на село, после дошла в града и в квартирата, където била тайната печатница, била арестувана и осъдена на каторга. Маря Павловна не разправяше никога това самичка, но Катюша узна от другите, че тя била осъдена на каторга, задето поела върху себе си отговорността за изстрела, който във време на обиска дал в тъмнината един от революционерите.

Откакто Катюша я опозна, тя виждаше, че където и да беше Маря Павловна, при всякакви различни условия, тя никога не мислеше за себе си, а винаги беше загрижена как само да послужи, да помогне някому в голяма или малка беда. Един от сегашните ѝ другари, Новодворов, казваше на шега за нея, че се била отдала на благотворителен спорт. И това беше вярно. Най-важното в живота ѝ беше, както за ловеца да намери лов, това, да намери случай да служи на другите. И този спорт стана навик, стана смисъл на живота ѝ. И тя правеше това тъй естествено, че всички, които я познаваха, вече не само ценяха, а изискваха това от нея.

Когато Маслова беше прехвърлена при тях, Маря Павловна най-напред изпита към нея отвращение, погнуса. Катюша забеляза това, но после забеляза също така как Маря Павловна, направила усилие над себе си, става с нея особено ласкава и добра. И тази ласкавост и доброта от такова необикновено същество тъй трогнаха Маслова, че тя ѝ се отдаде с цялата си душа, несъзнателно усвои възгледите ѝ и

неволно ѝ подражаваше във всичко. Тази предана обич трогна Маря Павловна и тя също обикна Катюша.

Двете жени сближаваше също и отвращението, което и двете изпитваха към половата любов. Едната мразеше тази любов, защото беше изпитала всички ѝ ужас; другата — защото, без да я изпита, гледаше на нея като на нещо непонятно и заедно с това отвратително и оскърбително за човешкото достойнство.

IV

Влиянието на Маря Павловна беше влияние, на което Маслова се подчиняваше. То идеше от това, че Маслова обикна Маря Павловна. Друго беше влиянието на Симонсон. И причината на това влияние беше, че Симонсон обикна Маслова.

Всички хора живеят и действуват отчасти според мислите си, отчасти според мислите на други хора. В това, доколко хората живеят според мислите си и доколко според мислите на други хора, се крие едно от главните различия между хората. Едни хора в повечето случаи използват своите мисли като умствена игра, отнасят се с разума си като с маховик, от който е снет въртящият каиш, а в постъпките си се подчиняват на чужди мисли — на обичая, на традицията, на закона; други пък, които смятат мислите си като главен двигател на цялата си дейност, почти винаги се вслушват в изискванията на своя разум и му се подчиняват и само понякога — и то след критична оценка — възприемат онова, което е решено от други. Такъв човек беше Симонсон. Той всичко проверяваше и решаваше с разума си и каквото решаваше, това правеше.

Решил още като гимназист, че спечеленото от баща му, бивш интендантски чиновник, е спечелено по безчестен начин, той му беше заявил, че трябва да раздаде състоянието си на народа. И когато баща му не само не го послуша, но и здравата му се скара, той напусна къщата и престана да приема средства от баща си. Решил, че цялото съществуващо зло произлиза от невежеството на народа, той напусна университета, сближи се с народниците, постъпи учител на село и смело проповядваше и на учениците, и на селяните всичко онова, което смяташе за справедливо, като отричаше онова, което смяташе за лъжа.

Арестуваха го и го осъдиха.

През време на съда той реши, че съдиите нямат право да го съдят, и заяви това. А когато съдиите не се съгласиха с него и продължаваха да го съдят, той реши, че няма да отговаря и мълчеше при всичките им въпроси. Заточиха го в Архангелска губерния. Там

той си изработи религиозно учение, което определяше цялата му дейност. Религиозното му учение се състоеше в това, че всичко в света е живо, че мъртво няма, че всички неща, които ние смятаме за мъртви, неорганични, са само части от огромно органично тяло, което ние не можем да обхванем, и че затова задачата на човека като частица от големия организъм се състои в поддържане живота на този организъм и на всичките му живи части. И затова той смяташе за престъпление да се унищожава всичко живо: беше против войната, смъртното наказание и всякакво убийство не само на хората, но и на животните. По отношение на брака той имаше също своя теория, а именно, че размножаването на хората е само низша функция на човека, докато висшата е да се служи на вече съществуващото живо. Той намираще потвърждение на тази мисъл в съществуването на фагоцити в кръвта. Ергените според него бяха също фагоцити, чиято задача беше да помагат на слабите, болни части на организма. Тъй и живееше той, откакто реши това, макар че по-рано, като младеж, се бе предавал на разврат. Той признаваше сега себе си, както и Маря Павловна за световни фагоцити.

Любовта му към Катюша не нарушаваше тази теория, тъй като той обичаше платонически, като смяташе, че такава любов не само не пречи на фагоцитната дейност в служенето на слабите, но още повече подтиква към нея.

Но освен че решаваше посвоему моралните въпроси, той решаваше посвоему и по-голямата част от практическите въпроси. За всички практически работи той имаше свои теории. Имаше си свои правила — колко часа на ден трябва да работи, колко да почива, как да се храни, как да се облича, как да пали печката, как да се осветява.

Заедно с това Симонсон беше извънредно плах с хората и скромнен. Но когато решаваше нещо, нищо вече не можеше да го спре.

Тъкмо този човек упражни решително влияние върху Маслова с това, че я обикна. С женския си усет Маслова много скоро се досети за това и съзнанието, че е могла да събуди любов у такъв необикновен човек, я издигна в собствените ѝ очи. Нехлюдов ѝ предлагаше брак от великодушие и заради онова, което се беше случило преди; а Симонсон я обичаше такава, каквато беше сега, и я обичаше просто заради това, че я обичаше. Освен това тя чувствуваше, че Симонсон я смята за необикновена, различна от всички жени, с особени високи

нравствени качества. Тя не знаеше добре какви качества ѝ приписваше той, но във всеки случай, за да не го измами, стараше се с всички сили да извика у себе си най-добрите качества, каквито можеше да си представи. И това я караше да се старае да бъде толкова добра, колкото беше възможно за нея.

Това започна още в затвора, когато при общото свиждане на политическите тя забеляза върху себе си особено упорития под надвисналото чело и вежди поглед на невинните му, добродушни тъмносини очи. Още тогава тя забеляза, че този човек е особен и я гледа особено, и забеляза това неволно поразяващо съчетание в едно лице на суровост, която идваше от щръкналите коси и смръщените вежди, и детска доброта и невинност на погледа. После в Томск, когато я преместиха при политическите, тя пак го видя. И макар че между тях не беше казана нито дума, в погледите, които си размениха, имаше признание, че се помнят и имат значение един за друг. Между тях и после нямаше значителни разговори, но Маслова чувствуваше, че когато той говореше в нейно присъствие, думите му бяха насочени към нея и че той говореше за нея, като се мъчеше да се изразява колкото се може по-разбрано. А сближението им се засили особено, откакто той тръгна пеша с углавните.

V

От Нижни до Перм Нехлюдов можа да се види с Катюша само два пъти: единия път — в Нижни, преди товаренето на затворниците в заградената с мрежа гемия, а другия път — в Перм, в канцеларията на затвора. И при двете свиждания тя му се стори прикрита и недобра. На въпроса му добре ли е, не ѝ ли трябва нещо, тя отвърна уклончиво, смутено и с онова, както му се стори, враждебно чувство на укор, което и по-рано се проявяваше у нея. И това нейно мрачно настроение, предизвикано само от преследването на мъжете, на което беше изложена тогава, мъчеше Нехлюдов. Той се боеше да не би под влияние на тия тежки и развращаващи условия, в които се намираше по време на пътуването, тя да изпадне пак в предишното състояние на разногласие със себе си и в отчаяние от живота, когато се озлобяваше против него и усилено пушеше и пиеше, за да се забрави. Но той не можеше да ѝ помогне с нищо, тъй като през всичкото това време на пътя в началото нямаше възможност да се вижда с нея. Едва след преместването ѝ при политическите той не само се убеди в неоснователността на опасенията си, но, напротив, при всяко свиждане с нея почна да забелязва все повече и повече оформящата се в нея вътрешна промяна, която той тъй силно искаше да види у нея. Още при първото свиждане в Томск тя пак бе станала такава, каквато беше преди заминаването. Не се нацупи и не се смути, когато го видя, а, напротив, посрещна го радостно и просто, като му благодареше за това, което беше направил за нея, особено за това, че я беше събрал с тия хора, с които беше сега.

След двумесечния поход по етапния ред станалата с нея промяна се прояви и във външността ѝ. Тя бе отслабнала и сякаш се бе състарила; около слепите очи и около устата ѝ се явиха бръчици, тя вече не спускаше косите си над челото, а забраждаше главата си с кърпа и нито в облеклото, нито в прическата, нито в държането ѝ имаше вече предишните признаци на кокетство. И тази станала и ставаща промяна у нея будеше у Нехлюдов непрестанно особено радостно чувство.

Сега той изпитваше към нея чувство, неизпитвано никога по-рано. Това чувство нямаше нищо общо нито с първото поетическо увлечение, нито още по-малко с оная чувствена влюбеност, която изпитваше после, нито дори с онова чувство на съзнание за изпълнен дълг, примесено със самолюбование, с което той след съда бе решил да се ожени за нея. Това чувство беше същото онова просто чувство на жалост и умиление, което изпита за пръв път при свиждането си с нея в затвора, и после, с нова сила, след болницата, когато, надвил отвращението си, ѝ прости за въображаемата история с фелдшера (неистинността на която му стана ясна по-късно); това беше същото чувство, само с тази разлика, че тогава то беше временно, а сега стана постоянно. За каквото и да мислеше сега, каквото и да правеше, главното му настроение беше това чувство на жалост и умиление не само към нея, но и към всички хора.

Това чувство като че отприщи в душата на Нехлюдов поток от любов, който по-рано не намираше изход, а сега се насочваше към всички хора, с които той се срещаше.

През всичкото време на пътуването Нехлюдов се чувствуваше в онова възбудено състояние, в което той неволно ставаше състрадателен и внимателен към всички хора, от коларя и конвойния войник до директора на затвора и губернатора, с когото имаше работа.

През това време, поради преместването на Маслова при политическите, Нехлюдов се запозна с мнозина политически, отначало в Екатеринбург, където ги държаха много свободно, всички заедно в голяма килия, а после по пътя с ония петима мъже и четири жени, към които беше причислена Маслова. Това сближение на Нехлюдов с политическите измени напълно отношението му към тях.

От самото начало на революционното движение в Русия и особено след първи март Нехлюдов хранеше към революционерите недоброжелателно и презрително чувство. Отблъскваше го от тях преди всичко жестокостта и потайността на методите, употребявани от тях в борбата им с правителството, главно жестокостта на убийствата, извършени от тях, и после противна му беше общата за всички тях черта на голямо самомнение. Но като опозна по-отблизо и тях, и всичко онова, което, често невинно, те са изтеглили от правителството, той разбра, че те не могат да бъдат други освен такива, каквито бяха.

Колкото и ужасно безсмислени да бяха мъките, на които се подлагаха тъй наречените углавни, все пак към тях се проявяваше, до и след осъждането, някакво подобие на законност, но по отношение на политическите нямаше и това подобие, както Нехлюдов видя при случая с Шустова и после с много и много от своите нови познати. С тия хора постъпваха така, както се постъпва при лов на риба с мрежа; изтеглят на брега всичко, каквото се хване, и после избират ония едри риби, които им трябват, без да се грижат за дребната, която загива, задушавайки се на брега. Тъй, заловили стотици такива хора, които очевидно не само не бяха виновни, но и не можеха да вредят на правителството, ги държаха понякога с години по затворите, където те се заразяваха от охтика, полудяваха или се самоубиваха; и ги държаха само защото нямаше причина да ги пуснат, докато, държани подръка в затвора, те можеха да послужат за разясняване на някой въпрос при следствията. Съдбата на всички тия, често дори от правителствено гледище съвсем невинни хора, зависеше от произвола, многото свободно време, настроението на жандармерийския, на полицейския офицер, на шпионина, на прокурора, на съдебния следовател, на губернатора, на министъра. Досади му на някой такъв чиновник или пък поиска да се отличи — и започне да арестува и според своето или на началството настроение задържа в затвора или освобождава. А висшият чиновник, също според това дали иска да се отличи, или в какви отношения е с министъра — или заточава накрай света, или задържа в единичен затвор, или осъжда на заточение, на каторга, на смърт, или освобождава, когато го помоли за това някоя дама.

С тях постъпваха като на война и те естествено употребяваха същите средства, които употребяваха срещу тях. И както военните живеят винаги в атмосфера на обществено мнение, което не само прикрива от тях престъпността на извършените от тях постъпки, но представя тия постъпки за подвизи, тъй и за политическите съществуваше същата, винаги заобикаляща ги атмосфера на общественото мнение на техния малък кръг, поради което извършваните от тях — при заплахата да изгубят свободата, живота си и всичко скъпо за човека — жестоки постъпки също не само не им изглеждаха лоши, а по-скоро доблестни постъпки. С това Нехлюдов си обясняваше чудното явление, че най-кротките по характер хора, неспособни не само да причинят, но и да гледат мъките на едно живо

същество, се готвеха спокойно за убиване на хора и почти всички признаваха при известни случаи убийството, като оръжие за самозащита и достигане на висшите цели на общото благо, за законно и справедливо. А високото мнение, което имаха за своето дело и поради това и за себе си, естествено произтичаше от значението, което им придаваше правителството, и от оная жестокост на наказанията, на които то ги подлагаше. И те трябваше да имат високо мнение за себе си, за да могат да понасят това, което понасяха.

Като ги опозна по-отблизо, Нехлюдов се убеди, че те не бяха всички до един злодеи, както ги смятаха едни, и не бяха всички до един герои, за каквито ги считаха други, а бяха обикновени хора, между които имаше както навсякъде добри, лоши и средни хора. Имаше между тях хора, станали революционери, защото искрено се смятаха длъжни да се борят със съществуващото зло; но имаше и такива, които бяха избрали тази дейност от егоистични, тщеславни подбуди; но повечето бяха привлечани от революцията поради познатия на Нехлюдов още от войната стремеж към опасности, риск, наслаждение от играта със собствения си живот — чувства, присъщи на най-обикновената енергична младеж. Разликата между тях и обикновените хора, и то в тяхна полза, беше тая, че моралните изисквания у тях бяха по-високи, отколкото в кръга на обикновените хора. Между тях бяха задължителни не само въздържанието, суровият живот, правдивостта, безкористието, но и готовността да жертвуват всичко, дори и живота си, за общото дело. И затова ония от тях, които стояха по-високо над средното равнище, бяха много по-горе от него и представляваха образци на рядка нравствена висота; а ония, които бяха по-долу от средното равнище, стояха много по-ниско от него, защото представляваха често пъти хора нечестни, неискрени и заедно с това самоуверени и горди. Тъй че Нехлюдов не само уважаваше някои от новите си познати, но ги и обикна от цялата си душа, докато към другите беше повече от равнодушен.

VI

Особено обикна Нехлюдов отиващия на каторга със същата група, към която беше причислена Катюша, охтичав младеж Крилцов. Нехлюдов се запозна с него още в Екатеринбург и после при пътуването го вижда няколко пъти и разговаря с него. Веднъж през лятото, при една почивка, Нехлюдов прекара с него почти целия ден и Крилцов, увлечен в разговор, му разправи историята си и как бе станал революционер. Историята му до затвора беше много кратка. Баща му, богат помещик от южните губернии, умрял, когато той бил още дете. Той бил единствен син и го възпитавала майка му. Учил се леко и в гимназията, и в университета и свършил като първенец математическия факултет. Предлагали му да остане в университета и да замине за чужбина. Но той отлагал. Имал си момиче, което обичал, и се готвел за женитба и за земска дейност. Всичко му се искало, но на нищо не се решавал. В това време университетските му другари му поискали пари за общото дело. Той знаел, че това общо дело е революционно дело, от което той тогава никак не се интересувал, но от другарско чувство и от самолюбие — да не помислят, че се бои — дал пари. Тия, които взели парите, били арестувани; намерили бележката, от която узнали, че парите са дадени от Крилцов; арестували го, затворили го най-напред в участъка, а после в затвора.

— В затвора, където ме пратиха — разказваше Крилцов на Нехлюдов (той седеше с хлътналите си гърди на високия нар, облакътен на коленете си, и само понякога поглеждаше Нехлюдов с бляскавите си, трескави, хубави, умни и добродушни очи), — в тоя затвор не беше много строго; ние не само се свързвахме с тропане, но и ходехме по коридора, разговаряхме, деляхме си провизиите, тютюна и вечер дори пеехме в хор. Аз имах хубав глас. Да. Ако не беше майка ми — тя много страдеше, — щеше да ми бъде по-добре в затвора, дори приятно и много интересно. Между другото тук се запознах със знаменития Петров (после той си преряза вените със стъкло в крепостта) и с някои други. Но аз не бях революционер. Запознах се също с двама съседни по килия. Те били арестувани по едно и също

дело с полските прокламации и били съдени за опит да избягат, когато ги карали към гарата. Единият беше поляк, Лозински, другият — евреин — на име Розовски. Да. Този Розовски беше още момче. Той казваше, че е на седемнайсет, но на вид беше около петнайсетгодишен. Слабичък, мъничък, с блестящи черни очи, жив и както всички евреи много музикален. Гласът му още мутиреше, но той пееше чудесно. Да. В мое присъствие ги отведоха в съда. Отведоха ги сутринта. Вечерта се върнаха и разправиха, че ги осъдили на смърт. Никой не очакваше това. Толкова дребна беше простъпката им — само се опитали да избягат от конвоя и дори никого не ранили. И при това тъй неестествено беше да се убие такова дете като Розовски. И ние всички в затвора решихме, че това е само за сплашване и че присъдата няма да бъде утвърдена. Отначало се поразвълнувахме, но после се успокоихме и животът си тръгна по старому. Да. Само че една вечер идва на вратата ми пазачът и тайнствено съобщава, че са дошли дърводелци, издигат бесилка: отначало не разбрах — какво има, каква бесилка? Но пазачът-старик беше тъй развълнуван, че като го погледнах, разбрах, че е за нашите двама. Исках да почукам, да се свържа с другарите, но се боях те да не чуят. Другарите също мълчаха. Очевидно всички знаеха. В коридора и килиите цялата вечер цареше мъртва тишина. Не хлопахме и не пеехме. Към десет часа пазачът пак дойде при мен и каза, че довели палач от Москва. Каза и си излезе. Почнах да го викам да се върне. Изведнъж чувам — Розовски ме вика от килията си през коридора: „Какво има? Защо го викате?“ Казах, че уж ми носел тютюн, но той като че се досети и почна да ме пита защо не пеем. И защо не си чукаме? Не помня какво му казах и побързах да се отдръпна, за да не говоря с него. Да. Беше ужасна нощ. Цялата нощ се вслушвах във всички звуци. Изведнъж призори чувам — отваря се вратата на коридора и влиза някой, мнозина. Застанах до шпионката. В коридора гореше лампа. Пръв мина директорът. Беше дебел, наглед самоуверен, решителен човек. Загубил ума и дума: бледен, омърлушен, уплашен. След него помощник-директорът — намръщен, с решителен вид; зад тях — караулът. Минаха край моята врата и се спряха пред съседната килия. И чувам — помощникът вика с някакъв странен глас: „Лозински, ставайте, облечете си чисти дрехи.“ Да. После чувам: вратата изскърца, влязоха вътре, после чувам стъпките на Лозински: тръгна към обратната страна на коридора. А виждах само директора.

Стои бледен и закопчава и откопчава копчето и дига рамене. Да. Изведнъж се дръпна, като че се плаши от нещо. Лозински мина край него и приближи до вратата ми. Красив момък беше, знаете, оня хубав полски тип: широко, право чело с шапка от руси къдрави тънки коси, хубави сини очи. Такъв цъфтящ, сочен, здрав момък беше. Той се спря пред шпионката на моята врата, тъй че виждах цялото му лице. Страшно, хлътно, сиво лице. „Крилцов, имате ли цигари?“ Искях да му подам, но помощник-директорът, сякаш от страх да не закъснеят, издърпа табакерата си и му подаде. Той взе една цигара, помощник-директорът драсна кибрит. Почна да пуши и някак се замисли. После като че си спомни нещо и почна да говори: „И жестоко, и несправедливо. Не съм извършил никакво престъпление. Аз...“ Върху бялата му млада шия, от която не можех да откъсна очи, нещо трепна и той спря. Да. В това време чувам, че Розовски от коридора нещо крещи с тънкия си еврейски глас. Лозински хвърли угарката и се отдалечи от вратата. И пред шпионката се появи Розовски. Детското му лице с влажни, черни очи беше червено и потно. Той също беше в чисти дрехи и панталоните му бяха твърде широки, та той все ги дърпаше нагоре с двете си ръце и цял трепереше. Приближи жалкото си лице към моята шпионка: „Анатолий Петрович, нали докторът ми предписа гръден чай? Не съм добре, ще пийна още гръден чай.“ Никой не отговаряше и той гледаше въпросително ту мен, ту директора. Какво искаше да каже с това, не можах да разбера. Да. Изведнъж помощник-директорът доби строг вид и пак извика с някакъв креслив глас: „Какви са тия шеги? Да вървим!“ Розовски очевидно не можеше да разбере какво го очаква и някак забързан тръгна, почти изтича пред всички в коридора. Но след това се опъна — чувах пронизителния му глас и плач. Започна боричкане, тропот на крака. Той крещеше пронизително и плачеше. Все по-далеч и по-далеч — вратата на коридора издрънча и всичко утихна... Да. Тъй ги обесиха. Задушили ги с въжетата и двамата. Друг един пазач гледал и ми разказваше, че Лозински не се съпротивявал, но Розовски дълго се борил, тъй че просто го домъкнали до бесилката и насила му вкарали главата в примката. Да. Тоя пазач беше глупавичък момък. „Казвах ми, господарю, че е страшно. А то не било страшно. Увиснаха — и само два пъти направиха ей тъй с раменете. — Той показа как конвулсивно се вдигнали и отпуснали раменете. — После палачът дръпна въжето, за

да може, значи, клупът да се затегне по-добре, и готово: и вече не трепнаха.“ Не било никак страшно — повтори Крилцов думите на пазача и искаше да се усмихне, но вместо усмивка се разрида.

След това дълго мълча, като дишаше тежко и преглъщаше напирещите в гърлото му ридания.

— Оттогава станах революционер. Да — каза той, след като се успокои, и довърши накратко историята си.

Той бил от партията на народоволците и дори стоял начело на дезорганизационната група, чиято цел била така да тероризира правителството, че то само да се откаже от властта и да призове народа. След излизането си от затвора той пътувал ту до Петербург, ту до чужбина, ту до Киев, ту до Одеса и навсякъде успявал. Но човекът, на когото напълно се осланял, го предал. Арестували го, съдили го, държали го в затвора две години и го осъдили на смърт, която заменили с доживотна каторга.

В затвора се разболял от охтика и сега, в условията, в които се намираше, оставаха му очевидно едва няколко месеца живот, и той знаеше това и не се разкайваше за всичко, което беше вършил, а казваше, че ако имал още един живот, щял да го жертвува за същото — за разрушаване на този ред на нещата, в който беше възможно това, което беше видял.

Историята на този човек и сближението с него обясниха на Нехлюдов много от онова, което той по-рано не разбираше.

VII

Същия ден, когато на излизане от етапното комендантство стана спречкването на конвойния офицер със затворниците заради детето, Нехлюдов, който нощуваше в хана, се събуди късно и при това се заседя над писмата, който готвеше за губерния град, тъй че от хана излезе по-късно от обикновено и не изпревари групата по пътя както по-рано, а пристигна в селото, край което почиваше групата, едва привечер. Като изсуши дрехите си в хана, чиято съдържателка беше възрастна, дебела, с необикновено едра бяла шия жена-вдовица, Нехлюдов пи чай в чистата стая, окичена с голям брой икони и картини, и избърза в етапния двор при офицера да иска разрешение за свиждане.

През шестте по-предишни нощувки конвойните офицери, макар да се сменяваха, не пуцаха Нехлюдов в етапното помещение, тъй че той повече от седмица не беше виждал Катюша. Тази строгост беше поради това, че очакваха минаването на голям началник по затворите. Но сега началникът беше минал, без да се отбие в етапните комендантства, и Нехлюдов се надяваше, че конвойният офицер, който беше приел групата сутринта, ще му разреши свиждане със затворниците като предишните офицери.

Съдържателката предложи на Нехлюдов тарантас, за да иде до комендантството, което беше на края на селото, но Нехлюдов предпочете да върви пеш. Придружи го млад момък, работник-великан с широки плещи, с огромни, прясно намазани с миризлив катран ботуши. От небето падаше влажна мъгла и беше тъй тъмно, че щом момъкът се отделяше на три крачки от мястото, където не падаше светлина от прозорците, Нехлюдов вече не го виждаше, а чуваше само жвакането на ботушите му в лепкавата дълбока кал.

Отминал мегдана с черквата и дългата улица с ярко осветени прозорци на къщите, Нехлюдов излезе след водача си на края на селото в пълен мрак. Но скоро и в този мрак се замъркаха пробиващите мъглата лъчи на фенерите, запалени около комендантството. Червеникавите петна на светлините ставаха все по-светли и по-светли;

почнаха да се виждат коловете на оградата, черната фигура на движещия се часовоя, бяло-черният стълб и будката. Часовоят извика на приближаващите обикновеното: „Кой?“ и като разбра, че не са свои, се оказа тъй строг, че не позволи да почакаат до оградата. Но водачът на Нехлюдов не се смути от строгостта на часовоя.

— Ама че сърдито момче! — каза му той. — Ти извикай старшия, а ние ще почакаме.

Без да отговори, часовоят извика нещо от вратичката и се спря загледан втренчено как широкоплещестият момък чистеше с пръчка под светлината на фенера ботушите на Нехлюдов от полепналата по тях кал. Зад коловете на оградата се чуваше тътен от гласове, мъжки и женски. След две-три минути желязото издрънча, вратичката се отвори и от тъмното в светлината на фенера излезе старшият с наметнат шинел и попита какво има. Нехлюдов предаде приготвената си визитна картичка със записка, в която молеше да бъде приет по частна работа, и помоли да я предадат на офицера. Старшият не беше тъй строг като часовоя, но затова пък беше особено любопитен. Той искаше непременно да знае защо Нехлюдов иска да види офицера и кой е той, очевидно подушил плячка и решил да не я изтървава. Нехлюдов каза, че идва по особена работа и че ще му благодари и го моли да предаде записката. Старшият взе записката и като кимна, влезе. Скоро след като той си отиде, вратичката пак изскърца и от нея почнаха да излизат жени с кошници, панери, гърнета и торби. Разговаряйки високо на особеното си сибирско наречие, те прекрачваха прага на вратичката. Всички бяха облечени не по селски, а по градски, в палта и кожухчета; полите им бяха високо подгънати, а главите им забрадени с кърпи. При светлината на фенера те оглеждаха любопитно Нехлюдов и водача му. А една, очевидно зарадвана от срещата с широкоплещестия момък, веднага го изруга ласкаво със сибирска ругатня.

— Ти бре, плашило, какво правиш тук? — обърна се тя към него.

— Доведох тоя чужденец! — отвърна момъкът. — А ти какво си носила?

— Мляко, казаха ми утре пак да занеса.

— А не те ли оставиха да пренощуваш? — попита момъкът.

— Мътните те взели, дрънкало недно — извика тя със смях, — хайде с нас до село, да ни изпратиш.

Водачът ѝ каза още нещо такова, че се засмяха не само жените, но и часовоят, и се обърна към Нехлюдов.

— Какво, ще се оправите ли сам? Няма ли да се объркате?

— Ще се оправя, ще се оправя...

— Като минете черквата, от двуетажната къща втората надясно. А ето ви и тояжката — каза той, като подаде на Нехлюдов дългата тояга, която държеше, по-висока от ръста му, и като шляпаше с огромните си ботуши, скри се в тъмнината заедно с жените.

Гласът му, пресичан от женските гласове, се чуваше все още из мъглата, когато вратичката пак изскърца и излезе старшият, който покани Нехлюдов да върви след него.

VIII

Етапното комендантство беше разположено също тъй, както и всички етапни и подетапни комендантства по сибирския път; в двора, заграден със заострени колове, имаше три едноетажни здания. В едното, най-голямото, с решетки на прозорците, се помещаваха затворниците, в другото — конвойната команда, в третото — офицерът с канцеларията. Сега и в трите здания светеха лампи, които както винаги, особено тук, примамливо обещаваха нещо хубаво, удобно между осветените стени. Пред вратите на зданията горяха фенери, още пет-шест фенера горяха и край стените, като осветяваха двора. Подофицерът преведе Нехлюдов по една дъска към вратата на най-малкото здание. Изкачили три стъпала, той го пусна пред себе си в осветено с лампичка, умирисано на дим антре. Пред печката войник с груба риза и връзка и черни панталони, само с един ботуш с жълт кончов, раздухваше, наведен, самовар с кончова на другия си ботуш. Като видя Нехлюдов, войникът остави самовара, сне мушамата от Нехлюдов и влезе във вътрешната стая.

— Дойде, ваше благородие.

— Да влезе — чу се сърдит глас.

— Влезте през тази врата — каза войникът и веднага се зае пак със самовара.

Във втората стая, осветена с висяща лампа, до маса, върху която имаше останки от вечеря и две бутилки, седеше офицер в австрийска куртка, прилепнала към широките му гърди и рамене, с големи руси мустаци и доста червено лице. В топлата стая освен на тютюнев дим миришеше още на някакъв силен, лош парфюм. Като видя Нехлюдов, офицерът се понадигна и някак насмешливо и подозрително изгледа влезлия.

— Какво обичате? — каза той и недочакал отговора, викна към вратата: — Бернов, какво става със самовара, ще го приготвиш ли най-после?

— Ей сегичка.

— Ще ти дам аз едно ей сегичка, та има да ме помниш! — извика офицерът и очите му светнаха.

— Ида — извика войникът и влезе със самовара.

Нехлюдов почака, докато войникът нареди самовара (офицерът го следеше с малките си зли очи, като че се прицелваме къде да го удари). Когато самоварът беше сложен, офицерът попари чай, после извади от шкафа четириъгълно шишенце с коняк и бисквити „Алберт“. Като нареди всичко на масата, той отново се обърна към Нехлюдов:

— И тъй, с какво мога да ви услужа?

— Бих ви помолил за свиждане с една затворничка — каза Нехлюдов, без да сяда.

— Политическа ли е? Това е забранено от закона — каза офицерът.

— Не е политическа — каза Нехлюдов.

— Но моля, седнете — каза офицерът.

Нехлюдов седна.

— Тя не е политическа, но по моя молба висшето началство ѝ разреши да върви с политическите...

— А, знам — прекъсна го офицерът. — Малката, черничката? Защо не, може. Бихте ли запушили?

Той сложи пред Нехлюдов кутия с папириси и като наля грижливо две чаши, предложи едната от тях на Нехлюдов.

— Моля — каза той.

— Благодаря ви, бих искал да я видя...

— Нощта е дълга. Имате време. Ще заповядам да ви я извикат.

— А не може ли, без да я викате, да ме пуснете в помещението? — каза Нехлюдов.

— При политическите? Не е законно.

— Няколко пъти са ме пуцали. Може би се боите, че ще им предам нещо, но аз бих могъл да го предам и чрез нея.

— Да, но нея ще я обискират — каза офицерът и се засмя с неприятен смях.

— Тогава обискирайте мен.

— Е, и без това ще минем — каза офицерът, като поднасяше отвореното шишенце към чашата на Нехлюдов. — Ще позволите ли? Е, както обичате, като живееш в тоя Сибир, се радваш от все сърце на всеки интелигентен човек. Нали виждате, службата ни е мъчителна. А

когато човек е свикнал с друго, много е тежко. За такива като мен мислят — конвоен офицер означава груб човек, необразован, а не мислят, че човек може да е роден за съвсем друго.

Червеното лице на този офицер, парфюмът му, пръстенът и особено неприятният смях бяха крайно противни на Нехлюдов, но той и сега, както през цялото време на пътуването, се намираше в онова сериозно и внимателно душевно състояние, в което не си позволяваше да се държи лекомислено и презрително с когото и да било и смяташе за нужно да говори „направо“ с всеки, както определяше сам това отношение. Като изслуша офицера и разбра душевното му състояние в смисъл, че на него му тежи да участва в измъчването на подвластните му хора, той каза сериозно:

— Мисля, че при вашата служба можете да намерите утеха в това да облекчавате страданията на хората — каза той.

— Какви страдания? Това е такъв народ...

— Какъв народ? — каза Нехлюдов. — Народ като народ. А има и невинни.

— Разбира се, има ги всякакви. Разбира се, съжالياва ги човек. Другите не пропускат нищо, а аз, дете мога, мъча се да ги облекча. По-добре аз да пострадам, отколкото те. Другите, щом забележат нещо — веднага по закона, дори и стрелят, а аз ги жая. Ще заповядате ли? Хапнете си — каза той, като наливаше още чай. — Каква е тя собствено, жената, която искате да видите? — попита той.

— Тя е една нещастница, която попаднала в публичен дом и там я обвинили несправедливо в отравяне, а тя е много добра жена — каза Нехлюдов.

Офицерът поклати глава.

— Да, случва се. В Казан, да ви кажа, имаше една, Ема я казваха. Родом унгарка, а очите ѝ същински персийски — продължаваше той, безсилен да сдържи усмивката си при тоя спомен. — Обличаше се с такъв шик, просто като графиня...

Нехлюдов прекъсна офицера и се върна към предишния разговор.

— Аз мисля, че вие можете да облекчите положението на такива хора, докато са под ваша власт. И в това, сигурен съм, бихте намерили голяма радост — каза Нехлюдов, като се мъчеше да произнесе думите колкото се може по-разбрано, както се говори с чужденци или деца.

Офицерът гледаше Нехлюдов с лъскащи очи и очевидно чакаше с нетърпение кога ще свърши, за да продължи разказа си за унгарката с персийските очи, която очевидно занимаваше живо въображението му и поглъщаше цялото му внимание.

— Да, наистина, това е така — каза той. — Аз ги жая. Само че исках да ви разправа за тази Ема. Какво правеше само...

— Това не ме интересува — възрази Нехлюдов — и ще ви кажа искрено, че макар преди сам да бях друг, сега ненавиждам такова отношение към жените.

Офицерът погледна изплашено Нехлюдов.

— Не обичате ли още един чаец? — каза той.

— Не, благодаря.

— Бернов! — извика офицерът. — Придружи господина до Вакулов, кажи му да го пусне в отделната килия на политическите, може да остане там до проверката.

IX

Съпровождан от вестовоя, Нехлюдов излезе пак в тъмния двор, едва осветен от мътночервените фенери.

— Къде? — попита срещналият ги конвоен този, който придружаваше Нехлюдов.

— В отделната, пета килия.

— Оттук не можеш мина, затворено е, върви от другата врата.

— А защо е затворено?

— Старшият затвори и отиде в селото.

— Тогава елате оттук.

Войникът поведе Нехлюдов към друга врата и се приближи по дъските към другия вход. Още от двора се чуваше шум от гласове и вътрешно движение като в хубав, готов за роене кошер, но когато Нехлюдов дойде по-близо и вратата се отвори, шумът се усили и се превърна в ропот от викащи, ругаещи и смеещи се гласове. Чу се също звън на вериги и го лъхна познат тежък мирис на изпражнения и катран.

И двете впечатления — шумът от гласове, примесен със звън на вериги, и този ужасен мирис — винаги се сливаха за Нехлюдов в едно мъчително чувство за някаква нравствена гадливост, която се превръщаше във физическа гадливост. И двете впечатления се сливаха и се усиливаха едно друго.

Като влезе сега в преддверието на помещението, където стоеше огромна воняща кофа, тъй нареченото „нощно ведро“, първото нещо, което Нехлюдов видя, беше една жена, седнала на края на кофата. Срещу нея стоеше мъж с кривната настрана върху обръснатата му глава плоска шапка. Те разговаряха за нещо. Като видя Нехлюдов, затворникът намигна и каза:

— И царят не може без това.

А жената отпусна полите на халата си и сведе очи.

От преддверието започваше коридор, където бяха вратите на килиите. Първата беше килията на семейните, после голямата килия на неженените и в края на коридора — две малки килии, отредени за

политическите. Помещението на етапното комендантство, определено за сто и петдесет души, а побрало четиристотин и петдесет души, беше тъй тясно, че затворниците, за които нямаше място в килиите, изпълваха коридора. Едни седяха и лежаха на пода, други се движеха напред-назад с празни и пълни с вряла вода чайници. Между тях беше и Тарас. Той настигна Нехлюдов и ласкаво се здрависа с него. Добродушното лице на Тарас беше обезобразено от червеносини отоци по носа и под окото.

— Но какво е станало с теб? — попита Нехлюдов.

— Стана една работа — каза Тарас с усмивка.

— Ами че все се бият — презрително каза конвойният.

— Заради жената — прибави затворникът, който вървеше след тях. — Вкопчиха се с Федка Слепия.

— А Федося как е? — попита Нехлюдов.

— Нищо, здрава е, ей на, нося й гореща водица за чай — каза Тарас и влезе в семейната килия.

Нехлюдов надзърна през вратата. Цялата килия беше пълна с жени и мъже и на нарочете, и под нарочете. Килията беше пълна с изпарения от съхнещите мокри дрехи, чуваше се непрестанен крясък от женски гласове. Следната врата беше вратата на ергенската килия. Тя беше още по-пълна, и дори на самата врата, почти в коридора, стояха шумна тълпа затворници в мокри дрехи, които деляха или решаваха нещо. Конвойният обясни на Нехлюдов, че старейшината раздава присвоените или проиграни по билетчетата, направени от игрални карти, дневни пари на доставчика-затворник. Като видяха подофицера и господина, най-близкостоящите млъкнаха, като изгледаха недоброжелателно минаващите. Между играчите, които деляха парите, Нехлюдов забеляза познатия му каторжник Фьодоров, който винаги държеше около себе си жалкия, с вдигнати вежди, бял и като подпухнал младеж, а също и отвратителния, сипаничав скитник без нос, известен с това, че през време на бягството си в тайгата уж убил другаря си и се хранил с месото му. Скитникът стоеше в коридора, наметнал на едното си рамо мокрия халат, и гледаше насмешливо и дръзко Нехлюдов, без да му направи път. Нехлюдов го заобиколи.

Колкото и познато да беше това зрелище на Нехлюдов, колкото и често да беше виждал през тия три месеца всички тия четиристотин

души углавни затворници в най-различни положения: и в горещина сред облака прах, който те вдигаха, влачейки веригите на краката си, и през почивките по пътя, и в дворовете на комендантствата в топло време, където ставаха най-ужасни сцени на открит разврат — все пак всеки път, когато влизаше сред тях и чувствуваше както сега вниманието им отправено към него, той изпитваше мъчително чувство на срам и съзнание за своята виновност пред тях. Най-тежкото за него беше това, че към чувството на срам и виновност се прибавяше още и непреодолимото чувство на отвращение и ужас. Той знаеше, че в положението, в което бяха поставени, те не можеха да не бъдат такива, каквито бяха, и все пак не можеше да надвие отвращението си към тях.

— Добре им е на тях, кождерите! — чу Нехлюдов, когато вече се приближаваше към вратата на политическите. — Какво им е на тия дяволи; гледай си работата, търбухът няма да ги заболи — каза някой пресипнал глас, като прибави и една неприлична ругатня.

Чу се недоброжелателен, насмешлив смях.

Х

Като отминаха килията на ергените, подофицерът, който придружаваше Нехлюдов, му каза, че ще дойде да го вземе след проверка, и се върна назад. Едва подофицерът се отдалечи, и към Нехлюдов приближи с бързи боси стъпки един затворник, като придържаше веригите си с ръце и лъхна в лицето му тежък и кисел мирис на пот, и му каза с тайнствен шепот:

— Застъпете се, господарю. Съвсем омотаха момчето. Пропиха го. Днес вече при пристигането се нарече Карманов. Застъпете се, ние не можем, ще ни пребият — каза затворникът, като се оглеждаше неспокойно, и веднага се отдръпна от Нехлюдов.

Работата се състоеше в това, че каторжникът Карманов уговорил един момък, с когото си приличали по лице и когото изпращали на заточение, да се сменят, тъй че каторжникът да иде в заточение, а момъкът — на каторга вместо него.

Нехлюдов знаеше вече за този случай, защото преди една седмица същият този затворник му беше съобщил за тази смяна. Нехлюдов кимна с глава, че е разбрал и ще направи каквото може, и продължи, без да се обръща.

Нехлюдов познаваше този затворник от Екатеринбург, където той го беше помолил да ходатайствува да разрешат на жена му да го последва, и беше учуден от постъпката му. Това беше среден на ръст, на вид най-обикновен селянин, около тридесетгодишен, когото изпращаха на каторга за опит за грабеж и убийство. Казваше се Макар Девкин. Престъплението му беше много странно. Това престъпление, както той сам разказваше на Нехлюдов, не било негово, на Макар, а на *онзи*, нечестивия. При баща му, разказваше Макар, се отбил пътник и наел от него каруцата за две рубли за четиридесет версти път. Бащата наредил Макар да откара пътника. Макар впрегнал коня, облякъл се и седнал с пътника да пие чай. Пътникът му разправил, че отивал да се жени и че носел със себе си спечелените в Москва петстотин рубли. Като чул това, Макар излязъл на двора и сложил брадвата под сламата в шейната.

— И аз не знам защо взех брадвата — разправяше той. — „Вземи — ми казва той, — брадвата“ — и я взех. Седнахме, потеглихме. Вървим си, както му е редът. Аз вече бях и забравил за брадвата. Вече приближихме селото, оставаха още шест версти. Междуселският път се свърши, тръгнахме по шосето нагоре към баира. Слязох аз, вървя подир шейната, а *той* ми шепне: „Какво чакаш! Ще се качиш горе, по шосето е пълно с хора, а после е селото. Ще отнесе той парите; каквото ще правиш, прави, няма време за губене.“ Наведох се към шейната, уж поправам сламата, а брадвата като че сама се тикна в ръката ми. Той се обърна. „Какво правиш?“ — казва. Замахнах с брадвата, исках да го фрасна, а той пъргав човек, скочи от шейната, хвана ме за ръцете: „Какво правиш — вика, — злодеецо?...“ Повали ме в снега, а аз не се и опитах да се боря, сам се предадох. Върза ми ръцете с пояса, хвърли ме в шейната. Отведе ме право в участъка. Затвориха ме, съдиха ме. Селото даде показание — човекът е добър, нищо лошо не са видели. Господарите, у които живях, също добри думи рекоха. Но нямах пари да наема адвокатин — разправяше Макар — и затова ме осъдиха на четири години.

И ето сега този човек, за да спаси земяка си, макар да знаеше, че с тези думи рискува живота си, все пак предаде на Нехлюдов една затворническа тайна, заради което — ако само узнаеха, че е направил това — непременно биха го удушили.

XI

Помещението на политическите се състоеше от две малки килии, чиито врати излизаха в преградената част на коридора. Като влезе в преградената част на коридора, първото лице, което Нехлюдов видя, беше Симонсон с боров пън в ръка, клекнал, облечен в куртката си, пред вратичката на разгорещената, разпалена печка.

Като забеляза Нехлюдов, без да става, вдигнал нагоре очи изпод надвисналите си вежди, той му подаде ръка.

— Радвам се, че дойдохте, исках да ви видя — каза той многозначително, като гледаше Нехлюдов право в очите.

— Но за какво? — попита Нехлюдов.

— После. Сега съм зает.

И Симонсон отново се зае с печката, която той палеше по своята особена теория за най-малката загуба на топлинна енергия.

Нехлюдов се готвеше вече да влезе в първата врата, когато от другата врата, превита, с метла в ръка, с която премирташе към печката голяма купчина смет и прах, излезе Маслова. Тя беше в бяла блуза, със запретната пола, по чорапи. Беше забрадила заради праха главата си чак до веждите с бяла кърпа. Като видя Нехлюдов, тя се изправи и цялата червена и оживена, остави метлата, изтри ръцете си о полата и се спря право пред него.

— Помещението ли подреждате? — каза Нехлюдов, като ѝ подаваше ръка.

— Да, моят стар занаят — каза тя и се усмихна. — А то такава кал, не ти е работа! Колко чистихме, чистихме. Какво, изсъхна ли одеялото? — обърна се тя към Симонсон.

— Почти — каза Симонсон, като я гледаше с някакъв особен поглед, който порази Нехлюдов.

— Добре, ще дойда да го взема и ще донеса шубите да се сушат. Нашите са всички там — каза тя, като тръгна към втората и посочи първата врата.

Нехлюдов отвори вратата и влезе в малка килия, слабо осветена от малка металическа лампичка, сложена ниско на нара. В килията

беше студено и миришеше на още неулегнал прах, влага и тютюн. Тенекиената лампа ярко осветяваше тия, които бяха около нея, но наровеите бяха в сянка и по стените бродеха люлеещи се сенки.

В малката килия бяха всички с изключение на двама мъже, които завеждаха продоволствието и бяха отишли за вряла вода и провизии. Тук беше старата позната на Нехлюдов, още повече отслабнала и пожълтяла, Вера Ефремовна с огромните изплашени очи и изпъкналата жила на челото, в сива блуза и с рязани коси. Тя седеше пред парче вестник с изсипан върху него тютюн, който тъпчеше с бързи движения в папиросни гилзи.

Тук беше и една от най-приятните на Нехлюдов политически жени, Емилия Ранцева, която завеждаше външното домакинство и му придаваше, дори и при най-тежки условия, женска домовитост и привлекателност. Тя седеше до лампата и със засукани ръкави над загорелите си, красиви и похватни ръце изтриваше и нареждаше чашки и чаши върху постлана на нара кърпа. Ранцева беше некрасива млада жена с умен и кротък израз на лицето, което имаше свойството изведнъж да се преобразява, когато тя се усмихнеше, и да става весело, бодро и пленително. С такава усмивка посрещна тя сега Нехлюдов.

— А ние мислехме, че вече сте си заминали за Русия — каза тя.

Тук беше, в сянката, в един далечен ъгъл и Маря Павловна, която оправяше малкото русо момиченце, което непрестанно бърбореше с милия си детски гласец.

— Колко хубаво направихте, че дойдохте. Видяхте ли Катя? — попита тя Нехлюдов. — А ние вижте каква гостенка имаме. — Тя посочи момиченцето.

Тук беше и Анатолий Крилцов. Изсъхнал и бледен, с подвити под себе си крака във валенки, прегърбен и треперещ, той седеше на нара в далечния ъгъл и пъхнал ръце и ръкавите на полушубката си, гледаше Нехлюдов с трескави очи. Нехлюдов тръгна към него, но надясно от вратата, търсейки нещо в торбата и разговаряйки с хубавичката, усмихната Грабец, седеше къдрав, червенокос човек с очила и мушамена куртка. Това беше знаменитият революционер Новодворов и Нехлюдов побърза да се здрависа с него. Той особено избърза да направи това, защото от всички политически в тази група само този човек му беше неприятен. Новодворов стрелна Нехлюдов

със сините си очи през очилата и като се намръщи, му подаде тясната си ръка.

— Е, що, приятно ли пътувате? — Каза той, очевидно иронично.

— Да, много интересни неща има — отвърна Нехлюдов, като си даде вид, че не вижда иронията, а приема това за любезност, и пристъпи към Крилцов.

Външно Нехлюдов се показва равнодушен, но в душата си той далеч не беше равнодушен към Новодворов. Тия думи на Новодворов, очевидното му желание да каже и направи неприятност, нарушиха благодушното настроение, в което се намираше Нехлюдов. И му стана тягостно и тъжно.

— Е, как е здравето? — каза той, като стискаше студената и треперееща ръка на Крилцов.

— Нищо особено, само че не мога да се стопля, измръзнах — каза Крилцов, като скри бързо ръката си в ръкава на полушубката. — И тук е кучешки студ. И стъклата изпочупени. — Той посочи счупените на две места стъкла зад желязната решетка. — Вие как сте? Къде се губите?

— Не пуцат, началството е много строго. Едва днес офицерът се оказа по-любезен.

— Да, много любезен — каза Крилцов. — Попитайте Маша какво направи тая сутрин.

Без да става от мястото си, Маря Павловна разправи какво се случи тази сутрин с момиченцето при излизане от комендантството.

— Според мен трябва да се направи колективен протест — с решителен глас каза Вера Ефремовна, като заедно с това нерешително и плахо поглеждаше ту един, ту друг в лицето. — Владимир протестира, но това е малко.

— Какъв протест? — намръщен от досада, каза Крилцов. Очевидно липсата на простота, изкуствеността на тона и нервността на Вера Ефремовна отдавна вече го дразнеха. — Катя ли дирите? — обърна се той към Нехлюдов. — Тя все работи, чисти. Изчисти нашата, мъжката; сега чисти женската. Само бълхите не може да очисти, живи ще ни изядат. А Маша какво прави там? — попита той, като посочи с глава към ъгъла, където беше Маря Павловна.

— Пощи осиновената си дъщеря — каза Ранцева.

— А дали няма да ни пренесе паразити? — каза Крилцов.

— Не, не, аз внимателно. Сега ми е чистичка — каза Маря Павловна. — Вземете я — обърна се тя към Ранцева, — а аз ще ида да помогна на Катя. И одеялото ще му донеса.

Ранцева взе момиченцето и като притисна с майчинска нежност към себе си голичките и пухкави ръчички на детето, сложи го на коленете си и му подаде бучка захар.

Маря Павловна излезе, а след нея в килията влязоха двама души с вряла вода и провизии.

XII

Единият от влезлите беше нисък, слаб, млад човек със затворена полушубка и високи ботуши. Вървеше с лека и бърза походка, носейки два димящи големи чайника с вряла вода и придържайки под мишница завития в кърпа хляб.

— О, ето че се намери и князът! — каза той, като поставяше чайника между чашките и подаваше хляба на Маслова. — Чудесни неща накупихме — каза той, като свали полушубката си и я хвърли през главите върху нара в ъгъла. — Маркел купи мляко и яйца; днес направо ще имаме пир. А Кириловна си знае едно — своята естетическа чистота — каза той с усмивка, като гледаше Ранцева. — Хайде сега, залей чая — обърна се той към нея.

От цялата външност на този човек: от движенията, от звуците на гласа му, от погледа — струеше бодрост и веселост. Другият от влезлите пък — също нисък, кокалест, със силно изпъкнали скули върху сухите бузи на сивото лице, с хубави зеленикави, широко разположени очи и тънки устни, беше, напротив, човек с мрачен и тъжен вид. Беше облечен в старо, подплатено с вата палто и носеше ботуши с галоши. Той носеше две гърнета и две кошници. Като остави пред Ранцева товара си, той се поклони на Нехлюдов само с глава тъй, че при покланянето не престана да го гледа. После, като му подаде неохотно потната си ръка, почна бавно да нарежда изважданите от кошницата провизии.

Тези двама политически затворници бяха хора от народа: първият беше селянинът Набатов, вторият — фабричният работник Маркел Кондратов. Маркел бе попаднал в революционното движение вече като възрастен, тридесет и пет годишен човек: а Набатов — на осемнадесет години. Поради големите си способности той преминал от селското училище в гимназията, като през цялото време се издържал сам с уроци, свършил със златен медал, но не постъпил в университета, защото още в седми клас решил, че ще иде сред народа, от който е излязъл, за да просвещава забравените си братя. Така и направил: отначало постъпил писар в едно голямо село, но скоро бил

арестуван, задето бил четял на селяните книжки и основал в селото потребителна и производителна кооперация. Първия път го държали в затвора осем месеца и го пуснали под негласен надзор. Щом се освободил, той веднага заминал за друга губерния, в друго село и като се наел там за учител, продължил да върши същото. Пак го задържали и тоя път лежал в затвора година и два месеца и в затвора още повече затвърдил убежденията си.

След втория затвор го заточили в Пермска губерния. Избягал оттам. Пак го арестували и след като го държали седем месеца, го заточили в Архангелска губерния. Там отказал да даде клетва пред новия цар и го осъдили на заточение в Якутска област; тъй той беше прекарал половината от живота си като възрастен човек в затвор и заточение. Всички тия похождения не го бяха озлобили никак, но и не бяха отслабили енергията му, а просто я бяха разпалили. Той беше подвижен човек, с отлично храносмилане, винаги еднакво деен, весел и бодър. Никога за нищо не се разкайваше и никога не гадаеше бъдещето, а с всички сили на ума, ловкостта и практичността действуваше в настоящето. Когато беше на свобода, работеше за целта, която си беше поставил, а именно: просвета, сплотяване на работния, предимно селски народ; а когато беше в затвора, работеше също тъй енергично и практично за сношаване с външния свят и за уреждане при дадените условия на най-добър живот не само за себе си, но и за своята група. Преди всичко той беше човек на общността. Изглежда, за себе си нямаше нужда от нищо и се задоволяваше с най-малкото, но за групата си искаше много и можеше да работи всякаква — и физическа и умствена работа неуморно, без сън, без ядене. Като селянин, той беше трудолюбив, пресметлив, ловък в работата и естествено въздържан и без усилие учтив, внимателен не само към чувствата, но и към мненията на другите. Старата му майка, неграмотна селска вдовица, пълна със суеверия, беше жива и Набатов ѝ помагаше и я навестяваше, когато беше свободна. През време на престояването си у дома той влизаше в подробностите на живота ѝ, помагаше ѝ в работата и не прекъсваше връзките с бившите си другари, селски момчета; пушеше с тях тютюн, бореха се и им говореше, че всички те са измамани и че трябва да се измъкнат от тази измама, в която ги държат. Когато мислеше и говореше за това, което революцията ще даде на народа, той винаги си представяше същия тоя народ, от който беше

излязъл, при същите почти условия, само че със земя и без господари и чиновници. В неговата представа революцията не трябваше да изменя основните форми в живота на народа — тук той се различаваше от Новодворов и от последователя на Новодворов, Маркел Кондратиев, — революцията според него не трябва да разрушава цялата сграда, а трябва само по-другояче да разпредели вътрешните помещения на тази прекрасна, трайна, огромна, горещо любима за него стара сграда.

В религиозно отношение той беше също тъй типичен селянин: никога не мислеше за метафизични въпроси, за началото на всички начала, за задгробния живот. За него, както за Араго, бог беше хипотеза, от която той досега не беше чувствувал нужда. Никак не го интересуваше по какъв начин е започнал светът според Мойсей или според Дарвин, а дарвинизмът, който изглеждаше тъй важен на другарите му, беше за него същата играчка на мисълта, както и сътворението в шест дни.

Не го занимаваше въпросът как се е създал светът именно защото винаги стоеше на преден план въпросът как по-добре да се живее в него. За бъдещия живот той също никога не мислеше, носейки в дълбочината на душата си онова наследено от прадедите твърдо, спокойно убеждение, общо за всички земеделци, че както в света на животните и растенията нищо не се свършва, а постоянно преминава от една форма в друга: торът — в жито, житото — в кокошка, поповата лъжичка — в жаба, червеят — в пеперуда, жълът — в дъб, тъй и човекът не изчезва, а само се изменя. Той вярваше в това и затова гледаше винаги бодро и дори весело в очите смъртта и твърдо понасяше страданията, които водят към нея, но не обичаше и не умееше да говори за това. Обичаше да работи и винаги беше зает с практическа работа и насочваше към същата практическа работа другарите си.

Вторият политически затворник от народа в тази група, Маркел Кондратиев, беше друг вид човек. Той бе започнал да работи от петнадесетгодишна възраст, бе почнал да пуши и да пие, за да заглуши смътното съзнание за обида. Тази обида той почувствувал за пръв път, когато като деца ги отвели на Коледа на елхата, уредена от жената на фабриканта, където нему и на другарчетата му подарили свирка за една копейка, ябълка, позлатен орех и по една смокиня, а на децата на фабриканта — играчки, които му се сторили като дарове на

вълшебница и стрували, както после научил, повече от петдесет рубли. Бил двадесетгодишен, когато във фабриката им постъпила като работничка една прочута революционерка, която забелязала големите способности на Кондратиев и почнала да му дава книги и брошури и да говори с него, като му обяснявала положението му и причините за него, както и начините да го подобри. Когато той ясно си представил възможностите за своето лично и общо освобождение от това безправно положение, в което се намирал, несправедливостта на това положение му се видяла още по-жестока и по-ужасна от по-рано и той страстно почнал да желае не само освобождение, но и наказание за тия, които са въвели и поддържат тази жестока несправедливост. Тази възможност, както му обяснили, давало знанието и Кондратиев се отдал страстно на учение. На него не му било ясно по какъв начин социалистическият идеал ще се осъществи чрез знанието, но той вярвал, че както знанието му открило несправедливостта на положението, в което се намирал, тъй същото знание и ще поправи тази несправедливост. Освен това знанието го издигало в собствените му очи над другите хора. И затова той престанал да пие и да пуши и през свободното си време, което сега било повече, след като го направили магазинер, се отдавал на учение.

Революционерката го учела и се поразявала от чудната му способност ненаситно да поглъща всякакви знания. За две години изучил алгебра, геометрия, история, която особено обичал, и изчел цялата художествена и критическа, главно социалистическа литература.

Арестували революционерката и заедно с нея и Кондратиев заради намерените у него забранени книги и го затворили, а после го изпратили във Вологодска губерния. Там той се запознал с Новодворов, изчел още много революционни книги, всичко запомнил и още повече затвърдил социалистическите си възгледи. След заточението бил ръководител на голяма работническа стачка, която свършила с разрушаване на фабриката и убийството на директора. Арестували го и го осъдили на лишение от права и заточение.

Към религията той се отнасяше също тъй отрицателно, както и към съществуващия икономически строй. Разбрал нелепостта на вярата, в която беше израснал, и с усилие и отначало със страх, а после с възторг освободил се от нея, сякаш за отмъщение на тази измама, в

която бяха държали него и дедите му, непрестанно ядовито и озлобено се присмиваше над поповете и религиозните догми.

По навици той беше аскет, задоволяваше се с най-малкото и като всеки човек, от детство приучен на работа, с развити мускули, можеше леко, много и ловко да работи всякаква физическа работа, но най-много скъпеше почивката, за да може да продължава в затворите и етапните комендантства да се учи. Сега изучаваше първия том на Маркс и най-грижливо пазеше тази книга в торбата си като голяма скъпоценност. Към всичките си другари се отнасяше сдържано, равнодушно освен към Новодворов, комуто беше особено предан и чиито мнения по всички въпроси приемаше като неопровержими истини.

А към жените, на които гледаше като на пречка във всички необходими дейности, питаеше непреодолимо презрение. Маслова обаче съжаляваше и беше с нея нежен, защото виждаше в нейно лице образец на експлоатацията на низшата класа от висшата. По същата тая причина не обичаше Нехлюдов, беше неразговорлив с него и не стискаше ръката му, а само подаваше ръката си, когато Нехлюдов се здрависваше с него.

XIII

Печката пламна, затопли се, чаят кипна и беше налят в чашите и канчетата и подбелен с мляко, сложиха гевреци, пресен бял хляб, печени яйца, масло и телешка пача. Всички се приближиха към мястото върху нара, което служеше за маса, и пиха, ядоха и разговаряха. Ранцева седеше на сандъка и наливаше чай. Около нея се натрупаха всички останали, освен Крилцов, който, снел мократа полушубка и завит в сухо одеяло, лежеше на мястото си и разговаряше с Нехлюдов.

След студа и влагата през време на похода, след калта и безредието, които завариха тук, и след работата, с която приведоха всичко в ред, след яденето и горещия чай — всички бяха в най-приятно и весело настроение.

Тропотът, виковете и псувните на углавните, които се чуваха зад стената, сякаш за да им напомнят онова, което ги окръжаваше, още повече усиливаха чувството им на уютност. Като на малко островче сред морето, тия хора не се чувствуваха за известно време залени от ония унижения и страдания, които го заобикаляха, и заради това се намираха в повдигнато, възбудено настроение. Говореха за всичко друго, освен за своето положение и за онова, което ги очакваше. Освен това, както става винаги между млади мъже и жени, особено когато са събрани насила, както бяха събрани всички тия хора, между тях бяха възникнали споделени и несподелени, различно преплетени влечения един към друг. Почти всички бяха влюбени. Новодворов беше влюбен в хубавичката, усмихваща се Грабец. Тази Грабец беше млада студентка, която малко мислеше и беше съвсем равнодушна към въпросите на революцията. Но тя бе се подчинила на духа на времето, компрометираща се в нещо и беше заточена. Както вън, на свобода, и сега главният смисъл на живота ѝ бяха успехите пред мъжете, същото продължаваше и при разпитите, и в затвора, и в заточението. Сега, през време на пътуването, тя се утешаваше с това, че Новодворов се увлече по нея и тя самата се влюби в него. Вера Ефремовна, твърде влюбчива и невъзбуждаща любов към себе си, но с постоянна надежда за

взаимност, беше влюбена ту в Набатов, ту в Новодворов. Нещо подобно на влюбеност имаше от страна на Крилцов към Маря Павловна. Той я обичаше, както мъжете обичат жените, но като знаеше нейното отношение към любовта, изкусно скриваше чувството си под формата на другарство и благодарност за нежните ѝ грижи към него. Набатов и Ранцева бяха свързани с много сложни любовни отношения. Както Маря Павловна беше напълно целомъдрена девственица, тъй Ранцева беше напълно целомъдрена омъжена жена.

Шестнадесетгодишна, още в гимназията, тя обикнала Ранцев, студент от Петербургския университет, и се омъжила за него на деветнадесет години, докато той бил още в университета. През четвъртия курс мъжът ѝ, замесен в някаква университетска история, бил интерниран от Петербург и станал революционер. Тя напуснала медицинския факултет, в който учела, последвала го и също станала революционерка. Ако мъжът ѝ не би бил човекът, когото тя смятала за най-добрия, най-умния от всички хора на света, тя не би го обикнала, а ако не би го обикнала, не би се омъжила за него. Но щом веднъж обикнала и се омъжила — според нея — за най-добрия и най-умния човек на света, тя естествено разбирала живота и целта му също тъй, както ги разбирал най-добрият и най-умният човек на света. Отначало той намирал целта на живота в учението — и тя разбирала живота по същия начин. Той станал революционер — и тя станала революционерка. Тя можела много добре да доказва, че съществуващият ред е невъзможен и че задължение на всеки човек е да се бори с този ред и да се опита да установи такъв политически и икономически ред на живота, при който личността да може да се развива свободно, и тъй нататък. И ѝ се струвало, че наистина така мисли и чувства, но всъщност тя мислела само, че всичко онова, което мисли мъжът ѝ, е самата истина и търсела само едно — пълно съгласие, сливане с душата на мъжа си, което единствено ѝ давало нравствено удовлетворение.

Раздялата с мъжа и детето ѝ, което взела майка ѝ, била за нея тежка. Но тя понасяше тази раздяла твърдо и спокойно, убедена, че понася това за мъжа си и за детето, което е безспорно правилно, защото той му служи. Тя винаги беше мислено с мъжа си и както порано не обичаше никого, така и сега не можеше да обича никого друго освен мъжа си. Но преданата и чиста любов на Набатов към

нея я трогваше и вълнуваше. Нравствен и твърд човек, приятел на мъжа ѝ, той се мъчеше да се държи с нея като със сестра, но в отношението му към нея прозираше нещо повече и това повече плашеше и двамата и заедно с това украсяваше сега трудния им живот.

Така че напълно свободни от влюбеност в този малък кръг бяха само Маря Павловна и Кондратев.

XIV

Като разчиташе да говори с Катюша насаме, както правеше обикновено, след общия чай и вечерята Нехлюдов седеше при Крилцов и разговаряше с него. Между другото той му разправи за молбата на Макар и за историята на неговото престъпление. Крилцов слушаше внимателно, вперил бляскав поглед в лицето на Нехлюдов.

— Да — каза той изведнъж, — мен често ме занимава мисълта, че ето на, ние вървим заедно, редом с тях — но с кои „тях“? Със същите тия хора, заради които сме тук. А в същото това време не само не ги познаваме, но и не искаме да ги опознаем. А те, което е още по-лошо, ни мразят и ни смятат за свои врагове. Това е ужасно!

— Няма нищо ужасно — каза Новодворов, който се вслушваше в разговора им. — Масите винаги обожават само властта — каза той с дрезгавия си глас. — Правителството властвува — те го обожават и мразят нас; утре ние ще бъдем на власт — тогава ще обожават нас...

В това време иззад стената се чу взрив от псувни, боричкане и блъскане в стената, звън на верига, писък и викове. Биеха някого, някой пищеше: „Помощ!“

— Ето ги зверовете! Какво общуване може да има между нас и тях? — спокойно каза Новодворов.

— Ти казваш — зверове! А Нехлюдов току-що ми разправи за такава една постъпка! — каза раздражено Крилцов и разправи как Макар е рискувал живота си, за да спаси своя земяк. — Това вече не е зверство, а подвиг.

— Сантименталност! — каза иронично Новодворов. — Ние мъчно можем да разберем емоциите на тия хора и мотивите на техните постъпки. Ти виждаш тук великодушие, а то може да е завист към оня каторжник.

— Как ти не искаш да видиш нищо хубаво у другите! — разгорещи се изведнъж Маря Павловна (тя беше на „ти“ с всички).

— Не бива да виждаме неща, които не съществуват.

— Как не съществуват, когато човекът рискува да загине от ужасна смърт.

— Аз мисля — каза Новодворов, — че ако искаме да вършим своята работа, първото условие за това е (Кондратиев остави книгата, която четеше до лампата, и заслуша внимателно учителя си) — да не фантазираме, а да виждаме нещата такива, каквито са. Да правим всичко за народните маси и да не чакаме нищо от тях; масите са обект на нашата дейност, но не могат да ни бъдат сътрудници, докато са инертни както сега — започна той, като че четеше лекция. — И затова съвсем илюзорно е да чакаме от тях помощ, докато не се завърши процесът на развитие, оня процес на развитие, за който ние ги подготвяме.

— Какъв процес на развитие! — заговори, пламвайки, Крилцов. — Ние твърдим, че сме против произвола и деспотизма, а няма това не е най-ужасният деспотизъм?

— Няма никакъв деспотизъм — спокойно отвърна Новодворов. — Аз казах само, че знам пътя, по който трябва да върви народът, и мога да соча този път.

— Но откъде си сигурен, че пътят, който сочиш, е истинският? Нима това не е деспотизъм, от който са произлизали инквизицията и смъртните наказания в голямата революция? Те също са знаели научно единствения истински път.

— Това, че те са се заблуждавали, не доказва, че аз се заблуждавам. И после, има голяма разлика между фантазиите на идеолозите и данните на положителната икономическа наука.

Гласът на Новодворов изпълваше цялата килия. Говореше само той, всички други мълчаха.

— Винаги спорят — каза Маря Павловна, когато той млъкна за миг.

— А вие самата какво мислите по това? — попита Нехлюдов Маря Павловна.

— Мисля, че Анатолий е прав, че не можем да натрапваме на народа нашите възгледи.

— А вие, Катюша? — попита с усмивка Нехлюдов, като плахо чакаше отговора ѝ, да не би тя да каже нещо неуместно.

— Мисля, че обиждат простия народ — каза тя, като пламна цялата, — страшно обиждат простия народ.

— Право е, Михайловна, право е — извика Набатов. — Зле обиждат народа. Не бива да го обиждат. В това е смисълът на нашата

работа.

— Странна представа за задачите на революцията — каза Новодворов и като млъкна, сърдито запуши.

— Не мога да говоря с него — шепнешком каза Крилцов и замълча.

— И много по-добре ще е да не говорите — каза Нехлюдов.

XV

Макар че Новодворов беше много уважаван от всички революционери, макар че беше много учен и се смяташе за много умен, Нехлюдов го причисляваше към ония революционери, които, стоейки по морални качества по-долу от средното равнище, бяха много по-ниско от него. Умствените сили на този човек — неговият числител — бяха големи; но мнението му за себе си — неговият знаменател — беше несъизмеримо огромно и вече отдавна беше надраснало умствените му сили.

В сравнение със Симонсон той беше човек със съвсем противоположна същност на духовния живот. Симонсон беше от ония хора, предимно с мъжка същност, у които постъпките произтичат от дейността на мисълта и се определят от нея. Новодворов пък принадлежеше към ония хора, предимно с женска същност, у които дейността на мисълта е насочена отчасти към достигане на цели, поставени от чувствата, отчасти към оправдаване на постъпките, предизвикани от чувствата.

Цялата революционна дейност на Новодворов, макар че той умееше красноречиво да я обяснява с твърде убедителни доводи, изглеждаше на Нехлюдов основана само върху тщеславието, върху желанието да има първенство сред хората. Отначало, благодарение на способността си да усвоява чуждите мисли и да ги предава точно, в периода на учението си, в кръга на учителите и учениците, където тази способност се цени високо — гимназията, университета, министерството, — той имал първенство и бил задоволен. Но когато получил диплома и престанал да се учи, и това първенство престанало, той изведнъж, както разправяше на Нехлюдов Крилцов, който не обичаше Новодворов, за да получи първенство и в новия си кръг, променил напълно възгледите си и от еволюционист-либерал станал червен, народоволец. Поради липсата в характера му на морални и естетични принципи, които предизвикват съмнения и колебания, той много скоро заел в революционния свят положението на партиен водач, което задоволявало самолюбието му. Избрал веднъж посоката,

след това той никога не се съмнявал и не се колебаел и затова бил сигурен, че никога не греши. Всичко му изглеждало необикновено просто, ясно и безспорно. И при ограничеността и едностранчивостта на възгледите му наистина всичко било много просто и трябвало само, както той казвал, да бъде човек логичен. Самоувереността му беше тъй голяма, че тя можеше само да отблъсква от себе си хората или да ги подчинява. А тъй като той развивал дейността си между твърде млади хора, които приемали безкрайната му самоувереност за дълбокомислие и мъдрост, мнозинството му се подчинявало и той имал голям успех в революционните кръгове. Дейността му се състояла в подготовка на въстание, в което той трябвало да вземе властта и да свика народно събрание. На събранието трябвало да бъде предложена съставената от него програма. И той беше напълно сигурен, че тази програма изчерпваше всички въпроси и не можеше да не се изпълни.

Другарите му го уважаваха за смелостта и решителността му, но не го обичаха. Той сам никого не обичаше и се отнасяше към всички знаменити хора като към съперници и ако можеше, охотно би постъпил с тях както старите самци-маймуни постъпват с младите. Той би изтръгнал от другите хора всичкия ум, всичките им способности, само да не пречат на изявата на неговите способности. Отнасяше се добре само с хората, които се прекланяха пред него. Така се отнасяше той сега, през пътя, към проагитирания от него работник Кондратиев, към Вера Ефремовна и към хубавичката Грабец, които бяха влюбени в него. Макар по принцип да беше привърженик на женския въпрос, дълбоко в душата си той смяташе всички жени за глупави и нищожни, с изключение на ония, в които често се влюбваше сантиментално, както сега беше влюбен в Грабец, и тогава ги смяташе за необикновени жени, чиито достойнства може да забележи само той.

Въпросът за отношенията между половете му се виждаше, като всички други въпроси, много прост и ясен и напълно разрешен с признаването на свободната любов.

Той имаше една фиктивна жена, друга истинска, с която се беше разделил, след като се беше убедил, че между тях няма истинска любов, и сега се готвеше да встъпи в нов, свободен брак с Грабец.

Той презираше Нехлюдов, защото се „лигави“, както той казваше, с Маслова, и особено за това, че си позволява да мисли за недостатъците на съществуващия ред и за средствата за изправянето

му не само съвсем не тъй, както мислеше той, Новодворов, но дори някак посвоему, по княжески, тоест глупашки. Нехлюдов знаеше това отношение на Новодворов към него и за свое огорчение чувствуваше, че въпреки благодушното си настроение, в което се намираще през време на пътуването, му отвърщаше със същата монета и никак не можеше да надвие крайната си антипатия към този човек.

XVI

В съседната килия се чува началнически гласове. Всичко утихна и след това влезе старшият с двама конвойни. Беше проверката. Старшият преброи всички, като сочеше всекиго с пръст. Като стигна до Нехлюдов, той му каза добродушно-фамилиарно:

— Сега, княже, вече не можете да оставате след проверката. Трябва да напуснете.

Нехлюдов, който знаеше какво значи това, се приближи до него и му пъкна пригответените три рубли.

— Ех, какво да ви правя. Останете още малко.

Старшият искаше да си върви, когато влезе друг подофицер и след него високият, слаб затворник с подуто око и рядка брадичка.

— Аз за момиченцето — каза затворникът.

— Ето и татко дойде — чу се изведнъж звънлив детски глас и русата главичка се надигна иззад Ранцева, която, заедно с Маря Павловна и Катюша, шиеше на момиченцето нова дрешка от подарената от Ранцева рокля.

— Аз съм, аз, дъще — каза нежно Бузовкин.

— Тук й е добре — каза Маря Павловна, като гледаше с мъка разбитото лице на Бузовкин. — Оставете я при нас.

— Леличките ми шият нова дреха — каза детето, като посочи на баща си към Ранцева. — Хубава, черве-е-е-на — бръщолевеше то.

— Искаш ли да спиш при нас? — каза Ранцева, като милваше момиченцето.

— Искам. И татко.

Ранцева цяла просия в усмивка.

— Татко не може — каза тя. — Хайде, оставете я — обърна се тя към бащата.

— Може да я оставите — каза старшият, като се спря на вратата и излезе заедно с подофицера.

Щом конвойните излязоха, Набатов се приближи към Бузовкин и като го тупаше по рамото, каза:

— Как е, брат, вярно ли е, че Карманов искал да се сменява с друг?

Добродушното, ласкаво лице на Бузовкин изведнъж стана тъжно и очите му забули някаква пелена.

— Не сме чували. Едва ли — каза той и все тъй през пелената прибави: — Е, Аксютка, царски ще си ти с госпожите — и побърза да излезе.

— Всичко знае и вярно е, че са се сменили — каза Набатов. — Какво ще правите?

— Ще съобщя в града на началството. Знаем ги и двамата по лице — отвърна Нехлюдов.

Всички мълчаха, очевидно от страх да не се възобнови спорът.

Симонсон, който беше мълчал през всичкото време, легнал в ъгъла на нара с ръце под главата, стана решително и като заобиколи внимателно насядалите, пристъпи към Нехлюдов.

— Можете ли сега да ме изслушате?

— Разбира се — каза Нехлюдов и стана, за да тръгне след него.

Като погледна станалия Нехлюдов и срещна очите си с неговите, Катюша се изчерви и някак в недоумение поклати глава.

— Молбата ми към вас е следната — започна Симонсон, когато излязоха заедно с Нехлюдов в коридора. В коридора особено силно се чуваха бръмченето на гласове и караниците между углавните. Нехлюдов се намръщи, но Симонсон очевидно не се смущаваше от това. — Като знам вашето отношение към Катерина Михайловна — започна той, като гледаше внимателно и открито с добродушните си очи Нехлюдов в лицето, — смятам се задължен... — продължаваше той, но трябваше да спре, защото пред самата врата два гласа крещяха едновременно, спорейки за нещо.

— Казвам ти, мутро: не са мои — крещеше единият глас.

— Дано се задавиш, дяволе! — съскаше другият.

В това време в коридора излезе Маря Павловна.

— Нима можете да разговаряте тук? — каза тя. — Минете насам, там е само Верочка. — И тя тръгна напред в съседната, очевидно, единична килия, дадена сега на разположение на политическите жени. На нара, завита през глава, лежеше Вера Ефремовна.

— Тя има главоболие, спи и не чува, а аз ще изляза — каза Маря Павловна.

— Напротив, остани — каза Симонсон, — аз нямам тайни от никого, най-малко от тебе.

— Добре — каза Маря Павловна и като мърдаше по детски цялото си тяло от една страна на друга и с това движение се настаняваше по-навътре на нара, се приготви да слуша, загледана нейде далеч с красивите си овчи очи.

— И тъй, работата е следната — повтори Симонсон, — като знам отношението ви към Катерина Михайловна, смятам се задължен да ви открия моето отношение към нея.

— Тоест какво отношение? — попита Нехлюдов, като се любуваше неволно на оная простота и правдивост, с която Симонсон говореше с него.

— Че бих искал да се ожения за Катерина Михайловна...

— Удивително! — каза Маря Павловна, като се загледа в Симонсон.

— ... и реших да я помоля да... да ми стане жена — продължи Симонсон.

— Но какво мога аз? Това зависи от нея — каза Нехлюдов.

— Да, но тя няма да реши този въпрос без вас.

— Защо?

— Защото, додето не се реши окончателно въпросът за вашите отношения, тя не може нищо да избере.

— От моя страна въпросът е решен окончателно. Аз исках да направя това, което смятам за мой дълг, и освен това да облекча положението ѝ, но в никакъв случай не желая да я затруднявам.

— Да, но тя не иска вашата жертва.

— Няма никаква жертва.

— И аз знам, че това нейно решение е безвъзвратно.

— Но тогава защо е необходимо да говори с мен? — каза Нехлюдов.

— Тя иска и вие да признаете това.

— Но как мога аз да призная, че не бива да направя това, което смятам за мой дълг. Едно, което мога да кажа, е, че аз не съм свободен, а тя е свободна.

Симонсон млъкна и се замисли.

— Добре, така ще ѝ кажа. Не мислете, че съм влюбен в нея — продължаваше той. — Аз я обичам като прекрасен, рядък, много

страдал човек. Не искам нищо от нея, но страшно ми се ще да ѝ помогна, да облекча нейното поло...

Нехлюдов се учуди, като чу, че гласът на Симонсон трепере.

— ... да облекча нейното положение — продължаваше Симонсон. — Щом тя не иска да приеме вашата помощ, нека приеме моята. Ако се съгласи, ще помоля да ме пратят там, дето ще лежи. Четири години не са вечност. Бих живял близо до нея и може би ще облекча участието ѝ... — спря се той пак от възмущение.

— Какво мога да кажа аз — каза Нехлюдов. — Радвам се, че тя е намерила такъв покровител като вас...

— Ето това именно исках да знам — продължаваше Симонсон. — Бих искал да знам, като я обичате и ѝ желаете доброто, бихте ли сметнали за добро брака ѝ с мен?

— О, да! — решително каза Нехлюдов.

— Всичко това е за нея, искам само тази измъчена душа да си откъдне — каза Симонсон, като гледаше Нехлюдов с такава детска нежност, каквато най-малко можеше да се очаква от този мрачен човек.

Симонсон стана и като хвана Нехлюдов за ръката, протегна лице, срамежливо се усмихна и го целуна.

— Значи, така и ще ѝ кажа — каза той и излезе.

XVII

— Е, какво ще кажете? — каза Маря Павловна. — Влюбен, съвсем влюбен. Ето кое никак не бих очаквала, Владимир Симонсон да се влюби с такава глупава, момчешка влюбеност. Чудно, и да си кажа право, тъжно — заключи тя, като въздъхна.

— Но тя, Катя? Как според вас се отнася тя към това? — попита Нехлюдов.

— Тя ли? — Маря Павловна се спря, очевидно искайки да отговори колкото може по-точно на въпроса. — Тя ли? Видите ли, въпреки миналото си, по природа тя е една от най-моралните натури... и тъй тънко чувства... Тя ви обича — така хубаво ви обича и е щастлива, че може да ви направи макар и това отрицателно добро, да не ви забърква в своите работи. За нея омъжването за вас би било страшно падение, по-лошо от всичко по-предишно, и затова тя никога няма да се съгласи. А заедно с това вашето присъствие я тревожи.

— Но какво да правя, да изчезна ли? — каза Нехлюдов.

Маря Павловна се усмихна с милата си детска усмивка.

— Да, отчасти.

— Как тъй да изчезна отчасти?

— Излъгах ви; но за нея исках да ви кажа, че тя сигурно вижда нелепостта на някак възторжената му любов (той нищо не ѝ е говорил) и е поласкана от нея, и се бои от нея. Вие знаете, че аз в тия работи не съм компетентна, но ми се струва, че от негова страна това е най-обикновено мъжко чувство, макар и маскирано. Той казва, че тази любов повдигала енергията му и че била платоническа. Но аз знам, че и да е изключителна любов, в основата ѝ лежи все пак нещо мръсно... като у Новодворов и Любочка.

Навлязла в любимата си тема, Маря Павловна се отвлече от въпроса.

— Но какво да правя аз? — попита Нехлюдов.

— Мисля, че трябва да ѝ кажете. Винаги е по-добре всичко да бъде ясно. Поговорете с нея, аз ще я извикам. Искате ли? — каза Маря Павловна.

— Моля ви се — каза Нехлюдов и Маря Павловна излезе.

Странно чувство обзе Нехлюдов, когато остана сам в малката килия, заслушан в тихото дишане на Вера Ефремовна, прекъсвано от време на време от въздишки, и в глъчката на углавните, която продължаваше да се чува през двете врати.

Това, което му каза Симонсон, го освобождаваше от поетото задължение, което в минути на слабост му изглеждаше тежко и страшно, но в същото време му беше някак не само неприятно, но и болно. Към това чувство се прибавяше и фактът, че предложението на Симонсон унищожаваше изключителността на неговата постъпка, намаляваше в неговите очи и в очите на чуждите хора цената на жертвата, която той принасяше: щом такъв добър, с нищо несвързан с нея човек искаше да съедини съдбата си с нейната, то неговата жертва не беше вече тъй значителна. Прибавяше се също може би и простото чувство на ревност: той тъй беше свикнал с нейната любов към него, че не можеше да допусне тя да обикне друг. Но това беше и пропадане на веднъж съставения вече план — да живее с нея, докато тя отлежи наказанието си. Ако би се омъжила за Симонсон, неговото присъствие ставаше ненужно и той трябваше да състави нов план на живота си. Не беше успял още да се справи с чувствата си, когато през отворената врата нахлу по-силен тътен от глъчката на углавните (при тях днес ставаше нещо особено) и в килията влезе Катюша.

Тя се приближи с бързи крачки.

— Маря Павловна ме прати — каза тя, като се спря пред него.

— Да, трябва да поговорим. Но седнете. Владимир Иванович говори с мен.

Тя седна, сложи ръце на колене и изглеждаше спокойна, но щом Нехлюдов произнесе името на Симонсон, тя цяла пламна.

— Той какво ви говори? — попита тя.

— Каза ми, че иска да се ожени за вас.

Лицето ѝ изведнъж се намръщи и на него се изписа страдание. Тя нищо не каза и само наведе очи.

— Той искаше моето съгласие или съвет. Казах му, че всичко зависи от вас, че вие трябва да решите.

— Ах, какво е това? Защо? — продума тя и погледна Нехлюдов в очите с оня странен, малко разноглед поглед, който винаги тъй силно

му действуваше. Няколко секунди те се гледаха мълчаливо един друг в очите. И този поглед каза много и на двамата.

— Вие трябва да решите — повтори Нехлюдов.

— Какво ще решавам! — каза тя. — Всичко е отдавна решено.

— Не, вие трябва да решите дали приемате предложението на Владимир Иванович — каза Нехлюдов.

— Каква жена съм аз — каторжница! Защо да погубвам още и Владимир Иванович! — каза тя, като се намръщи.

— Да, но ако дойде помилване? — каза Нехлюдов.

— Ах, оставете ме! Няма какво повече да говорим — каза тя и като стана, излезе от килията.

XVIII

Когато Нехлюдов се върна подир Катюша в мъжката килия, там всички бяха развълнувани. Набатов, който ходеше навсякъде, влизаше във връзка с всички, всичко наблюдаваше, беше донесъл една новина, която бе поразила всички. Новината беше, че той намерил на стената записка, писана от революционера Петлин, осъден на каторжна работа. Всички предполагаха, че Петлин е вече отдавна в Кара, и изведнъж се оказваше, че той съвсем наскоро е минал по този път, сам с углавните.

„На 17 август — пишеше в записката — ме изпратиха сам с углавните. Неверов беше с мен и се обеси в Казан, в лудницата. Аз съм здрав и бодър и очаквам всичко добро.“

Всички обсъждаха положението на Петлин и причините за самоубийството на Неверов. Крилцов мълчеше съсредоточено, загледан пред себе си с втрещен, бляскав поглед.

— Мъжът ми казваше, че Неверов виждал призраци още в Петропавловската — каза Ранцева.

— Да, поет, фантазьор, такива хора не издържат единичния затвор — каза Новодворов. — Виж аз, когато попаднах в единична килия, не позволявах на въображението си да работи, а най-системно разпределях времето си. Затова и винаги понасях всичко лесно.

— Какво не понася човек! Аз пък често просто съм се радвал, когато ме затворят — каза Набатов с бодър глас, очевидно за да разсее мрачното настроение. — Инак все се боиш: ту че сам ще попаднеш и ще забъркаш и другите, пък и на делото ще напакостиш; а щом те затворят — край на отговорността, можеш да си отдъхнеш. Седиш и си пушиш.

— Ти познаваше ли го отблизо? — попита Маря Павловна, като поглеждаше неспокойно внезапно променилото се, хлътноло лице на Крилцов.

— Неверов бил фантазьор! — заговори изведнъж Крилцов, като се задъхваше, сякаш дълго беше крещял или пъл. — Неверов беше човек, каквито, както казваше нашият портиер, *рядко ражда земята*. Да... той беше кристален човек, цял прозрачен. Да... той не само не

можеше да излъже, но не можеше и да се преструва. Не с тънка кожа — не, а беше сякаш цял одран и всичките му нерви оголени. Да... сложна, богатата натура, не такава... Но няма що да говоря!... — Той помълча. — Ние спорим кое е по-добро — каза той, злобно намръщен, — първо да се просвети народът и после да се изменят формите на живот, или първо да се изменят формите на живот и после — как да се борим: с мирна пропаганда или с терор? Спорим, да. А те не спорят, те си знаят работата, съвсем им е безразлично ще загинат ли, няма ли да загинат десетки-стотици хора, и то какви хора! Напротив, на тях им трябва да загинат най-добрите. Да, Херцен казваше, че като премахнали декабристите, понижили общото равнище. Как няма да го понижат! После премахнаха и самия Херцен и съвременниците му. Сега пък неверовци...

— Всички не могат да унищожат — каза Набатов с бодрия си глас. — Все ще останат за разплод.

— Не, няма да останат, щом почнем да жалим *ония* — с по-висок глас, без да оставя да го прекъснат, каза Крилцов. — Дай ми една цигара.

— Но ти не си добре, Анатолий — каза Маря Павловна, — моля ти се, не пуши.

— Ах, остави! — сърдито каза той и запуши, но веднага се закашля; почна да му се повдига до повръщане. След като плю, той продължи: — Вършихме не това, което трябваше, не това. Не да разсъждаваме, а всички да се сплотим... и да ги унищожим. Да.

— Но нали и те са хора — каза Нехлюдов.

— Не, те не са хора — тия, които могат да правят това, което правят... Не, ето на, казват, бомби били измислили и балони. Да, да се дигне човек с балон и да ги засипе с бомби, докато ги изтреби като дървеници... Да, защото... — започна той, но изведнъж, цял зачервен, се закашля още по-силно и от устата му рукна кръв.

Набатов изтича за сняг. Маря Павловна извади валерианови капки и му ги подаваше, но той, затворил очи, я отблъскваше с бялата си отслабнала ръка и тежко, учестено дишаше. Когато снегът и студената вода го успокоиха малко и те го нагласиха да спи, Нехлюдов се сбогува с всички и тръгна към изхода заедно с подофицера, който беше дошъл за него и вече отдавна го чакаше.

Углавните сега бяха утихнали и повечето спяха. Макар че в килиите хората лежаха и на наровете, и под наровете, и в проходите, нямаше място за всички и част от тях лежаха на пода в коридора, сложили глави върху торбите и покрили се с влажните си халати.

През вратите на килиите и в коридора се чуваха хъркане, въздишки и сънен говор. Навред се виждаха плътни купчини човешки фигури, покрити с халати. Само в ергенската углавна не спяха няколко души, седнали в ъгъла около парченце свещ, която те угасиха, щом видяха войника, и още един старик в коридора, под лампата; той седеше гол и пощеше паразитите от ризата си. Замърсеният въздух в помещението на политическите изглеждаше чист в сравнение с вонящата задуха, която владееше тук. Опушената лампа се виждаше като през мъгла, беше трудно да се диша. За да минеш по коридора, без да настъпиш или да засегнеш с крак някого от заспалите, трябваше да оглеждаш пред себе си празното място и като сложиш крака си върху него, да дириш място за следната крачка. Трима души, които очевидно не бяха намерили място и в коридора, се бяха разположили в преддверието, под самата воняща и протекла каца за изпражнения. Единият от тия хора беше някакво глупаво старче, което Нехлюдов често виждаше при пътуването. Другият беше около десетгодишно момче; то лежеше между двамата затворници и сложило ръка под бузата си, спеше върху крака на единия от тях.

Като излезе от вратата, Нехлюдов се спря и отворил широко уста, дълго диша усилено студения въздух.

XIX

Вън беше звездна нощ. Върнал се в хана по замръзналата, само тук-там още размекнала се кал, Нехлюдов похлопа на тъмния прозорец и широкоплещестият работник му отвори вратата бос и го пусна в пруста. Надясно от пруста се чуваше високото хъркане на коларите в общото помещение; отпред зад вратата, на двора, се чуваше как голям брой коне дъвчеха овес. Наляво водеше вратата за голямата стая. В голямата стая миришеше на пелин и пот и през преградката се чуваше равномерното, прилично на сърбане, хъркане на нечии мощни дробове, а пред иконите гореше кандило в червена чаша. Нехлюдов се съблече, постла одеялото на мушамената кушетка, сложи кожената си възглавница и легна, като прекарваше през въображението си всичко, което видя и чу тоя ден. От всичко, което Нехлюдов беше видял днес, най-ужасно му се стори момчето, което спеше в локвата, изтекла от кацата, сложило глава върху крака на затворника.

Въпреки неочакваността и важността на разговора със Симонсон и Катюша тая вечер той не се спря на това събитие; отношението му към тоя въпрос беше много сложно и заедно с това неопределено и затова той отбягваше да мисли за него. Но толкова по-живо си спомни той зрелището, което представляваха онези нещастници, които се задъхваха в задушния въздух и се търкаляха в течността, изтекла от вонящата каца, и особено това момче с невинно лице, заспало върху крака на затворника, което не излизаше от ума му.

Да знаеш, че някъде далеч едни хора мъчат други, като ги подлагат на всякакъв вид развратяване, на безчовечни унижения и страдания — е едно, и да виждаш непрекъснато в продължение на три месеца това развратяване и мъчителство на едни хора на други — е съвсем друго. И Нехлюдов изпитваше това. През тия три месеца той неведнъж се беше питал: „Аз ли съм луд, че виждам това, което другите не виждат, или са луди ония, които вършат това, което аз виждам?“ Но хората (и те бяха толкова много) правеха това, което го учудваше и ужасяваше тъй много, с такава спокойна сигурност, че тъй трябваше да бъде и че това, което правят, е много важна и полезна

работа — така че беше трудно да се приемат всички тия хора за луди; а себе си той не можеше да приеме за луд, защото съзнаваше яснотата на мисълта си. И затова той постоянно се намираше в недоумение.

Това, което Нехлюдов беше видял през тия три месеца, му се представяше в следния вид: от всички живеещи на свобода хора се отделят чрез съдилищата и администрацията най-нервните, горещи, възбудими, даровити и силни и по-малко от другите хитри и предпазливи хора и тия хора, съвсем не по-виновни и по-опасни за обществото от ония, които оставаха на свобода, първо, затваряха в затвори, етапни комендантства, каторги, където ги държаха с месеци и години в пълно безделие, материално обезпечени и откъснати от природата, семейството, труда, тоест във всички условия на естествения и морален човешки живот. Това първо. Второ, в тия заведения тия хора се подлагаха на всякакъв вид ненужни унижения — вериги, бръснати глави, позорни дрехи, тоест лишаваха ги от главния двигател за добър живот на слабите хора — грижа за хорското мнение, срам, съзнание за човешко достойнство. Трето — като ги излагаха на постоянна опасност за живота им, да не говорим за изключителните случаи на слънчеви удари, удавяне, пожар, постоянните в затворите заразни болести, изтощение, побои, тия хора се намираха постоянно в онова положение, при което най-добрият, морален човек от чувство за самосъхранение прави и извинява другите за извършване на най-ужасни по жестокостта си постъпки. Четвърто — тия хора се събираха насила с изключително развратени от живота (и особено от същите тия учреждения) развратници, убийци и злодеи, които действаха, както квасът на тестото, върху всички още не напълно развратени от употребените средства хора. И най-сетне, пето — на всички хора, изложени на тия влияния, се внушаваше по най-убедителен начин, а именно, чрез всякакъв вид безчовечни постъпки над самите тях, чрез изтезаване на децата, жените, старците, чрез бой, налагане с пръчки, с камшици, чрез даване награди на ония, които ще доставят жив или мъртъв някой избягал затворник, чрез отлъчване на мъжете от жените им и събиране за съжителство чужди жени с чужди мъже, чрез застрелване, бесилки — внушаваше им се по най-убедителен начин, че всякакъв вид насилие, жестокости, зверства не само не се забраняват, но се разрешават от самото правителство, когато това е изгодно за

него, и затова са още по-позволени за ония, които се намират в неволя, нужда и бедствие.

Всичко това бяха сякаш нарочно измислени учреждения за провеждане на такъв сгъстен до последна степен разврат и порок, който не би могъл да се постигне при никакви други условия, та после тия сгъстени пороци и разврат да се разпространяват в най-широки размери сред целия народ. „Сякаш е поставена задача как по най-добър, най-сигурен начин да се развратят колкото се може повече хора“ — мислеше Нехлюдов, като вникваше в онова, което ставаше в затворите и етапните комендантства. Всяка година докарваха стотици хиляди хора до най-висока степен на развратяване и когато се развратяваха напълно, пущаха ги на свобода, за да разнасят усвоения в затворите разврат сред целия народ.

В затворите — в Тюменския, Екатеринбургския, Томския — и в етапните комендантства Нехлюдов виждаше как тая цел, която сякаш си беше поставило обществото, се постигаше успешно. Прости, обикновени хора, притежаващи изискванията на руския обществен, селски, християнски морал, се отказваха от тия понятия и усвояваха нови, затворнически, състоящи се главно в това, че всяко поругаване, всяко насилие над човешката личност, всяко нейно унищожаване е позволено, когато е изгодно. Хората, прекарали известно време в затвора, разбираха с цялото си същество, че ако се съди по това, което правят с тях, всички ония нравствени закони за уважение и милост към човека, проповядвани и от черковните, и от моралните учители, в действителност са отменени и че затова и те не трябва да се придържат към тях. Нехлюдов виждаше това у всичките познати му затворници: у Фьодоров, у Макар и дори у Тарас, който, след като прекара два месеца из етапните комендантства, порази Нехлюдов с неморалните си съждения. По пътя Нехлюдов научи как скитници, забягвайки в тайгата, подмамвали свои другари и после ги убивали, за да се хранят с месото им. Той видя жив човек, който беше обвинен в това и го признаваше. И най-ужасното от всичко беше, че случаите на човекоядство не бяха единични, а се повтаряха постоянно.

Само при особеното култивиране на порока, както това става в тия учреждения, можеше да се доведе русинът до това състояние, до което беше доведен в лицето на скитниците, изпреварили най-новото учение на Ницше, които смятат всичко за позволено и нищо за

забранено, и разпространяват това учение първо между затворниците, а после и сред целия народ.

Едничкото обяснение за всичко това беше пресичането, заплахата, поправянето и закономерното възмездие, както пишеха в книгите. Но всъщност нямаше никакъв признак нито на първото, нито на второто, нито на третото, нито на четвъртото. Вместо пресичане имаше само разпространяване на престъпленията. Вместо заплахата имаше поощрение за престъпниците, между които мнозина, като скитниците, доброволно отиваха в затворите. Вместо поправяне имаше системно заразяване от всички пороци. А нуждата от възмездие не само не се смекчаваше от правителствените наказания, но се възпитаваше у народа, където тя не беше съществувала.

„Тогава защо правят това?“ — питаше се Нехлюдов и не намираще отговор.

И което най-много го учудваше, то беше това, че всичко ставаше не ненадейно, не по недоразумение, не само веднъж, но че всичко се вършеше непрекъснато в продължение на стотици години, с тази само разлика, че по-рано е имало рязани носове и рязани уши, после клеймо върху лицето, придвижване на навързани на синджир, а сега има белезници и пътуване с парни превозни средства, а не с каруци.

Мисълта, че това, което го възмущаваше, произлизало, както обясняваха чиновниците, от несъвършеното устройство на тъмниците и местата за заточение и че всичко това можело да се поправи, като се създадат нов вид затвори — не задоволяваше Нехлюдов, защото той чувствуваше, че това, което го възмущаваше, не произлизаше от повече или от по-малко съвършеното устройство на тъмниците. Той беше чел за усъвършенствувани затвори с електрически звънци, за смъртните наказания с електрически ток, препоръчвани от Тард, и усъвършенствуваните насилия го възмущаваша още повече.

Най-много възмущаваше Нехлюдов това, че в съдилищата и в министерствата седяха хора, които получаваха голяма заплата, събирана от народа, задето се справяха с книгите, написани от също такива чиновници като тях, със същите мотиви, за да подвеждат постъпките на хората, нарушаващи написаните от тях закони, под разни членове и по тия членове отправяха хората някъде си, където те вече не можеха да ги виждат и където тия хора, напълно подвластни на

жестокости, загрубели директори, надзиратели, конвойни, загиваха с милиони духовно и телесно.

Опознал отблизо затворите и етапните комендантства, Нехлюдов видя, че всички пороци, които се развиват между затворниците: пиянство, комар, жестокост и всички ония страшни престъпления, извършвани от затворниците, и самото човекоядство — не са някаква случайност или явления на израждане на престъпен тип или уродливост, както разправят в угода на правителствата тъпи учени, а са неизбежна последица на странната заблуда, че едни хора могат да наказват други. Нехлюдов виждаше, че човекоядството започва не в тайгата, а в министерствата, в комисиите и отделенията, а само завършва в тайгата; че зет му например, пък и всички ония съдии и чиновници, от пристава до министъра, съвсем нехаят за справедливостта или благото на народа, за които говореха, а всички имаха само нужда от рублите, които им плащаха, за да вършат онова, от което излиза това развращаване и страдание... Това беше напълно очевидно.

„Та няма и всичко това става само по недоразумение? Как да се направи, та да се гарантира на всички тия чиновници заплатата им, да им се дава дори и награда, само да не правят онова, което правят?“ — мислеше Нехлюдов. И с тия мисли, вече след втори петли, той заспа здрав сън, въпреки бълхите, които, щом се помръднеше, изскачаха като фонтан около него.

XX

Когато Нехлюдов се събуди, коларите вече отдавна бяха излезли, съдържателката беше пила чай и като бършеше с кърпа потната си дебела шия, дойде да обади, че един войник от комендантството му е донесъл записка. Записката беше от Маря Павловна. Тя пишеше, че припадъкът на Крилцов е по-сериозен, отколкото мислели. „По едно време искахме да го оставим и да останем с него, но не ни позволиха, и ще го водим със себе си, но се боим от всичко. Помъчете се да наредите в града така, че ако го оставят, да оставят някого от нас. Ако е нужно за това да се омъжа за него, аз, разбира се, съм готова.“

Нехлюдов изпрати момчето на станцията за конете и бързо почна да се приготвява. Не беше успял да допие втората чаша, когато пощенската тройка се приближи до прага, като дрънкаше със звънчетата и тропаше с колелетата си по замръзналата кал като по калдъръм. Нехлюдов плати на дебелата съдържателка и побърза да излезе, седна на седалката в колата и поръча на коларя да бърза колкото се може повече, за да настигнат групата. Недалеч от заграденото пасище той настигна каруците, които, натоварени с торби и болни, скърцаха по започналата да се топи замръзнала кал (офицерът го нямаше, той беше заминал напред). Войниците, очевидно пийнали, разговаряха весело и вървяха отзад и отстрани на пътя. Каруците бяха много. В първите седяха тясно притиснати по шест души слаби углавни, на задните три седяха — по трима в каруца — политическите. В най-задната седяха Новодворов, Грабец и Кондратиев, във втората — Ранцева, Набатов и оная слаба жена с ревматизъм, на която Маря Павловна беше отстъпила мястото си. В третата, върху слама и възглавница, лежеше Крилцов. На капрата до него седеше Маря Павловна. Нехлюдов спря коларя край Крилцов и тръгна към него. Пийналият конвоен замаха с ръка на Нехлюдов, но Нехлюдов не му обърна внимание, приближи се до каруцата и като се държеше за ритлата, тръгна редом. В кожух и астраганен калпак, с вързана кърпа на устата, Крилцов изглеждаше още по-слаб и по-блед. Прекрасните му очи изглеждаха особено големи и блестящи. Поклащайки се леко от

блъскането на колата, той гледаше Нехлюдов, без да сменя очи, и на въпроса му как е, само притвори очи и сърдито поклати глава. Очевидно цялата му енергия се изчерпваше в усилието да понася друсането на каруцата. Маря Павловна седеше на другата страна на колата. Тя размени с Нехлюдов многозначителен поглед, който изразяваше цялото ѝ безпокойство за положението на Крилцов, и после веднага заговори с весел глас.

— Май че офицерът се засрами — извика тя, за да може Нехлюдов да я чуе през грохота на колелетата. — Снеха белезниците на Бузовкин. Той сам носи детето си и с него вървят Катя и Симонсон, а вместо мен — Верочка.

Крилцов каза нещо, което не можеше да се чуе, като посочи Маря Павловна, и сгърчил лице, очевидно за да сдържи кашлицата си, поклати глава. Нехлюдов приближи глава, за да чуе. Тогава Крилцов откри устата си под кърпата и пришепна:

— Сега съм много по-добре. Само да не настина.

Нехлюдов кимна утвърдително с глава и се спогледа с Маря Павловна.

— Е, как е проблемата с трите тела? — пришепна пак Крилцов и се усмихна едвам, с мъка. — Мъчно ли е решението?

Нехлюдов не разбра, но Маря Павловна му обясни, че това е прочутата математическа проблема за определяне отношението между трите тела: слънцето, луната и земята, и че Крилцов е измислил на смях това сравнение за отношенията между Нехлюдов, Катюша и Симонсон. Крилцов кимна с глава, за да покаже, че Маря Павловна е обяснила вярно шегата му.

— Не аз ще решавам — каза Нехлюдов.

— Получихте ли моята записка, ще направите ли нужното? — попита Маря Павловна.

— Непременно — каза Нехлюдов и като забеляза недоволство върху лицето на Крилцов, отдръпна се към бричката си, качи се на своята изтърбушена седалка, хвана се за ритлата на колата, която го клатушкаше по коловозите на утъпкания път, тръгна да задмине разтегнатата на цяла верста група затворници във вериги и двойки с белезници, облечени в сиви халати и полушубки. На отвъдната страна на пътя Нехлюдов позна синята кърпа на Катюша, черното палто на Вера Ефремовна, куртката, плетената шапка и белите вълнени чорапи

на Симонсон, превързани с ремъци като сандали. Той вървеше редом с жените и говореше нещо разпалено.

Като видяха Нехлюдов, жените му се поклониха, а Симонсон повдигна тържествено шапка. Нехлюдов нямаше какво да им каже и без да спира колата, ги задмина. Излязъл пак на утъпкания път, коларят подкара още по-бързо, но непрестанно трябваше да се отбива от утъпканото, за да изпреварва влачещите се по пътя от двете страни обози.

Пътят, цял изринат от дълбоки коловози, вървеше през тъмна иглолистна гора, изпъстрена от двете страни с ярката и пясъчна жълтевина на още неокапалите листа на березите и листвениците. По средата на пътя гората свърши и от двете страни се откриха поляни, показаха се златни кръстове и кубета на манастир. Денят се беше прояснил напълно, облаците се пръснаха, слънцето се издигна над гората и мокрите листа, и локвите, и кубетата, и кръстовете на черквата ярко блестяха на слънцето. Вдясно, напред в синкавата далечина, се бягнаха далечни планини. Тройката влезе в голямо крайградско село. Селската улица беше пълна с хора — и руси, и местни с чудноватите си шапки и халати. Пияни и трезви мъже и жени гъмжаха и шумяха около дюкянните, гостилниците, кръчмите и каруците. Чувствуваше се близостта на града.

Като шибна и подръпна десния кон и седна на капрата малко накриво, тъй че поводителите му да бъдат отдясно, очевидно за да се поперчи, коларят препусна по широката улица и без да задържа ход, приближи до реката, която се минаваше със сал. Салът беше на средата на бързата река и идеше от отвъдната страна. На отсамната страна чакаха двайсетина каруци. Нехлюдов не чака дълго. Откараният високо нагоре срещу течението сал, носен от бързея, скоро доближи дъските на кея.

Високите, широкоплещести, мускулести и мълчаливи превозвачи, в полушубки и високи ботуши, ловко и умело прехвърлиха въжетата, закрепиха ги на стълбовете и като дигнаха преградата, пузнаха стоящите на сала коли на брега и почнаха да качват каруците, като изпълниха целия сал с коли и дърпащи се от водата коне. Бързата, широка река блъскаше с вълните си борда на лодките на сала, като изопваше въжетата. Когато салът се напълни и Нехлюдовата бричка, с разпрегнати коне, притисната от всички страни, стоеше на единия

край, превозвачите сложиха преградата, без да обръщат внимание на молбите на неуспелите да влязат, магнаха въжетата и потеглиха. На сала беше тихо, чуваше се само тропотът на краката на превозвачите и тропотът о дъските на пристъпващите от крак на крак коне.

XXI

Нехлюдов стоеше на края на сала и гледаше широката бърза река. Във въображението му изникнаха, като се сменяха, два образа: подскачащата от друсането глава на умирация в озлобление Крилцов и фигурата на Катюша, крачеща бодро по края на пътя със Симонсон. Едното впечатление — от непригответия за смъртта умиращ Крилцов — беше тежко и тъжно. Другото впечатление — от бодрата Катюша, намерила любов в такъв човек като Симонсон и застанала сега на твърдия и сигурен път на доброто — трябваше да бъде радостно, но за Нехлюдов то също беше тежко и той не можеше да преодолее тази тежест.

От града по водата достигна тътен и меден звук на голяма камбана. Стоящият до Нехлюдов колар и всички колари снеха един подир друг шапки и се прекръстиха. Обаче най-близкостоящият до перилата нисък, рошав старик, когото Нехлюдов отначало не беше забелязал, не се прекръсти, а вдигна глава и втренчи поглед в Нехлюдов. Тоя старец беше облечен в изпокърпена подевка, платнени гащи и износени, закърпени ботуши. На рамо носеше малка торба, на главата — висок протрит кожен калпак.

— Ти защо не се молиш, старче? — каза Нехлюдовият колар, като надяна и оправи калпака си. — Или не си кръстен?

— На кого да се моля? — каза рошавият старик, като изговаряше решително, предизвикателно и бързо сричка след сричка.

— То се знае на кого — на бога — иронично каза коларят.

— А ти ми посочи де е той, твоят бог.

Имаше нещо тъй сериозно и твърдо в израза на стареца, че коларят, почувствувал, че има работа със силен човек, малко се смути, но не се издаде и в желанието си да не премълчи и да не се изложи пред ослушващата се публика, бързо отвърна:

— Къде ли? То се знае — на небето.

— А ти бил ли си там?

— Бил, не бил, всеки знае, че трябва да се молим богу.

— Но никой нигде не е виждал бога. Той прати единородния си син, роден в недрата на отца си — каза старецът строго намръщен със същата скороговорка.

— Ти, види се, нямаш съвест, невернико. На дявола се молиш — каза коларят, като втикваше големия камшик в пояса и оправяше оглавника на третия кон.

Някой се засмя.

— А ти от каква си вяра, дядо? — попита един вече на средна възраст човек, който стоеше с колата си на края на сала.

— Никаква вяра нямам. Затуй никому, никому не вярвам освен на себе си — пак тъй бърже и решително отвърна старецът.

— Но как ще вярваш на себе си? — каза Нехлюдов, като се намеси в разговора. — Може да сбъркаш.

— Никогаж — тръскайки глава, решително отвърна старецът.

— Тогава защо има различни вери? — попита Нехлюдов.

— Затова има различни вери, че на хората вярват, а на себе си не вярват. И аз вярвах на хората и се лутах кат в тайга; тъй се залутах, че не вярвах да се измъкна. И староверци, и нововерци, и съботници, и самобичуващи се, и старообрядци, и новообрядци, австрияци и скопци. Всяка вяра себе си хвали. Затуй са плъзнали като слепи палета. Вери много, а духът един. И в теб, и в мен, и в него. Значи, всеки да вярва в своя си дух и ей всички ще бъдат едно. Ако всеки е верен на себе, всички ще бъдат единни.

Старецът говореше високо и все се оглеждаше, очевидно с желанието да го слушат колкото е възможно повече хора.

— Как, отдавна ли изповядвате това? — попита го Нехлюдов.

— Аз ли? Отдавна. Веч двацет и три години ме преследват.

— Как преследват?

— Както преследваха Христа, тъй преследват и мене. Хващат ме и ме влачат по съдилища, при попове, книжници и фарисеи; затваряха ме в лудница. Но нищо не могат ми направи, щото съм слободен. „Как се казваш?“ — питат ме. Мислят, че ще приема върху си някакво звание. Но аз не приемам никакво звание. От всичко се отрекох, нямам ни име, ни местожителство, ни отечество — нищо нямам. Сам за себе си съм. Как ме наричат? Човек. „А на колко си години?“ — „Не съм ги броил — казвам, — пък и нямат брой, щото съм бил винаги и винаги ще бъда.“ — „А кои са — казват — баща ти, майка ти?“ — „Не, казвам,

нямат ни баща, ни майка освен бога и земята. Бог е баща ми, земята — майка ми.“ — „А царя — казват — признаваш ли?“ — „Защо да го не признавам? Той е цар за себе си, аз съм цар за мене си.“ — „Ех — казват, — с тебе не може да се говори.“ — „Та не ви карам да говорите с мене“ — казвам. Все тъй ме мъчат.

— А сега къде отивате? — попита Нехлюдов.

— Че където бог ме отведе. Работя, кат няма работа — прося — завърши старецът, като забеляза, че салът пристигна на другия бряг, и победоносно изгледа всички, които го слушаха.

Салът спря на другия бряг. Нехлюдов извади портмонето си и предложи на стареца пари. Старецът отказа.

— Това не вземам. Хляб вземам — каза той.

— Е, прощавай.

— Няма какво да прощавам. Ти не ме обиди. А и не можеш ме обиди — каза старецът и почна да надява на раменете си снетата торба. През това време изблъскаха тройката и впрегнаха конете.

— Що ви трябва да разговаряте, господарю — каза коларят на Нехлюдов, когато той, като даде за почерпка на великаните-превозвачи, влезе в колата. — Ей тъй, безпътен скитник.

XXII

Като пое по хълма, коларят се обърна.

— В кой хотел да карам?

— Кой е най-добрият?

— Най-добър е „Сибирският“. Но и у Дюков е добре.

— Където искаш.

Коларят пак седна настрани и усили ход. Градът беше като всички градове: същите къщи с мецанини и зелени покриви, същата катедрала, бакалници и магазини на главната улица и дори същите стражари. Само къщите бяха почти всички дървени и улиците непавиранни. В една от най-оживените улици коларят спря тройката пред вратите на един хотел. Но в хотела нямаше свободна стая, тъй че трябваше да отидат в друг. В този друг имаше свободна стая и Нехлюдов за пръв път от два месеца се намери пак в обичайните условия на относителна чистота и удобство. Колкото и да не беше разкошна стаята, в която въведоха Нехлюдов, той изпита голямо облекчение след тройката, хановете и етапните комендантства. Главното, трябваше да се очисти от въшките, от които никога не можеше да се освободи напълно след посещенията в етапните комендантства. Като се настани, той веднага отиде на баня, а оттам, добил градски вид — колосана риза и изгладени панталони, сюртук и палто, — отиде при местния началник. Извиканият от портиера на хотела колар с охранен, едър киргизки кон, впрегнат в подскачащ кабриолет, откара Нехлюдов пред голямо хубаво здание, пред което стояха часовои и стражар. Пред къщата и зад къщата имаше градина, където между окапалите, стърчащи с голите си клони трепетлики и брези гъсто и тъмно зеленееха смърчове, борове и ели.

Генералът беше болен и не приемаше. Все пак Нехлюдов помоли лакея да предаде картичката му и лакеят се върна с благоприятен отговор.

— Казаха да заповядате.

Преддверието, лакеят, ординарецът, стълбата, салонът с излъскан паркет — всичко това напомняше Петербург, само че беше по-мръсно

и по-величествено. Въведоха Нехлюдов в кабинета.

Генералът, подпухнал, с картофообразен нос и големи издатини на челото и на оголения череп, с възглавнички под очите, човек сангвиничен, седеше в татарски копринен халат с цигара в ръка и пиеше чай от чаша в сребърна подставка.

— Здравейте, любезни. Извинете, че ви приемам по халат; все е по-добре, отколкото никак да не ви приема — каза той, като загръщаше с халата дебелия, нагънат отзад на гънки врат. — Малко съм неразположен и не излизам. Какво ви носи в нашето нечуто и незнайно царство?

— Придружавах група затворници, сред които имам едно близко лице — каза Нехлюдов, — и затова дойдох да моля ваше превъзходителство отчасти за това лице и още по едно обстоятелство.

Генералът смукна от цигарата, сръбна чай, угаси цигарата в малахитовата пепелница и без да снема от Нехлюдов тесните си, затлъстели, бляскави очи, сериозно слушаше. Той го прекъсна само за да попита няма ли да запуши.

Генералът беше от оня тип учени военни, които смятаха за възможно примирението между своята професия и либералността и хуманността. Но като човек по природа умен и добър, той много скоро почувствува невъзможността от такова примирение и за да не вижда онова вътрешно противоречие, в което се намираше постоянно, все повече и повече се отдаваше на тъй разпространения между военните навик да пият много алкохол и толкова се отдаде на тоя навик, че след тридесет и пет годишна военна служба стана онова, което докторите наричат алкохолик. Беше цял алкохолизиран. Достатъчно му беше да пийне каквато и да е течност, за да се почувствува пиан. А да пие, за него беше такава потребност, без която не можеше да живее, и всеки ден привечер той беше вече съвсем пиан, макар че тъй се беше приспособил към това състояние, че не се кандилкаше и не говореше особени глупости. Пък и дори да говореше, заемаше такава важно, първенстващо положение, че каквато и глупост да кажеше, приемаха я за умна реч. Само сутрин, когато именно го завари Нехлюдов, той приличаше на разумен човек и можеше да разбира какво му говорят и повече или по-малко успешно изпълняваше на дело поговорката, която обичаше да повтаря: „Пияница и умник — двойно богат.“ Началството знаеше, че е пияница, но все пак той беше по-образован от другите —

макар че образованието му бе спряло на онова място, където го завари пиянството, — беше смел, ловък, представителен, умееше и в пияно състояние да се държи тактично и затова го назначиха и държаха на важното и отговорно място, което заемаше.

Нехлюдов му разказа, че лицето, което го интересува, е жена, че тя е невинно осъдена и че е подадена за нея молба до височайшата особа.

— Да. Е, и? — каза генералът.

— Обещаха ми от Петербург, че ще ми изпратят съобщение за съдбата на тази жена не по-късно от този месец, и то тук...

Без да снее очи от Нехлюдов, генералът протегна ръката си с къси пръсти към масата, позвъни и мълком продължи да слуша, като смучеше цигара и кашляше особено високо.

— И тъй, ще ви моля, ако е възможно, да задържите тази жена тук, докато се получи отговор на подадената молба.

Влезе лакеят, ординарец, облечен във военна униформа.

— Питай дали Ана Василевна е станала — каза генералът на ординареца — и налей още чай. Друго нещо? — обърна се генералът към Нехлюдов.

— Другата ми молба — продължаваше Нехлюдов — засяга един политически затворник от същата група.

— Я виж ти! — каза генералът, като кимна многозначително.

— Той е тежко болен — на умирање. И навярно ще го оставят в тукашната болница. Една от политическите жени иска да остане при него.

— Чужда ли му е?

— Да, но тя е готова да се омъжи за него, стига само това да й даде възможност да остане при него.

Генералът гледаше втренчено с блестящите си очи, мълчеше, очевидно за да смути събеседника си с поглед, и не спираше да пуши.

Когато Нехлюдов свърши, той взе една книга от масата и като плюнчеше бързо пръстите си, с които обръщаше листата, намери главата за брака и я прочете.

— На какво е осъдена? — попита той, като дигна очи от книгата.

— Тя ли, на каторга.

— И тъй, положението на осъдения не може да се подобри вследствие на брака му.

— Но нали...

— Извинете. Ако за нея се ожени свободен, тя все пак ще трябва да изтърпи наказанието си. Въпросът тук е: кой носи по-тежкото наказание, той или тя?

— И двамата са осъдени на каторжна работа.

— Тогава сме квит — каза със смях генералът. — Едно и също и за него, и за нея. Него по болест може да го оставят — продължаваше той — и, разбира се, ще бъде направено всичко възможно за облекчаване на участието му; но тя, дори и да се омъжи за него, не може да остане тук...

— Генералшата пие кафе — доложи лакеят.

Генералът кимна и продължи:

— Впрочем ще помисля още. Как се казват? Запишете, ето тук.

Нехлюдов записа.

— И това не мога — каза генералът на Нехлюдов на молбата му да се вижда с болния. — Разбира се, аз не ви подозирам — каза той, — но вие се интересувате от него и от други, а вие имате пари. А тук у нас всичко е продажно. Казват ми: изкоренете рушветчийството. Но как да го изкорениш, когато всички са рушветчии? И колкото е по-долен чин, толкова повече. А как мога да следя човека на пет хиляди версти? Той там е такова царче, каквото съм и аз тук — и той се засмя. — Вие нали сте имали свиждания с политическите, давали сте пари и са ви пуцали? — попита той усмихнат. — Нали?

— Да, така е.

— Разбирам, че вие сте длъжен да послъгвате така. Искате да видите някой политически затворник. И вие го съжалявате. А надзирателят или конвойният ще вземат, защото имат нищожна заплата и семейство, и те не могат да не вземат. И на негово, и на ваше място и аз бих постъпил като вас и като него. Но на своето място аз не мога да си позволя да отстъпя от най-строгата буква на закона именно защото съм човек и мога да се увлека по чувството на съжаление. А аз съм изпълнителен, доверили са ми се при известни условия и аз трябва да оправдая това доверие. И тъй, този въпрос е изчерпан. Е, сега кажете, какво ново към вас в метрополията?

И генералът почна да разпитва и да разказва, като очевидно искаше в едно и също време да научи новини и да покаже всичката си важност и хуманност.

XXIII

— А, да, ето що: къде сте отседнали? У Дюк? Хм, там е отвратително. Елате да обядваме — каза генералът, като изпращаше Нехлюдов — в пет часа. Английски говорите ли?

— Да, говоря.

— Ето на, прекрасно. Виждате ли, тук е дошъл един англичанин, пътешественик. Изучава заточението и затворите в Сибир. Та той ще обядва у дома, елате и вие. Обядваме в пет, жена ми държи на точността. Тогава ще ви дам и отговор как да се постъпи с жената, а също и с болния. Може би ще може и да се остави някой при него.

Като се сбогува с генерала, в особено възбудено и деятелно настроение Нехлюдов тръгна към пощата.

Пощата беше ниска стая със сводове; зад преградката седяха чиновници и се разправяха с навалицата. Един чиновник, извил глава настрана, неуморно удряше печати на ловко поднасяни пликове. Нехлюдов не чака дълго, защото, щом чуха името му, веднага му предадоха доста голямата му кореспонденция. Имаше и пари, и няколко писма, и книги, и последната книжка на „Отечествените записки“. Получил писмата си, Нехлюдов се отдръпна към дървената пейка, където седеше войник с папка в очакване на нещо, и седна до него, като преглеждаше получените писма. Между тях имаше едно препоръчано — хубав плик с отчетлив печат върху яркочервен восък. Разпечатана плика и като вадя писмо от Селенин с някакъв официален документ, усети, че кръвта преля в лицето му и сърцето му се сви. Това беше решението по делото на Катюша. Какво беше това решение? Нима отказ? Нехлюдов прочете набързо написаното с дребен, мъчно разбираем, твърд, начупен почерк писмо и радостно въздъхна. Решението беше благоприятно.

„Любезни приятелю! — пишеше Селенин. — Последният ни разговор остави у мен силно впечатление. Ти беше прав по отношение на Маслова. Разучих внимателно делото и видях, че по отношение на нея е била извършена възмутителна несправедливост. Тя можеше да се поправи само в прошетарната комисия, до която ти се беше и отнесъл.

Успях да съдействувам там за разрешаване на делото и тук ти пращам копие от помилването на адреса, който ми даде графиня Екатерина Ивановна. Оригиналното писмо е изпратено там, където тя е била задържана през време на съда, и сигурно ще бъде веднага препратено в Сибирското главно управление. Бързам да ти съобщя тази приятна новина. Стискам ти приятелски ръка. Твой *Селенин*.“

Съдържанието на самото писмо беше следното:

„Канцелария на Негово Императорско Величество по приемане на прошения, изпращани до височайшата особа. Еди-кое си дело, делопроизводство. Еди-кой си шкаф, еди-кой си ден, година. По заповед на главния управител на канцеларията на Негово Императорско Величество по приемане на прошения, подавани до височайшата особа, с настоящото се съобщава на еснафката Екатерина Маслова, че Негово Императорско Величество, по направения му верноподан доклад, като изслуша молбата на Маслова, Височайшият благоволи да заповяда да се замени каторжната ѝ работа със заселване в някое не тъй отдалечено място в Сибир.“

Новината беше радостна и важна: осъществи се всичко онова, което Нехлюдов можеше да иска за Катюша, пък и за себе си. Наистина тази промяна в положението ѝ водеше към нови усложнения в отношението му към нея. Докато тя си оставаше каторжница, бракът, който той ѝ предлагаше, беше фиктивен и имаше само това значение, че облекчаваше нейното положение. Сега обаче нищо не пречеше за съвместния им живот. А за това Нехлюдов не беше се готвил. После нейните отношения със Симонсон? Какво значеха вчерашните ѝ думи? И ако тя би се съгласила да се събере със Симонсон, добре ли ще бъде това или зле? Той никак не можеше да се справи с тия мисли и сега не искаше да мисли за това. „Всичко това после — помисли той, — сега трябва да я видя колкото се може по-скоро, да ѝ съобщя радостната новина и да я освободя.“ Той мислеше, че копието, което имаше в ръката си, беше достатъчно за това. И като излезе от пощата, поръча на коляря да кара в затвора.

Макар че сутринта генералът не му разреши посещение в затвора, убеден от опит, че често това, което по никой начин не може да се добие от висшето началство, много лесно се добива от низшото, Нехлюдов реши все пак да се опита да проникне сега в затвора, за да съобщи на Катюша радостната новина и може би да я освободи и заедно с това да узнае нещо за здравето на Крилцов и да предаде нему и на Маря Павловна онова, което бе казал генералът.

Директорът на затвора беше много висок и дебел, величествен човек с мустаци и бакембарди, извити към края на устата. Той прие Нехлюдов много строго и направо заяви, че без разрешение на началника не може да допусне свиждане на външни лица. На забележката на Нехлюдов, че са го пуцали и в столиците, директорът отвърна:

— Много е възможно, само че аз не разрешавам. — При това тонът му говореше: „Вие, столичните господа, мислите, че ще ни учудите и смяете; но ние и в Източен Сибир знаем твърдо реда и можем и вас да ви научим.“

Копието от писмото от собствената на негово величество канцелария също не подеждва на директора. Той решително отказа да пусне Нехлюдов в чертите на затвора. А на наивното предположение на Нехлюдов, че при представянето на това копие Маслова може да бъде освободена, той само се усмихна презрително, като заяви, че за освобождаването на когото и да било трябва нареждане от прякото началство. Всичко, което той обеща, беше да съобщи на Маслова, че е излязло помилване, и да не я задържа нито час, щом получи нареждане от началството си.

За здравето на Крилцов той също отказа да даде каквито и да било сведения, като заяви, че той не може да каже дори дали има такъв затворник. Тъй, без да успее, Нехлюдов седна в колата и се отправи към хотела.

Строгостта на директора беше резултат предимно на това, че в двойно препълнения спрямо нормалното положение затвор в това време имаше петнист тиф. Коларят, който караше Нехлюдов, му разказа по пътя, че „в затвора умира много народ. Нападнала ги някаква болест. На ден закопават по двайсетина души“.

XXIV

Въпреки несполуката си в затвора Нехлюдов отиде все в същото бодро, възбудено-деятелно настроение в канцеларията на губернатора да научи дали не е пристигнало писмото за помилването на Маслова. Писмо нямаше и затова Нехлюдов, като се върна в хотела, побърза веднага, без отлагане, да пише за това на Селенин и на адвоката. Като свърши писмото, той погледна часовника; беше вече време да върви на обяд у генерала.

По пътя му мина мисълта как ще посрещне Катюша помилването си. Къде ще я заселят? Как ще живее той с нея? Какво ще прави Симонсон? Какво е нейното отношение към него? Спомни си за промяната, която беше станала в нея. Спомни си тогава и за миналото ѝ.

„Трябва да се забрави, да се зачеркне — помисли той и пак побърза да прогони от себе си мисълта за нея. — После ще видим“ — каза си той и почна да мисли какво ще трябва да каже на генерала.

Обядът у генерала, приготвен с обичайния за Нехлюдов разкош в живота на богатите хора и важни чиновници, след дългите лишения не само от разкош, но и от най-първобитните удобства, му беше особено приятен.

Домакинята беше *grande dame*^[1], от петербургското старо общество, бивша фрейлина от Николаевския двор, която говореше естествено по френски и неестествено по руски. Държеше се извънредно изправена и като движеше ръцете си, не отделяше лактите от талията. Държеше се със спокойно и малко тъжно уважение към мъжа си и извънредно нежно, макар и в зависимост от лицето с различни отсенки — към гостите си. Тя прие Нехлюдов като свой с оная особено тънка, незабелязана лъстивост, с която накара Нехлюдов отново да си припомни всичките си достойнства и почувствува приятна удовлетвореност. Тя му даде да разбере, че знае за неговата, макар и оригинална, но честна постъпка, която го е довела в Сибир, и че го смята за изключителен човек. Тази тънка лъстивост и цялата изящно-разкошна обстановка на живота в дома на генерала направиха

така, че Нехлюдов цял се предаде на удоволствието от хубавата обстановка, вкусната храна и лекотата и приятността на отношенията с благовъзпитани хора от своя обичаен кръг, сякаш всичко онова, сред което беше живял в последно време, беше сън, от който той се беше събудил за истинската действителност.

На обяда освен домашните — дъщерята на генерала с мъжа си и адютанта — бяха още англичанинът, един търговец-индустриалец на златни мини и дошлият губернатор от далечен сибирски град. Всички тия хора бяха приятни на Нехлюдов.

Англичанинът, здрав, червендалест човек, който говореше много лошо френски, но чудно хубаво и ораторски внушително английски, беше видял много и беше интересен с разказите си за Америка, Индия, Япония и Сибир.

Младият търговец-индустриалец на златни мини, син на селянин, с шити в Лондон панталони и фрак с брилянтени копчета на яката, с голяма домашна библиотека, жертвуващ големи суми за благотворителни цели и с европейски либерални убеждения, беше приятен и интересен за Нехлюдов като съвсем нов и хубав тип на просветена присадка на европейската култура върху здрава и дива селска подложка.

Губернаторът от далечния град беше същият онзи бивш началник на департамент, за когото говореха тъй много по времето, когато Нехлюдов беше в Петербург. Той беше пълен човек, с къдрави редки коси, нежни сини очи, доста дебел в корема и с охранени бели ръце с пръстени и с приятна усмивка. Този губернатор беше ценен за домакина, защото от всички рушветчии само той не вземаше рушвет. Домакинята пък, голяма любителка на музиката и сама твърде добра пианистка, го ценеше, защото беше добър музикант и свиреше с нея на четири ръце. Нехлюдов беше в толкова благодушно разположение на духа, че сега и този човек не му беше неприятен.

Веселият, енергичен офицер-адютант, с бръсната до синьо брада, който предлагаше услугите си за всичко, беше приятен с добродушието си.

Но най-приятна на Нехлюдов беше милата млада двойка — дъщерята на генерала с мъжа си. Дъщерята беше некрасива, простодушна млада жена, цялата погълната от първите си две деца; мъжът ѝ, за когото тя, след дълга борба с родителите си, се беше

омъжила по любов, либерал, кандидат на Московския университет, скромнен и умен, беше на служба и се занимаваше със статистика, специално на инородните групи, които той изучаваше, обичаше и се мъчеше да спаси от измиране.

Всички бяха не само ласкави и любезни с Нехлюдов, но очевидно му са радваха като на ново и интересно лице. Генералът, облякъл за обяда военен мундир, с бял кръст на шията, се здрависа с Нехлюдов като със стар познат и веднага покани гостите да пристъпят към ордьовъра с водка. На въпроса на генерала какво е правил, след като е бил при него, Нехлюдов разказа, че е бил на пощата и че е научил за помилването на лицето, за което му говорил сутринта, и че сега пак иска разрешение да посети затвора.

Очевидно недоволен от това, че му говорят по време на обяда за служебни работи, генералът се намръщи и нищо не каза.

— Искате ли водка? — обърна се той на френски към седящия англичанин.

Англичанинът изпи водката и разправи, че днес бил посетил катедралата и завода, но че би желал да види още големия затвор за заточеници.

Много добре — каза генералът, като се обърна към Нехлюдов, — можете да идете заедно. Дайте им пропуск — каза той на адютанта.

— Вие кога искате да отидете? — попита Нехлюдов англичанина.

— Предпочитам да посещавам затворите вечер — каза англичанинът, — всички са събрани и няма приготовления и всичко е както си е.

— А, той иска да го види във всичката му прелест? Нека го види. Писах — не ме слушат. Нека тогава го научат от чуждия печат — каза генералът и пристъпи към обедната маса, където домакинята сочеше местата на гостите.

Нехлюдов седеше между домакинята и англичанина. Срещу него седяха дъщерята на генерала и бившият началник на департамент.

През време на обяда разговорът се водеше с прекъсвания ту за Италия, за която разказваше англичанинът, ту за тонкинската експедиция, която генералът строго осъждаше, ту за всеобщата сибирска лъжливост и рушветчийство. Всички тия разговори слабо интересуваха Нехлюдов.

Но след обяда, в приемната, по време на кафето, се завърза твърде интересен разговор между англичанина и домакинята за Гладстон, в който на Нехлюдов се стори, че каза много умни неща, забелязани от събеседниците му. И ето че след хубавия обяд, след виното, на чашка кафе, в мекото кресло, между деликатни и благовъзпитани хора, Нехлюдов започна да се чувствува все по-приятно и по-приятно. А когато, по молбата на англичанина, домакинята и бившият началник на департамент седнаха на пианото и засвириха добре заучената от тях пета симфония на Бетховен, Нехлюдов изпита отдавна неизпитваното от него душевно състояние на пълно доволство от себе си, като че едва сега бе разбрал колко добър човек е.

Роялът беше чудесен, изпълнението на симфонията също добро. Поне тъй се стори на Нехлюдов, който обичаше и познаваше тази симфония. Заслушан в чудесното анданте, той усети гъделичкане в носа от умиление към самия себе си и всичките си добродетели.

Като поблагодари на домакинята за отдавна неизпитваната от него голяма наслада, Нехлюдов искаше вече да се сбогува и да си върви, когато дъщерята на домакинята пристъпи към него с решителен вид и каза, като се изчерви:

— Вие питахте за децата ми; искате ли да ги видите?

— Тя мисли, че за всички е интересно да видят децата ѝ — каза майката, усмихвайки се на милата безтактичност на дъщеря си. — За княза не е никак интересно.

— Напротив, много, много интересно — каза Нехлюдов, трогнат от тази преливаща щастлива майчинска любов. — Моля ви се, покажете ми ги.

— Ще води княза да види малчуганите ѝ — със смях извика генералът от игралната маса, където седеше със зет си, индустриалеца на златни мини и адютанта. — Отбийте, отбийте тази повинност.

Между тава очевидно развълнувана, че сега ще преценяват децата ѝ, младата жена вървеше с бързи крачки пред Нехлюдов към вътрешните стаи. В третата стая, висока, с бели тапети, осветена от малка лампа с тъмен абажур, стояха едно до друго две креватчета и между тях в бяла пелеринка седеше дойката със скулесто сибирско добродушно лице. Дойката стана и се поклони. Майката се наведе над

първото креватче, дето тихо спеше с отворена уста двегодишно момиченце с дълги, къдриви, пръснати върху възглавницата коси.

— Това е Катя — каза майката, като оправяше плетеното одеяло на сини линии, изпод което стърчеше малко беличко стълабце. — Хубава ли е? А е само на две години.

— Прелест!

— А това е Васюк, както го кръсти дядо му. Съвсем друг тип. Сибиряк. Нали?

— Чудесно момче — каза Нехлюдов, като разглеждаше легналия по корем шишко.

— Да? — каза майката, многозначително усмихната.

Нехлюдов си спомни прангите, бръснатите глави, побоищата, разврата, умирация Крилцов, Катюша с цялото ѝ минало. И той изпита завист и му се поиска същото такова изящно, чисто, както му се стори сега, щастие.

Като похвали няколко пъти децата и задоволи с това поне отчасти майката, която поемаше жадно тия похвали, той се върна след нея в гостната, където англичанинът вече го чакаше, за да идат заедно в затвора, както бяха се уговорили. Като се сбогува със старите и младите домакини, Нехлюдов излезе заедно с англичанина от вратата на генералския дом.

Времето се беше променило. Валеше на парцали спорен сняг и вече засипваше пътя и покрива, и дърветата в градината, и входа пред къщата, и чергилото на бричката, и гърба на коня. Англичанинът имаше своя кола и Нехлюдов каза на кочияша на англичанина да кара в затвора, седна сам в бричката си и потегли подир него с меката и мъчно придвижваща се по снега бричка с тежкото чувство, че изпълнява неприятен дълг.

[1] Светска жена (фр.). ↑

XXV

Мрачното здание на затвора с часовой и фенер пред вратата въпреки чистата бяла пелена, която покриваше сега всичко — и входа, и покрива, и стените, — правеше повече, отколкото сутринта мрачно впечатление с осветените си по цялата фасада прозорци.

Величественият директор излезе пред вратата и като прочете под фенера пропуска, даден на Нехлюдов и на англичанина, дигна в недоумение огромните си рамене, но изпълнявайки заповедта, покани посетителите да го последват. Заведе ги най-напред в двора и после през вратата вдясно и по стълбата — в канцеларията. Като им предложи да седнат, той попита с какво може да им бъде полезен и като узна желанието на Нехлюдов да види още сега Маслово, изпрати надзирателя да я извика и се приготви да отговаря на въпросите, които англичанинът започна веднага да му задава чрез Нехлюдов.

— За колко души е построен затворът? — питаше англичанинът. — Колко са затворниците? Колко мъже, колко жени, деца? Колко са каторжниците, заточениците, доброволно следващите ги? Колко са болните?

Нехлюдов превеждаше думите на англичанина и на надзирателя, без да вниква в смисъла им, съвсем неочаквано за себе си смутен от предстоящото свиждане. Когато сред фразата, която превеждаше на англичанина, той чу приближаващи се стъпки и вратата на канцеларията се отвори и както беше се случвало много пъти, влезе надзирателят, а след него, забрадена с кърпа, в затворническа блуза Катюша, като я видя, той изпита тежко чувство.

„Искам да живея, искам да имам семейство, деца, искам човешки живот“ — мина му през ума, докато тя влизаше в стаята с бързи крачки, без да вдигне глава.

Той стана и пристъпи няколко крачки към нея и лицето ѝ му се стори сурово и неприятно. То беше пак както тогава, когато го укоряваше. Тя се изчервяваше и бледнееше; пръстите ѝ трескаво дърпаха края на блузата и тя ту го поглеждаше, ту навеждаше очи.

— Знаете ли, че е излязло помилването ви? — попита Нехлюдов.

— Да, надзирателят ми каза.

— Тъй че щом се получи писмото, вие ще можете да излезете и да се заселите където искате... Ще обмислим...

Тя го прекъсна бързо:

— Какво има да обмислям. Където ще бъде Владимир Иванович, там ще съм и аз с него.

Въпреки цялото си вълнение тя каза това бързо, отчетливо, като дигна очи към Нехлюдов, сякаш от по-рано беше подготвила всичко, което щеше да му каже.

— Виж ти! — каза Нехлюдов.

— Че какво пък, Дмитрий Иванович, щом той иска да живее с него... — тя спря уплашена и се поправи — да бъда с него. Какво по-добро за мен? Трябва да смятам това за щастие... Какво да правя.

„Едно от двете: или е обикнала Симонсон и съвсем не иска жертвата, която аз си въобразявах, че правя за нея, или продължава да ме обича и пак за мое добро се отказва от мен и изгаря завинаги всички мостове между нас, като свързва съдбата си със Симонсон“ — помисли той и му стана срамно. Почувствува, че се изчервява.

— Щом като го обичате... — каза той.

— Какво значение има обичам или не обичам? Вече съм оставила тия работи, пък и Владимир Иванович е съвсем особен.

— Да, разбира се — започна Нехлюдов. — Той е чудесен човек и аз мисля...

Тя пак го прекъсна, сякаш от страх, че той ще каже нещо излишно или че тя няма да каже всичко.

— Не, Дмитрий Иванович, вие ми простете, ако не правя това, което искате — каза тя, като го гледаше в очите с разногледия си, тайнствен поглед. — Току-речи, тъй излиза. И вие трябва да живеете.

Тя му каза същото, което той току-що си мислеше, но сега той вече не мислеше това, а мислеше и чувствуваше съвсем друго. Не само му беше срамно, но му беше жал за всичко, което губеше с нея.

— Не очаквах това — каза той.

— Какво ще живеете тук и ще се мъчите. И без това доста се намъчихте — каза тя и странно си усмихна.

— Не съм се мъчил, а ми беше добре и аз бих желал да ви служа още, ако мога.

— Нам — тя каза „нам“ и погледна Нехлюдов — нищо не ни трябва. И без това вие толкова много направихте за мен. Ако не бяхте вие... — Тя искаше да каже нещо, но гласът ѝ затрепера.

— Няма защо да ми благодарите — каза Нехлюдов.

— Какво ще се разплащаме! Бог ще уреди нашите сметки — каза тя и черните ѝ очи блеснаха от бликналите в тях сълзи.

— Колко добра жена сте вие! — каза той.

— Аз — добра? — каза тя през сълзи и лицето ѝ се озари от жалка усмивка.

— Are you ready^[1]? — попита в този момент англичанинът.

— Directly^[2] — отвърна Нехлюдов и я попита за Крилцов.

Тя се съвзе от вълнението и спокойно разправи всичко, което знаеше: Крилцов отслабнал много по пътя и веднага бил настанен в болницата. Маря Павловна се безпокояла много, молела да постъпи в болницата като болногледачка, но не я пуснали.

— Сега да си вървя ли? — каза тя, като забеляза, че англичанинът чака.

— Не се сбогувам, ние пак ще се видим — каза Нехлюдов.

— Простете — каза тя едва чуто.

Очите им се срещнаха и по странния разноглед поглед и жалостната усмивка, с която тя каза своето „простете“, а не „прощавайте“, Нехлюдов разбра, че от двете предположения за причината на нейното решение вярно беше второто — тя го обичаше и мислеше, че ако се свърже с него, ще развали живота му, а като иде със Симонсон, го освобождава, и сега се радваше, че е изпълнила това, което искаше, и същевременно страдаше от раздялата с него.

Тя стисна ръката му, бързо се обърна и излезе.

Нехлюдов потърси с очи англичанина, за да вървят, но англичанинът записваше нещо в бележника си. За да не го откъсва от работата му, Нехлюдов седна на дървената пейка до стената и изведнъж усети страшна умора. Беше уморен не от безсънната нощ, не от пътуването, не от вълнение, а се чувствуваше страшно уморен от целия живот. Облегна се на гърба на пейката, на която седеше, затвори очи и в миг заспа тежък, мъртвешки сън.

— Какво, сега желаете ли да разгледате килиите? — попита директорът.

Нехлюдов се сепна и се учуди къде е. Англичанинът бе свършил бележките си и бе пожелал да разгледа килиите. Нехлюдов тръгна след него, уморен и безучастен.

[1] [Готов ли сте? \(англ. превод на Л. Н. Толстой\) ↑](#)

[2] [Ей сега \(англ. превод на Л. Н. Толстой\). ↑](#)

XXVI

Като минаха антрето и до повръщане вонящия коридор, където за свое учудване завариха двама затворници да пикаят направо на пода, директорът, англичанинът и Нехлюдов, придружени от надзиратели, влязоха в първата каторжническа килия. В килията, с нарове по средата, всички затворници вече лежаха. Бяха около седемдесет души. Лежаха глава до глава, хълбок до хълбок. При влизането на посетителите всички скочиха, дрънкайки веригите си, и застанаха до наровете, с блеснали прясно избръснати наполовина глави. Двама души останаха да лежат. Единият беше млад човек, зачервен, очевидно с температура, другият — старец, който непрестанно пъшкеше.

Англичанинът запита отдавна ли е болен младият затворник. Директорът каза, че от сутринта, а старецът боледувал отдавна от стомах, но нямало къде да го настанят, защото лазаретът отдавна бил препълнен. Англичанинът поклати глава неодобрително и каза, че би искал да каже на тия хора няколко думи и помоли Нехлюдов да преведе това, което ще им каже. Оказа се, че англичанинът освен едната цел на пътуването си — описване на заточението и затворите в Сибир, имал и друга цел — да проповядва спасение чрез вярата и изкуплението.

— Кажете им, че Христос ги е съжаливал и обичал — каза той — и е умрял за тях. Ако вярват в това, ще се спасят. — Докато той говореше, всички затворници стояха мълчешком край наровете, с опънати надолу ръце. — В тази книга, кажете им — завърши той, — е казано всичко това. Има ли между тях грамотни?

Оказа се, че грамотните бяха повече от двадесет души. Англичанинът извади от ръчната си чанта няколко подвързани Нови завети и мускулести ръце със здрави, черни нокти под кълчищените ръкави се протегнаха към него, като се блъскаха една друга. Той даде в тази килия две евангелия и тръгна към следващата.

В следващата килия беше същото. Беше същата задуха, воня; също така отпред, между прозорците, висеше икона, а вляво от вратата стоеше кофата за изпражнения, и също тъй всички скочиха и се

изопнаха, и също така трима души не станаха. Двамата станаха и седнаха, а единият продължаваше да лежи и дори не погледна към влезлите: това бяха болните. Англичанинът и тук каза същата реч и също тъй раздаде две евангелия.

В третата килия се чуваха викове и шум. Директорът захлопа и закрещя: „Мирно!“ Когато вратата се отвори, всички се изтегнаха пак по наровете освен неколцина болни и двамата скандалджии, които с обезобразени от злоба лица се бяха счепкали, единият — за косата, другият — за брадата. Те се пуснаха един друг едва тогава, когато надзирателят изтича към тях. Носът на единия бе разбит и кървав и течеха сополи, слюнки и кръв, които той изтриваше с ръкава на кафтана си; другият събираше изскубаните от брадата косми.

— Старшината! — строго извика директорът.

Излезе напред хубав, силен човек.

— Не беше възможно да се усмират, ваше превъзходителство! — каза старшината, като се усмихваше весело с очи.

— Ще видим — каза намръщен директорът.

— What did they fight for?^[1] — попита англичанинът.

Нехлюдов попита старшината за какво са спорели.

— За партенка, пипнал чужда — каза старшината, като продължаваше да се усмихва. — Оня го блъснал, той отвърнал.

Нехлюдов преведе на англичанина.

— Бих искал да им кажа няколко думи — каза англичанинът, като се обръщаше към директора.

Нехлюдов преведе. Директорът каза: „Може.“ Тогава англичанинът извади своето евангелие в кожена подвързия.

— Моля ви се, преведете това — каза той на Нехлюдов. — Вие се скарахте и се сбихте, а Христос, който умря за нас, ни даде друго средство да разрешаваме нашите спорове. Попитайте ги знаят ли как по закона на Христа трябва да се постъпва с човек, който ни обижда.

Нехлюдов преведе думите и въпроса на англичанина.

— Да се оплачеш на началството, ще разбере ли? — каза въпросително единият, като изгледа под око величествения директор.

— Кат го набиеш, тогава няма да обижда — каза другият.

Чу се от няколко страни одобрителен смях. Нехлюдов преведе на англичанина техните отговори.

— Кажете им, че по закона на Христа трябва да направят тъкмо обратното: ако те ударят по едната страна, обърни другата — каза англичанинът, като с жест сякаш обръщаше страната си.

Нехлюдов преведе.

— Нека опита сам — каза нечий глас.

— А ако му залепят плесница и по другата, какво ще обърне? — каза един от лежащите болни.

— Така той цял ще те изпобие.

— Хайде, опитай — каза някой отзад и весело се засмя. Общо неудържимо кикотене обхвана цялата килия; дори пребитият се засмя през кръвта и сополите. Смееха се и болните.

Англичанинът не се смути и помоли да им предадат, че това, което изглежда невъзможно, става възможно и леко за вярващите.

— Попитайте ги пият ли.

— Тъй вярно — чу се един глас и заедно с него пак подсвирване и кикотене.

В тази килия болните бяха четирима. На въпроса на англичанина защо болните не се съберат в една килия, директорът отговори, че те сами не искали. А тия болни не са болни от заразителна болест и фелдшерът ги преглежда и им помага.

— Втора седмица не се е вестявал — каза един глас.

Директорът не отговори и ги поведе към следващата килия. Пак отключиха вратата и всички станаха и затихнаха, и пак англичанинът раздаде евангелия; същото беше и в петата, и в шестата, и надясно, и наляво, и от двете страни.

От каторжниците минаха към заточениците, от заточениците към обществените и към доброволно следващите ги. Навсякъде беше едно и също: навсякъде се показваха такива студени, гладни, бездеятелни, заразени от болести, опозорени, затворени като диви зверове хора.

Като раздаде нужното число евангелия, англичанинът вече престана да раздава и дори да държи речи. Тежкото зрелище и главно задушният въздух бяха смазали очевидно и неговата енергия и той вървеше из килиите, като мърмореше само „All right“^[2] на обясненията на директора какви затворници има във всяка килия.

Нехлюдов вървеше като насън, безсилен да се откаже и да си иде, все със същото чувство на умора и безнадеждност.

- [1] [Защо се биха? \(англ. превод на Л. Н. Толстой\) ↑](#)
- [2] [Добре \(англ.\) ↑](#)

XXVII

В една от килиите на заточениците за свое учудване Нехлюдов видя същото онова странно старче, което беше видял сутринта на сала. Това старче, чорлаво и цялото в бръчки, само по риза, мръснопепелява, скъсана на рамото, и също такива гащи, седеше босо на пода до нара и гледаше строго-въпросително влезлите. Посталото му тяло, показващо се през дупките на мръсната му риза, беше жалко и слабо, но лицето беше още по-съсредоточено, сериозно и оживено, отколкото на сала. Както и в другите килии всички затворници скочиха и се изправиха при влизането на началството; само старчето продължаваше да седи. Очите му блестяха и веждите се мръщеа гневно.

— Стани! — извика му директорът.

Старикът не се помръдна, а само се изсмя презрително.

— Пред теб стоят само слугите ти. А аз не съм ти слуга. Ти носиш печата... — продума старчето, като сочеше челото на директора.

— Ка-а-ак? — заплашително каза директорът, като пристъпи към него.

— Познавам тоя човек — побърза да каже Нехлюдов на директора. — Защо е задържан?

— Полицията го е изпратила, защото няма паспорт. Молим ги да не ги пращат, а те все пращат — каза директорът, като гледаше накриво стареца.

— И ти май си също от войската на антихриста? — обърна се старикът към Нехлюдов.

— Не, аз съм посетител — каза Нехлюдов.

— Какво, дошли сте да се научите как антихристът мъчи хората? На, гледай! Събрал хората, затворил в клетка цяла войска. Вместо да изкарват хляба си с пот на челото, той ги затворил като свини, храни ги без работа, за да се озверят.

— Какво говори? — попита англичанинът.

Нехлюдов преведе, че той осъжда директора, задето държи хората в неволя.

— Но как, попитайте го, според него трябва да се постъпва с тия, които не спазват закона? — каза англичанинът.

Нехлюдов преведе въпроса.

Старикът се засмя странно, като показва гъстите си зъби.

— Законът! — повтори той презрително. — Най-напред той ограбил всички, цялата земя, отнел всичкото богатство на хората, прибрал го за себе си, избил всички, които излезли против него, а после написал закона никой да не краде и да не убива. Да беше написал тоя закон по-рано.

Нехлюдов преведе думите му. Англичанинът се усмихна.

— Но все пак как да се постъпва сега с крадците и убийците? Попитайте го.

Нехлюдов пак преведе въпроса. Старецът се намръщи строго.

— Кажи му да снее от себе си печата на антихриста, тогаз не ще има за него нито крадци, нито убийци. Тъй му кажи.

— Не, is crazy^[1] — каза англичанинът, когато Нехлюдов му преведе думите на стареца, и като вдигна рамене, излезе от килията.

— Ти прави, което е нужно, а тях остави. Всеки за себе си. Бог знае кого да наказва, кого да помилва, а не ние — каза старецът. — Бъди си сам началник и тогаз няма нужда от началници. Върви, върви! — прибави той, като се мръщеше сърдито и гледаше с блеснали очи Нехлюдов, който се бавеше в килията. — Нагледа ли се как слугите на антихриста хранят въшките с хора? Върви, върви!

Когато Нехлюдов излезе в коридора, англичанинът стоеше заедно с директора пред отворената врата на една празна килия и питаше за какво служи тази килия. Директорът обясни, че това е моргата.

— О! — каза англичанинът, когато Нехлюдов му преведе, и поиска да влезе.

Моргата беше обикновена малка килия. На стената светеше лампичка и осветяваше слабо натрупаните в единия ъгъл чували, дърва и върху нарове вядно четири мъртви тела. Първият труп, с кълчищена риза и гащи, беше човек едър на ръст, с мъничка остра брадичка и с наполовина бръсната глава. Тялото беше се вече вкочанило; сините ръце очевидно са били скръстени на гърдите, но сега бяха се освободили; босите крака също се бяха разделили и стърчаха със стъпалата настрани. До него, в бяла блуза и пола, боса и

гологлава, с рядка къса плитчина, лежеше стара жена със сбръчкано малко жълто лице и остро носле. Зад жената лежеше още един труп на мъж в нещо лилаво. Този цвят напомни нещо познато на Нехлюдов.

Той се приближи и се вгледа.

Мъничка, остра, щръкнала нагоре брадичка, здрав, хубав нос, бяло високо чело, редки къдрави коси. Той виждаше познати черти и не вярваше на очите си. Вчера още беше виждал това лице възбудено-ядно, страдащо. Сега то беше спокойно, неподвижно и страшно хубаво.

Да, това беше Крилцов или поне оная следа, останала от неговото материално съществуване.

„За какво страда той? Защо живя? Дали е разбрал това сега?“ — мислеше Нехлюдов, чувствувайки, че отговор няма, че няма нищо, освен смъртта, и изведнъж почувствува, че му прилошава.

Без да се сбогува с англичанина, Нехлюдов помоли надзирателя да го придружи до двора и почувствувал нужда да остане сам, за да обмисли всичко онова, което беше изживял тая вечер, отиде в хотела.

[1] Той е малоумен (англ.) ↑

XXVIII

Без да си легне, Нехлюдов дълго ходи назад-напред из стаята в хотела. Работата му с Катюша беше свършена. Той не ѝ трябваше и от това му беше и тъжно, и срамно. Но не това го мъчеше сега. Другата му работа не само не беше свършена, но го мъчеше по-силно от всякога и изискваше от него дейност.

Цялото онова страшно зло, което той видя и узна през това време и особено днес в този ужасен затвор, цялото това зло, което погуби и милия Крилцов, тържествуваше, царуваше и не се виждаше никаква възможност не само да се победи, но и дори да се разбере как да се победи.

Във въображението му изникваха тия затворени в зловонния въздух стотици и хиляди опозорени хора, затворени от равнодушни генерали, прокурори, директори, спомняше си чудното, свободно старче, което изобличаваше началството и затова го смятаха за луд, и между трупите — прекрасното, мъртво, восъчно лице на умрелия в озлобление Крилцов. И пред него с нова сила заставаха и искаше отговор предишният въпрос — той ли, Нехлюдов, е лудият, или са луди хората, които се смятат разумни и правят всичко това?

Като се умори да ходи и да мисли, той седна на канапето пред лампата и машинално отвори даденото му за спомен от англичанина евангелие, което той беше хвърлил на масата, като опразваше джобовете си. „Казват, че в него имало отговор на всичко“ — помисли той и като отвори евангелието, почна да чете там, където бе се отворило — Матея, гл. XVIII.

1. В оня час учениците се приближиха до Исуса и рекоха: кой ли е по-голям в царството небесно? — четеше той.

2. И като повика Исус едно дете, изправи го посред тях

3. и рече: истина ви казвам, ако се не обърнете и не станете като децата, няма да влезете в царството небесно;

4. и тъй, който се смали като това дете, той е по-голям в царството небесно.

„Да, да, така е“ — помисли си той, като си спомни как бе изпитвал успокоение и радост от живота само когато бе смалявал себе си.

5. И който приеме едно такова дете в мое име, мене приема.

6. А който съблазни едно от тия малки, които вярват в мене, по-добре да му надянат воденичен камък на шията и да го хвърлят в морската дълбочина.

„Отде накъде: *който приеме* и къде да го приеме? И какво значи *в мое име*?“ — запита се той, чувствавайки, че тия думи не му казват нищо. „И защо камък на шията и морска дълбочина? Не, това е някак си неточно, неясно“ — помисли той, като си спомни, че няколко пъти в живота си се беше опитвал да чете евангелието и винаги неяснотата на такива места го беше отблъсквала. Той прочете още 7-и, 8-и, 9-и и 10-и стих за съблазните, че те трябва да дойдат в света, за наказанието чрез геена огнена, дето ще бъдат хвърлени хората, и за някакви си ангели-деца, които ще видят лицето на небесния отец. „Колко е жалко, че всичко е тъй тромаво — мислеше той, — а се чувствава, че тук има нещо хубаво.“

11. Понеже син человеческий дойде да подири и спаси погиналото — продължаваше да чете той.

12. Как ви се струва? Ако някой има сто овци и една от тях се заблуди, не ще ли остави деветдесеттях и девет и не ще ли иде по планините да дири заблудената?

13. И ако се случи да я намери, истина ви казвам, той се радва за нея повече, отколкото за деветдесеттях и девет незаблудени.

14. Тъй и вашият отец небесен не иска да загине ни една от тия малки.

„Да, отецът не иска те да загинат, а ето че те гинат със стотици, с хиляди. И няма начин да се спасят“ — помисли той.

21. Тогава Петър се приближи до него и рече — четеше той понататък: — Господи, колко пъти да прощавам на брата си, когато съгрешава против мене? До седем пъти ли?

22. Исус му отговаря: не ти казвам до седем, а до седемдесет пъти по седем.

23. Затова царството небесно прилича на цар, който поиска да си разчисти сметката със слугите си.

24. Когато почна той да разчистя сметката, доведоха при него едного, който му дължеше десет хиляди таланта;

25. а понеже тоя нямаше с какво да заплати, господарят му заповяда да продадат него и жена му, и децата му, и всичко, що имаше, и да заплати;

26. тогава тоя слуга падна и кланяйки му се, каза: господарю, имай търпение към мене и всичко ще ти изплатя.

27. А господарят на този слуга, като се смили, пусна го и му прости дълга.

28. Слугата пък, като излезе, намери едного от другарите си, който му дължеше сто динария, и като го хвана, давеше го и му казваше: изплати ми, което ми дължиш;

29. тогава другарят му падна пред нозете му, молеше го и думаше: имай търпение към мене и всичко ще ти изплатя.

30. Но тоя не рачи, а отиде и го хвърли в тъмница, докле да изплати дълга.

31. Другарите му, като видяха станалото, много се огорчиха и дойдоха, та разказаха на господаря си всичко, що се бе случило.

32. Тогава господарят му го повиква и казва: раб лукави, аз ти простих целия оня дълг, защото ми се примоли;

33. не трябваше ли и ти да се смилиш над другаря си, както аз се смилих над тебе?

— Но само това ли? — изведнъж високо извика Нехлюдов, като прочете тия думи. И вътрешният глас на цялото му същество казваше: „Да, само това.“

И с Нехлюдов стана това, което често се случва с хора, които живеят духовен живот. Стана това, че мисълта, която отначало му се струваше странност, парадокс, дори шега и която все по-често и по-често намираще потвърждение в живота, изведнъж му се видя най-проста, безспорна истина. Тъй му стана ясна сега мисълта, че единственото и несъмнено средство за спасение от това ужасно зло, от което страдат хората, се състоеше само в това, хората да се признават винаги за виновни пред бога и оттам за неспособни нито да наказват, нито да поправят другите хора. Стана му ясно сега, че цялото онова страшно зло, на което беше свидетел в затворите и тъмниците, и спокойната самоувереност на ония, които вършеха това зло, произлизаше само от това, че хората искаха да вършат нещо

невъзможно: бидейки зли, да поправят злото. Порочни хора искаха да поправят порочни хора и мислеха да постигнат това по механичен начин. Но от всичко това излизаше само едно: че нуждаещите се и користни хора, направили професия от това мнимо наказание и поправяне на хората, сами се развращаваха до последна степен и непрестанно развратяваха и тия, които измъчваха. Сега му стана ясно откъде идва целият този ужас, който виждаше, и какво трябва да се прави, за да се премахне той. Отговорът, който той не можа да намери, беше същият, който Христос дава на Петър: той се състоеше в това да прощаваме винаги на всички, да прощаваме безконечен брой пъти, защото няма хора, които сами да не са виновни и затова да могат да наказват или да поправят.

„Но не е възможно това да е тъй просто“ — казваше си Нехлюдов, а между тава ясно виждаше, че колкото и странно да му се стори отначало, защото беше свикнал с обратното — че това беше безспорното и не само теоретично, но и най-практическо разрешение на въпроса. Постоянното възражение, какво да се прави със злодейците — нима ще се оставят тъй безнаказани? — сега вече не го смуцаваше. Това възражение имаше смисъл, ако беше доказано, че наказанието намалява престъпленията, поправя престъпниците; но когато е доказано тъкмо обратното и е явно, че не е във властта на едни хора да поправят други, едничкото разумно нещо, което можете да направите, е да престанете да правите това, което е не само безполезно, но и вредно, и освен това е неморално и жестоко. „Вие няколко века убивате хората, които смятате за престъпници. Как, свършиха ли се те? Не са се свършили, а броят им само се е увеличил и с тия престъпници, които се развращават с наказания, и още с ония престъпници-съдии, прокурори, следователи, надзиратели, които съдят и наказват хората.“ Сега Нехлюдов разбра, че обществото и изобщо общественият ред съществуват не защото има узаконени престъпници, които съдят и наказват другите хора, а защото, въпреки това развращаване, хората все пак се жаят и обичат един друг.

С надежда да намери потвърждение на тази мисъл в същото евангелие, Нехлюдов почна да го чете от началото. Като прочете нагорната проповед, която винаги го трогваше, сега той за пръв път видя в тази проповед не отвлечено хубави мисли и повечето пълни с преувеличени и неизпълними изисквания, а прости, ясни и

практически изпълними заповеди, които, ако се изпълнеха (което беше напълно възможно), създаваха съвсем ново устройство на човешкото общество, при което не само от само себе си се унищожаваше цялото онова насилие, което тъй възмущаваше Нехлюдов, но се достигаше висшето, достъпно за човечеството благо — царството божие на земята.

Тия заповеди са пет.

Първата заповед (Мат., V, 21–26) беше, че човек не само не трябва да убива, но не трябва да се гневи на брата си, не трябва да смята никого за нищожен, долнокачествен, а ако се скара с някого, трябва да се помири, преди да е поднесъл дар богу, тоест да се е молил.

Втората заповед (Мат., V, 27–32) беше, че човек не само не трябва да прелюбодействува, но трябва да отбягва насладата от хубостта на жената, трябва, събран с една жена, да не ѝ изменя никога.

Третата заповед (Мат., V, 33–37) беше, че човек не бива да обещава нищо с клетва.

Четвъртата заповед (Мат., V, 38–42) беше, че човек не само не трябва да отвръща с око за око, но трябва да подлага другата си страна, когато го ударят по едната трябва да прощава на обидите и да ги понася със смирение и никога да не отказва това, което искат от него хората.

Петата заповед (Мат., V, 43–48) беше, че човек не само не трябва да мрази враговете си, да не воюва с тях, но трябва да ги обича, да им помага, да им служи.

Нехлюдов се вгледа в светлината на горящата лампа и замря. Спомнил се всичкото безобразие на нашия живот, той ясно си представи какъв би могъл да бъде този живот, ако хората се възпитаваха в тия правила, и душата му се изпълни с отдавна неизпитван възторг. Като че след дълго томление и страдание изведнъж намери успокоение и свобода.

Той не спа цялата нощ и както се случва с мнозина и мнозина, които четат евангелието, за пръв път при четенето разбираше пълното значение на думите, много пъти четени и незабелязани. Както гъбата — водата, той попиваше в себе си всичко онова нужно важно и радостно, което му откриваше тази книга. И всичко, което четеше, му изглеждаше познато, като че ли потвърждаваше, извикваше в

съзнанието онова, което той знаеше вече отдавна, от преди, но не го съзнаваше напълно и не го вярваше. Сега той го осъзна и повярва.

И не само съзнаваше и вярваше, че като изпълняват тия заповеди, хората ще достигнат най-висшето достъпно за тях благо, сега той съзнаваше и вярваше, че човек нямаше какво повече да прави, освен да изпълнява тия заповеди, че в това е едничкият разумен смисъл на човешкия живот, че всяко отстъпление от това е грешка, която веднага влече след себе си наказание. Това произтичаше от цялото учение и особено ярко и силно беше изразено в притчата за лозарите. Лозарите си въобразили, че градината, дето били пратени да работят за стопанина, е тяхна собственост; че всичко, което се намира в градината, е направено за тях и че работата им се състои само в това, да се наслаждават в тази градина на живота си, като забравят за стопанина и като убиват ония, които им напомнят за стопанина и за задължението им към него.

„Същото правим и ние — мислеше Нехлюдов, като живеем в нелепата увереност, че сами сме стопани на живота си, че той ни е даден за наша наслада. А това очевидно е нелепо. Защото, ако сме изпратени тук, то е по нечия воля и за нещо. А ние решихме, че живеем само за свое удоволствие, и ясно е, че ни е зле, както е зле на работника, който не изпълнява волята на стопанина. А волята на стопанина е изразена в тези заповеди. Стига хората да изпълняват тия заповеди — на земята ще настане царството божие и хората ще получат най-голямото благо, достъпно за тях.

Търсете царството на бога и неговата правда, а останалото ще ви се придаде. А ние търсим останалото и очевидно не го намираме.

И тъй, ето го делото на живота ми. Едва свърши едно, започва друго.“

От тази нощ за Нехлюдов започна съвсем нов живот не толкова затова, че той встъпи в нови условия на живот, а за това, че всичко, което се случи с него оттогава, получаваше за него съвсем по-друг смисъл, отколкото по-рано.

Как ще свърши този нов период на живота му, ще покаже бъдещето.

16 декември 1899 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.